

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

ROČNÍK XLIII

2008

Číslo 1

MINISTERSTVO VNÚTRA SR – ODBOR ARCHÍVOV A REGISTRATÚR

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

Vydáva Ministerstvo vnútra SR
odbor archívov a registratúr

Redakčná rada

Daniel Doležal, Peter Draškaba, Júlia Hautová, Ján Lukačka,
Richard Marsina, Marta Melníková, Štefánia Mertanová,
Veronika Nováková, Jozef Novák, Milena Ostrolucká,
Juraj Roháč, Jana Schullerová, František Žifčák, Juraj Žudel

Hlavný redaktor
PETER KARTOUS

Výkonná redaktorka a tajomníčka redakcie
JÚLIA RAGAČOVÁ

Technická redaktorka
JÚLIA RAGAČOVÁ

Redakcia a administrácia:
Ministerstvo vnútra SR, odbor archívov a registratúr
811 04 Bratislava, Križkova 7

© by MV SR – odbor archívov a registratúr, Bratislava 2008

ARCHÍVY V PROCESE INFORMATIZÁCIE SPOLOČNOSTI

MÁRIA MRIŽOVÁ

Informatizácia je proces zavádzania moderných informačno-komunikačných technológií do bežného života. Informatizácia je považovaná za jednu z najvyšších priorít Európskej únie, ako aj Slovenska. Slovenská republika sa vydaním, resp. prijatím patričných dokumentov jednoznačne prihlásila k vytýčenej stratégii Európskej komisie, ktorá v oblasti informačnej spoločnosti stanovila priority, medzi ktorými sa nachádza aj skvalitnenie verejných služieb.

Z nášho pohľadu by výsledkom procesu informatizácie malo byť naplnenie vízie o modernom a efektívne fungujúcom archíve. Archív, ktorý bude pripravený v kvalitnej elektronickej forme zabezpečovať nielen vedenie archívneho informačného systému (evidenciu archívneho dedičstva a archívnych pomôcok), ale aj spravovať a efektívne využívať databázu digitalizovaných archívnych dokumentov, resp. správu autentických a hodnoverných elektronických dokumentov a samozrejme v neposlednom rade aj poskytovať, ako integrálna súčasť orgánov verejnej správy, on-line služby pre občana, ako aj orgány verejnej správy.

Operačný program Informatizácia spoločnosti

V rámci Národného strategického rámca rozvoja spoločnosti Operačný program (NSRR) 2007–2013 bol prijatý aj Operačný program *Informatizácia spoločnosti* (ďalej OPIS), ktorý je referenčným dokumentom, na základe ktorého bude poskytovaná podpora na projekty eGovernmentu, digitalizácie a sprístupňovania obsahu pamäťových a fondových inštitúcií a širokopásmového internetu. Obsahuje popis horizontálneho riadenia projektov informatizácie, ktorý je taktiež uvedený v NSRR a prostredníctvom ktorého bude zabezpečená interoperabilita všetkých informačných systémov, ktoré budú rozvíjané z prostriedkov štrukturálnych fondov v programovom období rokov 2007–2013. OPIS definuje globálny cieľ, prioritné osi, opatrenia a aktivity, ktoré budú realizované na území cieľa Konvergencia a v prípade projektov, ktorých príjemcami budú ústredné orgány štátnej správy, sídlia v Bratislave, budú realizované na území cieľa Regionálna konkurencieschopnosť a zamestnanosť. Z formálneho hľadiska je obsah OPIS rozdelený na 3 kľúčové, na seba nadväzujúce časti: analýza súčasnej situácie v oblasti informatizácie spoločnosti, stratégia operačného programu a systém implementácie, ktoré odkazujú na prílohy, tvoriace samostatnú časť dokumentu.

Analýza súčasnej situácie mapuje úroveň informatizácie v nadväznosti na východiská definované v NSRR a v oblastiach, ktoré vytvárajú základný predpoklad pre úspešnú celkovú konvergenciu SR k EÚ-15. Dôraz sa kladie na tie problémy, ktoré sa môžu riešiť s príspevkami zo štrukturálnych fondov. Analytické závery sú prezentované aj formou SWOT analýzy a vyúsťujú do určenia kľúčových disparít a hlavných faktorov rozvoja informačnej spoločnosti v nasledujúcom programovom období 2007–2013.

Strategická časť dokumentu definuje hlavné východiská, na ktoré ciele, priority a intervencie OPIS nadväzujú. Ciele OPIS vychádzajú z vízie dlhodobého hospodárskeho a sociálneho rozvoja Slovenska, ktorá je v NSRR formulovaná ako „Celková Konvergencia ekonomiky SR priemeru EÚ-15 cestou trvalo udržateľného rozvoja“.

Stratégia OPIS vychádza zo súčasného stavu informatizácie v SR, schválených strategických dokumentov EÚ a SR v oblasti informatizácie a svojimi intervenciami bude v období 2007–2013 napĺňať víziu SR prostredníctvom udržateľnej konvergence SR k EÚ-15 v časti informačná spoločnosť.

Stratégia OPIS je postavená na 4 prioritných osiach a 7 opatreniach:

1. Elektronizácia verejnej správy a rozvoj elektronických služieb
 - 1.1 Elektronizácia verejnej správy a rozvoj elektronických služieb na centrálnej úrovni
 - 1.2 Elektronizácia verejnej správy a rozvoj elektronických služieb na miestnej a regionálnej úrovni
2. Rozvoj pamäťových a fondových inštitúcií a obnova ich národnej infraštruktúry
 - 2.1 Zlepšenie systémov získavania, spracovania a ochrany obsahu zo zdrojov pamäťových a fondových inštitúcií
 - 2.2 Digitalizácia obsahu pamäťových a fondových inštitúcií, archivovanie a sprístupňovanie digitálnych dát
3. Zvýšenie prístupnosti k širokopásmovému internetu
 - 3.1 Rozvoj infraštruktúry širokopásmového prístupu
4. Technická pomoc
 - 4.1 Technická pomoc pre RO OPIS
 - 4.2 Technická pomoc SORO OPIS

Najdôležitejšia pridaná hodnota OPIS je jeho príspevok k realizácii strategických európskych cieľov stanovených predovšetkým v nasledovných strategických dokumentoch:

- Kohézna politika 2007-2013 určená Nariadením Rady 1083/2006 z 11. júla 2006;
- „i2010“ – európska informačná spoločnosť pre rast a zamestnanosť” iniciatíva spustená Komisiou 1. júna 2005;
- „Lisabonská stratégia” spustená v marci 2000 a znovu spustená 22. marca 2005.

Celková pridaná hodnota OPIS sa skladá z čiastkových príspevkov jednotlivých navrhovaných prioritných osí:

Prioritná os 1 Elektronizácia verejnej správy a rozvoj elektronických služieb prispieva významným spôsobom k naplneniu cieľov priority 3 „rozvinúť inklúziu, lepšie verejné služby a kvalitu života prostredníctvom využívania IKT” iniciatívy i2010, pretože sa zameriava na rozvoj verejných služieb na území Slovenskej republiky vrátane služieb štátnych orgánov a samosprávy.

Prioritná os 2 Rozvoj a obnova národnej infraštruktúry pamäťových inštitúcií prispieva významným spôsobom k naplneniu cieľov priority 1 „vytvoriť spoločný európsky informačný priestor, propagujúci otvorený a konkurencieschopný vnútorný trh pre služby informačnej spoločnosti a médií” iniciatívy i2010 tým, že umožňuje slovenským pamäťovým inštitúciám plne sprístupniť ich zbierky prostredníctvom IKT všetkým zainteresovaným stranám v celej Európskej únii.

Prioritná os 3 Rozvoj širokopásmového prístupu na internet znižuje úroveň medzery širokopásmového prístupu na internet (broadband gap) a tým prispieva k jej znižovaniu v rámci celej Európskej únie; ďalej tým prispieva k naplneniu cieľov iniciatívy i2010 vymenovaných v Oznámení Komisie Rade, Európskemu parlamentu, Európskemu hospodárskemu a sociálnemu výboru a Výboru regiónov – Prekvenutie širokopásmových rozdielov z 20. marca 2006.

Prioritná os 4 Technická asistencia prispieva k oblastiam riadiacich politík programovania štrukturálnych fondov najmä prostredníctvom rozširovania najlepších skúseností (best-practice) a získaného know-how, ako aj prostredníctvom monitorovania a hodnotenia dopadu pomoci.

Súčasný stav informatizácie spoločnosti

Úroveň informatizácie vo verejnej správe je na Slovensku, archívy nevyvíjajú, v porovnaní s vysoko informatizovanými krajinami EÚ, ale aj priemerom EÚ-15 veľmi nízka. Dokumentuje to predovšetkým nízka úroveň ponuky elektronických služieb. V rozvoji e-služieb má SR za sebou iba počiatočnú fázu implementácie Cestovnej mapy zavádzania 20 elektronických služieb verejnej správy. V porovnaní s priemerom krajín EÚ-15 (56 %) dosahuje SR (20 %) približne tretinovú úroveň. Situácia v oblasti elektronizácie ďalších služieb eGovernmentu, ako napr. eLearning, eCulture, eInclusion, eWork, eHealth, alebo eTourism je ešte horšia. V SR ako jednej z posledných krajín EÚ neexistuje systém elektronickej proskripcie. Služby eLerningu využíva iba menej ako 4 % zamestnancov, čo je približne trikrát menej ako priemer krajín EÚ-15. A takto by sme mohli pokračovať vo všetkých oblastiach elektronických služieb.

Na základe hodnotenia pokroku v realizácii iniciatívy i2010, realizovaného EK26, ktorá sa zameriava na hodnotenie úrovne rozvoja služieb eGovernmentu, patrí SR predposledné miesto. Z 20 základných služieb eGovernmentu má SR dnes plne funkčné iba tri. Slovensko je tak na chvoste starej, ale aj novej Európy.

Slovensko dnes vynakladá približne 70 percent výdavkov verejného rozpočtu na zabezpečenie základných funkcií verejnej správy. Náklady na verejnú správu neustále narastajú a sú čím ďalej, tým viac náročné na efektívnu komunikáciu a kvalitné informácie. Nedostatočné prepojenie jednotlivých služieb verejnej správy spôsobuje, že sú aj pre samotnú verejnú správu neprehľadné. V dôsledku toho nie je možné zlacniť služby poskytované verejnou správou, ani uspokojivo riadiť ich kvalitu.

Dôsledkom je, že priemerný slovenský občan trávi ročne 5 dní vybavovaním svojich záležitostí s verejnými inštitúciami. Za služby verejnej správy pritom zaplatí približne jednu tretinu svojich príjmov.

Koncept efektívnej elektronickej verejnej správy predpokladá, že informačné a organizačné systémy verejnej správy, vrátane služieb poskytovaných štátnymi archívami, budú štandardizované a vzájomne prepojené. To znamená, že verejná správa bude požadovať pri vybavení agendy od občana, alebo podnikateľa vyplnenie a odoslanie jediného elektronického formulára z integrovaného obslužného miesta. Všetko ostatné sa udeje v back office bez priamej participácie používateľa.

V súčasnosti úroveň poskytovaných elektronických služieb verejnej správy je charakteristická prevažujúcim podielom informatívnych služieb, ktorú zabezpečujú najmä internetové stránky jednotlivých organizácií verejnej správy, tak je to aj v sústave štátnych archívov. Každá inštitúcia verejnej správy má vlastnú stránku, na ktorej sprístupňuje verejnosti základné informácie o poskytovaných službách, úradných hodinách, tlačivách a pod. V lepšom prípade si používateľ aj môže stiahnuť formulár z internetu, ale musí ho vytlačiť, podpísať, zaniest', alebo poslať na úrad.

Vyšší stupeň elektronizácie, charakterizovaný dostupnými komunikačnými a transakčnými funkciami poskytovaných služieb, teda služieb s vyššou pridanou hodnotou v celej verejnej správe, v prevažnej väčšine chýba. Iba 8 percent poskytovaných e-služieb má komunikačnú (interaktívnu) a iba 23 percent transakčnú (kompletné vybavenie záležitostí) funkciu (v štátnych archívoch spravidla žiadnu).

Podmienkou poskytovania väčšiny transakčných funkcií elektronických služieb poskytovaných verejnou správou je on-line dostupnosť dátových fondov použiteľných na právne úkony a implementácia zaručeného elektronického podpisu. Aj keď legislatíva pre využívanie elektronického podpisu bola v SR prijatá v roku 2002, jeho masívne využívanie zatiaľ nenastalo. Pretrvávajúcou prekážkou jeho využívania nie je jeho cena, ale nepripravenosť verejnej správy ponúknuť užitočné služby, kde by bol využiteľný.

Problémom verejnej správy tiež stále zostáva nedostatočná optimalizácia procesov a nízka štandardná kvalita dokumentov. Nízka úroveň procesného fungovania verejnej správy a iba malá miera využitia IKT spôsobujú, že úrady vyžadujú a zhromažďujú obrovské množstvo údajov, ale majú veľmi málo informácií.

Informatizácia pamäťových a fondových inštitúcií

Problémy sa objavili a pretrvávajú aj na úrovni informatizácie pamäťových a fondových inštitúcií. Medzi ne patria archívy, knižnice, múzeá, galérie, pracoviská na ochranu pamiatkového fondu, špecializované odborné ústavy (ako napr. Ústav pamäti národa), špecializované odborné pracoviská v oblasti kultúry, vysoké školy, SAV, organizácie pre správu a ochranu autorských práv a organizácie na ochranu duševného a priemyselného vlastníctva. Zaoberajú sa uchovávaním, ochranou a sprístupňovaním spoločenského poznania, poznatkov o kultúrnom dedičstve, umení a kultúre, jedinečných informácií a predmetov odbornej a laickej verejnosti.

Pamäťové a fondové inštitúcie zohrávajú nezameniteľnú úlohu pri sprostredkovaní poznatkov pre výchovno-vzdelávací proces, pre občanov, podnikateľský sektor, ako aj samotnú verejnú správu.

Ochrana kultúrneho dedičstva je inštitucionálne zabezpečená komplexnou sieťou národných, regionálnych a miestnych pamäťových a fondových inštitúcií, pričom rozhodujúcu úlohu v tomto procese zabezpečujú národné kultúrne inštitúcie ako napríklad Slovenská národná knižnica, Slovenské národné múzeum, Slovenská národná galéria a určite nie v neposlednom rade aj Slovenský národný archív a sústava štátnych archívov.

V rámci nich sú zabezpečované procesy, ktoré môžeme rozdeliť na primárne procesy (ktoré majú priamu väzbu na externého používateľa), podporné procesy (majú väzbu na interného používateľa) a riadiace procesy (majú priamu väzbu na interného používateľa a kvalitu primárnych a podporných procesov).

Pod poznatkami v kontexte pamäťových a fondových inštitúcií rozumieme hmotné, nehmotné, hnutelné a nehnuteľné hodnoty spravované pamäťovými a fondovými inštitúciami, zbierkové predmety a obrazom, zvukom, písmom, tlačou alebo ináč zaznamenané informácie, ktoré zhromažďujú, uchovávajú a spracúvajú.

Pamäťové a fondové inštitúcie pracujú s poznatkami v nasledovnom reťazci: získavanie poznatkov, ich spracovanie, prepracovanie systému ich ochrany a následne ich prezentácia, sprístupňovanie, ako aj ich ďalšie spracovanie a využitie.

Predpokladom rozvoja pamäťových a fondových inštitúcií a úloh v oblasti digitalizácie, uchovávania a sprístupňovania poznatkov je kvalitná technická infraštruktúra (budovy, priestory, pracoviská, technológie) týchto inštitúcií, ktorá bezprostredne súvisí so spracovaním a ochranou poznatkov. V súčasnosti možno konštatovať, že väčšina pamäťových a fondových inštitúcií má nevyhovujúce podmienky na správu a ochranu poznatkov, kvôli čomu boli založené. Majú len minimálne prostriedky a technológie na digitalizáciu a archiváciu digitálneho obsahu. Na dokumentáciu nepriaznivého stavu v sústave štátnych archívov je možné napr. uviesť stav, v ktorom sa v súčasnosti ocitol Archív hlavného mesta SR Bratislavy a určite by sme mohli vymenovať viacero takýchto príkladov. Skladovacie kapacity štátnych archívov sú takmer vyčerpané, spolu majú voľnú kapacitu iba 12,7 bkm; 18 z nich už nemá ani jeden voľný bežný meter.

Prezentácia a interpretácia poznatkov získaných ich systematickým zhromažďovaním a dlhodobým uchovávaním týmito inštitúciami je veľmi limitovaná. Viac ako 75 percent všetkých zhromaždených dokumentov a poznatkov týchto inštitúcií sa nachádza v depozitoch bez možnosti ich sprístupnenia verejnosti, či už vo fyzickej alebo digitálnej podobe.

Výrobou vysokokvalitných digitálnych obrazov dostupných elektronicky sa redukuje opotrebovanie krehkých a ľahko poškoditeľných dokumentov a zbierok. Cieľom digitalizácie sú lepšie služby kultúrnych, informačných a vzdelávacích entít a nie náhrada originálov. Slúžia na zvýšenie prístupu k poznatkom, dokumentom. Ak nie sú spoľahlivo vyriešené technické otázky dlhodobého archivovania digitálnych materiálov, treba zabezpečiť, aby bolo zabezpečené ich udržiavanie a pravidelne prevádzanie do nových formátov. Digitálne kópie ne-

môžu byť náhradou originálu. O originálne dokumenty a artefakty je potrebné starať sa aj po digitalizácii.

Digitalizácia dokumentov a zbierok

Digitalizáciou dokumentov a zbierok môžu inštitúcie v oblasti kultúrneho dedičstva sprístupniť informácie, ktoré boli predtým dostupné len vybranej skupine odborníkov. Výhody sprístupnenia digitalizáciou sú:

1. Digitálne zbierky a dokumenty môže ktokoľvek, kedykoľvek prehľadávať rýchlo, nezávisle a komplexne z akéhokoľvek miesta cez počítačovú sieť;
2. Ušetrí sa čas zamestnancov zodpovedaním najčastejšie kladených otázok na webe;
3. Digitálne obrazy sa elektronicky môžu vylepšovať tak, aby sa dali prezerat' a mohli byť lepšie zobrazené a čitateľné;
4. Digitalizácia zvyšuje využívanie dokumentov a zbierok;
5. Digitalizácia napomáha vzdelávaniu a bádaniu tak, že digitálne materiály, ako aj vzácne a ťažko dostupné digitalizované materiály sú použiteľné priamo vo vzdelávacom procese;
6. Digitalizácia spojená s OCR umožňuje uskutočňovať fulltextové vyhľadávanie (napr. archívne dokumenty, historické noviny a časopisy, projekt digitalizácie diplomových prác, dizertácií, vedeckých odborných správ a pod.);
7. Digitalizáciou a vylepšením kvality sa sprístupní obsah záznamov na nosičoch, ktoré nie sú prezerateľné/prehrávateľné pomocou bežných zariadení (mikrofilmy, negatívy atď.);
8. Digitalizácia umožňuje kvalitnejšiu intelektuálnu kontrolu cez tvorbu nových vyhľadávacích pomôcok, väzieb na bibliografické záznamy a vývoj indexov (registrov) a iných nástrojov;
9. Digitalizácia umožňuje lepšie a obohatené využívanie materiálov cez široký prieskum, cez manipulácie s obrazmi a textom a skúmanie digitálnych obrazov v nových kontextoch;
10. Digitalizáciou je možné dosiahnuť kvalitnejšie využívanie dokumentov a zbierok cez zlepšenú kvalitu obrazu (napr. zlepšená čitateľnosť vyblednutých alebo poškodených dokumentov);
11. Digitalizácia umožňuje vytvárať „virtuálne zbierky“ na základe flexibilnej integrácie a syntézy rozličných formátov alebo obsahovo či tematicky súvisiacich materiálov nachádzajúcich sa na rôznych miestach;
12. Archivácia dokumentov v textových formátoch (txt, rtf, doc, html, pdf) a digitalizácia spojená s OCR umožnia využívať zbierkové fondy aj používateľom so zdravotným postihnutím a seniorom priamo, pomocou asistenčných technológií alebo konverziou do pre nich vnímateľných formátov (tlač Braillovým písmom, tlač zväčšeným písmom, prevod textu na reč).

Stav informatizácie kultúry je vo všeobecnosti nedostatočný. V oblasti kultúry vzniklo niekoľko nosných informačných systémov, ich využitie však vyžaduje komplexnú koordináciu procesov v oblasti štandardizácie, interoperability heterogénnych systémom a digitalizácie. Na zlepšenie koordinácie týchto procesov vznikla na začiatku roka 2006 na pôde Ministerstva kultúry SR Rada ministra kultúry pre informatizáciu kultúry, na ktorej bol prerokovaný a schválený aj strategický rámec informatizácie kultúry, ako rámcový východiskový popis ďalšieho smerovania rozvoja informatizácie v oblasti kultúry. Ministerstvo vnútra SR a záujmy sústavy štátnych archívov v tejto rade zastupuje ako jej člen Ing. Jozef Hanus.

Prioritné osi operačného programu dôležité z hľadiska archívnych projektov

Naplnenie cieľov operačného programu v oblasti zabezpečovania archívnych činností bude pravdepodobne postavené na dvoch zo štyroch základných prioritných osí OPIS:

1. Elektronizácia verejnej správy a rozvoj elektronických služieb;
2. Rozvoj pamäťových a fondových inštitúcií a obnova ich národnej infraštruktúry.

1.

Dnes sa Slovensko nachádza v počiatočnej fáze implementácie základných služieb eGovernmentu a ich pripájaním na ústredný portál verejnej správy. V roku 2006 vstúpil do platnosti právny rámec regulujúci budovanie a rozvoj informačných systémov verejnej správy. V dôsledku neexistencie funkčného právneho rámca pre rozvoj ISVS do tohto obdobia, vzniklo mnoho heterogénnych informačných systémov. Veľké množstvo z nich je dnes preto málo efektívnych, bezpečných a väčšinou izolovaných, neprepojených s ostatnými verejnými informačnými systémami, alebo zdrojmi. Doterajší priebeh elektronizácie verejných služieb vo väčšine prípadoch na jednotlivých inštitúciách verejnej správy preto iba kopíroval papierové služby a paradoxne viedol ešte k väčšiemu administratívne zaťaženiu.

Zefektívnenie verejnej správy je postavené na integračnom koncepte, ktorý je odvodený od komplexnej analýzy procesov služieb poskytovaných verejnou správou a analýzy infraštruktúry ISVS. Jeho výsledkom je model architektúry eGovernmentu, ktorý je postavený na službách poskytovaných verejnou správou. Znamená to, že v strede záujmu rozvoja infraštruktúry a procesov vo verejnej správe je občan. Chceme mu priniesť dostupnejšie a kvalitnejšie služby, ktoré ho budú oveľa menej zaťažovať a prinesú mu výrazne vyšší úžitok ako doteraz.

Ani elektronická, ani papierová komunikácia nie je možná bez kvalitného back-officu. V back-office prebiehajú všetky riadiace činnosti, podporné činnosti a sú v ňom umiestnené všetky kľúčové IS.

Zámerom tohto prístupu je vytvorenie dobre fungujúceho efektívneho back-officu a integrácia aplikácií do efektívneho front-officu, ktorý bude poskytovať komplexnú IT podporu všetkým inštitúciám verejnej správy a vytvorí prostredie pre integrovaný rozvoj ISVS tak na centrálnej, ako aj regionálnej úrovni.

Občanom, podnikateľom, ale aj samotnej verejnej správe by mali byť služby dostupné v priamej interakcii s poskytovateľom, v tzv. front-office cez internet, ostatné digitálne zariadenia, ale aj fyzicky.

Ministerstvo vnútra SR je ústredným orgánom štátnej správy pre automatizovaný informačný systém miestnej štátnej správy a zároveň koordinuje postup ústredných orgánov štátnej správy pri správe ich registratúry, riadi a kontroluje správu registratúry orgánov miestnej štátnej správy. Prostredníctvom týchto kompetencií presadzuje a musí presadzovať pri zavádzaní efektívnych elektronických služieb na všetkých úrovniach verejnej správy vybudovanie informačných systémov, ktoré budú u pôvodcov registratúry zabezpečovať tvorbu, uchovávanie a správu takých elektronických registratúrnych záznamov, ktoré budú spĺňať náročné kritériá autenticity a hodnovernosti.

Zároveň treba aj v rámci sústavy štátnych archívov vybudovať kvalitný informačný systém v súvislosti s poskytovaním ich služieb občanovi (umožniť verejnosti prístup k informáciám z archívnych dokumentov v dlhodobom časovom horizonte, zachovanie informačnej kontinuity rozhodovacích procesov, poskytnutie archívneho dokumentu ako dôkazu o činnosti jeho pôvodcu, on-line služby v nadväznosti na iné orgány verejnej správy a požiadavky občana).

Registratúrny záznam pochádzajúci z činnosti orgánu verejnej správy je jednoznačne predmetom prvej prioritnej osi „Elektronizácia verejnej správy a rozvoj elektronických služieb“ OPIS. Archívny dokument, ako registratúrny záznam s trvalou dokumentárnou hodnotou, sa však už stáva predmetom druhej prioritnej osi „Rozvoj pamäťových a fondových inštitúcií a obnova ich národnej infraštruktúry“.

Štátne archívy teda plnia nezastupiteľnú úlohu ako východisko zachovania informačnej kontinuity rozhodovacích procesov vo verejnom sektore a súčasne sú významnou súčasťou kultúrneho dedičstva Slovenskej republiky.

2.

Špecifickým cieľom druhej prioritnej osi OPIS je skvalitnenie systémov získavania, spracovania, ochrany a využitia poznatkov a digitálneho obsahu, modernizácia a dobudovanie infraštruktúry pamäťových a fondových inštitúcií na národnej úrovni.

V rámci zlepšenia systémov získavania, spracovania a ochrany obsahu zo zdrojov pamäťových a fondových inštitúcií sem zaradíme aj: podporu manažmentu súvisiaceho s riadením systémov získavania, ochrany a spracovania obsahu; elektronizáciu pamäťových a fondových inštitúcií (vybavenie inštitúcií príslušným hardvérom a softvérom, sieťami a IKT technológiami); zlepšenie spoľahlivosti prevádzky informačných a komunikačných systémov a zlepšovanie databázových systémov pamäťových a fondových inštitúcií; nákup informačných zdrojov (databáz, práv na zverejňovanie informácií a pod.); obnovu budov,

pracovnísk a zariadení pamäťových a fondových inštitúcií na národnej úrovni a dobudovanie chýbajúcich špecializovaných pracovísk priamo súvisiacich s digitalizáciou a informačno-komunikačnou infraštruktúrou získavania, spracovania a ochrany obsahu; zlepšenie stavu protipožiarnej ochrany, elektronickej ochrany a vnútorných podmienok (klimatizácia a uloženie zbierkových predmetov, knižných a archívnych dokumentov a podobných chránených fondov) pamäťových a fondových inštitúcií, priamo súvisiacej s digitalizáciou; podporu ďalšieho spracovania, sprístupňovania a využívania dát a poznatkov pamäťových a fondových inštitúcií v praxi, pri výskume a pri tvorbe inovatívnych projektov, vo vyučovanom, vzdelávacom, plánovacom a rozhodovacom procese na školách, úradoch, podnikateľskom sektore a verejnosťou; podporu zvyšovania spoločenského vedomia o kultúrnom, vedeckom a intelektuálnom dedičstve Slovenska, ako aj podporu vzdelávacích, osvetových, informačných a odborných aktivít.

Slovenská digitálna knižnica

Základnou rámcovou aktivitou druhej prioritnej osi je vybudovanie Slovenskej digitálnej knižnice a siete špecializovaných digitalizačných pracovísk, pamäťových a fondových inštitúcií, ako aj systematická podpora fyzickej digitalizácie kultúrneho, vedeckého a intelektuálneho dedičstva vrátane digitalizovania záznamov. Ďalej tiež správa a sprístupňovanie digitálneho obsahu pamäťovými a fondovými inštitúciami.

V rámci projektu Slovenská digitálna knižnica navrhuje Ministerstvo vnútra SR realizovať aj samostatný národný projekt – budovanie Národného digitálneho archívu Slovenskej republiky. Takmer 182 bežných kilometrov archívnych dokumentov predstavuje integrálnu súčasť informačných štruktúr a zdrojov spoločnosti a súčasne sú významnou súčasťou národného kultúrneho dedičstva SR. Archívy začali budovať archívny informačný systém s využitím výpočtovej techniky po roku 2003, avšak ani jeden z nich nemá počítače s pripojením na internet prístupné pre verejnosť. K realizácii pilotných projektov digitalizácie archívnych fondov sa pristúpilo v roku 2005.

Úroveň dostupnosti a marketingu kvalitného digitálneho obsahu je v pamäťových a fondových inštitúciách (knižnice, múzeá, galérie, archívy a špecializované inštitúcie) veľmi nízka. Preto je potrebné dosiahnuť vysokú mieru prepojenia a sprístupňovania dát a informácií (vo fyzickej alebo digitálnej forme), dlhodobé a bezpečné uloženie dát na rôznych nosičoch a podporiť ich čo najširšiu aplikáciu v oblasti výskumu, vývoja, inovácie, miestneho a regionálneho rozvoja i strategického plánovania na národnej úrovni alebo regionálnej úrovni.

Projekty Ministerstva vnútra SR v oblasti archívnych činností

Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky v súvislosti s čerpaním finančných prostriedkov v rámci prioritných osí OPIS navrhlo realizovať dva národné projekty:

- Vybudovanie elektronického archívneho informačného systému (EAIS),
- Rozvoj a obnova národnej infraštruktúry štátnych archívov zriadených ministerstvom vnútra.

Cieľom projektu Vybudovanie elektronického archívneho informačného systému (EAIS) je elektronické sprístupnenie archívneho dedičstva Slovenskej republiky a archívnych pomôcok, ako aj evidencie archívnych dokumentov verejnosti, vytvorenie technických podmienok na vyhotovovanie študijných kópií a on-line prístup k archívnym dokumentom uložených v štátnych archívoch SR, vybudovanie internetového portálu, ktorý poskytne ľahší a cezhraničný prístup k archívnemu dedičstvu uloženému v štátnych archívoch SR a verejných archívoch členských krajín EÚ.

Cieľom projektu Rozvoj a obnova národnej infraštruktúry štátnych archívov zriadených ministerstvom vnútra je dobudovanie a obnova materiálno-technického zázemia a infraštruktúry štátnych archívov, riešenie ich priestorových podmienok na národnej úrovni s osobitným zameraním na ochranu archívnych dokumentov s využívaním informačných a komunikačných technológií. Obsahom tohto projektu je najmä vybudovanie a vybavenie pracovísk na ochranu, reštaurovanie a konzervovanie archívnych dokumentov špecializovanými zariadeniami a technológiami najmä na systematickú digitalizáciu archívnych fondov a zbierok. Ďalším zámerom projektu je zlepšenie stavu protipožiarnej ochrany, elektronickej ochrany a vnútorných podmienok (klimatické podmienky uložených archívnych dokumentov) archívnych súborov.

V súčasnosti Ministerstvo vnútra SR po vyhodnotení všetkých pozitív takéhoto riešenia presadzuje ako samostatný projekt aj návrh vybudovania **Národného digitálneho archívu Slovenskej republiky**. Realizácia tohto projektu by tak bola priamo v gescii Ministerstva vnútra SR, nebola by riadená a monitorovaná Ministerstvom kultúry SR. Takéto riešenie pripúšťa aj druhá prioritná os OPIS.

Cieľom projektu Vybudovanie Národného digitálneho archívu Slovenskej republiky je zabezpečenie uchovania elektronických archívnych dokumentov („digitally born“). Strategická úloha Vybudovanie Národného digitálneho archívu Slovenskej republiky je novou úlohou v systéme informatizácie činnosti štátnych archívov. Jej zaradenie je výrazom požiadavky, ktorá logicky vyplynula z narastajúceho objemu pôvodne elektronických dokumentov u pôvodcov a s tým súvisiaceho preberania a dlhodobého uchovávaní, evidovania, sprístupňovania, ochrany a umožňovania prístupu k elektronickým archívnym dokumentom štátnymi archívmi zriadenými ministerstvom. K jej úspešnému zabezpečeniu, okrem materiálno-technických a finančných podmienok, je nevyhnutné, aby ministerstvo alebo štátne archívy disponovali aj odborníkmi na problematiku elektronických dokumentov a elektronických archívnych dokumentov.

Navrhované projekty rešpektujú hlavnú zásadu poslania archívov, aby mohli umožniť prístup v dlhodobom časovom horizonte, musia predovšetkým chrániť originály systematicky preberaných archívnych dokumentov od ich pôvodcov. Systematickosť preberania nepriaznivo ovplyvňuje najmä nedostatok účelových úložných priestorov a ich vybavenia z pohľadu dlhodobej ochrany originálov,

ako aj nedostatočné kapacity a vybavenosť špecializovaných pracovísk na ich ochranu.

Zaradenie a splnenie uvedených úloh je aj v súlade s odporúčaním Rady ministrov kultúry EÚ zo 14. novembra 2005 o prioritných činnostiach zameraných na prehĺbenie spolupráce v oblasti archívov v Európe (2005/835/ES, Ú. v. EÚ, 29. 11. 2005, L 312/55).

Efektívne plnenie OPIS – efektívnych elektronických služieb na všetkých úrovniach verejnej správy vrátane systému správy elektronických registratúrnych záznamov, na ktorý organicky nadväzuje systém správy elektronických archívnych dokumentov si vyžaduje, aby vyššie uvedené projekty z prioritnej osi 1 a 2 riadil a zodpovedal za ich riešenie jeden ústredný orgán štátnej správy, Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky.

V súčasnosti sa rozpracovaniu problematiky začlenenia sústavy štátnych archívov do procesu informatizácie spoločnosti na odbore archívov a registratúry sekcie verejnej správy Ministerstva vnútra SR intenzívne venuje aj Komisia pre automatizovaný archívny informačný systém, ako poradný orgán riaditeľa odboru. Na tvorbe podkladov a návrhov pre zadanie uvedených projektov majú výrazný podiel najmä PhDr. Mária Španková a Ing. Jozef Hanus, ktorí tu môžu zúročiť aj svoje poznatky získané v poradných orgánoch Európskej komisie.

Technickú podporu odboru archívov a registratúr poskytujú tiež zamestnanci odboru informatiky pre verejnú správu sekcie informatiky, telekomunikácií a bezpečnosti Ministerstva vnútra SR.

Všetci určite veríme, že snahy v procese modernizácie a informatizácie štátnych archívov nájdú už v krátkej budúcnosti svoju odozvu a uplatnenie aj v procese získavania finančných zdrojov na ich realizáciu.

Registratúrny záznam ako nezameniteľný nositeľ informácie a základ informačného systému každého pôvodcu registratúry má v súčasnosti pred sebou v procese informatizácie zdanlivo oveľa jednoduchšiu cestu. V rámci OPIS je správa registratúry a registratúrne informačné systémy jednoznačne zaradená do prvej prioritnej osi, SW v tejto oblasti majú už veľký a pozitívny kus vývoja za sebou a v zásade iba čakajú na zjednotenie, stanovenie jednoznačných štandardov, ktoré zabezpečia ich vzájomnú komunikáciu a požadovanú mieru autenticity a hodnovernosti dokumentov. Takéto štandardy v medzinárodnom kontexte prináša norma Moreq a jej pripravované skvalitnenie a špecifikácia s označením „Moreq2“, ktoré má byť podľa informácií jeho tvorcov k dispozícii v júni tohto roku. O tom však možno bližšie v budúcom čísle Slovenskej archivistiky.*

* Zdroj údajov a informácií: Operačný program Informatizácia spoločnosti, Bratislava, 17. september 2007 a registratúra OAR SVS Ministerstva vnútra SR r. 2007, 2008.

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

SLUŽNOVSKÉ ÚRADY NA SPIŠI V ROKOCH 1850–1860 A ICH REGISTRATÚRA

HELENA LIPTÁKOVÁ

Liptáková, H.: Processus Offices in Spiš between 1850 and 1860, and their Registry. *Slovenská archivistika*, Vol XLIII, 2008, No 1, p. 14–35.

The author presents the list of processus offices as independent bodies of public administration in the Spiš region during the period of Bach's absolutism between 1850 and 1860. She traces the changes of their territorial competences, as well as personal changes in their management. The matter that she primarily concentrates on is their original registries, pointing out the progressive way of organizing files into the system of subject groups. Moreover, she concerns the procedures of treating fonds of processus offices in Spiš in the process of making them available to public.

Slovakia. Public administration and judiciary. Processus offices. Registry.

Mgr. Helena Liptáková, Štátny archív v Levoči, Námestie Majstra Pavla 60, 054 45 Levoča

Archívne fondy služnovských úradov spravujúcich okresy ako nižšie jednotky verejnej správy podliehajúce stolici prestávajú byť v našom ústave na periférii záujmu bádateľov. Hoci dokumenty v nich obsiahnuté majú užší dosah ako stoličné písomnosti, sú obsahovo oveľa konkrétnejšie a sú výdatným prameňom pre výskum hospodárskeho, sociálneho, politického a kultúrneho života. Keďže písomnosti spišských služnovských úradov z bachovského obdobia sa zachovali takmer úplne a sú kompletne spracované,¹ vzniká nám možnosť podať kompak-

¹ Písomnosti služnovských úradov Spišskej stolice z bachovského obdobia patria v rámci stolic na Slovensku k jedným z mála takmer úplne zachovaným a spracovaným fondom tohto druhu. Pozri tiež: CHURÝ, S.: Písomnosti služnovských úradov v Liptove v rokoch 1849–1860. In: *Slovenská archivistika* (ďalej SA), roč. XIX, 1984, č. 2, s. 59–74 (ďalej Churý, Písomnosti). V Štátnom archíve v Levoči sú fondy všetkých služnovských úradov z územia Spišskej stolice, okrem písomností Služnovského úradu v Spišskej Starej Vsi, prístupné inventármi: CHALUPECKÝ, I. (zost.): *Služnovský úrad v Levoči 1850–1922*. Inventár. Levoča 1963, 88 s.; CHALUPECKÝ, I. – LIPTÁKOVÁ, H. (zost.): *Služnovský úrad v Gelnici (1815) 1850–1922*. Inventár. Levoča 1985 (ďalej SÚ G, Inventár); CHALUPECKÝ, I. a kol.: *Služnovský úrad v Spišskom Podhradí 1850–1922*. Inventár. Levoča 1993 (ďalej SÚ SpP, Inventár); FRELICHOVÁ, A. – CHALUPECKÝ, I. –

nejší pohľad na tieto zložky verejnej správy a neskôr aj súdnictva, ktorý by mohli využiť budúci spracovatelia ešte doposiaľ neprístupných fondov tohto druhu v iných archívoch, ako aj odborníci pre výskum verejnej správy a súdnictva. Okrem toho, z praxe vieme, že bádatelia pri štúdiu archívnych pomôcok pod tlakom času zväčša obchádzajú úvody k inventárom a siahajú skôr po registroch odkazujúcich na popis inventárnych jednotiek. Uniká im pri tom štruktúra fondov a na ňu nadväzujúci spôsob vyžiadania si materiálu, čo práve úvodná časť inventárov vysvetľuje. Domnievame sa, že náš detailnejší pohľad na organizáciu týchto úradov a manipuláciu ich písomností z 50. rokov 19. storočia by pomohol viesť bádateľov hlbšie do skúmanej problematiky ešte pred vstupom do archívu.

Konštituovanie a organizácia slúžnovských úradov

Verejná správa a súdnictvo v Uhorsku prešli v päťdesiatych rokoch 19. storočia veľkými zmenami súvisiacimi so snahami Rakúska vytvoriť po potlačení revolúcie v roku 1849 centralistickú štátnu správu, ktorá sa pripravovala veľmi starostlivo. Svedčí o tom niekoľko organizačných systémov verejnej správy a súdnictva, ktoré sa vystriedali v priebehu prvých jedenástich rokov (od r. 1849 do vydania októbrového diplomu v r.1860), t. j. v prvom období absolutizmu, v období pôsobenia ministra vnútra Alexandra Bacha – v bachovskom období.² Ich výsledkom bolo vytvorenie pevnej organizácie správy i súdnictva s odborne pripravenými úradníkmi a sudcami. Po vydaní októbrového diplomu v r. 1860 nastala ďalšia séria reforiem, ktorých vplyv na písomnosti štátnych úradov a súdov však nie je predmetom tejto štúdie.

Jedným z prvých organizačno-správnych krokov po revolúcii 1848/49 bol výnos Ministerstva vnútra z 25. októbra 1849 č. 434/1849,³ ktorým bolo územie Uhorska rozdelené na 5 vojenských dištriktov. Pod ne patrili civilné obvody, ktorým podliehali vládne obvody, v podstate stolice, a tie sa delili na slúžnovské okresy. Na základe uvedeného výnosu boli slúžnovské úrady ustanovené ako samostatné orgány bachovského správneho systému. Svoju činnosť začali roku 1850 najprv ako okresné komisariáty (*Bezirkscommissariat Amt*) pod vedením okresných komisárov (*Bezirkscommissair*). Na základe nariadenia z 13. septembra 1850 sa ujalo pre ne pomenovanie okresné slúžnovské úrady (*Bezirksstuhlrichteramt*) na čele so slúžnym (*Stuhlrichter*). V súvislosti so zavedením defini-

LIPTÁKOVÁ, H.: *Slúžnovský úrad v Spišskej Sobotě (1810) 1850–1922*. Inventár. Levoča 1994 (ďalej SÚ SpS, Inventár); LIPTÁKOVÁ, H.: *Slúžnovský úrad v Kežmarku (1814) 1850–1860 (1861)*. Inventár. Levoča 1996 (ďalej SÚ K, Inventár); LIPTÁKOVÁ, H. – LIŠČÁKOVÁ, A.: *Slúžnovský úrad v Starej Lubovni (1778) 1850–1922*. Inventár. Levoča 1997. Inventár Slúžnovského úradu v Spišskej Starej Vsi je v súčasnosti v rukopise.

² Podrobnejšie sa nimi zaoberá BIDOVSÝ, E.: Poznatky o organizácii verejnej správy a súdnictva v Uhorsku v rokoch 1849–1860. In: *Sborník archivních prací*, roč. 7, 1957, č. 2, s. 114–176.

³ *Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt*, roč. 1849, č. 434, s. 792–807. Tiež BIDOVSÝ, E.: c. d., s. 124, pozn. č. 19.

tívneho zriadenia verejnej správy a súdnictva roku 1854 sa rozšírila správna pôsobnosť slúžnovských úradov o súdnu právomoc, ktorú prevzali od dovtedajších okresných súdov, čím vznikli zmiešané slúžnovské úrady. Tie v súdnych záležitostiach vystupovali pod názvom slúžnovský úrad ako okresný súd alebo ako súd (*Stuhlrichteramt als Bezirksgericht* alebo *als Gericht*). Okrem zmien vo vecnej kompetencii reorganizácie verejnej a súdnej správy prinášali drobné územné zmeny okresov a zároveň aj personálne zmeny v úradoch, pretože od predstavených sa vyžadovala aj sudcovská spôsobilosť.⁴ Bachovskú, pomerne vyspelú administratívu odstránil Októbrový diplom a nahradil ju administratívou podľa stavu v r. 1849,⁵ čo malo svoj personálny, kompetenčný i teritoriálny dopad aj na slúžnovské úrady, ktoré sa ešte po ďalších reorganizáciách verejnej správy a súdnictva udržali až do roku 1922.

Komisia pre organizáciu politickej správy v Budíne rozdelila Spiš r. 1850 na návrh stolice na sedem okresov: Gelnica, Kežmarok, Levoča, Spišská Sobota, Spišská Stará Ves, Spišské Podhradie a Stará Ľubovňa,⁶ ktoré svoju činnosť začali hneď po ich zriadení 1. augusta 1850.

1. Slúžnovský úrad v Gelnici začal svoju činnosť pôvodne v Smolníku pod vedením adjunkta Hermana Kövesa, ktorý ale vzápätí prešiel do Gelnice,⁷ kde nastúpil do funkcie už aj okresný komisár Karol Horváth.⁸ V tom období sem patrili obce: Gelnica, Hámor, Helcmanovce, Jaklovce, Kojšov, Margecany, Malý Folkmár, Mníšek nad Hnilcom, Nálepko, Opátka, Prakovce, Smolník, Smolnícka Huta, Stará Voda, Štós, Švedlár, Tichá Voda, Veľký Folkmar a Žakarovce.⁹ Začiatkom roku 1854 boli do okresu začlenené gemerské obce Henclová a Uhorná a obce z okresu Spišské Podhradie Hrišovce, Kluknava a Richnava.¹⁰ V tom istom roku sa slúžnym stal Vincent Persina, ktorý mal dvoch adjunktov, dvoch aktuárov, štyroch pisárov, 1 – 2 kancelárskych sluhov a dvoch pomocníkov.¹¹ Pri reorganizácii roku 1860 Gelnica zostala sídlom novoutvoreného Ban-

⁴ BIDOVSÝ, E.: c. d., s. 126, 135, 149–150; KOČIŠ, J.: Prehľad vývoja župnej správy na Slovensku do roku 1945. In: *Sborník archívnych prací*, roč. 8, 1958, č. 1, s. 42 – 43. CHURÝ, S.: c. d., s. 60, pozn. č. 2; Kolektív: *Štátny archív v Košiciach. Sprievodca po archívnych fondoch I*. Bratislava: Slovenská archívna správa 1963, s. 116 (ďalej Sprievodca I.).

⁵ SÚ G, Inventár, s. 6.

⁶ BIDOVSÝ, E.: c. d., s. 136; Sprievodca I., s. 140. Administratívne rozdelenie Spišskej stolice na sedem slúžnovských úradov so zoznamom obcí, ktoré tieto mali spravovať, bolo určené v zmysle nariadenia Civilnej sekcie c. k. vojenského distriktuálneho veliteľstva v Košiciach z 2. mája, č. 170/Praes. Štátny archív v Levoči (ďalej ŠA Le), Spišská župa (ďalej SŽ), Adm. 1001/1850.

⁷ ŠA Le, Slúžnovský úrad v Gelnici (ďalej SÚ G), Adm. 1/1850.

⁸ Pôvodne mal byť okresným komisárom Ernest Schneider (ŠA Le, SŽ, Adm. 1001/1850), ale napokon na toto miesto nastúpil Karol Horváth, zrejme od 1. septembra 1850, pretože takto je datované jeho prvé vybavenie spisu v slúžnovskom úrade (ŠA Le, SÚ G, Adm. 15/1850).

⁹ ŠA Le, SÚ G, Adm. 76/1850.

¹⁰ ŠA Le, SŽ, Adm. 7400/1854; ŠA Le, SÚ G, Adm. 378/1854.

¹¹ ŠA Le, SŽ, Adm. 5728/1854; ŠA Le, SÚ G, Adm. 3050/1855, 4512/1855.

ského okresu, ktorý územne spravoval zhruba bachovský okres Gelnica a okolie Spišských Vlachov.¹²

2. Slúžnovský úrad v Kežmarku viedol spolu s adjunktom Adolfom Krompecherom okresný komisár Jozef Franček (Frantsek),¹³ ktorého koncom roka 1852 vystriedal Inocent Matiašovský (Mattyasovzky).¹⁴ Do správy tohto úradu patrili tieto obce: Bušovce, Holumnica, Huncovce, Jurské, Krížová Ves, Lomnička, Ľubica, Ľubické Kúpele, Majerka, Malý Slavkov, Matejovce, Mlynica, Nová Lesná, Podhorany, Poprad, Rakúsy, Ruskinovce, Spišská Belá, Spišská Sobota, Stará Lesná, Stotince, Stráne pod Tatrami, Stráže pod Tatrami, Strážky, Toporec, Tvarožná, Veľká, Veľká Lomnica, Veľký Slavkov, Vojňany, Vrbov, Výborná a Žakovce.¹⁵ V dôsledku zmien hraníc okresov sa začiatkom roka 1854 vyčlenili z tohto okresu obce Matejovce, Poprad, Spišská Sobota, Stráže pod Tatrami a Veľká do Spišskosobotského okresu, vtedy ešte so sídlom v Spišskom Štvrtku, a neskôr i Lomnička do okresu Stará Ľubovňa. Kežmarský okres sa rozšíril o obce Abrahamovce, Levkovce, Píkovce, Vlkovú, prevzaté z okresu Spišský Štvrtok, a Lendak, Slovenskú Ves a Ždiar z okresu Spišská Stará Ves.¹⁶ Vo vedení zmiešaného slúžnovského úradu sa vystriedalo viacero predstavených. Postupne to boli Herman Ellenberger,¹⁷ Ľudovít Bauman¹⁸ a František Kausek (Kauszek).¹⁹ Títo spolupracovali s dvoma adjunktami a s ďalšími úradníkmi – aktuármi, diurnistami, pomocníkmi, kancelárskymi sluhami a kancelistami.²⁰ Po páde bachovského absolutizmu, keď sa počet slúžnovských úradov na Spiši znížil zo siedmich na štyri, Slúžnovský úrad v Kežmarku bol zrušený a jeho obce sa dostali zhruba do kompetencie Podtatranského okresu.

3. Slúžnovský úrad v Levoči začal svoju činnosť pod vedením Andreja Fejzényiho,²¹ ale už v októbri ho vystriedal Jozef Engel.²² Adjunkta v úrade robil Jozef Lupkovič (Lupkovits). Pri reorganizácii súdnictva v apríli 1854 sa slúžnym stal Karol Illés.²³ Územná pôsobnosť okresu sa pri jeho utvorení rozprestierala na tieto obce: Baldovce, Bugľovce, Čepanovce, Danišovce, Dlhé Stráže, Dol'any

¹² SÚ G, Inventár, s. 6.

¹³ ŠA Le, SÚ K, Adm. 1/1850. Podľa návrhu z 8. júna 1850 mal byť okresným komisárom František Roth, kežmarský starosta. (ŠA Le, SŽ, Adm. 1001/1850).

¹⁴ Jozef Franček bol odvolaný z funkcie k 15. novembru 1852 a vedením úradu bol dočasne poverený adjunkt Adolf Krompecher (ŠA Le, SÚ K, Adm. 2154/1852). Inocent Matiašovský, menovaný 24. novembra, prevzal úrad 10. decembra toho istého roku. (Tamže, 2338/1852).

¹⁵ ŠA Le, SÚ K, Adm. 1/1850.

¹⁶ Tamže, B 278/1854. ŠA LE, SŽ, Adm. 7400/1854.

¹⁷ ŠA Le, SÚ K, Adm. B 1249/1854.

¹⁸ Tamže, 2544/1855. Ľudovít Bauman bol menovaný za slúžneho v Sliezske a v Kežmarku prestal pôsobiť od 25. februára 1858. Tamže, B 3495/1858.

¹⁹ Tamže, B 3495/1858 a 3539/1858.

²⁰ Tamže, B 1249/1854, 2544/1855, B 3495/1858, B 5670/1859 a B 4149/1860.

²¹ ŠA Le, SŽ, Adm. 1001/1850.

²² Tamže, 2709/1850.

²³ Tamže, 5502/1854, 5728/1854.

(Končany-Dofany), Domaňovce, Dvorce, Harichovce, Hnilčík, Hradisko, Chrašť nad Hornádom, Iliášovce, Jamník, Klčov, Kurimany, Levočská Dolina, Lieskovany, Markušovce, Matejovce, Nemešany, Odorín, Poráč, Roškovec, Rudňany, Smižany, Spišská Nová Ves, Spišský Hrhov, Spišský Hrušov, Teplička, Uloža, Vítkovce, Závada a Závadka.²⁴ Pri zmene hraníc okresov v r. 1854 do okresu pribudli obce z okresu Spišská Sobota Arnutovce, Čenčice, Dravce, Hadušovce, Letanovce, Spišské Tomášovce, Spišský Štvrtok a Vlkovce, obec Torysky z okresu Spišské Podhradie, do ktorého zase z okresu Levoča prešli obce Bugľovce, Baldovce a Nemešany, a gemerská obec Hnilec.²⁵ Pri redukcii počtu slúžnovských úradov v r. 1860 sa toto územie rozšírilo o obce zo zrušených susedných okresov, čím vznikol Levočský okres.²⁶

4. Slúžnovský úrad v Spišskej Sobote začal pôsobiť ako Okresný komisariát v Spišskom Štvrtku.²⁷ Jeho kanceláriu umiestnili do jednej z miestností tamojšieho minoritského kláštora a vedenie okresu zverili okresnému komisárovi Mikulášovi Glosovi, ktorý agendu najprv vybavoval z Kišoviec – zo svojho bydliska, od septembra, do Spišského Štvrtka, ale potom, kvôli problémom so svojím ubytovaním, znova z Kišoviec.²⁸ Do jeho správy patrili tieto obce: Abrahamovce, Arnutovce, Batizovce, Betlanovce, Čenčice, Dravce, Filice, Gánovce, Gerlachov, Hadušovce, Hozelec, Hôrka, Hrabušice, Hranovnica, Imrichovce, Jánovce, Kišovce, Kravany, Letanovce, Levkovce, Lučivná, Machalovce, Mečedelovce, Mengusovce, Miklušovce, Pikovce, Primovce, Spišská Teplica, Spišské Bystré, Spišské Tomášovce, Spišský Štiavnik, Spišský Štvrtok, Stratená, Svätý Ondrej, Štefanovce, Štôla, Šuňava Nižná a Vyšná, Švábovce, Vikartovce, Vlková, Vlkovce, Vydričník.²⁹ Pri zmene hraníc stolíc v januári 1854 bola začlenená do okresu líptovská obec Vernár a krátko na to v dôsledku zmien hraníc okresov pribudlo do tohto okresu 5 obcí z Kežmarského okresu – Matejovce, Poprad, Spišská Sobota, Stráže pod Tatrami a Veľká – a vyčlenili sa z neho Abrahamovce, Arnutovce, Dravce, Čenčice, Hadušovce, Levkovce, Letanovce, Mečedelovce, Pikovce, Spišské Tomášovce s kúriou Tybe, Spišský Štvrtok, Vlková a Vlkovce.³⁰ V nadväznosti na nové územné členenie presunulo sa sídlo slúžnovského úradu do Popradu. Začas popradský slúžnovský úrad fungoval ešte stále v Kišovciach, ale v prvej polovici apríla mu organizačná komisia prideliла priestor v Poprade.³¹ Vedenie zmiešaného slúžnovského úradu prevzal Andrej Fej-

²⁴ Tamže, 1001/1850.

²⁵ Tamže, 7400/1854.

²⁶ SÚ L, Inventár, s. III.

²⁷ ŠA Le, SŽ, Adm. 1001/1850. Pri navrhovaní okresných sídel sa uvažovalo s Hrabušicami ako so sídlom tohto okresu, ale C. k. vojenské dištriktuálne veliteľstvo v Košiciach sa rozhodlo pre Spišský Štvrtok, a to z dôvodu jeho výhodnejšej polohy (Tamže).

²⁸ ŠA Le, SÚ SpS, Adm. 783/1851 a 817/1851; ŠA Le, SŽ, Adm. 3601/1851.

²⁹ ŠA Le, SŽ, Adm. 1001/1850.

³⁰ Tamže, 7400/1854. ŠA Le, SÚ SpS, Adm. 74/1854 a 233/1854.

³¹ ŠA Le, SÚ SpS, Adm. 57/1854. V Poprade zápasila štátna správa s nedostatkom priestorov, dokonca sa uvažovalo o jeho presťahovaní do Veľkej (ŠA Le, SŽ, Adm. 6625/1854),

szényi,³² predtým slúžny v Spišských Vlachoch. Ten však zomrel počas svojej slúžnovej kariéry a funkciu po ňom v lete 1859 prevzal adjunkt Konštantín Usz.³³ Ten zotrval v úrade až do reorganizácie na prelome rokov 1860 a 1861. Vtedy sa väčšina obcí z územia tohto okresu dostala pod správu nového Podtatranského okresu.³⁴

5. Slúžnovský úrad v Spišskej Starej Vsi začal svoju činnosť ako Spišsko-staroveský okresný komisariát.³⁵ Za jeho sídlo bola určená Spišská Stará Ves, no kvôli ubytovaniu úradníkov sa úradovalo spočiatku v Slovenskej Vsi.³⁶ Na základe žiadosti obcí adresovanej Ministerstvu vnútra sa v auguste 1851³⁷ začali riešiť priestory pre slúžnovský úrad v bývalom soľnom úrade v Spišskej Starej Vsi, kde sa kancelária slúžnovského úradu presťahovala na jeseň roku 1852.³⁸ Pri vzniku slúžnovského úradu sa dostal na jeho čelo Inocent Matiašovský s adjunktom Štefanom Matavovským.³⁹ Začiatkom novembra 1852 Matiašovského preložili do Kežmarku⁴⁰ a vedením úradu bol poverený uvedený adjunkt. Do správy slúžnovského úradu patrili od jeho vzniku obce: Červený Kláštor, Čierna Hora, Durštín, Fridman, Hágy, Haligovce, Havka, Javorina, Jezersko, Jurgov, Kacvín, Krempachy, Lapšanka, Lechnica, Lendak, Lesnica, Lysá nad Dunajcom, Majere, Malá Franková, Matiašovce, Nedeca, Nižné Lapše, Nová Belá, Osturňa, Reľov, Repisko, Slovenská Ves, Spišské Hanušovce, Spišská Stará Ves, Tribš, Veľká Franková, Vyšné Lapše, Zálesie, Ždiar.⁴¹ Na začiatku roka 1854 sa začlenila do okresu obec Veľká Lesná⁴² a začiatkom marca toho istého roku boli z neho odčlenené obce Lendak, Slovenská Ves a Ždiar.⁴³ Vedenie zmiešaného slúžnovského úradu prevzal František Kausek s adjunktom Antonom Förderom.⁴⁴ V apríli 1858 Kauseka preložili do Kežmarku⁴⁵ a slúžnym sa namiesto neho stal Alojz Einaigl.⁴⁶ V decembri 1860 bol Slúžnovský úrad v Spišskej Starej Vsi zrušený a odovzdaný komisii, ktorú určila Spišská stolica,⁴⁷ a územie, ktoré spravoval, prešlo v podstate do kompetencie Magurského okresu.

ale c. k. miestodržiteľské oddelenie v Košiciach 31. júla 1857 rozhodlo o definitívnom sídle okresu v Poprade (ŠA Le, SÚ SpS, Adm. 3983/1857 a 4254/1857).

³² ŠA Le, SÚ SpS, Adm. 57/1854.

³³ ŠA Le, SŽ, Adm. f₈₉ 3252/1859.

³⁴ SÚ SpP, Inventár, s. 6.

³⁵ ŠA Le, SŽ, Adm. 1001/1850.

³⁶ Tamže, 1984/1850.

³⁷ ŠA Le, SÚ SSV, Adm. 1245/1851.

³⁸ Tamže, 492/1852, 1289/1852, 1485/1852 a 1598/1852.

³⁹ ŠA Le, SŽ, Adm. 1001/1850.

⁴⁰ ŠA Le, SÚ K, Adm. 2338/1852; ŠA LE, SÚ SSV, Adm. 1874/1852.

⁴¹ ŠA Le, SŽ, Adm. 1001/1850.

⁴² ŠA Le, SÚ SSV, Adm. 455/1854.

⁴³ Tamže, 1042/1854. ŠA Le, SŽ, Adm. 7400/1854.

⁴⁴ ŠA Le, SÚ SSV, Adm. 1007/1854.

⁴⁵ Tamže, B 1135/1858.

⁴⁶ Tamže, B 1136/1858, 1513/1858.

⁴⁷ ŠA Le, SŽ, Adm. f₈₉ 6653/1860.

6. Slúžnovský úrad v Spišskom Podhradí začal svoju činnosť ako Spišskopodhradský okresný komisariát spravovaný adjunktom Antonom Vydom.⁴⁸ Za slúžneho tu v októbri 1850 preložili Andreja Fejszényiho, ktorý dovtedy pôsobil v Levoči.⁴⁹ Sídlo úradu bolo na jeho podnet v októbri 1851 preložené do Spišských Vlachov.⁵⁰ Vo svojej žiadosti, ktorá preloženiu úradu predchádzala, Fejszényi dôvodil tým, že v Spišskom Podhradí nemá byť, a okrem toho Spišské Vlachy považoval za výhodnejšie situované. Územná kompetencia tohto úradu sa vzťahovala na obce: Beharovce, Bijacovce, Brutovce, Bystrany – Trst’any, Dúbrava, Granč – Petrovce, Harakovce, Hincovce, Hrišovce, Jablonov, Kaľava, Katúň, Kluknava – Štefánska Huta – Sv. Anna; Kolinovce, Korytné, Kropachy – Zemianska Strana, Lúčka, Olcnavá, Olšavica, Olšavka, Ordzovany, Pavľany, Podproč, Poľanovce, Pongrácovce, Repaše Nižné a Vyšné, Richnava, Slatviná, Slovinky Nižné a Vyšné, Spišská Kapitula, Spišské Podhradie, Spišské Vlachy – Dobrá Vôľa, Torysky, Vojkovce, Vyšný Slavkov,⁵¹ Žehra – Hodkovce.⁵² Roku 1854 v súvislosti s reorganizáciou verejnej správy a súdництва došlo aj tu k územným zmenám. Do okresu boli začlenené obce Bugľovce, Baldovce a Nemešany. Obec Torysky bola z neho vyčlenená do Levočského okresu a obce Hrišovce, Richnava a Kluknava do Gelnického.⁵³ V apríli 1854 Andrej Fejszényi ukončil svoju pôsobnosť v tomto úrade a prešiel do Popradu.⁵⁴ Po jeho odchode sa vo vedení úradu vystriedali Anton Engelmayer,⁵⁵ Ľudovít Bauman⁵⁶ a Imrich Györffy.⁵⁷ Počet úradníkov sa pohyboval okolo desiat.⁵⁸ Koncom roka 1860 Slúžnovský úrad v Spišskom Podhradí odovzdal svoju agendu stoličným úradníkom a zanikol.⁵⁹ Územie, ktoré bolo v jeho správe, sa stalo súčasťou Banského a súčasťou Levočského okresu.

⁴⁸ Už v návrhu stolice (vtedy ešte vládneho komisariátu) na obsadenie vedúcich miest v okresnej správe z 8. júna 1850 sa rátalo s miestom slúžneho pre Andreja Fejszényiho a miestom adjunkta pre Antona Vydu. (ŠA Le, SŽ, Adm. 1001/1850). Menovaný adjunkt sa aj ujal funkcie, čo dokazuje aj ním vybavovaná agenda od augusta 1850 (ŠA Le, SÚ SpP), ale miesto slúžneho zostalo neobsadené (ŠA Le, SÚ G, Adm. 76/1850).

⁴⁹ ŠA Le, SŽ, Adm. 2439/1850. ŠA Le, SÚ SpP, Adm. 1/1850.

⁵⁰ ŠA Le, SÚ SpP, Adm. 453/1850, 1664/1851 a 1667/1851. ŠA Le, SŽ, Adm. 1001/1850. So Spišskými Vlachmi ako sídlom okresu sa rátalo už pri navrhovaní okresných sídel, ale c. k. Vojenské dištriktuálne veliteľstvo v Košiciach sa rozhodlo pre Spišské Podhradie. Argumentom bolo, že Spišské Podhradie je väčšie a lepšie položené miesto. (ŠA Le, SŽ, Adm. 1001/1850). Preloženie sídla bolo definitívne schválené miestodržiteľským výnosom z 28. decembra 1851. (ŠA Le, SÚ SpP, Adm. 256/1852).

⁵¹ Obec bola 10. marca 1851 odstúpená Šarišskej stolici (ŠA Le, SŽ, Adm. 400/1851).

⁵² ŠA Le, SŽ, Adm. 1001/1850.

⁵³ Tamže, 7400/1854.

⁵⁴ ŠA Le, SÚ SpP, Adm. 917/1854; ŠA Le, SÚ SpS, Adm. 57/1854.

⁵⁵ ŠA Le, SÚ SpP, Adm. 1234/1854; ŠA Le, SŽ, Adm. 5728/1854.

⁵⁶ Ľudovít Bauman bol len poverený vedením úradu do nástupu nového slúžneho. SÚ SpP, Inventár, s. 2.

⁵⁷ ŠA Le, SÚ SpP, Adm. 3207/1855.

⁵⁸ Tamže.

⁵⁹ ŠA Le, SŽ, Adm. f 89 6653/1860.

7. Služnovský úrad v Starej Ľubovni bol zriadený ako Ľubovniansky okresný komisariát. Viedol ho okresný komisár Ján Kotassevits (Kotaševič) za pomoci jedného adjunkta Bartolomeja Kleina.⁶⁰ V dôsledku personálnych zmien vo verejnej správe bol v lete 1851 preložený do Abovsko-turnianskej stolice a služným sa v Starej Ľubovni stal Vincent Persina.⁶¹ V tomto období sem patrili obce: Forbasy, Hniezdne, Hraničné, Chmeľnica, Jakubany, Jarabina, Kače, Kamienska, Kolačkov, Kremná, Lacková, Litmanová, Mníšek nad Popradom, Nižné Ružbachy, Nová Ľubovňa, Podolíneec, Podsadek, Pilhov, Stará Ľubovňa, Stráňany, Veľká Lesná, Veľký Lipník, Veľký Sulín a Vyšné Ružbachy.⁶² Pri zmene hraníc okresov sa začiatkom roka 1854 začlenila do okresu obec Lomnička a vyčlenila sa z neho obec Veľká Lesná.⁶³ Vedenie úradu pri reorganizácii v apríli 1854 prevzal Anton Schwab.⁶⁴ V roku 1855 ho však preložili ku Stoličnému súdu v Levoči a za služneho vymenovali Henricha Seidla.⁶⁵ V máji 1860 tento prešiel do Liptovského Mikuláša⁶⁶ a jeho funkciu prevzal Pavol Gombos.⁶⁷ Po zrušení Služnovského úradu v Starej Ľubovni sa obce bývalého Ľubovnianskeho okresu dostali zhruba do kompetencie Magurského okresu.

Registratúry služnovských úradov a ich spracovanie

Zavádzanie nového organizačného systému verejnej správy a súdnictva v rokoch 1849–1860 nieslo so sebou aj nové spôsoby manipulácie písomností politických úradov i súdov. Pre novú registratúru utváranú podľa rakúskeho systému bola roku 1850 vydaná inštrukcia o manipulácii písomností politických úradov, podľa ktorej sa všetky podania mali evidovať v podaciích protokoloch.⁶⁸ K nim sa mali vyhotovovať indexy a radové knihy, a spisy sa mali rozdeliť do 21 vecných skupín, označených rímskymi číslicami. V rámci týchto skupín sa mohli vytvárať podskupiny, označované veľkými abecednými písmenami. Šlo o nasledujúce skupiny:

- I Panovnícky dvor
- II Zahraniečie
- III Ústava
- IV Zákony a nariadenia
- V Pohyb obyvateľstva, štatistka
- VI Policajné záležitosti
- VII Zdravotníctvo
- VIII Súdnicstvo

⁶⁰ Tamže, 1001/1850.

⁶¹ Tamže, 3748/1851

⁶² Tamže, 1001/1850.

⁶³ Tamže, 7400/1854.

⁶⁴ Tamže, 5728/1854.

⁶⁵ ŠA Le, SL, Adm. B/h 36/1855.

⁶⁶ Tamže, B/h 1855/1855.

⁶⁷ Tamže, B/h 2835/1855.

⁶⁸ ŠA Le, SŽ, Adm. 1956/1850.

- IX Vojenské záležitosti
- X Školstvo
- XI Náboženské záležitosti
- XII Remeslo a obchod
- XIII Ceny a stavebné záležitosti
- XIV Štátny rozpočet
- XV Poľnohospodárstvo a baníctvo
- XVI Štátna služba
- XVII Krajinské záležitosti
- XVIII Okresné záležitosti
- XIX Záležitosti cirkevných obcí
- XX Záležitosti obcí
- XXI Urbárske záležitosti a záležitosti desiatku.⁶⁹

Tento systém sa zmenil na základe úradnej inštrukcie zverejnenej 17. marca 1855,⁷⁰ určenej priamo pre zmiešané slúžnovské úrady, podľa ktorej sa mali spisy správnej agendy rozdeliť z vecného hľadiska do registratúrnych tried označených písmenami veľkej abecedy:

- A Zákony a normálie
- B Osobné a služobné záležitosti
- C Vojenské záležitosti
- D Školstvo a duchovenstvo
- E Zdravotníctvo a sociálne veci
- F Poľnohospodárstvo, baníctvo, lesníctvo a poľovníctvo
- G Obchod a živnosti
- H Cesty a stavby
- I (alebo J) Policajné záležitosti
- L Obecné záležitosti
- M Daňové a pokladničné záležitosti
- N Rôzne.

Súdne písomnosti zmiešaných slúžnovských úradov prevzali spôsob manipulácie písomností od zrušených okresných súdov, ktoré už od 1. júla 1853⁷¹ mali zavedené v občianskych záležitostiach registratúrne triedy označené rímskymi číslicami:

⁶⁹ FÖGLEIN, A.: Tolna vármegye levéltára. In: *Levéltári Közlemények*, X, 1932, s. 87; CHALUPECKÝ, I.: Archív Spišskej stolice v období Bachovho absolutizmu (1849–1860). Rkp. 2006, pozn. 17; Porovnaj CHURÝ, S.: c. d., s. 63.

⁷⁰ *Landesgesetz- und Regierungsblatt für Kronland Ungarn*, roč. 1855, č. 57 (ďalej L. Rgbl.). Tiež BIDOVSÝ, E.: c. d., s. 152, pozn. 77.

⁷¹ Vtedy vstúpil do platnosti cisársky patent z 3. mája 1853, ktorým bol vyhlásený zákon o vnútornej organizácii a o súdnom rokovačom poriadku, kde boli okrem iného určené pokyny pre rozdeľovanie súdnej aktovej agendy do registratúrnych tried. L-Rgbl, roč. 1853 I., č. 94, s. 376. Tiež BIDOVSÝ, E.: c. d., s. 163–164, pozn. 103.

- I Zákony a normácie
- II Služobné záležitosti
- III Občianske spory
- IV Pozostalostné a poručenské záležitosti
- V Konkurzné záležitosti
- VI Pozemnoknižné záležitosti
- VII Rôzne.

Súdne spisy v trestných záležitostiach boli uložené osobitne v skupine VIII a v nej sa podľa úpravy Ministerstva spravodlivosti zo 16. júna 1854 mali ukladať do piatich tried.⁷²

- A. Udania bez predbežného vyšetrovania odmietnuté alebo odstúpené iným úradom,
- B. Trestné podania, v ktorých bola skutková podstata vyšetrená, ale nebolo zavedené osobitné vyšetrovanie,
- C. Trestné podania, v ktorých bolo zavedené osobitné vyšetrovanie,
- D. Pátracie nariadenia iných súdov, popisy osôb, správy o nájdených znakov alebo predmetoch trestných činov, úradná činnosť na požiadanie iných súdov a pod.,
- E. Zaopatrenie väzňov, ich zamestnanie a lekárska starostlivosť o nich, duchovná starostlivosť a bohoslužby vo väzniciach, vojenská stráž a eskortovanie.

I keď by sa dalo očakávať, že zbyrokratizovaný systém bude jednoliaty, predsa v slúžnovských úradoch existujúcich na Spiši nachádzame isté odlišnosti. Spišská stolica síce dňa 20. augusta 1850 vydala pre všetky slúžnovské úrady pokyn o jednotnom vybavovaní úradných konaní so zreteľom na inštrukciu pre manipuláciu písomností politických úradov,⁷³ ale z pôvodného usporiadania spisov novovzniknutých slúžnovských úradov na Spiši je vidno, že k manipulácii spisov do uvedených 21 registratúrnych tried nedošlo. Administratívne spisy sa až do vzniku zmiešaných slúžnovských úradov⁷⁴ ukladali len chronologicko-numericke. Vecné hľadisko sa začalo uplatňovať až po zverejnení inštrukcie o písomnostiach slúžnovských úradov zo 17. marca 1855,⁷⁵ a to rôznym spôsobom.⁷⁶

V Slúžnovskom úrade v Gelnici pretrvalo chronologicko-numericke usporiadanie administratívnych spisov až do r. 1858. Vtedy sa tento materiál začal

⁷² L. Rgbl., roč. 1854 I., č. 215, s. 436. BIDOVSÝ, E.: c. d., s. 166, pozn. 111. Pozri tiež MISLOVIČOVÁ, V.: Župný súd v Levoči (1850–1861). Rozbor fondu. In: SA, roč. XXXVI, 2001, č. 2, s. 21.

⁷³ ŠA Le, SŽ, Adm. 1956/1850. V tomto pokyne stolica okrem iného vyzývala svoje podriadené zložky, aby viedli podacie protokoly a starostlivo ukladali spisy do spisových obalov spolu s konceptmi.

⁷⁴ Pojem zmiešané slúžnovské úrady sme vysvetlili už vyššie.

⁷⁵ Pozri pozn. č. 70.

⁷⁶ Poznatky o pôvodnej manipulácii písomností slúžnovských úradov na Spiši sme získali pri ich inventarizácii.

členiť podľa vecného hľadiska a ukladať do 12 skupín označených písmenami veľkej abecedy A – N tak, ako to predpisovala úradná inštrukcia už v roku 1855. Rozsiahlosť oddelení C – *Vojenské záležitosti*, I – *Policajné záležitosti* a M – *Daňové a pokladničné záležitosti* si v rokoch 1859 a 1860 vyžiadala ich delenie na pododdelenia označené písmenami malej abecedy. Tieto zväzky boli označené vo forme zlomku, napr. C/a, C/b.

Usporiadanie súdnych písomností sa pridržiavalo súdneho manipulačného systému platného od 1. júla 1853. Súčasťou fondu sa stali aj spisy Okresného súdu v Gelnici z obdobia od začiatku roku 1854 až do zániku okresných súdov, do 29. apríla 1854, pretože slúžnovský úrad po prevzatí písomností okresného súdu pokračoval v ich agende bez prerušenia a spisy z r. 1854 premanipuloval podľa predpisov určených pre slúžnovské úrady ako súdy. Celý ročník tým utvoril jeden celok.⁷⁷

V Slúžnovskom úrade v Kežmarku boli administratívne spisy v rokoch 1850–1853 usporiadané chronologicko-numericke. Spisy z roku 1854 boli premanipulované podľa nariadenia o vecnom usporadúvaní, ale v r. 1855 sa k takémuto premanipulovaniu neprikróčilo a spisy zostali uložené chronologicko-numericke. V rokoch 1856–1860 sa už systém predpísaných vecných skupín dôsledne dodržiaval. V skupine E *Zdravotníctvo a sociálne veci* sa sociálne veci oddelili s označením Ea. V skupine J *Policajné záležitosti* sa z materiálu zachovaného vo fonde značia oddelenia Ja *Žandárske záležitosti*, Jc *Pasové záležitosti* a Jd *Záležitosti väznic*. V skupine L *Obecné záležitosti* si úrad osobitne pod značkou La ukladal veci týkajúce sa živelných pohrôm, požiarov, urbárskych záležitostí a parných kotlov. V skupine M *Daňové a pokladničné záležitosti* boli zvlášť uložené pod signatúrou Ma záležitosti týkajúce sa pôžičiek. V roku 1860 si úradníci rozdelili aj skupinu C *Vojenské záležitosti*, v ktorej zvlášť ukladali žiadosti o oslobodenie od vojenskej služby – Ca.

Od roku 1856 sa delenie hlavných vecných skupín na podskupiny objavuje aj v súdnej registratúre. V skupine II *Služobné záležitosti* sa osobitne vedú sirotské záležitosti – IIa, v skupine III *Občianske spory* exekúcie – IIIa a v skupine IV *Dedičské a poručenské záležitosti* poručenské záležitosti IVa. Spisy v trestných záležitostiach sa delia približne podľa hore uvedenej úpravy zo 16. júna 1854.

Slúžnovský úrad v Levoči na rozdiel od ostatných slúžnovských úradov na Spiši nemal súdnu pôsobnosť, pretože túto vykonával Mestský delegovaný okresný súd v Levoči.⁷⁸ Administratívne spisy boli manipulované len chronologicko-numericke.

Manipulácia písomností Slúžnovského úradu v Spišskej Sobotě sa v podstate pridržiavala predpísanej normy, ale v rokoch 1857–1860 sa upustilo od vecného členenia administratívnej agendy a spisy zostali usporiadané len chronologicko-numericke. Práve naopak tomu bolo v druhom okrese na hornom Spiši v Spišskej Starej Vsi.⁷⁹ Chronologicko-numericke boli usporiadané administratívne

⁷⁷ Takto sa postupovalo i pri ostatných slúžnovských úradoch so súdnou kompetenciou.

⁷⁸ LIPTÁKOVÁ, H.: *Mestský delegovaný okresný súd v Levoči*. (1806) 1854–1861. Inventár. Levoča 2000, s. 1.

⁷⁹ LIPTÁKOVÁ, H.: *Slúžnovský úrad v Spišskej Starej Vsi*. 1850–1860. Inventár. Rkp.

spisy zmiešaného slúžnovského úradu z rokov 1855–1856 a spisy od roku 1857 sa ukladali do vecných skupín A – O (písmeno K bolo pri označovaní vynechané). V porovnaní s ostatnými slúžnovskými úradmi je tu badať častejšie rozdiely medzi obsahom spisu a obsahom indikovaným názvami skupín, ktoré v tomto fonde nie sú po obsahovej stránke jednoznačne vyhranené. Navonok sa to javí ako nedôslednosť v zatriedovaní spisov, ale určiť správne vecnú skupinu pre daný dokument nebolo zrejme pre úradníkov vždy jednoduché.

Súdne písomnosti Slúžnovského úradu v Spišskej Starej Vsi mali manipulačný systém podľa normy z júla 1853.⁸⁰

Slúžnovský úrad v Spišskom Podhradí⁸¹ používal chronologicko-numerickej systém ukladania spisov od svojho vzniku až do roku 1855 vrátane. V roku 1856 bola tu snaha o vecné usporiadanie. Materiál sa usporadúval podľa vecného obsahu do takýchto skupín:⁸² *Anzeigen* (Oznámenia), *Berg un Gruben Angelegenheiten* (Baníctvo), *Armenfond* (Základina pre chudobných), *Amtseinrichtungsstücke und Gerätschaften* (Zariadenie a vybavenie úradných priestorov), *Anlehen* (Pôžičky), *Arrestanten und Spitals Verpflegungs-Kostensätze* (Náhrada väzenských a liečebných nákladov), *Beeidigungen* (Prísahy), *Concurseröffnungen* (Oznámenia o konkurzoch), *Cholera und Viehseuche betreffende Anordnungen* (Nariadenia o cholere a more dobytka), *Dampfkessel* (Parné kotly), *Domestical-Früchten-Ersätze und Nothvorschüsse* (Núdzová pomoc), *Ernennung, Beförderung, Versetzung* (Personálne záležitosti), *Eruirung – Currentirung* (Pátranie a kurentovanie), *Emolumente-Aushilfen für Beamte und Diener* (Emolumenty pre úradníkov a sluhov), *Eingaben (periodische)* (Hlásenia, periodické), *Gendarmerie-Angelegenheiten* (Žandárske záležitosti), *Gemeindewesen* (Obecné záležitosti), *Gehalte, Bezüge, Besoldung* (Platy, príjmy, mzdy), *Gewerbsbefugnisse* (Živnostenské povolenia), *Handels und Gewerbekammer Angelegenheiten* (Záležitosti obchodnej a živnostenskej komory), *Kundmachungen* (Oznámenia), *Militärwesen – überhaupt* (Vojenské záležitosti – všeobecne), *Markt Stech und Schlacht-Vieh-Preiss-Tabellen* (Výkazy trhových cien jatočného dobytka), *Normalien* (Normálie), *Postwesen – überhaupt* (Záležitosti pôšt – všeobecne), *Rechnungen* (Účty), *Recrutirung* (Vojenské odvody), *Steuerangelegenheiten* (Daňové záležitosti), *Strassenarbeiten, öffentliche* (Verejné práce), *Schulangelegenheiten – überhaupt* (Školské záležitosti – všeobecne), *Urlauber* (Vojaci na dovolenke), *Überhaupt* (Rôzne), *Widmungsrollen* (Odvodné zoznamy), *Waffen, Reise, Schub-Vieh-Pass etc. Angelegenheiten* (Záležitosti zbrojných, cestovných, postrkových a dobytčích pasov). Pri ukladaní do fasciklov označených rímskymi číslicami I–XII sa rešpektovalo (nie však striktné) abecedné poradie názvov vecných skupín, pričom do jedného fascikla sa ich dostalo i viacero. Takto sa napr. do fascikla F I dostala vecná skupina *Anzeigen* (Oznámenia), do fascikla F II ďalšie skupiny so začiatočným písmenom vo svojom názve na A a skupiny

⁸⁰ L. Rgbl. Ročník 1854 I., č. 215, s. 436. Tiež Bidovský, Poznatky, s. 166, pozn. 111.

⁸¹ SÚ ŠpP, Inventár.

⁸² Registratúrny kľúč k spisom ukladánym podľa vecných skupín je ľahko čitateľný z indexov k podacím protokolom. ŠA Le, SpS, Index/1856, inv. č. 33, Index/1858, inv. č. 34. Schému usporiadania spisov v roku 1856 uvádzame v prílohe č. 2.

B, C, D a E. Skupina *Überhaupt* (Rôzne) pre svoju rozsiahlosť bola uložená vo fascikli X–XII. Číslovanie spisov začínalo v každom fascikli od čísla 1, iba vo fascikli XI a XII prechádzalo z jedného fascikla do druhého v nadväznosti na fascikel X. V roku 1857 sa úrad vrátil ku chronologicko-numerickému systému a roku 1858 sa spisy opäť ukladali do fasciklov označených I–X podobne ako roku 1856. Zrejme zaradovanie spisov do vecných skupín nebolo jednoduché a úradníci iste museli riešiť dilemu, kde ten-ktorý spis zaradiť, pretože vo fonde sa nachádzajú aj nezatriedené spisy – v administratívnom oddelení v r. 1858. Posledné dva roky svojej existencie tento slúžnovský úrad ponechal spisy v chronologickom poradi.

Súdne písomnosti sa usporadúvali podľa súdneho manipulačného systému platného od 1. júla 1853.⁸³ Drobnou odchýlkou od štandardného registratúrneho systému slúžnovských úradov ako súdov bolo členenie občianskej agendy na skupinu VII *Sirotské záležitosti*, XII *Rôzne* a XIII *Záležitosti urbárskeho súdu*, ktoré nadviazali na prvých päť skupín I–V totožných s normou zo 6. júna 1854.⁸⁴ Aj tu však zostala časť spisov neoznačená registratúrnymi triedami. Pri spracovaní fondu zostali v osobitnej skupine Občianske nezatriedené spisy.

Z agendy Slúžnovského úradu v Starej Ľubovni sa z bachovského obdobia zachovali administratívne registratúrne pomôcky od roku 1850 do roku 1860, ale spisy iba z rokov 1855–1860. Súdne písomnosti zostali zachované bez väčších medzier. Administratívne spisy sa členili do 12 skupín podľa vecného hľadiska označených písmenami veľkej abecedy A–N so schémou bežnou u ostatných slúžnovských úradov. Tento manipulačný systém bol na Spiši ojedinelý svojím ďalším delením. Každá vecná skupina sa delila na podskupiny označované písmenami malej abecedy a–n. Ako príklad uvedieme skupinu D Školské a cirkevné záležitosti s podskupinami:

- D/a Ľudové školy
- D/b Štipendiá
- D/c Gymnázia
- D/d Zachovávanie sviatočného pokoja
- D/e Manželstvá a konkubináty
- D/f Cirkevné stavby
- D/g Školské a farské budovy
- D/h Duchovní a ich dotovanie
- D/i Židovský školský fond
- D/l Evanjelickí duchovní
- D/n Rôzne.

Podskupiny sa podľa potreby mohli deliť na ďalšie celky označované arabskými číslicami. Toto posledné členenie sa používalo v rokoch 1855–1857. Vtedy napr. v označení E/a₁ E znamenalo *Zdravotníctvo*, a *Dobytok*, 1 *Choroby dobytky*. Takýmto podrobným členením sa utvárali i jednotky obsahujúce často iba

⁸³ Pozri pozn. č. 71.

⁸⁴ Pozri pozn. č. 72.

jeden alebo dva spisy. V rokoch 1858–1860 sa od tohto členenia upustilo a spisy sa označovali už len výlučne kombináciou písmen veľkej a malej abecedy v tvare zlomku, napr. E/a.

Súdne písomnosti boli usporadúvané podľa súdneho manipulačného systému nadväzujúceho na systém Okresného súdu v Starej Ľubovni so skupinami I–VIII.⁸⁵

Z uvedeného prehľadu⁸⁶ vidno, že pri manipulácii spisov, najmä administratívnych, mali úradníci určitú benevolenciu. Zrejme sa uchýľovali k takému spôsobu, ktorý im najviac vyhovoval, ale ich prácu treba rozhodne považovať za krok smerom k modernizácii vedenia registratúry. Pokúsili zaviesť presný registratúrny poriadok, podľa ktorého sa spisy evidovali, označovali a triedili do vecných skupín. K spisom vyhotovovali precízne registratúrne pomôcky, umožňujúce ľahkú orientáciu v agende úradu. Pri spracúvaní týchto písomností nebol teda dôvod pôvodný systém meniť, ale písomný materiál bolo treba doň fyzicky začleniť. Tomuto predchádzala zložitá fáza roztriedenia vzájomne pomiešaných písomností slúžnovských úradov. V roku 1862 totiž kráľovský administrátor nariadil odovzdať archívy zaniknutých bachovských slúžnovských úradov do stoličného archívu. Tam sa síce aj napriek zamýšľanému vyradovaniu v r. 1880 zachránili, ale nevyhli sa necitlivému sťahovaniu v roku 1954. Vtedy sa spolu s písomnosťami bachovských súdov⁸⁷ premiestňovali do iných miestností archívu prostredníctvom pacientov psychiatrického oddelenia levočskej nemocnice. Pritom sa navzájom tak pomiešali, že nebolo možné utvoriť si ani predstavu o rozsahu fondov.⁸⁸ Hneď v nasledujúcom roku sa však prišlo k ich triedeniu,⁸⁹ v ďalších rokoch k usporiadaniu⁹⁰ a inventarizácii.⁹¹ Pri spracúvaní písomných fondov slúžnovských úradov sa postupovalo podľa platných pravidiel pre spracovanie archívneho materiálu.⁹² Materiál sa rozdelil do 2 alebo 3 manipulačných období.⁹³ V rokoch 1850–1860 sa v podstate zachovalo pôvodné usporiadanie písomností so základným rozdelením na administratívnu a súdnu agendu. V rám-

⁸⁵ Pozri pozn. č. 71.

⁸⁶ V prílohe uvádzame kvôli lepšej prehľadnosti stručnú schému uloženia administratívnych spisov jednotlivých slúžnovských úradov.

⁸⁷ Ide o okresné sudy vytvorené na základe vyhlášky o organizácii súdnictva zverejnenej 15. februára 1850. L. Rgbl., roč. 1, s. 1. Tiež BIDOVSÝ, E.: c. d., s. 126, pozn. 22.

⁸⁸ SÚ G, Inventár, s. 8-9. Stav fondov komplikovali písomnosti z neskorších rokov, najmä z rokov 1861–1871, keď slúžnovské úrady mali 2–3 obvody. SÚ L, Inventár, s. VII.

⁸⁹ Na triedení sa podieľali okrem pracovníkov levočskej pobočky Štátneho archívu v Košiciach aj pracovníci Štátneho archívu v Košiciach spolu s vedúcim archívu Eugenom Bidovským.

⁹⁰ Usporiadanie fondov sa uskutočnilo v rokoch 1960–62 ako tímová práca všetkých levočských archivárov.

⁹¹ Pozri pozn. č. 1, kde uvádzame prehľad vyhotovovania inventárov v chronologickom slede.

⁹² Kol.: *Archivní příručka*. Praha: Archivní správa MV 1865, s. 114–145. Kol.: *Ochrana, sprístupňovanie a využívanie archívnych dokumentov*. Archivná správa Ministerstva vnútra SSR, s. 34–100.

⁹³ I. obdobie: 1850–1860, II. obdobie: 1861–1922, prípadne II. obdobie 1861–1871 a III. obdobie 1872–1922.

ci týchto oddelení sa písomnosti uložili v tomto poradí: registratúrne pomôcky⁹⁴ a spisy.⁹⁵

Okrem písomností, uložených či už v chronologicko-numerickom slede alebo vo vecných skupinách, sú súčasťou všetkých fondov rôzne súpisy, výkazy a zoznamy, ktoré sa ukladali osobitne, čo bolo podmienené ich charakterom – išlo o periodicky opakované predkladanie informácií. Domnievame sa, že osobitné uloženie si vynútil aj veľký rozmer tlačíva, na ktorom sa viedli. Takmer vo všetkých fondoch sa tak utvorili osobitné súbory písomností obsahujúce daňové výkazy, súpisy verejných prác, vojenské odvodné zoznamy a s nimi súvisiacu agendu, v niektorých okrem toho aj výkazy nákladov na žandárov a inventáre žandárskych staníc, školské výkazy a fasie, prípadne i obežníky. V niektorých úradoch sa zachovala ako osobitne vedená sirotská, pasová a priestupková agenda. Služnovské úrady ako súdy fungovali aj ako pozemkovoknižné úrady a aj pre túto činnosť sa viedla agenda oddelene od ostatnej registratúry. Keďže fondy služnovských úradov boli fyzicky narušené, pri inventarizácii sme narazili aj na spisy, ktorých miesto v registratúre sa nedalo identifikovať (mohlo ísť napr. o prílohy k spisom). Pre ne sme dotvorili vecné skupiny a zaradili v systéme k osobitne uloženým písomnostiam.

Z uvedeného by sme mohli pri zohľadnení spoločných menovateľov jednotlivých služnovských úradov na Spiši premietnuť usporiadanie ich písomností v období 1850–1860 do tejto schémy:

I. Administratívne písomnosti

Registratúrne pomôcky

Podacie protokoly

Indexy

Evidencie

Spisy

Osobitne uložené písomnosti⁹⁶

II. Súdne písomnosti

Registratúrne pomôcky

Podacie protokoly

Indexy

Radové knihy

Spisy

Osobitne uložené písomnosti

⁹⁴ K nim boli zaradené aj rôzne evidencie, na ktoré bola registratúra v tomto období mimoriadne bohatá.

⁹⁵ Pri ich inventarizácii sa rešpektovali pôvodné manipulačné systémy, či už chronologicko-numerické alebo vecné.

⁹⁶ K vecným celkom, zaradovaným do tejto skupiny písomností, sa niekedy viedli osobitné úradné knihy a registratúrne pomôcky. Diplomatické kategórie boli aj tu prirodzene zachované.

S pôvodnou registratúrou sme zachovali aj pôvodné signatúry, ktoré vytvorilo číslo spisu z podacieho protokolu lomené rokom (napr. 1/1850) alebo názov skupiny a číslo z podacieho protokolu lomené rokom (napr. A 1/1855). Dodávame, že kým v rámci skupiny pri administratívnych písomnostiach spisom neboli pridelované nové čísla, pri väčšine súdnych spisov každá skupina mala svoje osobitné číslovanie a signatúru tvoril názov skupiny vyjadrený rímskou číslicou, potom poradové číslo spisu v skupine lomené rokom (napr. III 1/1854). Tieto signatúry sú dodnes kľúčovým údajom (samozrejme spolu so značkou fondu, inventárnym číslom a číslom škatule) pre vyhľadanie materiálu pre bádateľa.⁹⁷ Ako sme už spomenuli pôvodné registratúrne pomôcky sa viedli starostlivo a sú funkčné. Spisy slúžnovských úradov, ako napokon spisy všetkých štátnych orgánov, boli registrované v podaciích protokoloch, ku ktorým sa vypracúvali abecedné indexy a radové knihy, ktoré zase umožňovali orientáciu vo vecných skupinách. Pri využívaní pôvodných registratúrnych pomôcok je treba mať však na zreteli, že pri spracúvaní sa písomnosti bez dokumentárnej hodnoty vyradili. K vyradovaniu sa však pristupovalo po zvážení osobitostí každého fondu. Pri Slúžnovskom úrade v Levoči si jeho spracovatelia kládli za cieľ podať v ňom obraz činnosti slúžnovských úradov, a preto sa z jeho materiálu takmer nič nevyradilo. Ponechali sa tu aj všetky obežníky stolice, aby boli aspoň v jednom fonde slúžnovských úradov úplne zachované. Veľmi mierne sa pristupovalo k hornospišským okresom v Starej Ľubovni a Spišskej Starej Vsi, pretože z tohto regiónu sa zachovalo len veľmi málo písomného materiálu. Jedinečné postavenie medzi slúžnovskými úradmi mal úrad v Gelnici, pretože spravoval dôležitú východoslovenskú banskú oblasť, a tak aj tu vyradovanie bolo citlivejšie. V ostatných fondoch sa postupovalo razantnejšie. Vyradili sa bežne multiplicitne zachované obežníky stolice alebo bežné administratívne záležitosti s minimálnym obsahom (pátrania po nezvestných osobách alebo stratených zvieratách, predvolania, dobročinné zbierky týkajúce sa iných oblastí, žiadosti o oslobodenie vojakov od vojenskej služby alebo povolenia sobáša vojakov, sobášne dišpenzy, odvodné a bežné daňové záležitosti, vymáhanie liečebných trov, bežné urážky na cti, povolenia tanečných zábav) a tiež bežné súdne písomnosti (oznámenia o plnoletosti, doručovanie právnych aktov, malé dlžobné spory a trestné záležitosti, hlásenia strát vecí, pátrania po stíhaných osobách, potvrdenia o nemajetnosti väzňov, eskortovanie väzňov a pod.), čím sa množstvo materiálu zmenšilo zhruba o jednu tretinu až polovicu. To však neplatilo pre rok 1850, ktorý by mal byť vo všetkých fondoch modelovou ukázkou úplného obsahu vecí vybavovaných na okresných komisariátoch, a teda budúcich slúžnovských úradoch. Okrem toho bol to rok, v ktorom doznievali revolučné roky 1848/49, takže dalo sa predpokladať, že by mohol byť predmetom zvýšeného záujmu bádateľov, čo bol ďalší dôvod pre striedme vyradovanie záznamov.

V príspevku sme sa snažili poukázať na pokus zaviesť modernú správu registratúry na úrovni okresných úradov pred viac ako stopäťdesiatimi rokmi a už vtedy sa vyhnúť nepraktickému ukladaniu spisov do chronologicko-nume-

⁹⁷ Pri vyžiadaní a citovaní kníh stačí uviesť číslo knihy.

rických sérií. Načrtnutím spracovateľských postupov pri sprístupňovaní písomností by sme radi oslovili spracovateľov fondov tohto druhu, popchli ich k výmene poznatkov súvisiacich s touto problematikou, prijali ich pripomienky a predovšetkým by sme ocenili, keby naše skúsenosti osožili pri spracúvaní akýchkoľvek verejno-správnych a súdnych písomností z obdobia 1850–1860. Zároveň by sme chceli obhájiť opodstatnené použitie provenienčného princípu pri inventarizácii týchto fondov ako prostriedku na zobrazenie ich registratúry. Napokon domnievame sa aj, že slúžnovské úrady sú serióznym zdrojom historického výskumu a že náš príspevok ich bádateľskej obci priblíži.

Príloha č. 1:

Prehľad schém uloženia administratívnych spisov slúžnovských úradov v rokoch 1854–1860.

Slúžnovský úrad v Gelnici						
1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860
Chronologicko- numerické usporiadanie	Chronologicko- numerické usporiadanie	Chronologicko- numerické usporiadanie	Chronologicko- numerické usporiadanie	A	A	A
				B	B	B
				C	Ca	C
				D	D	D
				E	E	E
				F	F	F
				G	G	G
				H		H
				I	I	I
					Ia	Ia
					Ib	Ib
					Ic	
					Id	Id
				L	L	L
				M	M	M
					Ma	Ma
					Mb	Mb
N	N	N				

Slúžnovský úrad v Kežmarku							
1854	1855		1856	1857	1858	1859	1860
A	Chronologicko- numerické usporiadanie			A	A		A
B		B	B	B	B	B	B
C		C	C	C	C	C	C
							Ca
D		D	D	D	D	D	D
E		E	E	E	E	E	E
Ea		Ea	Ea	Ea	Ea	Ea	Ea
F		F	F	F	F	F	F
G		G	G	G			G
H		H	H	H	H	H	H
J		J	J	J	J	J	J
Ja		Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	
Jc		Jc	Jc	Jc	Jc	Jc	Jc
Jd		Jd	Jd	Jd	Jd	Jd	Jd
L		L	L	L	L	L	L
La		La	La	La	La	La	La
M	M	Ma	Ma	Ma	Ma		
Ma	Ma						
N	N	N	N	N	N	N	

Slúžnovský úrad v Spišskej Sobotě						
1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860
Chrono- logicko- numerické usporiadanie	A	A	Chrono- logicko- numerické usporiadanie	Chrono- logicko- numerické usporiadanie	Chrono- logicko- numerické usporiadanie	Chrono- logicko- numerické usporiadanie
	B	B				
	C	C				
	D	D				
	E	E				
	F	F				
	G	G				
	H	H				
	J	J				
	K	K				
	L	L				
	M	M				
	N	N				

Slúžnovský úrad v Spišskej Starej Vsi						
1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860
Chronologicko- numerické usporiadanie	Chronologicko- numerické usporiadanie	Chronologicko- numerické usporiadanie	A	-	-	A
			B	B	B	B
			C	C	C	C
			D	D	D	D
			E	E	E	E
			F	F	F	F
			G	G	-	G
			H	H	H	H
			J	J	J	J
			L	L	L	L
			M	M	M	M
			N	N	N	N
			O	O	O	O

Slúžnovský úrad v Spišskom Podhradí						
1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860
Chrono- logicko- numerické usporiada- nie	Chrono- logicko- numerické usporiada- nie	F I	Chrono- logicko- numerické usporiada- nie	F I	Chrono- logicko- numerické usporiada- nie	Chrono- logicko- numerické usporiada- nie
		F II		F II		
		F III		F III		
		F IV		F IV		
		F V		F V		
		F VI		F VI		
		F VII		F VII		
		F VIII		F VIII		
		F IX		F IX		
		F X, XI, XII		F X		
	Spisy neza- radené do fasciklov					

Slúžnovský úrad v Starej Lubovni						
1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860
Spisy nezachované	B	B	B	B	B	B
	C	C	C	C	C	C
	D	D	D	D	D	D
	E	E	E	E	E	E
	F	F	F	F	F	F
	G	G	G	G	G	G
	H	H	H	H	H	H
	L	L	L	L	L	L
	M	M	M	M	M	M

Príloha č. 2:

Uloženie spisov Slúžnovského úradu v Spišskom Podhradí z roku 1856 podľa vecných skupín.

Fascikel č.	Názov vecnej skupiny	
	Pôvodný	Slovenský
I	Anzeigen	Oznámenia
II	Berg un Gruben Angelegenheiten	Baníctvo
II	Armenfond	Chudobinská základina
II	<u>A</u> mtseinrichtungsstücke und Gerätschaften	Zariadenie a vybavenie úradných priestorov
II	Anlehen	Pôžičky
II	Arrestanten und Spitals Verpflegs- Kostenersätze	Náhrada väzenských a liečebných nákladov
II	Beeidigungen	Prísahy
II	Concurseröffnungen	Oznámenia o konkurzoch
II	Cholera und Viehseuche betreffende Anordnungen	Nariadenia o cholere a more dobytky
II	Dampfkessel	Parné kotly
II	Domestical-Früchten-Ersätze und Nothvorschüsse	Núdzová pomoc
II	Ernennung, Beförderung, Versetzung	Personálne záležitosti

Fascikel č.	Názov vecnej skupiny	
	Pôvodný	Slovenský
III	Eruirung – Currentirung	Pátranie a kurentovanie
IV	Emolumente-Aushilfen für Beamte und Diener	Emolumenty pre úradníkov a sluhov
VI	Eingaben (periodische),	Podania (Periodické)
IV	Gendarmerie-Angelegenheiten	Žandárske záležitosti
IV	Gemeindewesen	Obečné záležitosti
IV	Gehalte, Bezüge, Besoldung	Platy, príjmy, mzdy
IV	Gewerbsbefugnisse	Živnostenské povolenia
IV	Handels und Gewerbekammer Angelegenheiten	Záležitosti obchodnej a živnostenskej komory
VI	Kundmachungen	Oznámenia
V	Militärwesen – überhaupt	Vojenské záležitosti – všeobecne
V	Markt Stech und Schlacht-Vieh- Preiss-Tabellen	Výkazy trhových cien jatočného dobytky
IV	Normalien	Normálie
IV	Postwesen – überhaupt	Záležitosti pôšt – všeobecne
VII	Rechnungen	Účty
IV	Recrutirung	Vojenské odvody
IX	Steuerangelegenheiten	Daňové záležitosti
VII	Strassenarbeiten, öffentliche	Verejné práce na cestách
VI	Schulangelegenheiten – überhaupt	Školské záležitosti – všeobecne
VI	Urlauber	Vojaci na dovolenke
X, XI, XII	Überhaupt	Rôzne
Uložené osobitne	Widmungsrollen	Odvodné zoznamy
VIII	Waffen, Reise, Schub-Vieh-Pass etc. Angelegenheiten	Záležitosti zbrojných, cestovných, postrkových a dobytých pasov

DIE STUHLRICHTERÄMTER IN DER ZIPS WÄHREND DER JAHRE 1850–1860 UND IHRE REGISTRATUR

Helena Liptáková

Nach der Revolution 1848/49 begann die Periode des österreichischen Absolutismus (auch nach Alexander Bach genannt), die auch eine allmähliche Reorganisation der öffentlichen Verwaltung und des Gerichtswesens mit sich brachte. Im Laufe des ersten Dezenniums der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts wechselten einige Organisationssysteme der öffentlichen Verwaltung und des Gerichtswesens. Auf Grund des Erlasses des Innenministeriums vom 25. Oktober 1849 (Nr. 434/1849) wurden die Verwaltungsgebiete der vorherigen adeligen Komitate in 5 Kriegsdistrikte organisiert. Diese wurden in einzelne Bezirke mit einem Bezirkskommissar an der Spitze geteilt. In der Zips waren damals sieben Bezirke mit dem Sitz in Gelnica, Kežmarok, Levoča, Spišská Sobota, Spišská Stará Ves, Spišské Podhradie und Stará Lubovňa. Nach der Reorganisation im Jahre 1854 wurde ihre Zahl nicht geändert, zu Änderungen kam es nur im Umfang der Bezirke und ihrem Sitz. Da die Stuhlrichterämter auch gerichtliche Kompetenzen zu sich nahmen, weshalb sie zu gemischten Stuhlrichterämtern wurden, kam es auch zu personellen Änderungen. In die führenden Positionen traten Beamte mit gerichtlicher Qualifikation an. Bei einigen Ämtern waren die Änderungen nicht endgültig, da die Stuhlrichter (*iudices nobilium*) oft in andere Dienstsorte verlegt wurden.

Für die Manipulation mit den Schriftstücken war in Ungarn im Jahre 1850 eine Instruktion erlassen. Der Instruktion nach sollte man bereits damals zur sachlichen Aktenordnung schreiten, die Zipser Stuhlrichterämter hielten sich jedoch am Anfang immer noch an der chronologisch-nummerischen Ordnung der Aktenagende. Zur sachlichen Ordnung kam es erst im Jahre 1855 nach dem Erlass der für die Stuhlrichterämter bestimmten Instruktion, aber ihre Auswirkungen in der administrativen Agende waren unterschiedlich. Während zum Beispiel die Beamten im Stuhlrichteramt Spišská Sobota zur sachlichen Ordnung reserviert waren, in Stará Lubovňa gliederten ihre Kollegen die sachlich strukturierten Hauptgruppen in Untergruppen und die dann in weitere kleinere Einheiten. Man konnte sich in Akten sämtlicher Stuhlrichterämter innerhalb des Komitats Zips auf Grund der präzise geführten Registraturbehelfe orientieren, und deshalb behielt man auch bei der modernen archivarischen Bearbeitung das ursprüngliche System mit Gliederung auf Akten der Administrative und der Gerichte. Im Rahmen dieser Abteilungen wurden die Schriftstücke nach diplomatischen Kategorien geordnet. Im Falle, dass in den Fonds bereits ursprünglich aus der Registratur ausgenommene Schriftstücke vorhanden waren bzw. aus ihnen gesonderte thematische Komplexe gebildet wurden, wurden diese bei der Ordnung und Inventarisierung auch durch die Bearbeiter belassen. Die erweiterten aber diese Einheiten um eigene Sachgruppen, in die man Akten, deren Platz innerhalb der Registratur nicht zu bestimmen war, ordnete.

Die Archivfonds der Zipser Stuhlrichterämter sind durch Inventare, die im Staatsarchiv in Levoča bewahrt sind, erschlossen. Die Benutzer können auch die ursprünglichen Registraturbehelfe benutzen, man soll jedoch bedenken, dass die Schriftstücke ohne einem Dokumentarwert bei der Inventarisierung ausgeschlossen wurden.

Übersetzt von Juraj Šedivý

PÔDOHOSPODÁRSKY ARCHÍV A JEHO MIESTO V ORGANIZÁCII SLOVENSKEHO ARCHÍVNICTVA

DANIELA FUKASOVÁ

Fukasová, D.: The Agricultural Archives and their Position in the Organization of Slovak Archival Science. *Slovenská archivistika*, Vol XLIII, 2008, No 1, p. 36–45.

A short outline of the development of Slovak archival science from the beginning of the Czechoslovak Republic in 1918 up to the foundation of the State Slovak Central Archives in Bratislava. The foundation and organization of the Agricultural Archives at the Commission of Agriculture and Land Reform, section B, their tasks and activities during the period 1948–1955.

Archival science. History. Archives. Agricultural Archives.

Mgr. Daniela Fukasová, Slovenský národný archív, Drotárska cesta 42, 817 01 Bratislava

Organizácia archívov na Slovensku, tak ako ju poznáme dnes, sa začala pevne konštituovať až v 50. rokoch 20. stor. V období Rakúsko-Uhorska územie Slovenska netvorilo samostatný správny celok, a preto je pochopiteľné, že sa ne-utvoril žiadny archív s celoslovenskou pôsobnosťou.¹ V tomto čase existovali len župné a mestské archívy, ktorých organizácia bola nejednotná a ich územná pôsobnosť sa neraz prekrývala. Po roku 1918 bol v ČSR zriadený výnosom Ministerstva školstva a národnej osvety č. 19 704 zo dňa 12. mája 1919 Štátny inšpektorát archívov a knižníc. Za inšpektora archívov a knižníc bol vymenovaný prof. Václav Chaloupecký, ktorý bol podriadený priamo Ministrovi s plnou mocou pre správu Slovenska. Ten sa však popri svojej pedagogickej a vedeckej práci nemohol dôkladnejšie venovať otázke archívov a celá jeho činnosť sa obmedzovala len na prehliadky a vedeckovýskumnú činnosť súkromného charakteru. V podstate až do roku 1928 zostali archívy na Slovensku v takom stave ako to bolo za čias Rakúsko-Uhorska.²

K dôležitej zmene v archívnej organizácii dochádza až po zrušení župného zriadenia a zavedení novej organizácie verejnej správy na Slovensku v roku 1928. Spoločne so vznikom krajinského zriadenia Výnosom prezídia Krajinského úradu č. 19 355 zo dňa 28. septembra 1928 bol vytvorený Krajinský archív so sídlom v Bratislave. Do správy Krajinského archívu patrili všetky archívne fondy bývalých župných archívov, ktoré boli ponechané na svojich pôvodných

¹ Archív vznikol v Matici slovenskej a v Slovenskom národnom múzeu, obidva však boli skôr zbierkového charakteru.

² *Štátny slovenský ústredný archív v Bratislave. Sprievodca po archívnych fondoch I. Oddelenie kapitalizmu (ďalej Sprievodca po archívnych fondoch I.)*. Bratislava: SAS 1964, s. 7–28.

miestach, registratúra Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska a registratúra pochádzajúca z činnosti Krajského úradu. Krajský archív však kvôli priestorovým a personálnym nedostatkom nedosiahol predpokladané výsledky.³ Až do jeho zániku 31. decembra 1939 v dôsledku novej organizácie verejnej správy na základe zákona č. 190/1939 Sl. zák. zo dňa 25. júla 1939 sa nepodarilo vytvoriť centrálny orgán slovenského archívniectva.

Počas prvej Slovenskej republiky prebral na základe vyššie spomenutého zákona agendu bývalého Krajského archívu referát pri prezídiu Ministerstva vnútra s názvom Archív Ministerstva vnútra, ktorého sídlo ostalo v budove bývalého župného domu v Bratislave. Priamo dozeral na dva župné archívy (bratislavský a komárňanský), ostatných 9 bolo pod správou okresných úradov. Dozor nad mestskými a súkromnými archívmi mal Štátny inšpektor archívov a knižníc pri Ministerstve školstva, na čele ktorého bol prof. Branislav Varsík, bývalý prednosta Krajského archívu. Pre archívy katolíckej cirkvi existoval samostatný inšpektorát, ktorý viedol Dr. Vojtech Bucko. Odborná verejnosť si uvedomovala potrebu vyriešiť otázku organizácie archívniectva na Slovensku, na čo poukazuje aj niekoľko príspevkov na stránkach Sborníka Matice slovenskej, kde sa stretli dva návrhy na riešenie tejto otázky. Návrh Vendelína Jankoviča a Márie Jeršovej.⁴ Ako výsledok týchto aktivít bol vypracovaný vládny návrh zákona o Štátnom archíve, ktorý 13. júna 1942 zaslalo Ministerstvo vnútra kompetentným orgánom na preštudovanie. Vládny návrh tohto zákona však neprešiel. Po roku 1945, s nástupom novej politickej sily, prešiel Archív Ministerstva vnútra pod správu Prezídia Povereníctva vnútra, kde sa stal iba referátom oddelenia ako Archív Povereníctva vnútra. Bol však stále umiestnený v tej istej budove a spravoval len archív Bratislavskej župy, materiál Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, Krajského úradu, Ministerstva vnútra a niektoré rodové archívy. V roku 1951 sa začali na základe zákona o krajskom zriadení č. 280/1948 Zb. z. a vládneho nariadenia č. 35/1949 Zb. z. zriaďovať krajské archívy.⁵ Až so vznikom Štátnej archívnej komisie, ale hlavne Slovenskej archívnej komisie v roku 1951,⁶ sa začína znovu otvárať otázka zriadenia Slovenského ústredného archívu. Na prvom zasadnutí prerokovala návrh na zriadenie SÚA a návrh jeho organizačného poriadku a Uznesením Zboru povereníkov z 20. mája 1952 bol zriadený Slovenský ústredný archív.⁷

Otázka vzniku Pôdohospodárskeho archívu (ďalej len PA) úzko súvisí s konfiškáciami pôdy bývalých veľkostatkov, ale aj s revíziou prvej pozemkovej reformy. Na skonfiškovanej pôde, presnejšie povedané v skonfiškovaných objek-

³ V Krajskom archíve pôsobil osobnosti ako prof. Daniel Rapant, prof. Branislav Varsík, prof. Alexander Húščava, Dr. Vendelín Jankovič a i.

⁴ JANKOVIČ, V. – JERŠOVÁ, M.: Zo slovenských archívov, K problémom slovenského archívniectva I. a II. In: *Sborník Matice slovenskej*, XVIII, 1940, s. 258–270.

⁵ *Spríevodca po archívnych fondoch I.*, s. 18.

⁶ Vládne nariadenie zo dňa 9. januára 1951 o Štátnej archívnej komisii, Úradný vestník I., č. 83/1951.

⁷ VRABCOVÁ, E.: Slovenský národný archív a jeho osobnosti. In: *Dejiny archívov na Slovensku*. Zost. Júlia Ragačová. Bratislava: OAR MV SR 2008, v tlači.

toch, sa často nachádzali nielen predmety vysokej historickej a umeleckej hodnoty, či knižnice v rozsahu niekoľkých tisícov zväzkov, ale aj hospodárske a rodové archívy s dokumentmi siahajúcimi až do 13. storočia. Archívny materiál sa tak stal majetkom štátu a bolo potrebné oddisponovať ho do verejného archívu. V Českých zemiach už od roku 1922 existoval *Státní archiv zemědělský* a ten správu týchto archívov prebral. Na Slovensku však okrem niekoľkých mestských a cirkevných archívov dovedy pôsobili iba tri väčšie archívy:

- 1) Krajinský archív, ktorý v období 1928–1939 (1940) spravoval archívne fondy zrušených žúp, vlastnú registratúru a registratúru Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska;
- 2) Archív Ministerstva vnútra v období 1939–1945 a po roku 1945 Archív Povereníctva vnútra;
- 3) Archív Slovenského národného múzea v Martine, ktorý mal však len zbierkový charakter.

Zlý stav patrimoniálnych i hospodárskych archívov a registratúr si žiadal založenie podobnej inštitúcie aj na Slovensku.⁸

Významný krok pri riešení tejto úlohy urobilo Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy, sekcia B (ďalej len PPPR-B) v roku 1946 zriadením kultúrno-historického oddelenia pri svojom III. odbore (Hospodárske školstvo a osveta). V rámci tohto oddelenia boli postupne popri vykonávaní obhliadok hospodárskych archívov urobené prípravné práce na zriadenie PA – vedeckého ústavu pre pôdohospodárske múzejníctvo, vedecké odborné knižnice, ochranu prírodných a umeleckých pamiatok tohto sektora a inú, sem patriacu činnosť.⁹

Zbor povereníkov dňa 13. júna 1947 vydal Uznesenie č. 496/1947 o zriadení Pôdohospodárskeho archívu. Úlohou tohto archívu malo byť zbieranie materiálu k dejinám pôdohospodárstva na Slovensku, ako aj jeho spracovanie a sprístupnenie k vedeckému štúdiu.¹⁰ Najdôležitejšou úlohou PA však bola záchrana historicky cenných a nenahraditeľných archívnych dokumentov. Uznesenie o zriadení PA vtedajší povereník pôdohospodárstva a pozemkovej reformy MVDr. Martin Kvetko zamietol, a preto sa reálne o zriadení Pôdohospodárskeho archívu rozhodlo až po zmene politickej situácie v krajine. Na zasadnutí Zboru povereníkov dňa 6. mája 1948 rozhodnutím č. 13016/1948-I, podľa ktorého bol vo vyhláske č. 718/1948 Úradného vestníka č. 40 uverejnený Organizačný poriadok Pôdohospodárskeho archívu ako vedeckého ústavu pre hospodárske historické archívníctvo, knihovníctvo a múzejníctvo.¹¹ Na základe § 5 organizačného poriadku bol PA podriadený Povereníctvu pôdohospodárstva a pozemkovej reformy, sekcii B. Na čelo archívu bol postavený riaditeľ, ktorého menoval povereník pôdohospodárstva a pozemkovej reformy zo zamestnancov rezortu. Hneď od začiatku

⁸ KUŠÍK, M.: Pôdohospodársky archív a jeho fondy. In: *Archívni časopis*, 1951, č. 3, s. 93-97.

⁹ BARTÁK, J.: Pôdohospodársky archív a jeho vedecké poslanie na Slovensku. In: *Archívni časopis*, 1951, č. 1, s. 17-22.

¹⁰ Uznesenie č. 496/1947, Úradný vestník č. 36.

¹¹ Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond Pôdohospodársky archív (ďalej PA), inv. č. 5, PA.I.a.1, škat. 5.

činnosti PA bol riaditeľom Július Barták, ktorý už od roku 1946, ešte ako zamestnanec Štátnych lesov, viedol kultúrno-historické oddelenie PPPR-B.¹²

Podľa § 8 organizačného poriadku mal PA zriadiť k zaisteniu plnenia úloh osem oblastných pobočiek so sídlom v Bratislave, Nitre, Turčianskom Svätom Martine, Banskej Bystrici, Rimavskej Sobote, Levoči, Košiciach a v Humennom. Ako sa neskôr ukázalo, pre nedostatok vhodných priestorov, ale aj pre obštrukcie vychádzajúce najmä z Krajských a Miestnych národných výborov, či pre kompetenčné spory s Národnou kultúrnou komisiou pre Slovensko, ktorá v zmysle dohody medzi Poverením školstva, vied a umení a PPPR mala skonfiškovaný materiál kultúrno-historickej povahy prebrať od PPPR, vytriediť a odovzdať kultúrnym inštitúciám,¹³ nie vždy bolo možné, aby Oblastné pobočky Pôdohospodárskeho archívu (OPPA) v danom meste aj skutočne sídlili. Veľké problémy s umiestnením mala hlavne OPPA v Banskej Bystrici, ktorá sídlila v kaštieli v Radvani nad Hronom, o ten však mali záujem aj iné organizácie, prípadne OPPA v Nitre, ktorej sídlo sa niekoľkokrát presúvalo z Nitry do Opónic, až nakoniec pri začleňovaní pôdohospodárskych archívov na Slovensku do siete štátnych archívov 31. 12. 1955 sídlila v Bojniciach.¹⁴

Pre nedostatok miesta nemohol byť archívny materiál vždy sústredený v týchto pobočkách, ale často musel dočasne zostať v mieste svojho pôvodného uloženia, príp. v náhradných priestoroch. Preto PA zriaďoval tzv. archívne strediská (ASPA). Takéto strediská boli napr. na hrade Červený Kameň, na Oravskom hrade, v Betliari, v Hodkovciach, v Liptovskom Hrádku, ale dočasne boli archívne dokumenty deponované aj v Archíve SNM v Martine. V roku 1951 PA spolu so svojimi ôsmimi oblastnými pobočkami a archívnymi strediskami sídlili na dvadsiatich rôznych miestach.¹⁵

Dňom 1. októbra 1951 na základe rozhodnutia Povereníctva pôdohospodárstva (PP) a Štátnej archívnej komisie¹⁶ sa organizácia pobočiek PA prispôbila krajskému zriadeniu na Slovensku. V dôsledku toho a na základe § 8 Organizačného poriadku PA zriadil Krajské pobočky (KPPA) pre Bratislavský kraj so sídlom v Bratislave, pre Nitriansky v Nitre, pre Banskobystrický v Radvani nad Hronom, pre Košický v Košiciach, pre Žilinský v Turčianskom Svätom Martine a v Humennom pre Prešovský kraj.¹⁷ Už v roku 1953 kvôli zamieňaniu krajských pobočiek PA s krajskými archívmi, na základe uznesenia Štátnej archívnej komisie zo dňa 1. júla 1952 bol názov KPPA zrušený a zavedený názov Pôdohospodársky archív – pobočka v Bratislave; v Nitre, t. č. v Bojniciach; v Trenčíne pre Žilinský kraj; v Banskej Bystrici, t. č. v Radvani nad Hronom; v Rimav-

¹² SNA, fond PA, inv. č. 264, PA.II.f.68a, škat. 30.

¹³ OROSOVÁ, M.: Pôdohospodársky archív a Národná kultúrna komisia 1946–1951. In: *50 rokov SNA. Osudy, problémy a perspektívy slovenského archívnictva*. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie 10.-11. novembra 2004. Bratislava: SNA 2005, s. 26–38.

¹⁴ SNA, fond PA, inv. č. 313, PA.II.h.17, škat. 39, č. spisu PA/17/6/55.

¹⁵ KUŠIK, M.: c. d., s. 93–97.

¹⁶ Vládne uznesenie č. 83/1951, Úradný vestník zo dňa 9. januára 1951.

¹⁷ SNA, fond PA, inv. č. 192, PA.II.d.68a, škat. 21, č. spisu PA-68a/341/51.

skej Sobote; v Levoči a v Košiciach. Pomenovanie PA – archívne stredisko zostalo aj naďalej v platnosti.¹⁸

V roku 1955 PA okrem Ústredia v Bratislave, vykonávajúceho súčasne aj funkciu pobočky pre Bratislavský kraj, mal 6 pobočiek s územnou pôsobnosťou pre príslušné kraje – v Bojniciach, v Trenčíne, v Radvani nad Hronom, v Rimavskej Sobote, v Levoči a v Košiciach.¹⁹

Hlavnou úlohou PA podľa § 3 organizačného poriadku bolo zbierať odborný a vedecký materiál k dejinám pôdohospodárstva na Slovensku a napomáhať jeho systematickému štúdiu. Zbieranie a zhromažďovanie archívneho, knižného a iného historického materiálu zo skonfiškovaných pôdohospodárskych majetkov, ale aj jeho získavanie od súkromných vlastníkov. Výhodiskom a podkladom pri získavaní správ o archívnych dokumentoch boli správy Státného zemědělského archívu z polovice štyridsiatych rokov 20. storočia a správy okresných a miestnych národných výborov, ktoré boli odovzdané pobočkám PA.²⁰ Na ich základe, ale aj na základe ďalších informácií boli vykonávané prehliadky archívov, ktoré zabránili ďalším škodám na archívnych dokumentoch a boli impulzom pre ich sústredenie do PA. Bolo potrebné registrovať archívny a knižničný materiál vo všetkých úradoch, ústavoch a podnikoch podriadených PPPR-B, ako aj vykonať evidenciu súkromných archívov so súhlasom ich vlastníkov.²¹

PA mal, s ich súhlasom, realizovať vyradovacie konanie ich registratúr a preberať archívny materiál do vlastnej správy. Do rámca pôsobnosti PA spadali archívy a registratúry:

- a) Povereníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy
- b) Povereníctva lesov a drevárskeho priemyslu
- c) Hlavnej správy ministerstva štátnych majetkov pre Slovensko
- d) Bývalých riaditeľstiev Štátnych lesov a Štátnych majetkov
- e) V rámci podniku Československých Štátnych lesov a majetkov prevzali písomný materiál pridelených hospodárskych celkov bývalých veľkostatkov:
 - 1) prevzatých podľa pozemkovej reformy (najmä zoštátňovacími akciami);
 - 2) Komposesorátov včlenených do týchto podnikov;
 - 3) Skonfiškovaných majetkov podľa nar. č. 104/1945 Sb. n. SNR v znení vyhlášky č. 1/1948 Sb. n. SNR;
 - 4) Majetkov prevzatých z platnosti zákona o novej pozemkovej reforme podľa zák. č. 142/1947 Sb. n. SNR;
 - 5) Majetkov pridelených do štátnej správy dotknutých zák. č. 16/1948 Sb. z. a n. o novej pozemkovej reforme.
 - 6) Majetkov spadajúcich pod ďalšie zoštátňovacie akcie.²²

¹⁸ SNA, fond PA, inv. č. 264, PA.II.f.68a, škat. 30, č. spisu PA-68a/32/53.

¹⁹ Tamže, inv. č. 313, PA.II.h.17, škat. 39, č. spisu PA/17/5/55.

²⁰ Tamže, inv. č. 375, 376, 378, 385, 386, 387, 409, 410, 411, 422, 423, 424, 445, 446, 447, 458, 459, 460.

²¹ Organizačný poriadok PA, vyhláška č. 718/1948, Úradný vestník.

²² SNA, fond PA, inv. č. 264, PA.II.f.68a, škat. 30, č. spisu PA-68a/25/53.

Dôležitou úlohou PA bolo usporiadanie a riadne uloženie archívneho materiálu, ale aj inventarizácia a celkové sprístupnenie vyhotovením základných archívnych pomôcok. Práve táto úloha bola často, najmä v prvých rokoch pôsobenia PA, zatláčaná do úzadia, pretože dôraz sa kládol hlavne na zozbieranie a zaistenie archívneho materiálu z konfiškátov, o ktorý sa nikto nestaral a zamestnanci PA ho často nachádzali i rozhádzaný v maštali, prípadne s ním obyvatelia kúрили.²³ O rozkrádaní a ničení archívnych dokumentov svedčia aj zachované správy o prehliadkach archívov. Veľkou prekážkou úspešného rozvoja práce PA bol aj nedostatok priestorov. Napríklad v ASPA v Oravskom Podzámku, kde bol depónovaný archívny materiál na Oravskom hrade, sa dalo pracovať len v letných mesiacoch, pretože v zime nemohli pracovníci PA kvôli chladu zostať v skladoch dlhšie ako dve hodiny. Aj napriek všetkým týmto ťažkostiam a problémom bol počas pôsobenia PA prevzatý a vytriedený materiál všetkých bývalých riaditeľstiev Štátnych lesov a Štátnych majetkov. Postupne sa začali preberať archívne dokumenty I. pozemkovej reformy a začalo sa pracovať aj na preberaní spisov JRD pobočkami PA.

Do roku 1956, do začlenenia PA do siete štátnych archívov, sa podarilo sústrediť vo všetkých pobočkách 12 680 bežných metrov (bm) archívneho materiálu. Konkrétne v ústredí PA v Bratislave spoločne s ASPA na Červenom Kameni bolo uložených 3 300 bm, v Bojniciach 800 bm, v Trenčíne 350 bm, v ASPA na Oravskom hrade 700 bm, v ASPA v Liptovskom Hrádku 450 bm, v depozite SNM v Martine 300 bm, v Radvani nad Hronom 2 500 bm, v Rimavskej Sobote 400 bm, v Košiciach 800 bm, v ASPA v Jasove 350 bm, v Levoči 1 350 bm, v Krásnej Hôrke 200 bm, v Betliari 100 bm a v Hodkovciach 80 bm archívneho materiálu.²⁴

Podľa § 6 Organizačného poriadku PA umožňoval štúdium materiálu k dejinám pôdohospodárstva na Slovensku vedeckým pracovníkom, domácim i zahraničným, v študovniach PA podľa predpisov platných pre štúdium v štátnych archívoch a knižniciach. Študijný poriadok Pôdohospodárskeho archívu je okrem obmedzení v bode 1, týkajúcich sa politického stanoviska bádateľa, ako aj záujmov, ktoré nesmú byť protichodné so záujmami štátu, čo je však pre toto obdobie charakteristické, v mnohom podobný dnes platným bádateľským poriadkom.²⁵

Predbežné informácie o archívnom materiáli podávalo Ústredie PA, alebo jeho oblastné pobočky na písomnú, prípadne ústnu žiadosť bádateľa. Po kladnom vybavení žiadosti a vyhladaní príslušného archívneho dokumentu bol žiadateľ o tomto písomne upovedomený. Začiatok svojho štúdia v archíve však musel najskôr písomne oznámiť. Štúdium v študovni PA bolo možné v predpoludňajších hodinách, popoludňajšie štúdium sa mohlo pripustiť len výnimočne, ak sa vopred ohlásilo viacero bádateľov.

²³ Tamže, inv. j. 313, PA.II.h.17, škat. 39, č. spisu PA-17/4/55.

²⁴ Tamže, č. spisu PA-17/5/55.

²⁵ Bádateľský poriadok Slovenského národného archívu, 2006.

Počet predkladaných archívnych dokumentov nebol presne obmedzený, ale ďalšie archívne dokumenty sa bádateľovi vydali len po odovzdaní predošlých. Fotografické snímky archívnych dokumentov sa mohli vyhotovovať len na určenej mieste, alebo vo fotodielni archívu a len so súhlasom riaditeľa PA, prípadne prednostu danej pobočky PA.

Každý bádateľ archívu bol povinný bez vyzvania zdarma a bez meškania hneď po vydaní odovzdať jeden exemplár knihy, prípadne príslušného čísla časopisu, alebo novín, v ktorom bola publikovaná jeho práca s použitím archívnych dokumentov z PA v akomkoľvek rozsahu.²⁶ Okrem nákupu literatúry teda aj takýmto spôsobom budovali príručnú knižnicu PA, z ktorej publikácie môžeme objaviť v príručných knižniciach viacerých dnešných štátnych archívov, prípadne aj v knižnici SNA.

Pôdohospodársky archív sa v rámci svojej vydavateľskej činnosti podieľal na vyhľadávaní a príprave dokumentov pre *Sborník Jozefa Decreta-Matejovie*, v spolupráci s Historickým ústavom SAV a prevažne z archívnych dokumentov PA boli pripravené a vydané *Listy poddaných*,²⁷ pod vedením pracovníkov PA a z materiálu získaného z PA a doplneného z archívu v Budapešti sa pripravila aj edícia urbárov.²⁸ Okrem týchto súborných prác prispievali pracovníci PA pravidelne do odborných periodík svojimi štúdiami a inými prácami. Mnohokrát prispeli aj k príprave prác z regionálnych dejín.²⁹

Medzi dôležité činnosti PA nepochybne patrí aj dohoda so Slovenskou univerzitou v Bratislave, neskoršou Univerzitou Komenského, podľa ktorej poslucháči Filozofickej fakulty vykonávali archívnu prax na pracoviskách PA. Takto sa zabezpečovala príprava novej generácie archívárov, z ktorých mnohí ešte aj dnes pôsobia v našich archívoch.³⁰

Organizačne mal byť PA rozdelený na sedem oddelení a pomocnú kanceláriu, to celé s riaditeľom na čele.³¹ Väčšina z týchto oddelení však existovala len na papieri a ostala dlhodobo neobsadená, pretože PA neustále zápasil s nedostatkom kvalifikovaných pracovných síl. Pri pôvodnom pláne počtu zamestnancov sa počítalo okrem odborných i s dokumentačnými a s manipulačnými silami. Tento plán bol však niekoľkokrát zredukovaný akciami, ako napríklad „Preradenie zamestnancov do výroby“ v roku 1951, a tak mal PA v roku 1955 takmer len samé odborné sily, čo znamenalo, že vo väčšine pobočiek bol len jeden pracovník, ktorý musel všetky druhy prác vykonávať sám. Jediné Ústredie PA malo okrem riaditeľa (Július Barták), aj dvoch vedeckých archívárov (Richard Marsina, František Sedlák), jedného manipulanta a jednu dokumentačnú silu. Okrem toho boli dvaja vedeckí archívári (Albert Stránsky a Tíbor Matulay) len v po-

²⁶ SNA, fond PA, inv. j. 187, PA.II.d.46, škat. 20, č. spisu PA-46/619/51.

²⁷ HORVÁTH, P.: *Listy poddaných*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1955.

²⁸ *Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku 1. (16. storočie)*. Ed. Richard Marsina – Michal Kušík. Bratislava: SAV 1959; *Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku 2. (17. storočie)*. Ed. Richard Marsina – Michal Kušík. Bratislava: SAV 1959.

²⁹ SNA, fond PA, inv. č. 313, PA.II.H.17, škat. 39, č. spisu PA-17/4/55.

³⁰ Tamže, inv. č. 310, škat. 38 a. i.

³¹ Tamže, inv. č. 5, PA.I.a.1, škat. 5.

bočke PA v Radvani nad Hronom, ktorá ako jediná mala primerané archívne priestory a vďaka tomu bola aj najväčším archívom. V ostatných pobočkách PA boli prednostovia jedinou pracovnou silou. Dokonca v pobočke PA v Rimavskej Sobote nebola istý čas žiadna stála pracovná sila.³²

Okrem už spomenutých priekopníkov slovenského archívnictva v PA pôsobili osobnosti ako Ladislav Andráši, Gejza Balaša, Tibor Blatný, Otomar Gergelyi, Michal Kušík, Jozef Oravský, Belo Polla, Ján Purgina, Jozef Watzka, Ľudovít Zachar, externe aj Mária Jeršová a mnohí ďalší.³³

Aj napriek mnohým priestorovým, personálnym a materiálnym ťažkostiam sa podarilo PA zachrániť významný historický materiál. Dnes nevieme, koľko historických prameňov bolo zničených vojnovými udalosťami, či neskorším plienením, je však isté, že pracovníci PA často nachádzali vzácny rodinný archív vyhádzaný v maštali, alebo sa ním kúrilo.³⁴ PA zozbieral hlavne archívny materiál pochádzajúci z držby a spravovania veľkých pozemkových majetkov, tak súkromných (šľachtických), ako aj štátnych, z časového rozpätia 13.–20. storočia. Pomerne málo materiálu zo súkromných veľkostatkov je po roku 1848, keď sa tieto majetky u nás dávali zväčša do prenájmu. Za najcennejší materiál po roku 1919 môžeme považovať archívy bývalých úradov I. pozemkovej reformy, ktoré boli však v správe PA len sčasti, značná časť ostala rozptýlená v rámci ONV a KNV.³⁵

Existenciu PA ukončilo vládne nariadenie č. 29/1954 Zb. o archívnictve zo 7. mája 1954.³⁶ Na základe tohto nariadenia vznikol Štátny slovenský ústredný archív (ŠSÚA) v Bratislave a § 4 určil povinnosť začleniť pôdohospodársko-lesnícke archívy do organizácie štátnych archívov s právnou účinnosťou od 31. decembra 1955. Znamenalo to koniec PA ako samostatného ústavu. Archívne fondy z Ústredia PA sa stali súčasťou ŠSÚA ako jeho pôdohospodársko-lesnícke oddelenie, ktoré sa neskôr transformovalo na oddelenie dejín feudalizmu a tvorí tak predchodcu dnešného oddelenia starších fondov Slovenského národného archívu. Pobočky PA boli včlenené do siete štátnych archívov podľa jednotlivých krajov (dnešné štátne archívy s regionálnou územnou pôsobnosťou).³⁷

³² Tamže, inv. č. 313, PA.II.h.17, škat. 39.

³³ Tamže, inv. č. 500, škat. 49-50.

³⁴ Tamže, inv. č. 267, PA.II.f.70, škat. 31, č. spisu PA-70/12/53.

³⁵ Tamže, inv. č. 313, PA.II.17, škat. 39.

³⁶ Vládne nariadenie č. 29 o archívnictve, Zbierka zákonov republiky Československej, čiastka 17, ročník 1954.

³⁷ VRABCOVÁ, E.: *Slovenský národný archív a jeho osobnosti*.

LES ARCHIVES AGRICOLES ET LEUR PLACE DANS L'ORGANISATION DE L'ARCHIVISTIQUE SLOVAQUE

Daniela Fukasová

Avant la fondation de la République Tchécoslovaque, il n'existait en Slovaquie aucunes archives qui aient eu une conception cohérente de rassemblement et de protection des documents d'archives et dont des activités aient concerné tout le territoire du pays. Après l'année 1918, on fonda, en République tchécoslovaque (ČSR) l'inspectorat national des archives et des bibliothèques dont les activités se limitèrent, cependant, seulement aux contrôles des archives et aux constatations de la nécessité de créer une nouvelle organisation des archives en Slovaquie. En 1928, on fonda les Archives régionales, simultanément avec le changement de l'organisation de l'administration publique. Conformément au changement de la situation politique, le nom de ces archives changeait progressivement lui aussi. A partir de l'année 1939, elles fonctionnèrent sous le nom des Archives du Ministère de l'Intérieur comme ressort auprès de la présidence du Ministère de l'Intérieur et, après l'année 1945, les Archives du Ministère de l'Intérieur de la République Slovaque (RS) passèrent sous la direction de la Présidence du Commissariat national de l'Intérieur où, en tant qu'Archives du Commissariat national de l'Intérieur, elles ne fonctionnèrent que comme ressort d'une section. Elles siégèrent, cependant, toujours dans le même édifice et administrèrent les registratures de leurs prédécesseurs. Tout de même, la fondation de telles archives ne résolut pas l'organisation générale des archives en Slovaquie, dont on menait des discussions depuis longtemps, et, en aucun cas, on n'en résolut alors ni la questions de la sauvegarde des précieux documents d'archives de l'époque d'avant l'année 1918.

Dans des propriétés confisquées d'anciens grands fonciers ainsi que dans des propriétés privés, il existait souvent non seulement des objets d'une grande valeur historique et artistique ou bien des bibliothèques contenant plusieurs milliers de volumes, mais aussi des archives agricoles et familiales renfermant des documents remontant jusqu'au 13^e siècle. Les matériaux d'archives devinrent propriété d'Etat, et il fallait les transposer dans les archives publiques. En 1948, sur la base de la résolution du Corps des commissaires plénipotentiaires, on fonda les Archives agricoles en tant qu'institut scientifique pour les archives agricoles historiques, les bibliothèques et les musées qui furent soumises au Commissariat de l'Agriculture et de la Réforme agricole, à la section B. Leur rôle principal consistait à rassembler et à réunir, en coopération avec leurs succursales, des matériaux d'archives, de livre et d'autres matériaux historiques provenant des propriétés agricoles confisquées, ainsi qu'à en acquérir de la part des propriétaires privés. Malgré différents obstacles, manque de locaux de dépôt convenables, réduction progressive du nombre d'employés ou bien chamalleries avec d'autres bureaux, les Archives agricoles réussirent quand même à acquérir, peu à peu, des matériaux de toutes les anciennes directions des Forêts d'Etat et des Fermes d'Etat. Elles commencèrent à accueillir des documents d'archives de la première Réforme agricole et

à préparer aussi l'acquisition des documents écrits des Coopératives agricoles unifiées (JRD). Jusqu'à l'année 1956, on réussit à rassembler dans toutes les succursales des Archives agricoles 12 680 mètres courants de matériaux d'archives. Les Archives agricoles cessèrent d'exister conformément à l'arrêté gouvernemental No 29/1954 du Recueil des Lois sur les archives du 7 mai 1954. Sur la base de cet arrêté, on créa les Archives nationales centrales slovaques, et le § 4, entrant en vigueur à partir du 31 décembre 1955, ordonna de ranger les archives agricoles et forestières obligatoirement dans l'organisation des archives nationales.

Traduit par Kristína Kapitáňová

EVANJELICKÁ A. V. CIRKEVNÁ SPRÁVA NA SPIŠI OD ROKU 1918 DO POLOVICE 20. STOROČIA

BOŽENA MALOVCOVÁ

Malovcová, B.: Evangelical A. C. Church Administration in the Spiš Region from 1918 to the Half of 20th Century. *Slovenská archivistika*, Vol XLIII, 2008, No 1, p. 46–63.

The author analyzes the development of Evangelical A. C. church administration in the Spiš region from the founding of the independent Czechoslovak republic, when the protestant church finally abandoned its orientation to Hungary and the independent church within the boundaries of the new state was founded, up to the half of 20th century, when the Evangelical church in Spiš was decimated by the evacuation of the Spiš Germans. She emphasizes political factors influencing its development, and, at the same time, she informs about Slovak and German Protestants' life.

Evangelical Church of A. C. Church administration. The Spiš region. The Germans.

PhDr. Božena Malovcová, Štátny archív v Levoči, pobočka Poprad, Sobotské námestie 18, 058 01 Poprad

Slovenskí evanjelici pred rokom 1918 až do vzniku ČSR patrili do zväzku Evanjelickej a. v. cirkvi v Uhorsku. Koncom 19. storočia sa začal v školách, úradoch aj v cirkevnom živote čoraz nástojčivejšie presadzovať maďarský jazyk na úkor ostatných národností Uhorska. Generálny konvent evanjelickej cirkvi v roku 1882 vyhlásil panslavizmus za kanonický priestupok, čo bolo zámienkou, aby Slováci boli vylúčení z cirkevných úradov. Maďarizačný proces v evanjelickej a. v. cirkvi vyvrcholil v roku 1907 Aponiho zákonmi, ktoré presadzovali zvýšený vplyv štátnych orgánov na odstraňovanie slovenčiny ako vyučovacieho jazyka aj na cirkevných ľudových školách. Postupne klesal počet slovenských evanjelických zborov a narastal počet maďarských cirkevných zborov na úkor slovenských a nemeckých. Podľa M. Bodnárovej v Potiskom dištrikte v roku 1903 bolo 68 slovenských evanjelických cirkevných zborov, 29 slovensko-maďarských, 48 maďarských a 23 nemeckých zborov.¹

Na Spiši dominovalo nemecké obyvateľstvo už od stredoveku. Najvyšší podiel osôb s nemeckým materinským jazykom pri mimoriadnom sčítaní obyvateľstva v roku 1919 vykázal Kežmarský okres, v ktorom sa nachádzali obce so 70–90 %-nou nemeckou väčšinou. K sídlam s najväčším podielom nemeckého obyvateľstva patrili Žakovce (95 %), Stará Lesná (viac ako 90 %), Podhorany (viac ako 90 %), Holumnica (86 %), Stráne pod Tatrami (83,5 %), Výborná (81 %).

¹ BODNÁROVÁ, M.: Vývoj územnej organizácie evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku. In: *Slovenská archivistika*, roč. XXXI., 1996, č. 1, s. 34–35; PETRÍK, J.: *Kapitoly z domácich cirkevných dejín*. Liptovský Mikuláš 1969, s. 199.

Aj mesto Kežmarok vykazovalo nadpolovičnú väčšinu nemeckého obyvateľstva. Nemci mali silné zastúpenie aj v Gelnickom okrese – Mníšek a Švedlár takmer 92 %, Smolnícka Huta 85,5 %.²

V okresoch Poprad, Spišská Stará Ves a Stará Ľubovňa sa naopak zvýšil podiel obyvateľstva s československou národnosťou nad 20 %-nú hranicu. K výraznejšiemu zvýšeniu podielu československej národnosti došlo aj v okrese Levoča, predovšetkým vplyvom umiestnenia vojenskej posádky s 1 150 vojakmi československej národnosti.³

1. Vznik samostatnej Evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku

Po utíchnutí prvej svetovej vojny a vzniku samostatnej Československej republiky sa slovenskí evanjelici vyslovili za utvorenie novej samostatnej Evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku, zriadenej na teritoriálnom princípe v hraniciach nového československého štátu. Evanjelickí maďarskí biskupi sa snažili tomu zabrániť – potiský biskup Henrik Geduly sa obrátil na slovenské evanjelické zbory svojho dištriktu, najmä na Liptove a Orave, zvláštnym prípisom upraveným vo forme pastierskeho listu a banský biskup Alexander Raffay v novembri 1918 ich aj osobne navštívil vo Zvolene a v Martine. Turčiansky seniorátny dozorca Dr. J. Vanovič obom biskupom oznámil odmietavé stanovisko slovenských evanjelikov. Slováci sa ku koncu prvej svetovej vojny definitívne odklonili od orientácie na Uhorsko.⁴

Dňa 4. novembra 1918 boli zvolaní duchovní aj svetskí predstavitelia seniorátov z celého Slovenska na poradu do Liptovského Mikuláša. Zišli sa tu zástupcovia hlavne zo severného Slovenska, pretože železničná doprava bola ešte veľmi neistá.⁵ Ďalšia porada sa konala 21. januára 1919 v Žiline. Pretože na Slovensku po vytvorení nového štátu chýbala evanjelická cirkevná vrchnosť a neostal tu ani jeden biskup, poradu zvolal minister s plnou mocou pre správu Slovenska Dr. Vavro Šrobár. Prítomných bolo asi 70 farárov, dozorcov, učiteľov a svetských predstaviteľov cirkvi. Na porade boli navrhnutí členovia cirkevnej generálnej rady, ktorá mala spravovať cirkevnú evanjelickú správu do tých čias, kým bude zvolaná zákonodarná synoda. Okrem toho bolo zostavené memorandum, ktoré nástojilo na nenarušenej autonómii evanjelickej a. v. cirkvi. Na jeho základe vy-

² TIŠLIAR, P.: *Mimoriadne sčítanie ľudu na Slovensku z roku 1919*. Príspevok k populačným dejinám Slovenska. Bratislava 2007, s. 74–75.

³ Tamže, s. 67. Pozri aj: TIŠLIAR, P.: K sčítaniu obyvateľstva Slovenska v roku 1919. In: *Slovenská archivistika*, roč. XLI, 2006, č. 2, s. 94–122.

⁴ PETRIK, J.: c. d., s. 199–200. V decembri 1918 sa evanjelická cirkev augsburského a helvétskeho vyznania v Čechách spojili do jednej Českobratskej cirkvi. K únii prizývali aj evanjelickú a. v. cirkev na Slovensku. Slovenskí evanjelici sa však rozhodli pre samostatnú cirkev. Kvôli tejto neuskutočnenej únii z českej strany panovala počas celej ČSR voči slovenským evanjelikom určitá nechuť. BODNÁROVÁ, M.: c. d., s. 36.

⁵ RUPPELDT, F.: *Almanach cirkvi evanjelickej a. v. na Slovensku z rokov 1919–1928 (do 1930)*. Martin 1930, s. 27.

dal Dr. Vavro Šrobár 30. januára 1919 pod č. 875 nariadenie o dočasných ustanoveniach pre evanjelickú cirkev.⁶

Nová generálna rada sa zišla 2. apríla 1919 v Bratislave. Na jej čelo boli zvolení dvaja predsedovia – Dr. Jur Janoška a Dr. Milan Ivanko. Celú cirkev rozdelila na dva dištrikty – Západný dištrikt a Východný dištrikt. Do Východného dištriktu patrili tieto senioráty: Abanovo-zemplínsky: 11 zborov, Gemerský: 40 zborov, Liptovský: 18 zborov, Malohontský: 16 zborov, Oravský: 6 zborov, Podtatranský: 12 zborov, Spišský mestský: 23 zborov, Šarišský: 20 zborov a Turčiansky: 13 zborov, spolu 9 seniorátov, 159 zborov, 165 140 evanjelikov.⁷

Podtatranský seniorát po prvej svetovej vojne				
Názov	Rok vzniku	Počet evanjelikov	Bohoslužobná reč	Farár
Batizovce	1550	1 657	slovenská	Ján Fábry
Holumnica	XVI. st.	520	nemecká	Belo Alexy
Kežmarok	1520	1 601	nemecká	Valentín Hajts
Lomnička		582	nemecká	Hugo Kailing
Rakúsy	1797	277	nemecká	Adam Galgon
Slovenská Ves	XVI. st.	230	slovenská	Karol Kalath
Stráňany	1873	207	nemecká	Pavel Wodila
Švábovce		600	slovenská	Michal Doliak
Toporec	1538	1 196	nemecká	Matej Schwartz
Veľká Lomnica	1565	1 482	nemecká	Dr. Július Mohr
Veľký Slavkov	1550	1 175	nemecká	Michal Faix
Výborná	1536	286	nemecká	Ján Petreasz

Tabuľka č. 1: Súpis obcí Podtatranského seniorátu po prvej svetovej vojne⁸

⁶ RUPPELDT, F.: c. d., s. 27. PETRÍK, B. (zost.) – RYBÁR, P.: *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Bratislava 2001, s. 202–204. V nariadení č. 875/1919 vláda zabezpečila evanjelickej a. v. cirkvi právo samosprávy a autonómie v takých rozmeroch, aké mala v bývalom uhorskom štáte. Následkom štátnych premien však vyzdvihla z platnosti na priechodný čas – najviac na dva roky – tie ustanovenia cirkevnej ústavy, ktoré sa vzťahovali na správu cirkevných zborov, seniorátov, dištriktov a generálnej cirkvi. Minister pre Slovensko nariadením zo 17. februára 1919 vymenoval 26-člennú generálnu radu na spravovanie evanjelickej cirkvi na Slovensku a túto doplnil o štyroch členov z nemeckých a maďarských cirkevných zborov. Zo Spiša v generálnej rade zasadal farár Albert Kübecher z Ľubice, zo svetského stavu župan JUDr. Ján Ruman z Levoče.

⁷ BODNÁROVÁ, M.: c. d., s. 34–36. Pozri aj: RUPPELDT, F.: c. d., s. 28–29. Administrátori biskupského úradu vo Východnom dištrikte sa stali Jur Janoška a Ján Ružiak. Administrátormi Podtatranského seniorátu boli Karol Kalath a Dr. Kornel Lersch, Spišského mestského seniorátu Karol Kübecher a Koloman Münnich. Funkciu biskupa Východného dištriktu vykonávali: Dr. Jur Janoška, farár v Liptovskom Mikuláši (1919–1930) – vizitoval 46 cirkevných zborov a Dr. Vladimír Čobrda, farár v Ružomberku, Prešove, Košiciach a Liptovskom Mikuláši (1930–1953). PETRÍK, J.: c. d., s. 195.

⁸ Tabuľka bola zostavená na základe údajov uvedených v: RUPPELDT, F.: c. d., s. 88, 102–103.

Podľa sčítaní ľudu z rokov 1919 a 1921 bol zaznamenaný nárast evanjelikov augsburského vierovyznania z 369 338 na 382 428, čo predstavovalo vyše 12,5 %-ta prítomných osôb.⁹

Spišský mestský seniorát po prvej svetovej vojne				
Názov	Rok vzniku	Počet evanjelikov	Bohoslužobná reč	Farár
Gelnica	1526	1 484	nemecká, maďarská	Karol Hoffman
Krompachy		635	nemecká, maďarská	Uprázdnené
Levoča	1544	750	nemecká	Juraj Wagner
Eubica	1542	542	nemecká	Albert Kübecher
Majerka	1568	195	nemecká	F. Ratenberger
Matejovce	1546	691	nemecká	Eduard Thern
Mlynica	1610	328	nemecká	Gustáv Fábry
Mníšek nad Gelnicou	pred 1680	1 122	nemecká	Natej Danielis
Poprad	1658	617	nemecká	Imrich Varga
Ruskinovce		240	nemecká	Július Kirnbauer
Smolník	1543	303	nemecká	Ladislav Treszler
Spišská Belá	1545	1 036	nemecká	F. Ratenberger
Spišská Nová Ves	1548	2 252	nemecká, maďarská	Dr. Július Walser
Spišské Podhradie	1548	302	nemecká	A. Szontagh
Spišská Sobota	1552	252	nemecká	Juraj Hirschmann
Spišské Vlchy	1548	280	nemecká	Ján Kárpati
Stráže	1527	234	slovenská, nemecká	Michal Holko
Švedlár	1550	1 316	nemecká	Arpád Neupauer
Tvarožná	1564	240	nemecká	A. E. Mayerhöffer
Veľká	1540	770	slovenská, nemecká	Tobiáš Fischl
Nálepkovo	1550	883	nemecká	Eugen Gura
Vrbov	1545	317	nemecká	Július Kirnbauer
Žakovce	1542	410	nemecká	Eduard Hönsch

Tabuľka č. 2: Súpis obcí Spišského mestského seniorátu po prvej svetovej vojne¹⁰

⁹ TIŠLIAR, P.: Mimoriadne sčítanie..., c. d., s. 90, 94.

¹⁰ Tabuľka bola zostavená na základe údajov uvedených v: RUPPELDT, F.: c. d., s. 102–104.

Keďže dočasné zriadenie cirkvi mohlo trvať najviac dva roky, rozhodla sa generálna rada na svojom zasadnutí v Martine 30. septembra 1920 zvolať synodu. Pred uskutočnením synody vypracoval synodálny výbor „Návrh na zriadenie evanjelickej cirkvi na Slovensku“. Tento bol rozposlaný cirkevným zborom na posúdenie ešte pred konaním synody. Predseda generálnej rady Jur Janoška a generálny dozorca Milan Ivanka predložili 22. novembra 1920 prezidentovi ČSR T. G. Masarykovi prosbopis o povolenie zvolať synodu do Trenčína a Trenčianskych Teplíc.

Synoda sa konala v dňoch 18. januára – 4. februára 1921 v Trenčianskych Tepliciach. Všetkých členov synody bolo 59. Zastupovali predstavitel'ov evanjelickej cirkvi slovenskej, nemeckej aj maďarskej národnosti. Slávnostné otvorenie synody sa uskutočnilo v Evanjelickom a. v. kostole v Trenčíne. Po službách Božích bol prečítaný prosbopis a prípis ministerskej rady o povolení synody, odzneli pozdravy zástupcov cirkvi a štátnej moci. Podvečer sa účastníci vrátili do Trenčianskych Teplíc, kde ešte v ten deň boli verifikované ich poverujúce listiny.¹¹

Rokovanie sa uskutočnilo v divadelnej sále Grand Hotela, ktorá bola upravená na tento účel. Za predsedov boli jednohlasne zvolení Dr. Jur Janoška a Dr. Vladimír Fajnor. Synoda bola významná vypracovaním cirkevnej ústavy, ktorá sa spracúvala v jednotlivých výboroch: administratívnom, školskom, právnom, hospodárskom a denníkovom. Každý účastník synody bol pridelený do niektorého výboru. Synodálne zákony boli predložené plénu synody na schválenie. S týmto cieľom sa zišla synoda ešte raz 24. mája 1921 v Trenčianskych Tepliciach, prijala zákony a predložila ich na právoplatné schválenie vláde Československej republiky. Vláda schválila Ústavu cirkvi evanjelickej a. v. na Slovensku, až na nepatrné výhrady, v celom znení v ministerskej rade 10. mája 1922. Týmto cirkevným zákonom sa evanjelici riadili nasledujúcich 30 rokov.¹²

¹¹ RUPPELDT, F.: c. d., s. 30–32.

¹² Tamže, s. 36–39. Ústava je uverejnená v zbierke zákonov a nariadení č. 61 z roku 1923. Ústava Cirkvi evanjelickej a. v. na Slovensku má ráz verejného zákona pre celú cirkev a štátne úrady sú povinné v prípade potreby použiť svoju výkonnú moc na uplatnenie jej ustanovení, nariadení a súdnych výrokov, ktoré budú v zmysle ústavy vynesené. Ústava pozostáva z 395 § a 12 § prechodných ustanovení, je rozdelená na 10 častok, ktoré sú členené na oddelenia. V I. častke sa hovorí o všeobecných ustanoveniach, v II. častke o voľbách a volebnom práve, v III. častke o rozdelení evanjelickej cirkvi na dištrikty, senioráty a zbory, v IV. častke o správe cirkvi, v V. častke o zákonodarstve a synode, v VI. častke o školstve a výchove mládeže, v VII. častke o cirkevnom hospodárení, v VIII. častke o súdnictve, v XI. častke o disciplíne a X. častka obsahuje prechodné ustanovenia.

2. Slovenská a nemecká evanjelická cirkev na Spiši

V novom štáte začala cirkev slobodne vykonávať svoju prácu bohoslužobnú, školsko-výchovnú, pastorizačnú, vnútorno-misijnú, charitatívno-sociálnu, ekumenickú, administratívnu a hospodársko-finančnú.¹³

Predstavitelia Východného dištriktu evanjelickej a. v. cirkvi sa každoročne schádzali na konventoch, kde sa riešili všetky problémy cirkevného života. Za každý seniorát boli určení zástupcovia. Podtatranský seniorát zastupovali v rokoch 1923–1926 senior Michal Faix a dozorca Dr. Michal Guhr, Spišský mestský seniorát senior Albert Kübecher a dozorca Hugo Kalchbrenner. Ďalší vyslanci sa každoročne menili.¹⁴ Za jednotlivé senioráty sa podávali správy týkajúce sa týkali vizitácií, personálnych zmien farárov, slávností, milodarov, opráv a stavieb kostolov, návštevnosti služieb božích, misijnej činnosti kňazov a literárnej činnosti farárov. Jeden odsek v zápisnici sa týkal „zvláštnych pozoruhodných momentov“. Podľa nich sa napr. v Batizovciach veľmi šírilo sektárstvo a vo Veľkej bol tzv. „pelikanizmus“ na Spiši v úplnom úpadku, farári sa vrátili do Ameriky a jeho prívrženci späť do evanjelickej a. v. cirkvi.¹⁵

¹³ PETRÍK, J.: c. d., s. 204.

¹⁴ Štátny archív v Levoči, pobočka Poprad (ďalej ŠA Le, pob. Poprad), Evanjelický a. v. cirkevný zbor v Spišskej Sobotě. Zápisnice konventu Východného dištriktu cirkvi evanjelickej a. v. na Slovensku, r. 1923–1926.

¹⁵ Tamže. BEZEK, J.: Zápisnica konventu Východného dištriktu cirkvi evanjelickej a. v. na Slovensku. Liptovský Mikuláš 1923, s. 31–32. „Pelikáni“ sa volali podľa Jána Pelikána, ktorý stál na čele Slovenskej evanjelickej synody americkej. Táto založila 17. októbra 1920 svoju misiu vo Veľkej (miestna časť Popradu) ako tzv. Slobodnú evanjelickú a. v. cirkev, nezávislú od generálnej evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku. Ján Pelikán tu pôsobil ako kňaz a vyslanec Slovenskej evanjelickej synody americkej. Vyvolal polarizáciu slovenskej evanjelickej cirkvi tým, že jej časť získal pre ortodoxnejší náboženský program. Tí Slováci, ktorí sa k nej nepridali, naďalej ostali členmi nemeckého evanjelického cirkevného zboru. Slobodná evanjelická a. v. cirkev sa líšila od evanjelickej a. v. cirkvi tým, že samostatne spravovala svoje záležitosti, bez akejkoľvek vyššej cirkevnej vrchnosti a tiež nezávisle od štátu. Od svojich príslušníkov vyžadovala prísnu cirkevnú disciplínu, porušenie „desatora“ museli členovia verejne kajúčne priznávať, nekajúcich sa hriešnikov vylučovala zo svojich radov. Za svoju hlavnú úlohu pokladala šírenie humanizmu a pravého Kristovho učenia. Od júna 1921 vo Veľkej pôsobil ako evanjelický kazateľ syn Jána Pelikána Ján Jaroslav Pelikán, ktorý sa v roku 1923 vrátil do USA. Bol predsedom Slovenskej evanjelickej synody americkej a predsedom Slovenského národného združenia v USA. Na mimoriadnom konvente, konanom 20. novembra 1921, sa členovia cirkvi pod vplyvom J. Pelikána jednoznačne rozhodli pripojiť k „americkej synode“ ako novoutvárajúca sa Slovenská evanjelicko-luteránska synoda v Československej republike. „Americká synoda“ zakúpila majetok vo Veľkej pre svoju misiu, zdrojom však boli pôžičky jej veľčianskych členov. 4. apríla 1930 vydal Okresný úrad v Poprade rozhodnutie pre Slovenskú slobodnú evanjelicko-luteránsku cirkev vo Veľkej o zákaze vykonávania verejných bohoslužieb a ostatných cirkevných úkonov, ako aj zákaze zhromažďovania sa. Súkromný archív Jána Stana: Zápisnice Slobodnej evanjelickej a. v. cirkvi vo Veľkej 1920–1940. Bližšie pozri: Kol.: *Veľká 1268–1998*. Poprad 1998, s. 46–49. Pozri aj: PETRÍK, B. (zost.) – RYBÁR, P.: c. d., s. 259.

Senioráty	Počet zborov	Počet evanjelikov	Počet narodených detí	Počet konfirmovaných	Počet sobášovaných párov	Počet zomretých
Podtatranský	12	9 247	259	208	77	176
Spišský mestský	23	12 568	363	386	128	270

Tabuľka č. 3: Štatistika o evanjelikoch v roku 1925¹⁶

Senioráty	Počet zborov	Počet evanjelikov	Počet narodených detí	Počet konfirmovaných	Počet sobášovaných párov	Počet zomretých
Podtatranský	12	9 765	196	214	80	149
Spišský mestský	23	15 672	269	306	95	208

Tabuľka č. 4: Štatistika o evanjelikoch v roku 1935¹⁷

Senior Imrich Varga zo Spišského mestského seniorátu bol v roku 1934 zvolený za senátora do Národného zhromaždenia. V Tatranskej Lomnici sa v tomto roku konal kurz nemeckých farárov, na ktorom prednášali teologickí profesori a farári väčšinou z Nemecka. Kurz zabezpečoval spolok Gustáva Adolfa. Zúčastnili sa ho aj farári z Bratislavského seniorátu. Účastníci si pripomenuli 10. výročie založenia osobitného nemeckého seniorátu na Slovensku.¹⁸

Na príkaz Prezídia Krajinského úradu v Bratislave boli prostredníctvom okresných úradov zbierané informácie o činnosti a rodinných pomeroch niektorých kňazov, väčšinou nemeckej národnosti. V roku 1930 boli v okrese Poprad sledovaní evanjelickí duchovní v nasledujúcich obciach: Spišské Bystré, Veľký Slavkov, Matejovce, Mlynica, Poprad, Stráže pod Tatrami, Veľká a Spišská Sobota. Súčasne boli vyšetrené aj ich rodinné pomery. Zisťovalo sa, či niektorý farár alebo jeho príbuzný je organizovaný v politických stranách a či nie je aktívnym členom „Zipser deutsche Partei“. Všetci sledovaní farári boli členmi tejto nemeckej strany, ale nevyvíjali aktívnu činnosť, preto boli ohodnotení ako poli-

¹⁶ Tabuľka bola vyhotovená podľa údajov zo Zapisnice konventu Východného dištriktu cirkvi evanjelickej a. v. na Slovensku z roku 1925. ŠA Le, pob. Poprad, Evanjelický a. v. cirkevný zbor v Spišskej Sobote.

¹⁷ Tabuľka bola vyhotovená podľa údajov zo Zapisnice konventu Východného dištriktu cirkvi evanjelickej a. v. na Slovensku z roku 1935. ŠA Le, pob. Poprad, Evanjelický a. v. cirkevný zbor v Spišskej Sobote.

¹⁸ ŠA Le, pob. Poprad, Evanjelický a. v. cirkevný zbor v Spišskej Sobote. Zapisnica konventu Východného dištriktu cirkvi evanjelickej a. v. na Slovensku. Liptovský Mikuláš 1934, s. 20.

ticky spoľahliví. Vo Veľkej pôsobili dvaja farári: Tobiáš Fischl¹⁹ bol evanjelickým farárom nemeckej evanjelickej a. v. cirkvi a Juraj Raab bol misijným farárom Východného dištriktu so sídlom vo Veľkej a vykonával slovenské bohoslužby. Súčasne tu pôsobil aj americký občan Ján Somora, farár tzv. „pelikánov“, neuznanej cirkevnej spoločnosti, ktorý sa v obci zdržiaval na základe povolenia okresného úradu.²⁰

V roku 1930 zisťoval Okresný úrad v Kežmarku znalosť štátneho jazyka u evanjelických farárov v obciach okresu. Slovenský jazyk neovládali vôbec, alebo len čiastočne farári v Toporci, Ľubici, Tvarožnej a Žakovciach, kde žilo predovšetkým nemecké obyvateľstvo.²¹

Prezídium Krajinského úradu v Bratislave žiadalo v roku 1937 opäť sledovať činnosť jednotlivých duchovných nemeckej evanjelickej a. v. cirkvi v ČSR. Zo zachytenej korešpondencie niektorých kňazov sa zistilo, že nemecké evanjelické fary šířili nacistické myšlienky a slúžili aj ako zberne a výpravne ilegálnej pošty. Podozrivým sa stal evanjelický farár Gejza Berg z Veľkého Slavkova.²²

Tento nemecký farár zmenil v roku 1934 existujúci spolok „Evangelische Jugendverein“ na spolok „Deutsche Jungmannschaft“. Berg sa stal predsedom tohto spolku, cvičiteľom bol evanjelický učiteľ Ján Prokopp. Spolok mal spolu 40 členov – 20 chlapcov a 20 dievčat vo veku 17–26 rokov. Stretávali sa hlavne v zimných mesiacoch v evanjelickej škole. Príslušníci nového spolku skladali prisahu: „*Wir bleiben treu der deutsche Jungmannschaft u. zugleich Deutschland (zostaneme verní nemeckému Jungmannschaft-u a zároveň Nemecku)*“. V spolku sa spievali zakázané piesne donesené z Nemecka a mládež bola vychovávaná v hitlerovskom duchu. Pre túto protizákonnú činnosť bol farár Berg v roku 1937 udaný Štátnemu zastupiteľstvu v Levoči a bolo proti nemu začaté trestné stíhanie. Pri vyšetrovaní prebiehajúcemu takmer rok sa nepodarilo farárovi nič dokázať. Evanjelický farár Berg nepredložil na schválenie ani stanov nového spolku, lebo jeho založenie považoval za vnútornú záležitosť a autonómne právo cirkvi, vyplývajúce z cirkevnej ústavy.²³

Dňa 26. júla 1936 oznámil inšpektor štátnych železníc z Prahy Roman Preiger Žandárskej stanici v Kežmarku, že v Novej Lesnej sa ubytovalo 35 ríšskonemeckých evanjelických kňazov, ktorí v evanjelických kostoloch na Spiši kážu na-

¹⁹ Tobias Fischl vykonával popri funkcii evanjelického farára aj rozsiahlu charitatívnu činnosť. Reprezentoval Spišsko-nemeckú stranu v obecnom aj okresnom zastupiteľstve. Do dôchodku odišiel v roku 1936. Po skončení druhej svetovej vojny vykonával bohoslužby v liečebni v Kvetnici, kde boli pred odsunom sústredení Nemci. Kol.: Veľká, c. d., s. 46. Pozri aj: KOLLÁROVÁ, Z. (zost.): *Biografický slovník mesta Poprad*. Poprad 2004, s. 62–63.

²⁰ ŠA Le, pob. Poprad, Okresný úrad Poprad (ďalej OÚ-P), 938/1930 prez., šk. 17. Pozri aj pozn. 14.

²¹ ŠA Le, pob. Poprad, Okresný úrad Kežmarok (ďalej OÚ-K), 1185/1930. Bližšie pozri: TIŠLIAR, P.: *Mimoriadne sčítanie...*, c. d., s. 74–75.

²² ŠA Le, pob. Poprad, OÚ-P, 591/1937 prez., šk. 45. Bližšie pozri: METZL, A.: *Arbeiter in Gotes Weinberg. Lebensbilder deutscher evangelischer Pfarrer in und aus der Slowakei im 20. Jahrhundert*. Stuttgart 2004, s. 33-36.

²³ ŠA Le, pob. Poprad, OÚ-P, 3/1938 prez., šk. 49.

miesto náboženských politické veci. R. Preiger opísal prednášku nemeckého farára zo dňa 26. júla 1936 takto: „...*Němci musí pracovati tak, aby byli jednou všichni spojeni, nynější rozdělení, že je jen dočasně a že dojde k sjednocení německého národa. To prý je příkaz Boží.*“²⁴ Žandárska stanica upozornila evanjelických farárov, že bez ohlásenia nie je prípustné dovoliť cudzincom rečniť v kostole a že sú za to osobne zodpovední.²⁵

Viedenskou arbitrážou v roku 1938 stratila slovenská evanjelická cirkev 23 cirkevných zborov úplne a 8 zborov čiastočne. Zástupcovia nemeckých evanjelikov na porade s predsedníctvom generálnej cirkvi v Žiline, žiadali odluku v úsilí zriadiť si samostatnú cirkev. Zákon o odluke nemeckých evanjelikov vyniesla v roku 1939 synoda v Liptovskom Mikuláši. Nemecká evanjelická cirkev v Slovenskej republike schválila vlastnú ústavu na synode v Kežmarku. Jej biskup Ján Scherer pochádzal z Pezinka.²⁶

3. Evanjelici na Spiši počas druhej svetovej vojny

Postavenie evanjelickej cirkvi v autonómnom Slovensku a slovenskom štáte nebolo jednoduché. Boli to predovšetkým obavy z náboženského útlaku, pretože víťazná HSLŠ demonštratívne vyzdvihovala svoj úspech a zdôrazňovala katolícku ideológiu, pod ktorou si vydobyla víťazstvo. Predovšetkým sa opierala o osobnosť Andreja Hlinku. Evanjelická cirkev húževnato a energicky vystupovala proti šíreniu tohto kultu.²⁷

Hlinkova garda a Hlinkova mládež boli spočiatku organizáciami vytvorenými na vstupe dobrovoľnosti. Dňa 5. septembra 1939 však vyšlo vládne nariadenie č. 220/1939 o povinnej účasti v HG pre všetkých mužov slovenskej národnosti vo veku od 6 do 60 rokov. Spočiatku evanjelická cirkev nemala námietky pre vstup evanjelikov do HG a HM. Uplatňovanie surových protizhidských výziev a ich realizácia v každodennom živote však viedla Spolok evanjelických kňazov na Slovensku k napísaniu „Pamätného spisu“ s protestom proti povinnému členstvu mužskej populácie v HG a HM. Tento „Pamätný spis“ predložil spolk 21. novembra 1939 prezidentovi Dr. Jozefovi Tisovi, Snemu a vláde Slovenskej republiky. V spise sa píše: „...*členovia HG boli gardovou disciplínou nútení neraz i také veci robiť, ktoré my, ako evanjelickí kresťania a občania nemôžeme schvaľovať, ako: zasahovanie do práv a slobôd iných ľudí, zákroky proti Židom i bez zákonitého podkladu, priame surovosti..., nezákonné vyberanie peňazí a podobné, aké zákroky sa stali proti platným zákonom i proti kresťanskej etike*“.²⁸

V dňoch 18. februára – 2. marca 1940 sa zišlo 51 zástupcov evanjelickej a. v. cirkvi na synode v Tatranskej Lomnici. Ich hlavnou úlohou bolo doplnenie ústa-

²⁴ ŠA Le, pob. Poprad, OU-K, 1065/1936 prez.

²⁵ Tamže.

²⁶ BODNÁROVÁ, M.: c. d., s. 36.

²⁷ PORUBÁN, R.: Evanjelická cirkev a otázka židovstva. In: Cintulová, E.: *Žili medzi nami*. Zborník referátov zo seminárov Dní židovskej kultúry v Kežmarku 2002–2003. Kežmarok 2003, s.40.

²⁸ Tamže, s. 42–43.

vy evanjelickej cirkvi. Jednotlivé časti ústavy predbežne vypracoval biskupský úrad Východného dištriktu v Prešove a po prerokovaní s biskupským úradom Západného dištriktu boli rozdelené na vyjadrenie jednotlivým výborom – administratívne, právne, školské, hospodárskemu a cirkevno – pastorálnemu. Výbory pracovali oddelene v uzavretých miestnostiach prístupných len jednotlivým členom výboru. Zasadnutia sa konali hneď po ranných bohoslužbách asi od pol deviatej do dvanástej a popoludní od 15. hod. až do neskorých večerných hodín. Hybnou pákou synody bol predovšetkým biskup Pavol Vladimír Čobrda.²⁹

Synodu navštívili zástupcovia Evanjelickej a. v. cirkvi nemeckej pod vedením seniora Hajtsa z Kežmarku. Predstavili tam svoju ústavu, ktorá bola takmer totožná s návrhom slovenskej ústavy. Dá sa predpokladať, že kostra ústavy bola dopredu dohodnutá.³⁰

Dňa 27. februára navštívil Tatranskú Lomnicu župan Dr. Ján Obercian, ktorý rokovoval s biskupmi Východného a Západného dištriktu. Práca jednotlivých výborov skončila 27. februára 1940 vo večerných hodinách. Na druhý deň ráno sa začalo plenárne zasadnutie synody, na ktorom sa všetci účastníci oboznámili s celým znením ústavy. Rokovalo sa aj o otázke schválenia voľby biskupov vládou. Túto tému považovali tak predstavitelia slovenskej, ako aj nemeckej evanjelickej cirkvi za veľmi chúlостivú a neprijateľnú.³¹

Cirkevná ústava akceptovala oddelenie nemeckej evanjelickej cirkvi v slovenskom štáte, ako aj oddelenie cirkevných zborov na území obsadenom Maďarskom. Platila do roku 1951.³² Nemecká evanjelická cirkev mala na Slovensku spolu asi 40 000 členov v 49 zboroch s 52 kňazskými stanicami. Bola podporovaná spolkom Gustáv Adolf Werk a spolkom Martina Luthera v Nemecku. Na Spiši udržiavala gymnázium v Kežmarku a sirotinec v Levoči. Nemecká cirkevná ústava bola zrušená uznesením Zboru povereníkov SNR 3. augusta 1945.³³

V roku 1940 sa v okrese Poprad uskutočnila evidencia farských úradov a ich filiálok. Samostatné evanjelické farské úrady boli v Poprade, Spišskej Sobote, Strážach pod Tatrami a Matejovciach.³⁴ Filiálky mali obce Veľká, Batizovce, Mlynica, Švábovce a Veľký Slavkov. Medzi obce s veľkou väčšinou rímsko-

²⁹ ŠA Le, pobočka Poprad, OÚ-K, 234/1940 prez. Pavol Vladimír Čobrda (*1880 Smrečany – †1969 Smrečany) bol od roku 1930 biskupom Východného dištriktu, od roku 1934 generálny biskup. V roku 1951 sa vzdal hodnosti generálneho biskupa, v roku 1953 hodnosti biskupa. Bol väznený v rokoch 1944 a 1962. Redigoval časopisy Evanjelický posol spod Tatier, Cirkevné listy, Evanjelický kazateľ, bol podpredsedom spolku Transcius (1911–1921). Prekladal žalmy a novú zmluvu. Bol literárne činný. PETRÍK, B. (zost.) – RYBÁR, P.: c. d., s. 74.

³⁰ ŠA Le, pobočka Poprad, OÚ-K, 234/1940 prez. Ústava bola schválená vládou 7. mája 1942 a tým bola vytvorená nemecká evanjelická cirkev a. v. v Slovenskej republike. PETRÍK, B. (zost.) – RYBÁR, P.: c. d., s. 238.

³¹ ŠA Le, pob. Poprad, OÚ-K, 234/1940 prez.

³² PETRÍK, B. (zost.) – RYBÁR, P.: c. d., s. 63.

³³ Tamže, s. 238.

³⁴ Spišská Sobota sa stala mestskou časťou Popradu v roku 1945, Stráže pod Tatrami v roku 1960 a Matejovce v roku 1973. Mestskou časťou Popradu od roku 1945 je aj Veľká.

katolíkov patrili Spišská Teplica, Hranovnica, Nižná Šuňava, Spišský Štiavnik, Spišské Bystré a Vikartovce. Vo Vernári žili gréckokatolíci. V Poprade sídlil rabín Herman Prager, ku ktorému patrili Židia z obcí Gánovce, Filice, Spišská Teplica a Stráže pod Tatrami.³⁵

Evanjelický farský úrad a. v.	Filiálne obce	Meno duchovného
Poprad	–	Imrich Varga, farár-senior, Mikuláš Fabinyi – kaplán
Spišská Sobota	–	František Slavkovský
Matejovce	–	Gustáv Fábry
Stráže pod Tatrami	–	Michal Holko
Evanjelický nemecko-slovenský farský úrad Veľká	osada Svit, Spišská Teplica	Rudolf Košťál
Batizovce	Gerlachov, Mengusovce, Lučivná, Štôla, Nižná a Vyšná Šuňava, Svit, Vyšné Hágy, Tatranská Polianka, osady	Štefan Lacko, administrátor zo Štrby
Mlynica	Starý Smokovec	Karol Nosko
Švábovce	Hozelec, Hôrka, Gánovce, Štiavnik, Hranovnica	Mikuláš Adamčík
Veľký Slavkov	Nová Lesná, Nový Smokovec, Horný Smokovec, Dolný Smokovec	Gejza Berg

Tabuľka č. 5: Evidencia evanjelických farských úradov a ich filiálok v popradskom okrese v roku 1940³⁶

Podľa sčítania obyvateľstva z roku 1940 bol počet evanjelikov – Slovákov žijúcich v obvode Slovenského evanjelického a. v. misijného cirkevného zboru v Kežmarku nasledovný: Kežmarok 192, Krížová Ves 102, Jurské 82, Spišská Belá 38 a Tatranská Lomnica 30 osôb.³⁷

Vo voľbách v roku 1940 boli v niektorých obciach zvolení za vládnych komisárov katolíci, aj keď väčšina obyvateľov bola evanjelická. Preto na príkaz Ústredne štátnej bezpečnosti v Bratislave boli vyšetrené pomery v obciach Švábovce, Batizovce a Veľká. V obci Švábovce bol vládny komisárom katolík, aj keď členovia poradného zboru boli všetci evanjelici. Títo sa však odmietli prihlásiť do HSLŠ a spolupracovať s touto stranou. Nezúčastňovali sa ani zasadnutí

³⁵ ŠA Le, pob. Poprad, OU-P, 40/1940 prez.

³⁶ Tabuľka je zostavená na základe archívnych dokumentov. ŠA Le, pob. Poprad, OU-P, 40/1940 prez.

³⁷ ŠA Le, pob. Poprad, Okresný národný výbor Kežmarok (ďalej ONV-K), 5300/1946.

poradného výboru. V Batizovciach žilo 525 evanjelikov a 259 katolíkov, vo Veľkej bolo 1 850 katolíkov a 1 107 evanjelikov. Vládni komisári mali byť nahradení vhodnými osobami, ale bez ohľadu na príslušnosť ku ktorejkoľvek cirkvi.³⁸

Veľmi citlivá židovská otázka nenechala bez reakcie ani evanjelickú a. v. cirkev. Jedným z možných únikov pred deportáciami do koncentračných táborov bolo prekrstenie Židov. Prekrstení Židia alebo Židia žijúci v zmiešanom manželstve a ich deti dostali žltú legitimáciu, ktorá ich chránila pred odsunom. Napr. Žigmund Vadász bol zapísaný do zoznamu prekrstenej osôb v Spišskej Novej Vsi na základe skutočnosti, že jeho dcéra Otília Novotná bola pokrstená 19. januára 1939 na evanjelickú a. v. vieru a preukázala sa originálnym dokladom. Rozhodujúce bolo, aby Židia boli prekrstení pred 14. marcom 1939, neskôr sa deportáciám do koncentračných táborov nevyhli. Židia vstúpili okrem evanjelickej do rímskokatolíckej cirkvi, v niektorých prípadoch aj do českobratskej cirkvi.³⁹

Nie všade sa Židia stretli s pochopením. Dňa 8. júla 1942 Evanjelický a. v. seniorský úrad v Poprade – Veľkej poslal sťažnosť nemeckému, ako aj slovenskému evanjelickému a. v. úradu v Spišskej Novej Vsi, v ktorej stálo: „*Dôstojný pán farár! Keďže sme sa dozvedeli, že ste mali v úmysle predošlej nedele v našom kostole Židov krstiť, sme nútení Vám z naloženia dôstojného pána seniora Kirchenrata a vo svojom vlastnom mene dať na známosť toto: Zakazujeme Vám v našom chráme Božom, ktorý je dedictvo po našich predkoch, Židov krstiť a krsteným Židom alebo s nimi akékoľvek funkcie vykonávať, lebo nedáme svoj chrám Boží v dôsledku istého konjunkturálneho zjavu pošpiniť potupou a hanbou... Podľa rozlukového zákona dávame svoj chrám boží slovenským domácim vo viere ochotne k dispozícii; so židovským národom, či je krstený alebo nie, nechceme a nemôžeme mať nič spoločného...*“. Niektorí evanjelici na Spiši boli nainfikovaní protizidovskou propagandou, ktorá premohla aj ich kresťanské zásady.⁴⁰

Rozpory medzi slovenskými a nemeckými veriacimi nastali aj v Krompachoch. Tu mala byť dňa 19. júla 1942 konfirmovaná Blažena Guttmanová. Predstavitelia nemeckej evanjelickej cirkvi znesvätili priebeh bohoslužobného obradu a obvinili slovenských evanjelikov z *nelojálnosti voči tvorcom novej Európy*.⁴¹ Týmto prípadom sa zaoberalo aj generálne presbytérium, ktoré sa konalo 11. augusta 1942 v Bratislave. Biskup Samuel Š. Osucký poznamenáva, že *zakročil u biskupa nemeckej ev. a. v. cirkvi na Slovensku Scherera, ktorý uznal, že Nemci nemajú právo miešať sa do našich vecí, ale upozorňoval na to, že také*

³⁸ ŠA Le, pob. Poprad, OU-P, 816/1940 prez., šk. 64.

³⁹ ŠA Le, pob. Spišská Nová Ves, Okresný úrad Spišská Nová Ves (ďalej OU-SSV), 1924–1944, 1942 – Židovské záležitosti, šk. 531, 532; ŠA Le, pob. Levoča, Okresný úrad Levoča, Vystúpenia zo židovských náboženských obcí, šk. 652, 1942, 9606-10194; ŠA Le, pob. Poprad, Obecný notársky úrad Poprad, 40/1942 prez.

⁴⁰ PORUBÁN, R.: c. d., s. 50–51.

⁴¹ Tamže, s. 51.

*funkcie, ako krsty a confirmácie Židov sa majú odbavovať ticho a nie okázalo, lebo to budí pohoršenie u nemeckých evanjelikov.*⁴²

V roku 1943 sa uskutočnil prehľad vykonávaných bohoslužieb v inom ako slovenskom jazyku. Malo sa zistiť, či občania slovenskej národnosti nie sú nútení navštevovať inojazyčné bohoslužby a či farári nevykonávajú protištátnu činnosť a nemajú protislovenské zmýšľanie. V okresoch Poprad a Kežmarok bola väčšina farárov nemeckej národnosti, ale takmer všetci ovládali štátny jazyk.⁴³

Sťažnosť kvôli vykonávaniu bohoslužieb v maďarskom jazyku sa riešila v Poprade už v roku 1939. Poprad mal v tomto roku 4 484 obyvateľov, z ktorých bolo 2 688 Slovákov, 411 Čechov, 776 Nemcov a 182 Maďarov. Maďarské bohoslužby vykonával senior Imrich Varga v evanjelickom kostole raz do mesiaca už 29 rokov, na ktoré prichádzali aj obyvatelia susedných obcí. Biskupský úrad Východného dištriktu oznámil, že sa práve rieši rozluka slovenskej a nemeckej evanjelickej cirkvi na Slovensku, pričom bude riešená aj otázka maďarských evanjelikov. Taktiež upovedomil okresný úrad, že určenie bohoslužobnej reči zboru, prípadne počet služieb Božích v inom ako slovenskom jazyku je autonómnu vecou každého cirkevného zboru.⁴⁴

Bohoslužby v evanjelických kostoloch, kde žilo obyvateľstvo inej ako slovenskej národnosti, sa konali najskôr v slovenskom jazyku, potom v jazyku nemeckom alebo maďarskom. Evanjelickí farári väčšinou neboli politicky činní.⁴⁵ Vo Veľkej pôsobil počas vojny evanjelický farár Oskar Černák, ktorý bol súčasne seniorom pre slovenský seniorát na Spiši.⁴⁶ Aj keď v Kežmarku žilo predovšetkým obyvateľstvo nemeckej národnosti, evanjelický kaplán Ondrej Spišiak vykonával bohoslužby iba v slovenskom jazyku.⁴⁷

Blížiaci sa koniec vojny postihol aj nemecké evanjelické cirkevné zbory. Uvedieme, ako opísal evanjelický farár vo Švedlári Arpád Neupauer situáciu v obci v roku 1944: *„Najsmutnejším rokom v dejinách cirkevného zboru vo Švedlári bol rok 1944, v ktorom všetci členovia zboru boli evakuovaní. Už v predchádzajúcich desiatich rokoch pracovala nemecká strana násilne proti cirkvi a chcela zničiť v srdciach tunajšieho ľudu kresťanské náboženstvo a zasaadiť doň nové nacionalistické. Učitelia boli platení ako žoldnieri strany, zakazovali deťom návštevu služieb Božích a nariaďovali mládeži v nedeľu ráno cvičenia. Bezvýsledné boli vystúpenia miestneho farára proti takýmto nariadeniam, márne napomínal v kostole aj v škole, len málo bolo tých, ktorí jeho slová poslúchali. Boží trest prišiel skoro... Miestny farár nie je evakuovaný. Keď front prešiel, prislúchoval slovenské bohoslužby pre tých málo evanjelikov, ktorí tu zostali.*

⁴² Tamže, s. 51.

⁴³ ŠA Le, pob. Poprad, OU-P, 144/1943 prez., šk. 81.

⁴⁴ ŠA Le, pob. Poprad, OU-P, 570/1939 prez.

⁴⁵ ŠA Le, pob. Poprad, OU-P, 144/1943 prez., šk. 81.

⁴⁶ Oskár Černák (*18. 2. 1889 – †19. 4. 1953) bol prvým farárom slovenského evanjelického zboru vo Veľkej, kde pôsobil od roku 1940 až do roku 1952. Predtým bol administratívnym úradníkom v kancelárii Biskupského úradu v Prešove. KOLLÁROVÁ, Z. (zost.):

Biografický slovník..., c. d., s. 50–51.

⁴⁷ ŠA Le, pob. Poprad, OU-K, 195/1940 prez.

*A tak bol veľký evanjelický zbor vo Švedlári zničený. Z 1 458 veriacich zostalo 56. Namiesto evanjelikov sa do prázdnych domov nasťahovali grécko a rímskokatolícki veriaci, a teda aj majetok evanjelikov prešiel do rúk inovercov.*⁴⁸

Aj keď evanjelická a. v. cirkev v slovenskom štáte bola prakticky v úzadí, do ilegálneho hnutia počas vojny sa zapojili najvyšší cirkevní hodnostári, kňazi a veriaci. Z celkového počtu 300 evanjelických duchovných sa ich v aktívnom odboji zúčastnili vyše dve tretiny.⁴⁹

4. Vplyv štátnej moci na evanjelickú a. v. cirkev na Spiši po druhej svetovej vojne (do roku 1952)

Výsledky druhej svetovej vojny priniesli veľké spoločenské a politické zmeny, ktoré neobišli ani postavenie cirkvi. Zbor povereníkov Slovenskej národnej rady uznesením zo dňa 10. septembra 1945, uverejnenom vo vyhláske č. 253/1945, rozhodol o odvolaní schvaľovacej doložky k cirkevnému zákonu o vypustení veriacich nemeckej národnosti zo zväzku Evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku.⁵⁰ V dôsledku toho vstúpila do platnosti Ústava evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku a majetky zrušenej nemeckej evanjelickej cirkvi, ako verejnoprávnej korporácie nemeckých a maďarských evanjelických a. v. cirkevných zborov a seniorátov, podnikov, ústavov, združení a inštitúcií každého druhu, počítajúc do toho každý hnutelný a nehnuteľný majetok, archívy a cirkevné matriky ako verejnoprávne listiny, sa vrátili späť do správy Evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku.⁵¹

Biskupský úrad nemeckej evanjelickej cirkvi v Bratislave dal už v októbri 1944 príkaz všetkým nemeckým evanjelickým zborom, aby matriky, cenné archívne dokumenty, zápisnice, účty, vklady, kostolné kalichy, cennosti a bohoslužobné rúcha evakovali do Nemecka. Farské nemecké evanjelické úrady tomuto príkazu vyhovelí takým spôsobom, že zabalené cennosti, matriky a spisy odovzdali orgánom Deutsche Partei v Kežmarku. Odtiaľ boli evakuované na adresu „*Burgermeisteramt im Bad Kunersdorf, Post Oschitz, Bahnstation Griesdorf bei Reichenberg, Sudetengau.*“ Tieto veci sa mali preto nachádzať, ak neboli zničené vojenskými operáciami, na území ČSR niekde v okolí Linca na uvedenej adrese. Senior Evanjelickeho a. v. seniorskeho úradu vo Veľkej mal prednostný záujem o návrat evakuovaných vecí, ktoré mali veľkú historickú hodnotu. Nepodarilo sa mu však získať zoznam všetkých cenných predmetov odveče-

⁴⁸ Kol.: *Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde a.b. Schwedler. Dejiny evanjelického cirkevného zboru a.v. vo Švedlári*, Švedlár 2003, s. 260–261.

⁴⁹ PORUBÁBEN, R.: c. d., s. 56–57; ŠMIHULA, V.: Postavenie evanjelickej cirkvi za slovenského štátu. Zachovali si vieru. In: *Slovenský sever*, roč. IV, 1994, č. 5–6, s. 16–17.

⁵⁰ Táto doložka bola schválená bývalou vládou Slovenskej republiky dňa 26. 1. 1940 pod č. 69/1940 Z. z. ŠA Le, pob. Poprad, ONV-K, 6554/1946.

⁵¹ ŠA Le, pob. Poprad, ONV-K, 6554/1946. Ústava evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku č. 61/1923 Z. z. a n.

ných z územia celého Spiša.⁵² Na zistenie skutkového stavu bol vyšetrovaný aj farár nemeckej evanjelickej a. v. cirkvi v Poprade Mikuláš Fabinyi, ktorý sa nachádzal v zaisťovacom tábore pre slovenských Nemcov v Žiline.⁵³

Pre spravovanie cirkevného majetku bola utvorená „Hospodárska správa evanjelickej a. v. generálnej cirkvi na Slovensku pre spišskú oblasť“, ktorej členmi boli: senior Gustáv Černák z Veľkej ako predseda, Ondrej Spišák, farár z Kežmarku ako podpredseda a členovia Ondrej Devečka z Kežmarku, Mikuláš Adamčík zo Švábovíc, Ing. Ladislav Cholvadt z Popradu a Bedrich Predmier-sky zo Spišskej Novej Vsi. Jej sídlo bolo v Poprade. Hospodárska správa bola oprávnená v jednotlivých obciach podľa potreby určiť miestnych kurátorov, ktorí rozhodovali v mene evanjelickej cirkvi.⁵⁴

V Poprade bola situácia pri spravovaní majetku evanjelickej a. v. cirkvi takáto: podľa výpisu z pozemkovej knihy nebola vlastníkom cirkevných budov a pozemkov nemecká evanjelická cirkev, ale doslovne „Evanjelická cirkev v Poprade“. Táto mala od roku 1940 dva zbory: nemecký cirkevný zbor, ktorý po cirkevnej rozluke bol súčasťou nemeckej krajinskej cirkvi a slovenský cirkevný zbor, ktorý patril do slovenskej krajinskej cirkvi. Po duchovnej stránke patril ku Evanjelickému a. v. cirkevnému zboru vo Veľkej. Nemecký cirkevný zbor sa po odchode Nemcov z Popradu do emigrácie rozpadol a z toho istého dôvodu sa rozpadla aj nemecká evanjelická krajinská cirkev na Slovensku.⁵⁵

Slovenský evanjelický cirkevný zbor v Poprade sa podľa zákona automaticky stal vlastníkom a používateľom celého cirkevného majetku. Na jeho spravovanie bol, kvôli panujúcim chaotickým pomerom, menovaný dočasný správca spolu s osemčlenným kuratóriom. Budovy boli poškodené, miestnosti prázdne, peňažná hotovosť bola odvečená.⁵⁶

Po februári 1948 si štátna moc bezvýhradne podriaďovala aj cirkevnú správu. Napriek odmietavému postojú evanjelických duchovných v Piešťanoch 14. októbra 1949 vyšiel zákon č. 217 o zriadení štátneho úradu pre cirkevné veci a zákon č. 218 o hospodárskom zabezpečení cirkví a náboženských spoločností štátom. Tieto zákony obmedzovali správu cirkví v rozhodovaní a podriaďovali ju predchádzajúcemu štátnemu súhlasu nielen z hospodárskej, ale aj personálnej stránky.⁵⁷

V roku 1951 bola cirkevná situácia v okrese Poprad takáto: počet obyvateľov v okrese Poprad bol 36 862, z ktorých bolo 27 240 rímskokatolíckeho, 6 440 evanjelického a. v., 2 502 pravoslávneho vierovyznania a 680 osôb patrilo do

⁵² ŠA Le, pob. Poprad, Okresný národný výbor Poprad (ďalej ONV-P), 196/1945 prez., šk. 2. Pozri aj: MALŮVCOVÁ, B.: Náboženské pomery v meste (1918–1945). Evanjelická cirkev a. v. In: Kollárová, Z. (zost.): *Spišská Belá*. Spišská Belá 2006, s. 201–203.

⁵³ ŠA Le, pob. Poprad, Miestny národný výbor Poprad (ďalej MNV-P), 2/1945 prez., šk. 4. Zápisnica z vypočúvania Mikuláša Fabinyiho, kde boli zachytené údaje o evakuovaní cirkevných predmetov a dokumentov, o počte debien a ich označení sa nezachovala. V spise je údaj, že bola zaslaná na ONV v Poprade. V tomto fonde sa tiež nenachádza.

⁵⁴ ŠA Le, pob. Poprad, ONV-K, 6554/1946.

⁵⁵ ŠA Le, pob. Poprad, ONV-P, 70/1945 prez., šk. 1.

⁵⁶ Tamže.

⁵⁷ BODNÁROVÁ, M.: c. d., s. 36–37.

rôznych siekt, alebo bolo bez vyznania. V 27 obciach okresu pôsobilo 16 rímskokatolíckych farárov a dvaja kapláni, sedem evanjelických farárov a dvaja kapláni, dvaja pravoslávni duchovní. Všetci farári boli sústavne sledovaní štátnou mocou. Ich činnosť bola hodnotená takto: „*Nálada medzi duchovnými sa začína vyjasňovať a nadobúda kladného pomeru k budovateľským úlohám medzi veriacimi, a to tým, že duchovní sa verejne zúčastňujú mierových porád... Čo sa týka po stránke náboženskej snažia sa veriacich udržať. Do budovateľského úsilia v plnení dodávkových úloh sa väčšina duch. nezapojila. Navonok vystupujú loyálne, ale medzi veriacimi sa snažia plnenie spomaľovať najmä u žien, kde majú veľký vplyv...*“⁵⁸

Významným evanjelickým farárom v Batizovciach, ktorý bol súčasne regionálnym historikom a publicistom, bol Ondrej Šimek. Cirkevný tajomník ho hodnotil takto: „*Menovaný za tzv. Slovenského štátu počas slov. národného povstania bol v koncentračnom tábore v Nemecku. Po návrate sa nezapojil do budovateľského úsilia. Do hnutia vlasteneckých kňazov sa nezapojil, do mierového hnutia sa tiež nezapojil, nezúčastňuje sa žiadnych mierových porád... Voči ľud. dem. zriadeniu jeho pomer sa mu niepači.*“⁵⁹

Po evakuácii nemeckého obyvateľstva ostali mnohé obce na Spiši prázdne. Patrila k nim aj podtatranská obec Nová Lesná. Do takmer vyľudnenej obce sa nasťahovalo 162 obyvateľov z Vernára, ktorí boli pravoslávneho náboženstva. Pristáhalo sa sem aj 27 evanjelikov a 40 rímskokatolíkov. V evanjelickom kostole, ktorý predtým používali nemeckí evanjelici, sa pre malý počet veriacich konali bohoslužby iba každú tretiu nedeľu, keď sem prichádzal farár z Matejoviec. V obci sa ubytoval pravoslávny duchovný pre oblasť Vysokých Tatier, ktorého sem pridelená Eparchiálna rada v Prešove. Tento sa snažil získať evanjelický kostol pre pravoslávnych veriacich. Cirkevné oddelenie ONV v Poprade zdôvodňovalo pridelenie kostola pravoslávnyim veriacim takto: „*Občania príslušní evanjelickej a. v. cirkvi nie sú zapojení do budovania socializácie dediny JRD IV. typu, ba naopak rozoštvávajú, tak tiež aj r. kat. veriaci nie sú zapojení do budovania socializácie dediny. Do budovania socializácie dediny sú zapojení len občania príslušní pravoslávnej cirkvi. V obci je JRD IV. typu, ktoré je dobrým*

⁵⁸ ŠA Le, pob. Poprad, ONV-P, cirkevné oddelenie 37/1951.

⁵⁹ Tamže. Ondrej Šimek (*26. 4. 1912 Veličná – †6. 4. 1996 Batizovce), evanjelický kňaz, historik. Teológiu študoval v Bratislave, ordinovaný bol 28. 6. 1936, vzdelanie si doplnil na univerzite v Erlangene (1936–1937). Pôsobil vo viacerých cirkevných zboroch na Liptove a Spiši, najdlhšie v Batizovciach (1941–1987). Bol účastníkom SNP, po jeho potlačení ho uväznilo gestapo. 11. 10. 1944 ho transportovali do koncentračného tábora v Sachsenhausene a Ravenbrücku, oslobodila ho americká armáda z tzv. pochodu smrti. Bol jedným z iniciátorov obrodného procesu v cirkvi v roku 1968 a kandidátom na biskupa Východného dištriktu. Bol obecným kronikárom, prispieval do rôznych evanjelických časopisov. Jeho najznámejšou prácou je *Husitizmus a reformácia na Spiši* (Liptovský Mikuláš 1971). Zanechal rukopisy: *Spomienky na povstanie, Hasičská kronika Batizoviec, Kázňové prípravky, preklad Lutherovho spisu Pojednanie o príprave smrti*. MALOVCOVÁ, B.: *Evanjelická a. v. cirkev*. In: Soják, M. (zost.): *Batizovce v zrkadle dejín*. Batizovce 2004, s. 245–247. KOLLÁROVÁ, Z.: *Osobnosti*. In: Soják, M. (zost.): *Batizovce v zrkadle dejín*. Batizovce 2004, s. 302.

vzorom ostatných... Pravoslávny duchovný sa ubytoval v obci Nová Lesná, lebo v tejto bolo najviac veriacich Pravoslávnej cirkvi. MNV v Novej Lesnej duch. prideliť byt, duch. sa hneď zapojil zo svojej vlastnej iniciatívy do budovateľskej práce v JRD IV. typu, pomáhal členom založiť ovocinársku škôlku, včelín a snaží sa založiť Mičurinskú školu.“ Túto žiadosť pravoslávnej cirkvi podporilo aj predsedníctvo OV KSS v Poprade. Spor riešila aj kancelária prezidenta republiky.⁶⁰

V roku 1953 sa na nariadenie Štátneho úradu pre veci cirkevné v Prahe zrušil prevýchovný kláštor pre reakčných kňazov v Pezinku.⁶¹ Toto nariadenie prišlo neskoro pre evanjelického farára Jána Hudeca zo Šváboviec, ktorý bol rok predtým, dňa 8. septembra 1952, zaistený príslušníkmi VB a eskortovaný do Pezinka. Ako dôvod na jeho zatknutie bolo uvedené zneužitie moci duchovného: „...vyhrážal sa cirkevným trestom dňa 24. 8. 1952 svojim veriacim pre prípad, že by svoje deti nedali na náboženstvo, čím sa dopustil tr. činu – zneužitie funkcie duchovného podľa zákona na ochranu republiky... V prípade, že by nebol zaistený, je nebezpečie, že akcia dobrovoľného zapisovania detí na náboženstvo by mohla byť zameraná zo strachu pred cirkevnými trestami a zo strachu pred hanbou, ktoru by tento duchovný pokrokovému rodičovi urobil.“⁶²

Podľa týchto archívnych dokumentov vidíme, ako sa po februári 1948 deformovali občianske slobody, a tým aj slobody náboženské. Dňa 9. októbra 1951 bola na synode v Modre vyhlásená nová cirkevná ústava.⁶³ Podľa nej došlo v organizácii evanjelickej cirkvi k zmene – okrem iného v tom zmysle, že na štvrtom stupni správy bola vytvorená samostatná hodnosť generálneho biskupa, v dôsledku toho mohol byť utvorený samostatný generálny biskupský úrad, a to najprv v Modre a potom v Bratislave. Tak isto bol utvorený aj zbor biskupov a generálna rada. Naproti tomu dištrikty boli pozbavené práva na dištriktuálne presbyterstvá a konventy. Zostali im len predsedníctva a vytvorené boli dištriktuálne rady. Strata právnej subjektivity uviedla správu cirkvi do zlého stavu.⁶⁴

Po reorganizácii v roku 1952 sa zmenil počet seniorátov. Vo Východnom dištrikte bolo 6 seniorátov: Turčiansky, Liptovsko-oravský, Tatranský, Gemerský, Košický a Šarišsko-zemplínsky.⁶⁵ Tatranský seniorát sa vytvoril zo zborov Spišského seniorátu. Patrili sem obce – Batizovce, Iľiašovce, Kežmarok, Levoča, Ľubica, Mengusovce, Poprad, Slovenská Ves, Spišská Belá, Spišská Nová Ves,

⁶⁰ ŠA Le, pob. Poprad, ONV-P, cirkevné oddelenie, 2938/1952.

⁶¹ ŠA Le, pob. Poprad, ONV-P, cirkevné oddelenie, 31/1953 taj.

⁶² Tamže, 45 taj/1952.

⁶³ Cirkevná ústava bola schválená výmerom Slovenského úradu pre veci cirkevné č. 2141/51 z 5. 10. 1951. Zo strany štátnych orgánov boli do nej nanútené ustanovenia, ktoré vytvárali priestor na ovládanie cirkvi štátom – potrebný štátny súhlas pri voľbe farárov, seniorov, biskupov a na vydávanie cirkevných zákonov, dohľad nad nakladaním s majetkom, zasahovanie do územného členenia. Ústava mala 276 § v častiach: 1. Zásadné ustanovenia, 2. Cirkev ako spoločenstvo veriacich, 3. Cirkev ako právne spoločenstvo, 4. Zákonodarstvo, 5. Cirkevné hospodárenie, 6. Cirkevné súdnictvo, 7. Záverečné ustanovenia. PETRÍK, B. (zost.) – RYBÁR, P.: c. d., s. 63.

⁶⁴ PETRÍK, J.: c. d., s. 211–212.

⁶⁵ BODNÁROVÁ, M.: c. d., s. 37.

Spišské Vlchy, Svit, Štrba (od roku 1983), Švábovce, Vysoké Tatry. Všetky cirkevné spolky a charitatívne ustanovizne boli rozpustené a zanikli.⁶⁶ Nasledujúce obdobie viedlo k stagnácii a úpadku cirkevného života.

EVANGELISCHE A. V. KIRCHENVERWALTUNG IN DER ZIPS
VOM JAHRE 1918 BIS ZUR MITTE DES 20. JAHRHUNDERTS

Božena Malovcová

Die slowakischen Lutheranen gehörten bis zur Entstehung der Tschechoslowakischen Republik im Jahre 1918 zum Bund der Evangelischen A. V. Kirche im Königreich Ungarn. Im Jahre 1918 entschlossen sich einmütig auf dem Konsilium im Liptovský Mikuláš alle anwesenden geistlichen und weltlichen Repräsentanten, dass eine eigenständige Evangelische A. V. Kirche in der Slowakei im Rahmen des neuen Tschechoslowakischen Staates errichtet wird. Die Kirche war in zwei Distrikte – den Westlichen und Östlichen – geteilt.

Die Zipser Region (slowakisch Spiš) war vom Mittelalter eine Domäne der deutschsprachigen Bevölkerung. Die Studie bringt neue Erkenntnisse über das Leben der deutschen und slowakischen Lutheranen in der Zwischenkriegszeit. Die Pfarrer in deutschen evangelischen Gemeinden beherrschten oft nur die deutsche Sprache und waren beobachtet, ob sie keine staatsfeindliche Tätigkeit entwickeln.

Im Jahre 1940 fand in Tatranská Lomnica eine Synode statt, die die Verfassung der evangelischen Kirche ergänzte. Die neue Verfassung akzeptierte die Trennung der Deutschen evangelischen Kirche im Slowakischen Staat, wie auch die Trennung der Kirchengemeinden auf dem Territorium, das durch Ungarn besetzt wurde. Die Verfassung galt bis zum Jahre 1951. Das nahe Ende des Krieges betraf auch die deutschen Lutheranen, die nach Deutschland evakuiert wurden und zahlreiche Ortschaften, die vorher von den Zipser Deutschen bewohnt waren, blieben menschenleer. Sie wurden durch slowakische Bevölkerung neu besiedelt, wobei es sich meistens um römisch-katholische Gläubige handelte.

Nach dem Februar 1948 unterstellte sich die Staatsmacht vorbehaltlos auch die kirchliche Verwaltung. Das staatliche Amt für kirchliche Angelegenheiten wurde gegründet. Es beschränkte die Verwaltung der Kirche was die Entscheidungskraft betrifft und unterstellte sie der vorherigen staatlichen Bewilligung nicht nur von wirtschaftlicher sondern auch von personeller Hinsicht. Am 9. Oktober 1951 war auf der Synode in Modra eine neue Verfassung verkündet. Nach der Reorganisation im Jahre 1952 änderte sich die Zahl der Seniorate. Alle kirchlichen Verbände und charitative Institutionen wurden aufgelöst. Die folgende Zeit führte zur Stagnation und zum Verfall des kirchlichen Lebens.

Übersetzt von Juraj Šedivý

⁶⁶ PETRÍK, B. (zost.) – RYBÁR, P.: c. d., s. 373–374. Bližšie pozri: BODNÁROVÁ, M.: c. d., s. 37.

PLATYOVCÍ V STREDOVEKOM LIPTOVE, TURCI A NA ORAVE

JÚLIA HAUTOVÁ

Hautová, J.: The Platy Family in Medieval Liptov, Turiec and Orava. Slovenská archivistika, Vol XLIII, 2008, No 1, p. 64–73.

The paper deals with the development of the family of Platy in Paludza (in the Liptov region), Diviaky (in the Turiec region) and Čimhová (in the Orava region) from its origins at the beginning of 14th century to 1560.

Auxiliary historical sciences. Genealogy.

PhDr. Júlia Hautová, Ministerstvo vnútra SR – odbor archívov a registratúr, Križkova 7, 811 04 Bratislava

Genealógia Platyovcov z Paludze a Diviak bola predmetom rukopisnej práce autorky už roku 1972. K tejto téme sa vracia z dôvodu, aby rozšírila pôvodnú prácu o nové poznatky najmä v súvislosti s pôsobením Platyovcov v stredovekom Turci.

Prví členovia rodu sa do priazne uhorského kráľa Karola Róberta (1308–1342) dostali za zásluhy v bojoch proti Matúšovi Čákovi Trenčianskemu, keď sa vyznamenali najmä pri obliehaní Vyšehrada v roku 1315 a pri dobývaní Komárna v roku 1317. V tom istom roku, 20. augusta 1317, daroval Karol Róbert štyrom bratom, Otmárovi, Petrovi, Filipovi a Martinovi, synom Marka (Marcheusa), Paludzu v Liptove, od ktorej si odvodili svoj prvý prídomek.

Staršie genealogické práce maďarských autorov Bélu Majlátha,¹ Ivána Nagya² a Bélu Kempelena,³ dávajú prídomek z Diviak na prvé miesto a Marka, zakladateľa rodu, uvádzajú ako „Marcheus de Divék“. Podľa B. Majlátha Marek a jeho synovia boli povýšení do šľachtického stavu už skôr, ako im Karol Róbert udelil majetok v liptovskej Paludzi z dôvodu, že donačná listina ich uvádza ako „...nobiles viri magistri Othmár, Petrus, Filipus et Martinus, filii Marcheus...“, a preto predpokladá, že už aj ich otec bol šľachticom. Keďže pre pomenovanie Platyovcov nenašiel doklad ani v miestnych ani v zemepisných názvoch, domnieva sa, že Marek pochádzal z cudziny a na základe šesťcípej hviezdy v rodovom erbe uvažuje o rode Hunt-Poznanovcoch.⁴ Vo svojej štúdiu uvádza tiež predpoklad A. Lehoczkého, že zakladateľom rodu bol štajerský kaptán Štefan Plathy, ktorý spolu s 250 rytiermi sprevádzal kráľa Ondreja II. do

¹ MAJLÁTH, B.: A turóc-divéki és nagypalugyai Platthy család története 1260–526-ig. In: *Turul*, roč. 17, 1899, s. 49–57.

² NAGY, I.: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal I–XIII*. Pest: Friebeisz I. 1857–1868, 9. zv., s. 310–323.

³ KEMPELEN, B.: *Magyar nemes családok I–XI*. Budapest: Grill K. 1911–1932, 8. zv., s. 326–340.

⁴ MAJLÁTH, B.: c. d., s. 51.

Svätej zeme.⁵ Keďže ani jeden z uvedených predpokladov nie je dostatočne doložený, je pravdepodobné, že ide len o prejav vtedajšieho úsilia genealógov odvodit' aj pôvod Platyovcov od staršieho rodu najmä z oblastí, kde vládol vtedajší panovnícky rod Habsburgovcov.

Na spomenutých autorov nadviazal roku 1939 Pál Platthy vydaním doplnenej genealogickej tabuľky. Plánované dejiny rodu však už nevydal.⁶ Uvedené práce buď pramene neuvádzajú vôbec, alebo sa odvolávajú na listiny nachádzajúce sa v tom čase v držbe príslušníkov liptovských rodov. Väčšina týchto archívov bola neskôr uložená v Maďarskom krajinskom archíve, kde vrátane archívu Platyovcov väčšina z nich zhorela pri požiari v roku 1956.

Spomedzi starších slovenských autorov sa Platyovcov dotkol aj Ján Šikura v *Miestopisných dejinách Turca*.⁷ V časti o Diviakoch však chybné predpokladá, že patrili majiteľom Diviak nad Nitricou a až keď pôvodní majitelia začiatkom 15. storočia vymreli, získali ich Platyovci donáciou od kráľa Alberta (1438–1439) v roku 1438.⁸

Genealógia Platyovcov z Paludze a Diviak bola predmetom rukopisej práce roku 1972.⁹ Autorka v tom čase nepoznala listiny Platyovcov z druhej polovice 14. storočia viažuce sa k Turcu a na základe Žigmundovej donácie z 10. 4. 1412 na Diakovú Petrovi, synovi Jána z Paludze a jeho bratovi Valentínovi predpokladala, že rod sa z liptovskej Paludze dostal do Turca až začiatkom 15. storočia.¹⁰

Práca Jána Beňka *Starý Turiec* je venovaná predovšetkým osídľovaniu tohto severného regiónu Slovenska v stredoveku, no poskytuje aj množstvo genealogických údajov viažucich sa k početným turčianskym rodom vrátane Platyovcov. V súvislosti s Diviakmi venuje pozornosť najmä listine krajinského sudcu Petra z Perína. Vydal ju roku 1420 v súvislosti s majetkovým sporom Pavla z Bodorovej s Valentínom, synom Jána z Diviak a Jána z Nedožier, ktorí mu údajne zabrali časť majetku. Po prešetrení sťažnosti vydal krajinský sudca Peter z Perína 9. júna 1420 pre turčiansky konvent listinu s novými hranicami majetkov účastníkov sporu. Účastníci tohto sporu predložili dokumenty, aby doložili sporné hranice svojich pozemkov. Valentín, Jánov syn a Filipov vnuk, predložil sudcovi donáciu Ľudovíta I. zo 17. septembra 1363 na Diviaky, ktorou potvrdil výmenu za bližšie neurčené pozemky, jej confirmáciu z 20. júna 1364 a 25. septembra turčianskym konventom prepísané privilégium.¹¹ Ide o najstaršie dokumenty Platyovcov na Diviaky adresované Jánovi, Filipovmu synovi. Tieto inzerované listiny J. Beňko neuvádza. Pozornosť venuje len donácii Karola Róberta na Diviaky Haraborovmu synovi Ladislavovi z roku 1318, ktorú Valentín tiež

⁵ Tamže.

⁶ PLATTHY, P.: *Nagypalugyai és turócdivéki Platthy nemzetség*. Selyp 1939, 2 s., 1 tab.

⁷ ŠIKURA, J., Š.: *Miestopisné dejiny Turca*. Bratislava: SAVU 1944, s. 150.

⁸ BEŇKO, J.: *Starý Turiec*. Martin: Vydavateľstvo Osveta 1996, s. 199.

⁹ PLATTHYOVÁ, J.: *Vznik a vývoj rodiny Platthyovcov*. Diplomová práca. Filozofická fakulta UK v Bratislave 1972, 78 s. + genealogické tabuľky.

¹⁰ Originál listiny sa v roku 1969 nachádzal v súkromnom archíve M. Platthyho v Budapešti (ďalej archív M. Platthyho).

¹¹ BORSA, I. (zost.): *Zsigmondkori oklevéltár VII (1419–1420)*, s. 419; Slovenský národný archív (ďalej SNA), rod Rakovský, fasc. 20, no 213.

predložil Petrovi z Perína. Zrejme z dôvodu, že Platyovcov považoval za potomkov Harabora.¹²

V roku 2000 vyšla v Budapešti rozsiahla genealogická práca Mártona Szluhu o liptovskej šľachte. Ide predovšetkým o podrobné genealogické tabuľky a autor sa odvoláva najmä na staršie práce spomenutých maďarských autorov. Archívne pramene necituje vôbec.¹³

Pôvod rodu aj jeho priezviska treba hľadať v liptovskej Paludzi. Paludza (Palugia) bolo pôvodne rozsiahle prédium v majetku kráľa, z ktorého postupne vykrajoval menšie časti a obdarúval nimi svojich verných služobníkov. Roku 1250 získali časť tohto územia Čemickovci.¹⁴ Ďalšiu časť dostala roku 1269 od kráľa Bela IV. (1235–1270) rodina Benickovcov.¹⁵ Liptovský register uvádza, že Imrich, syn Jakuba z Bodíc, predložil na overenie listinu Ladislava Kumánskeho z roku 1285 na Bodice, tiež vyňaté z územia pôvodnej Paludze.¹⁶ Aj príslušníci rodiny Paluckovcov predložili I. Bebekovi donačnú listinu Ladislava Kumánskeho z roku 1286 na Palúdzku.¹⁷ Platyovci získali spomenutou donáciou Karola Róberta Paludzu, malú časť pôvodne rozsiahleho kráľovského prédia. Súčasťou darovaného územia bola aj lokalita s názvom Plat, patriaca neskôr do katastra Andíc, od ktorej si odvodili svoje priezvisko a ich prídomkom sa stala Paludza (Veľká Paludza).¹⁸ Na poslednej časti pôvodného prédia vznikli Andice, pravdepodobne až po roku 1391, keďže nikto z Andickovcov nepredložil na toto územie I. Bublikovi donačnú listinu.

Prvý raz použil priezvisko Platy vo forme „Petrus de Plath“ v roku 1397 Filipov vnuk a Jánov syn Peter II. (3. generácia) v listine kráľa Žigmunda (1387–1437) turčianskemu konventu z 26. júla, kde vystupuje ako kráľov zmocnenec

¹² V súvislosti s donáciou Diviak Haraborovi r. 1318 nesprávne uvádza, že ju Donč daroval „príbuznému šľachticov z liptovskej Paludze... Ladislavov vnuk Ján, syn Filipa, je ako majiteľ Diviak písomne doložený vo viacerých listinách druhej polovice 14. storočia, jeho syn Valentín v roku 1391 a 1420 (BENKO, J.: c. d., s. 123). Filip bol však synom zakladateľa rodu Platyovcov Marka a nie Ladislava z Hliníka v Liptove. Potomkovia Haraborovho syna Ladislava sa v polovici 15. stor. z písomných prameňov vytrácajú a podľa I. Nagyho tento rod vymrel. NAGY, I.: c. d., 3. zv., s. 49–50.

¹³ Po vyjdení genealogickej práce o liptovskej šľachte sme sa skontaktovali s jej autorom, Mártonom Szluhom z Budapešti. Ako totiž v úvode uvádza, genealogické tabuľky jednotlivých rodov vypracoval aj na základe výskumov Pála Horánszkeho, ktorý už svoju prácu nestihol dokončiť. Odvoláva sa aj na pramene z pozostalosti Pála Platthyho, blízkeho spolupracovníka P. Horánszkeho. Dúfali sme, že sa nám po viac ako 30 rokoch podarí dostať k dokumentom, ktoré k Platyovcom zhromaždil, ale neboli sme úspešní. Údajne je táto pozostalosť v niektorom z maďarských múzeí. Azda môžeme na tomto mieste spomenúť, že vďaka nášmu výskumu sme nadviazali veľmi blízke rodinné vzťahy s viacerými Platyovcami z Maďarska a Rakúska. V súvislosti s našim spoločným pôvodom z trenčianskej vetvy najmä s Dr. Irmou Szádeczky-Kardossovou, autorkou aj u nás známej publikácie o Alžbete Bátoriovej.

¹⁴ NAGY, I.: c. d., 3. zv., s. 128.

¹⁵ Tamže, 1. zv., s. 294.

¹⁶ HORVÁTH, S.: *A Liptói registrum*, Budapest 1909, s. 29.

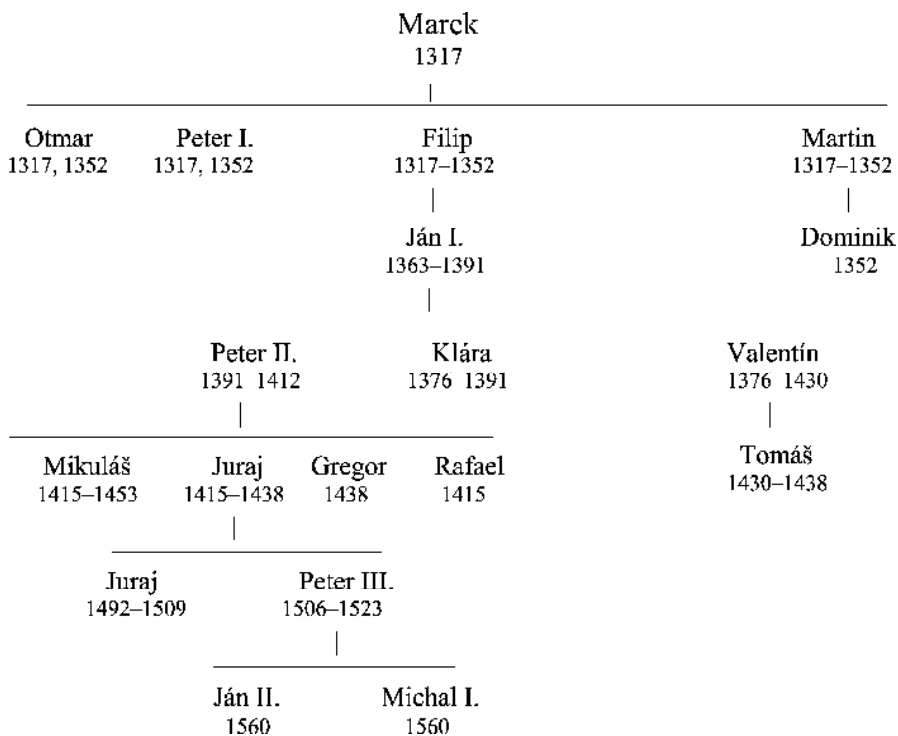
¹⁷ Tamže, s. 29.

¹⁸ Obec Paludza dnes už neexistuje, zaliali ju vody Liptovskej Mary. Drevený artikulárny kostol postavený v kúrii Františka Platyho bol premiestnený do Svätého Kríža.

(homo regius).¹⁹ Jeho brat Valentín je v listine Žigmunda županovi Turčianskej stolice vydanej roku 1411 v súvislosti so zálohovanými pozemkami Petra z Košťan nad Turcom uvedený ako Valentinus Platy de Gyuek.²⁰

Skúmať dejiny rodu a príbuzenské súvislosti medzi jeho jednotlivými členmi v období stredoveku je možné len na základe údajov stredovekých listín. Podľa obsahu je možné tieto pramene rozdeliť do troch skupín. Najdôležitejšie sú kráľovské donačné listiny dokladajúce sídla rodu aj jeho nároky na príslušné majetky. Ďalej je to skupina dokumentov o verejnej činnosti príslušníkov rodu svedčiaca o ich pôsobení najskôr v službách Donča, župana Zvolenského komitátu a neskôr v osamostatnených stoliciach Liptovskej a Turčianskej. Napokon sú to pramene k majetkovoprávnym sporom, bohaté najmä v Turčianskej stolici.

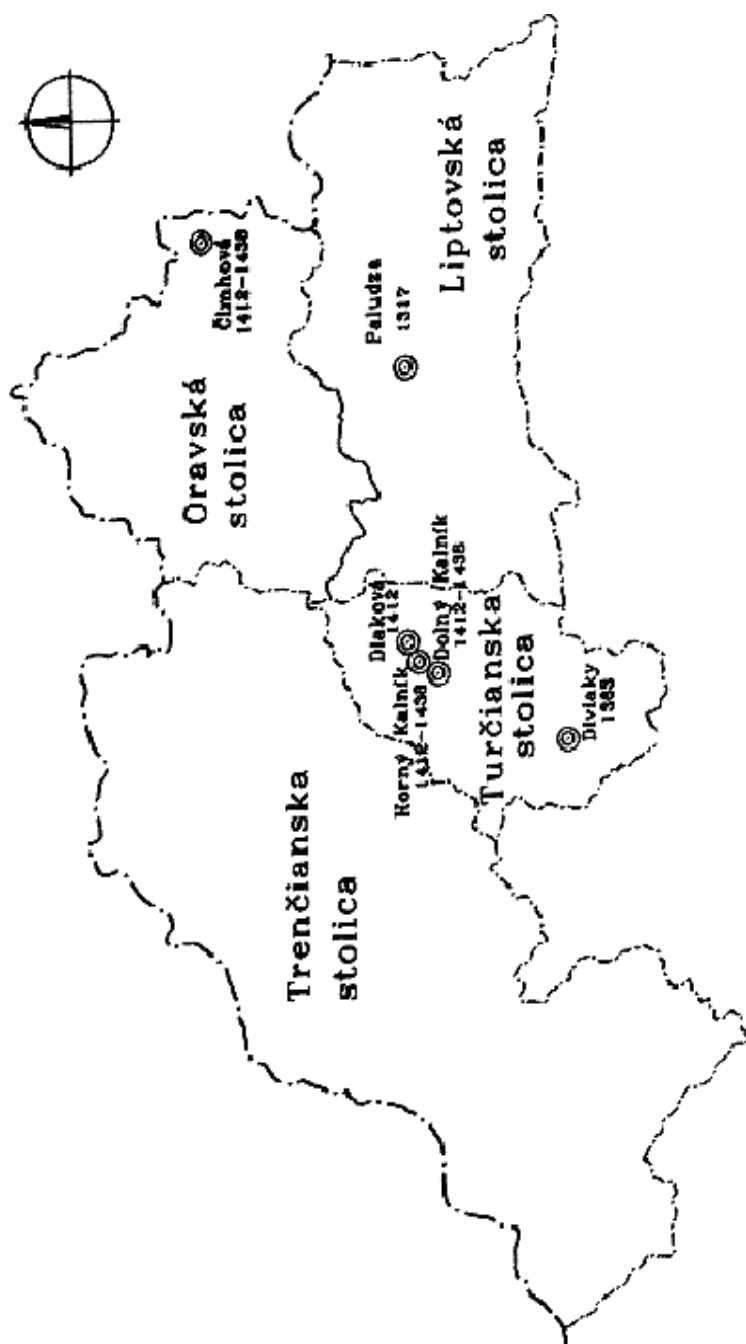
Genealogická tabuľka a mapka majetkov Platyovcov v stredoveku sú zostavené podľa údajov z viac ako 40 stredovekých listín.²¹ Genealogická tabuľka sleduje prvých päť generácií rodu v období rokov 1317–1560, keď sa vyvíjal len v jednej vetve. Končí rokom 1560, keď dochádza v 6. generácii k prvému rozdeleniu rodu na dve základné vetvy – vetvu Jána II. a vetvu Michala I.



¹⁹ MOL DI 63095.

²⁰ MOL DI 63112.

²¹ V roku 1972 mala pri zostavovaní rodokmeňa autorka k dispozícii len 17 stredovekých listín viažucich sa najmä k Liptovu.



Príslušníci prvej generácie Platyovcov Otmar, Peter, Filip a Martin pôsobili najskôr vo vojenských službách župana Zvolenského komitátu magistra Donča. Ako komes je Otmar, uvedený spolu s ďalšími „viri probi“ (neskorší slúžni) pri doriešení sporu z mierom medzi Andrejom Paluckým a Pavlom Madočianskym pred zvolenským županom Dončom v listine z roku 1319.²² V roku 1324 potvrdzuje Karol Róbert magistrovi Otmarovi a jeho bratom donáciu na Paludzu z roku 1317. V príspevku K počiatkom teritoriálnej sfragistiky Liptova sa R. Ragač zoberá privesenou pečaťou dosiaľ neznámej listiny z roku 1331 riešiacou majetkový spor medzi Kyliánom, farárom v Liptovskej Mare a Omodejom, synom Behara. Túto listinu uloženú v Archíve Banskobystrického biskupského úradu vydal komes Otmar spolu so zástupcami liptovskej šľachty. Listina ho uvádza ako zástupcu magistra Donča v Liptove a zároveň ako kastelána hradu Liptovský Starhrad.²³

Otmarovi a jeho bratom potvrdil donáciu Karola Róberta na Paludzu aj kráľ Ľudovít I. (1342–1382) v roku 1352.²⁴

V už spomínanej listine krajinského sudcu Petra z Perína z roku 1420 je inzerovaná donácia Ľudovíta I. na Diviaky ako výmena za bližšie neurčené pozemky zo 17. septembra 1363, jej konfirmácia z 20. júna 1364 a 25. septembra turčianskym konventom prepísané privilégium. Ide o najstaršie dokumenty Platyovcov na Diviaky adresované Jánovi I. (2. generácia), synovi Filipa. Predložil ich Filipov vnuk a syn Jána I. Valentín (3. generácia).²⁵

Ako prví na donáciu z roku 1363 reagovali Štefan z Nedožier a Juraj a Tomáš z Polerieky, keď prostredníctvom turčianskeho konventu varovali už 27. septembra Jána z Diviak pred pripojením ich majetkov v Nedožeroch k Diviakom, ktoré im teraz daroval kráľ.²⁶

Do Turčianskeho registra, § 20, dala zapísať listiny na dievčenskú štvrtinu v Diviakoch a Kalníku z rokov 1376, 1381 1382 Klára, dcéra Jána a sestra Valentína, spolu so svojím synom Lukášom, synom jej prvého manžela Ladislava z Hája. V roku 1391 bola už druhý raz vydatá za Mikuláša zo Sásovej.²⁷

Z Liptovského registra sa dozvedáme, že donáciu na Paludzu v Liptovskej stolici predložili Valentín a Dominik.

V listinách kráľa Žigmunda z rokov 1407²⁸ a 1409²⁹ je v súvislosti s majetkami Paluckovcov a Okoličianskovcov v Liptovskej stolici uvedený Peter II. (3. generácia) najskôr ako kráľov zmocnenec a v druhej ako kráľov dvoran.

²² MÁJLÁTH, B.: c. d., s. 52.

²³ RAGAČ, R.: K počiatkom teritoriálnej sfragistiky Liptova. In: *Pečate a ich používatelia*. Bratislava: Ministerstvo vnútra SR – odbor archívov a registratúr 2007, s. 99.

²⁴ HORVÁTH, S.: *A Liptói registrum*, § 27. Budapest 1909, s. 7.

²⁵ SNA, rod Rakovský, fasc. 20, no 216.

²⁶ MOL DI 5249.

²⁷ BEŇKO, J.: c. d., s. 122.

²⁸ Originál v archíve M. Plattyho.

²⁹ MOL DI 43159.

Kráľ Žigmund vydal 10. apríla 1412 Platyovcom, Petrovi II. a Valentínovi, synom Jána z Paludze donáciu na Diakovú (Diákfalva, niekedy tiež Alberthteleke). Je to v poradí druhá donácia na majetok v Turci.

V roku 1415 vydala Spišská kapitula listinu, podľa ktorej bola manželkou Petra II. Alžbeta Čemická a v tom čase mali troch žijúcich synov – Mikuláša, Juraja a Rafaela (4. generácia).³⁰

Ďalšou je listina kráľa Žigmunda vydaná v súvislosti s novou metáciou Paludze v Liptovskej stolici z roku 1420. Uvádza Jána I., jeho synov Petra II. a Valentína, ďalej Mikuláša (4. generácia), syna Petra II.³¹

Azda najdlhšie trval spor, na ktorom sa od roku 1374 zúčastnili aj Platyovci z Diviak (Valentín).³² Fara Kostola sv. Mikuláša bránila oprávnené nároky na svoje pozemky proti svojim susedom z Hája, Nedožier a Diviak. V listinách turčianskeho konventu z roku 1430 je síce zaznamenaný zmier v tomto spore (v tom čase v ňom už vystupuje Tomáš, Valentínov syn),³³ no v určitých intervaloch sa obnovoval až do novoveku.³⁴

Ďalšie donácie získali Platyovci od kráľa Alberta roku 1438. Prvá je z 19. februára a je to konfirmácia už spomenutej Žigmundovej donácie na Diakovú z roku 1412.³⁵ Albertova donácia na Diakovú z roku 1438 už uvádza troch synov Petra II. – Mikuláša, Juraja a Gregora. Ďalšie dve Albertove donácie uvádzajú okrem spomenutých troch Petrových synov aj Valentínovho syna Tomáša (4. generácia).

Nasledujúca je z 23. 6. 1438. Albert touto novou donáciou potvrdzuje Platyovcom majetky – v Liptovskej stolici Paludzu, v Turčianskej stolici Horný Kalník, Dolný Kalník a Diviaky, v Oravskej stolici prédium Čimhovú (Chemchowa), ktoré podľa tejto listiny už dávno vlastnili.³⁶ Získať ich mohli najpravdepodobnejšie niekedy medzi rokmi 1412 a 1438, teda medzi Žigmundovou donáciou na Diakovú a Albertovou z roku 1438. Treťou listinou z roku 1438 je oznámenie turčianskeho prepošta Štefana o uvedení Mikuláša, Juraja I. a Gregora, synov Petra II. a Valentínovho syna Tomáša do majetkov v Paludzi a prédia Čimhová (Csemhova) rozprestierajúceho sa „inter possessionem Nadasd nuncupatam ac metas regni Polonie“.³⁷

³⁰ MOL DI 43273.

³¹ MOL DI 86495.

³² MOL DI 73490. Listinu vydal krajinský sudca Jakub zo Spiša, keď na generálnom zhromaždení Turčianskej stolice doložil nároky farár svätomichalskej fary Tomáš listinou o uvedení do 3 popluží zeme, vyčlenených z po jednom popluží z Nedožier, Diviak a Hája, zvolenským komesom Michalom, ktoré vykonal na príkaz kráľa v roku 1264.

³³ MOL DI 73503, 98250.

³⁴ Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Kremnica, Magistrát mesta Kremnice, I, 14, 1, 9/10.

³⁵ MOL DI 86 496.

³⁶ Archív M. Plattyho.

³⁷ Tamže.

Spomenutého Mikuláša (4. generácia), slúžneho v Banskej Bystrici, uvádzajú listiny v súvislosti s Kaplnkou sv. Barbory. Kaplnku začal stavať Mikuláš, po jeho smrti ju dostavala jeho manželka Dorota v druhej polovici 15. storočia.³⁸

Juraj II. (5. generácia), syn Juraja I., je spomenutý v testamente Martina Paluckého z roku 1492.³⁹

V roku 1506 Peter III. a Juraj II. protestovali pred turčianskym konventom, aby kráľ Vladislav II. (1490–1516) daroval Čimhovú v Oravskej stolici Mikulášovi Hargaiovi a Františkovi Dóciemu.⁴⁰

Najvyššiu funkciu zastával v období stredoveku Juraj II. Platy z Diviak (5. generácia), ktorý bol dvoranom kráľa Vladislava II. Vypomohol kráľovi v jeho finančných ťažkostiach sumou 4000 zlatých, za čo ho panovník listinou vydanou v Brne 22. mája 1509 vymenoval za bratislavského župana a šopronského kapitána. Tieto funkcie však dostal iba ako záloh dovtedy, kým mu ročný dôchodok 436 zlatých ročne nevráti poskytnutú sumu. Podľa starších prameňov padol v bitke pri Moháči v roku 1526.

Začiatkom 16. storočia sa stretávame s Petrom III. V roku 1517 je spomenutý ako slúžny Liptovskej stolice,⁴¹ roku 1521 ako kráľov splnomocnenec⁴² a roku 1523 ako splnomocnenec palatína Štefana Bátoriho.⁴³ J. Beňko ho uvádza aj ako kráľovho dvorana.⁴⁴

Staršie rodokmene Platyovcov medzi Jurajom II. a Petrom III. uvádzajú Jána alias Trnku. Uvádza ho aj najnovšia heraldicko-genealogická literatúra.⁴⁵ Predpoklad, že Trnkovci boli jednou z vetiev Platyovcov, nie je správny. V skutočnosti ide o moravsko-sliezsky rod Trnkovcov z Ratibořan, ktorý sa do majetkov Platyovcov dostal najpravdepodobnejšie sobášom Jána Trnku s jednou z ich dcér. Dokladá to protest Michala Platyho z roku 1543 proti testamentu Jána Trnku, podľa ktorého má celú jeho časť majetkov v Paludzi, Čimhovej, Kalniku a Diviakoch dostať „Laurentius Nyári z Bedegu“ (Obdokoviec) a nie jeho príbuzní.⁴⁶ Tieto majetky, keďže zomrel bez dedičov, pripadli napokon kráľovskej korune. Kráľ Maximilián ich roku 1558 daroval Jurajovi Rakovskému.⁴⁷

Ferdinand I. (1526–1564) vydal Platyovcom poslednú konfirmáciu na všetky spomenuté majetky v roku 1560, tesne pred rozdelením rodu na dve základné

³⁸ MOL DI 86497, MOL DI 38867.

³⁹ Archív M. Platthyho.

⁴⁰ KAVULJAK, O.: *Historický miestopis Oravy*. Bratislava: SAV 1955, s. 75.

⁴¹ MOL DI 64904.

⁴² MOL DI 90450.

⁴³ MOL X 7696.

⁴⁴ BEŇKO, J.: c. d., s. 213.

⁴⁵ NOVÁK, J. – VÍTEK, P.: *Lexikón erbov šľachty na Slovensku II, Liptovská stolica*. Bratislava: Hajko a Hajková 2004, 175 s. Autor hesla o Platyovcoch P. Vítek na s. 98 píše, že „Posledný zvyšok kráľovskej pôdy na území Paludze daroval Karol Róbert v roku 1317 Otmarovi, Petrovi a Filipovi (vypadol Martin, pozn. J. H.), synom Marka (Marchea), ktorý bol zakladateľom rodov Platy a Trnka z Paludze.

⁴⁶ MOL Q 256, X 7697. Mikrofilmy dokumentov zo súkromného archívu genealóga rodu Pála Platthyho zo Selypu (MR) zo 16.–17. storočia viažuce sa k dejinám Platyovcov.

⁴⁷ SNA, fond rodu Rakovský, fasc. 20, no 226.

vetvy.⁴⁸ Podľa tejto listiny sú hlavnými predstaviteľmi 6. generácie Michal I. a Ján II.

Erb Platyovcov pochádza už zo 14. storočia. Pozostáva z deleného štítu, ktorého hornú polovicu vyplňa strieborno-červeno päťkrát delené pole. V dolnom modrom poli je nad strieborným polmesiacom s tvárou zlatá hviezda. Klenotom erbu je hviezda nad polmesiacom. Prikrývadlá sú zlato-modré a strieborno-červené.⁴⁹



Koncom 16. storočia sa rod Platyovcov rozrastá a v šiestej generácii sa rozčleňuje na dve základné vetvy Michala I. a Jána II., z ktorých sa v priebehu 17. a 18. stor. vyčleňujú ďalšie. Postupne sa Platyovci usadzujú v ďalších stoliciach

⁴⁸ Štátny archív v Bytči, rod Platy z Paludze.

⁴⁹ Publikovaný erb pochádza zo Zbierky L. Matiašovského uloženej v Liptovskom múzeu v Ružomberku pod inv. č. 13863.

– v Bratislavskej a Šopronskej, neskôr v Šarišskej, Komárňanskej, Zemplínskej, Novohradskej a Zvolenskej stolici. Krajinský súpis z rokov 1754/55 ich zaznamenáva aj v Borsodskej, Hevešskej, Nitrianskej a Sabolčskej stolici, napokon v 19. storočí žijú aj v Tekovskej, Trenčianskej, Biharskej a Peštianskej stolici. Zo široko rozvetveného rodu dnes žije na Slovensku už len jedna línia Platyovcov z trenčianskej vetvy, a to v Bratislave a Malženiciach pri Trnave. Mikuláš Platthy (*19. 10. 1957) je jediným mužským potomkom rodu na Slovensku. Početní Platyovci žijú dnes najmä v Maďarsku, Rakúsku, Rumunsku, Amerike, Kanade a Austrálii.

DAS GESCHLECHT PLATY

IN DEN MITTELALTERLICHEN KOMITATEN LIPTOV, TURIEC UND ORAVA

Júlia Hautová

Genealogie des Geschlechts der Platy von Paludza und Diviaky war der Gegenstand der bisher noch nicht publizierten wissenschaftlichen Arbeit der Autorin, die sie bereits im Jahre 1972 geschrieben hat. Zu diesem Thema kehrte sie zurück um das Thema um neue Erkenntnisse – besonders im Bezug auf die Wirkung des Geschlechts in Turiec – zu bereichern. Die ersten bekannten Mitglieder des Geschlechts wirkten in Diensten des Komes des Komitats (der Gespanschaft) von Zvolen – Magister Donč. In die Gunst Karl Roberts, des Königs von Ungarn (1308–1342), kamen sie besonders für ihre Verdienste während der Kämpfe mit Matthias Čák von Trenčín. Sie zeichneten sich vor allem bei den Kämpfen um Vyšehrad im Jahre 1315 und bei der Eroberung von Komárno im Jahre 1317 aus. In dem selben Jahr, am 20. August 1317, schenkte Karl Robert vier Brüdern Othmar, Peter, Philipp und Martin, den Söhnen von Markus (Marcheus) – dem Begründer des Geschlechts Platy, den letzten Teil des ursprünglich umfangreichen königlichen Eigentums in breiter Umgebung des Liptauer Ortes Paludza. Bestandteil des geschenkten Territoriums war auch ein Ort namens Plat, der zum heutigen Kataster von Andice (heute Teil der Ortschaft Benice im Bezirk Liptovský Mikuláš) gehört. Von diesem Ort leitete sich das Geschlecht ihren Namen ab und zum Beinamen wurde Paludza. Das Geschlecht Platy erscheint aber seit der Mitte des 14. Jahrhunderts auch in den das Komitat Turiec betreffenden Urkunden, besonders in denen, die Diviaky, von denen der zweite Beinamen abgeleitet wurde, betreffen. Die Schenkung Ludwigs I. vom 17. September 1363 auf den Ort Diviaky war bisher unbekannt. Sie bestätigt die vormalige Behauptung, dass das Geschlecht diesen Besitz in Turiec noch vorher, als ihnen im Jahre 1438 der König Albrecht ihre sämtlichen Besitzungen in Liptov und Turiec bestätigte und ein neues Praedium Čimhová im Komitat Orava schenkte, besessen hat. Die letzte königliche Bestätigungsurkunde auf die genannten Besitzungen stammt vom König Ferdinand I. aus dem Jahre 1560.

Übersetzt von Juraj Šedivý

TERMINOLÓGIA PALEOGRAFICKEJ DESKRIPCIE A ANALÝZY

JURAJ ŠEDIVÝ

Šedivý, J.: The Terminology of Palaeographic Description and Analysis. Slovenská archivistika, Vol XLIII, 2008, No 1, p. 74–102.

Palaeographic terminology is relatively frequently used by historians, specialist in diplomatics, art-historians and other experts without any deeper palaeographic reflection. Due to this fact, there exist inconsistent and incompatible terms. The essay offers a proposal of unified Slovak palaeographic terminology. It is based on the international proposal of the Latin Palaeography Network group.

Auxiliary historical sciences. Latin palaeography. Epigraphy. Special terminology.

PhDr. Juraj Šedivý, PhD., Univerzita Komenského, Filozofická fakulta, Katedra archívniectva a pomocných vied historických, Šafárikovo nám. 6, 818 01 Bratislava

Klasická definícia každej vedeckej disciplíny požaduje jasne definovaný predmet, metódy a ciele. Jej výsledky by mali byť verifikovateľné, čo predpokladá ich objektívny charakter. Táto požiadavka je podstatná a odlišuje vedy od umení. Súčasťou objektivizácie tej ktorej vedy je aj ustálenie jej odbornej terminológie. Cieľom nasledujúceho textu je stručný náčrt medzinárodných snažení o jednotnú terminológiu a prehľad doterajších slovenských paleografických pomenovaní, na ktoré nadväzuje návrh slovenskej paleografickej terminológie. S jej pomocou by malo byť možné popísať a analyzovať latinské písmo objavujúce sa na našom území od staroveku až do súčasnosti v rôznych svojich formách (ako písmo knižné, listinné aj nápísové).

Paleografia je vizuálna veda, ktorá potvrdzuje príslovie, že „raz vidieť je lepšie ako tisíckrát počuť alebo čítať“, no niekedy je verbálne vyjadrenie paleografických fenoménov nevyhnutné. Nenahraditeľné je pri odbornej paleografickej argumentácii, pri napĺňaní základných cieľov paleografie – pri určovaní identity, resp. rozdielu písárskych rúk, pri určení chronologického alebo geografického pôvodu písma a koniec koncov aj pri všeobecnom opise písma a jeho zmien ako výpovedí o písomnej kultúre svojej doby.

Medzinárodné iniciatívy

Aj keď najstaršie paleografické „termini technici“ sú staré už niekoľko sto rokov (pojmy ako napr. *knižné* a *listinné písmo*, ktoré udomácnil už J. Mabillon, *majuskula*, *minuskula* a *kurzíva*, zavedené S. Maffeiom), tak pri čítaní aj najmodernejšej odbornej práce môžeme stále naraziť na konfúzne a viac či menej individuálne termíny. Praktická potreba medzinárodnej spolupráce ako aj nutnosť koordinácie väčších výskumných projektov vyústila v polovici 20. storočia do založenia Medzinárodného paleografického výboru (Comité international de

paléographie latine, skrátene CIPL).¹ Už na prvom medzinárodnom kongrese v Paríži (1953) si CIPL za jeden z piatich hlavných cieľov vytýčil iniciovať vytvorenie jednotnej odbornej terminológie.

Ako píše členka CIPL Herrad Spilling (Stuttgart), Comité International de Paléographie Latine sa otázkou terminológie vážnejšie zaoberalo najmä v sedemdesiatych rokoch 20. storočia. Výsledkom medzinárodnej iniciatívy bola dohoda o koncipovaní šesťjazyčného slovníka paleografických termínov. Za hlavný jazyk bola zvolená francúzština. Iniciatíva sa však nestretla s dostatočnou inštitucionálnou ani individuálnou podporou a tak slovník dodnes nevyšiel.² Pravdepodobnou príčinou krachu celého projektu bola snaha zaradiť do slovníčka aj nomenklatúru písiev (názvy a definície jednotlivých štýlov, druhov a typov).³

Časť z paleografických termínov sa napokon dostala do kodikologického slovníka, ktorý vydal v roku 1985 Denis Muzerelle z parížskeho Institut de Recherche et d'Histoire des Textes.⁴ Z Muzerellovej práce vychádzali takmer doslovné talianske a španielske preklady, ktoré vyšli ako národné kodikologické slovníky.⁵ V súčasnosti sú všetky tri jazykové mutácie Muzerellovho slovníka prístupné cez internet, pričom ku väčšine termínov je pripojené aj ich anglické znenie.⁶ Anglicky hovoriaci paleografi sa stretli v roku 2004 s cieľom vytvoriť spoločný anglický paleografický slovník, no ten zatiaľ nevznikol.

Hlavnou myšlienkou všetkých unifikáčnych iniciatív je nielen dotvorenie jednotného odborného jazyka, ale zároveň aj spresnenie už používaných termínov. Mnohí sú najmä za aspoň čiastočné obmedzenie používania rôznych antropomorfných pomenovaní (napr. hlavička *e* a *g*, bruško *b* a *p*, nožička, päťka, jazyk písmena *e* a pod.). Niektoré z nich sú však natoľko vžitú (napr. driek), že ich ťažko nahradiť iným výrazom. Podľa Herrad Spilling bude potrebné dohodnúť sa najprv na základných elementoch, ktoré vytvárajú písmeno, to znamená na počte a forme ťahov a ich následnosti, aby sme z optickej skúsenosti odvodili jednoznačné pomenovanie.⁷

¹ Bližšie pozri príspevok PRAŽÁK, J.: Deset let Mezinárodního paleografického komitétu. In: *Archivní časopis*, 13, 1963, č. 4, s. 241–243. Okrajovo aj ŠEDIVÝ, J.: Prehľad západoeurópskej latinskej paleografie stredovekého obdobia za posledné polstoročie. In: *Slovenská archivistika*, XXXVIII, 2003, č. 1, s. 62–78.

² SPILLING, H.: Paläographische Perspektiven und terminologische Streiflichter. In: *History of Latin Writing in the Carpatho-Danubian Region I*. Ed. Pátková, H. – Spunar, P. – Šedivý, J. Bratislava – Praha: Chronos 2003, s. 189–198.

³ DEROLEZ, A.: The publications sponsored by the Comité international de paléographie latine. In: *Scriptorium*, 58, 2004, s. 110.

⁴ MUZERELLE, D.: *Vocabulaire codicologique*. Paris 1985.

⁵ MANIACI, M.: *Terminologia del libro manoscritto*. Préface di Denis Muzerelle, Roma – Milano 1996; OSTOS, P. – PARDO, M. L. – RODRÍGUEZ, E.: *Versión española revisada y aumentada del Vocabulaire codicologique de Denis Muzerelle*. Madrid 1997.

⁶ Prístupné priamo cez <http://vocabulary.irht.cnrs.fr/vocab.htm> alebo nepriamo cez hlavnú stránku IRHT: <http://www.irht.cnrs.fr>, resp. cez hlavnú stránku CIPL: <http://irht.cnrs-orleans.fr/cipl/CiplGen.htm>.

⁷ SPILLING, H.: *Paläographische Perspektiven* (ako pozn. 2), s. 192.

Situácia v menších krajinách, ako je aj Slovensko, je paradoxne jednoduchšia. Kde je menší počet odborníkov, tam dochádza k zjednocovaniu ľahšie. V roku 2002 vznikla z pražsko-bratislavskej iniciatívy akademická sieť stredoeurópskych a východoeurópskych paleografov a epigrafov pod názvom Latin Paleography Network, ktorá má členov z Nemecka, Poľska, Ruska, Čiech, Slovenska, Rakúska, Maďarska a Slovinska.⁸ Jedným z hlavných výstupov spoločných pracovných stretnutí (2002 v Prahe, 2003 v Bratislave, 2004 v Teplé, 2008 v Bratislave) je aj návrh na viacrečový paleografický slovník. Hlavným orientačným jazykom je nemčina, termíny sú však aj v jazykoch stredoeurópskeho regiónu – v češtine, slovenčine, poľštine, ruštine, maďarčine a slovinčine.⁹ Slovník je v zásade pripravený do tlače, pre väčší dosah sa uvažuje o doplnení aj o medzinárodne recipovanejšie ekvivalenty v angličtine a francúzštine (s pravdepodobným termínom vydania v lete 2008).

České a slovenské predpráce

Vzhľadom na príbuznosť jazyka by možno bolo vhodné inšpirovať sa na Slovensku českou terminológiou. Vrchol českého paleografického výskumu predstavuje obdobie 60. až 80. rokov.¹⁰ Množstvo štúdií rôznych autorov a v jeho dôsledku aj vznik terminologických problémov vyústil do diskusie o paleografických pomenovaniach (v 70. rokoch). Jaroslav Kašpar diskusiu predbežne zavŕšil návrhom všeobecného terminologického slovníka.¹¹ Ten predstavuje dodnes najucelenejší systém paleografických pomenovaní v Čechách, ale presadzuje niektoré diskutabilné pomenovania (kreslené písmo miesto minuskuly, rozdielny obsah termínov tvar a podoba písmena, názov majuskula navrhuje pre dvojlínkové písmo aj pre veľké písmena, t. j. verzálky a pod.).

Nie všetci v Čechách používali Kašparovu terminológiu: Autor najrozšírenejších paleografických skript Jindřich Šebánek na rozdiel od A. Hůščavu nemá vo svojej práci samostatnú kapitolu o terminológii, ale pri opise aj on používa niektoré konkrétne termíny bez bližšej charakteristiky („otevrené *a*, jednobříškové *a*, epsilonovité *e*, kulaté *r*, resp. *s*, dřík resp. nožka, patka, smyčka, rozštěpení písmen“).¹² Autor jednej z mála českých paleografických analýz skriptórií Milan Flodr si pri opise vypomáha termínmi „tah, dřík, patka, oblouček, bříško (pri *a*), smyčka, versálky, dlouhé *s* a *f*, kulaté *s*“ atď.¹³ V súčasnosti je najvýraz-

⁸ Bližšie informácie ŠEDIVÝ, J.: Akademická sieť stredoeurópskych paleografov. In: *Slovenská archivistika*, XXXIX, 2004, č. 1, s. 159-161.

⁹ Na slovenskom variante pracoval okrem autora tohto materiálu aj prof. PhDr. Richard Marsina, DrSc.

¹⁰ Prehľad českého vývoja pozri v: ŠEDIVÝ, J.: Stredoveká latinská paleografia vo „východnej Európe“ a medzinárodná paleografická spolupráca. In: *Slovenská archivistika*, XXXVIII, 2003, č. 2, s. 78-97.

¹¹ KAŠPAR, J.: Úvaha o paleografické terminológii. In: *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica* 4-5. Z pomocných vied historických 5-7. Praha: UK 1987, s. 9-33.

¹² ŠEBÁNEK, J.: Základy pomocných vied historických I. Latinská paleografie. 2. vyd. Brno: SPN 1971, s. 46, 55, 61, 62.

¹³ FLODR, M.: *Skriptorium olomoucké*. Praha: SPN 1960, s. 52, 56, 72.

nejšou predstaviteľkou mladšej generácie českých paleografov Hana Pátková. Vo svojich paleografických albumoch používa termíny ako „tah, dřík, oblouček, smyčka, velká písmena, tzv. sloní choboty, jednobříškové *a*, rozštěpené *r* se zdvojeným dříkem“ atď.¹⁴

Najstaršou serióznou tlačenou prácou ku paleografii v slovenčine je nepochybne *Dejiny a vývoj nášho písma* od Alexandra Húščavu.¹⁵ Autor v samostatnej kapitole systematicky popísal fenomén písma (názvy liniek 4-linkového systému, charakteristika majuskuly a minuskuly, rozdelenie litier na krátke, stredné a dlhé), ale vôbec nevysvetľuje terminológiu pre konkrétne tvary písmen. Používa ich však automaticky v práci samotnej, kde uvádza termíny ako brvno, oblúk, dolný oblúk, resp. bruško (napr. pri *B*), vrchol, resp. hlava, chvostík (kauda), jazyk (litery *e*).

Nestor slovenského kodikologického výskumu Július Sopko postupuje pri opise písma od charakteristiky všeobecných znakov písma ku opisu konkrétnych tvarov. Používa termíny, z ktorých budeme vychádzať aj pri našom návrhu (driek, brvno, vrcholok, päťka, spojnice driekov), ale aj niektoré antropomorfné názvy (bruško, hlavička) alebo nie najvhodnejšie termíny (priame *r*), ktoré navrhujeme nahradiť inými.¹⁶ V prácach Richarda Marsinu prevažuje historická a diplomatická argumentácia, preto sa paleografické termíny v jeho textoch objavujú menej často (ligatúra, litera, slučka, bruško, zakončovacie ťahy).¹⁷ Paleografická čítanka Jozefa Nováka je koncipovaná čisto ako praktická príručka pre výučbu čítania historických textov, a preto sa v nej odborná paleografická terminológia nenachádza.¹⁸ S absenciou uceleného slovenského paleografického pomenovania sa autor tohto príspevku stretol v rámci svojich kvalifikačných prác, a preto bol terminologický slovník súčasťou jeho rigorózne aj dizertačnej práce, pričom v oponentských posudkoch (od P. Spunara, R. Marsinu, J. Nováka, J. Sopka, L. Sokolovského) k nemu neodznegli žiadne vážnejšie pripomienky.¹⁹

Keďže slovenská paleografická literatúra je chudobná, mohli by sme sa čiastočne inšpirovať aj domácimi prácami z oblasti grafológie a pedagogiky písania:

¹⁴ PÁTKOVÁ, H.: *Cvičení z pozdně středověké paleografie*. Praha: Scriptorium 2001. Pozri aj jej *Album pozdně středověkého písma. Album scripturae mediae aevi posterioris I–V*. Praha: Scriptorium 2002–2006.

¹⁵ HÚŠČAVA, A.: *Dejiny a vývoj nášho písma*. Bratislava: SAVU 1951 (k termínom pozri pendant napr. 110–112, 157).

¹⁶ Pozri napríklad SOPKO, J.: O najstarších kódexoch so vzťahmi ku územia Slovenska. In: *Slovenská archivistika*, XXI, 1986, č. 2, s. 50–71.

¹⁷ MARSINA, R.: Štúdie k slovenskému diplomatáru I (= *Historické štúdie 16*, Bratislava 1974), s. 62, 69, 70. V prácach Štúdie k slovenskému diplomatáru II, Bratislava: SAV 1989 a *Vývoj listinného písma v stredoveku na Slovensku*. In: *Slovenská archivistika*, roč. XXVI, 1991, č. 1, s. 21–35 sme termíny pomenávajúce konkrétne písmená alebo ich časti nenašli.

¹⁸ NOVÁK, J.: *Paleografická čítanka*. Martin: SGHS 2001.

¹⁹ ŠEDIVÝ, J.: *Vývoj knižného písma na príklade rukopisov Bratislavskej kapituly*. Dizertačná práca. Bratislava: FF UK 2002; TENŽE: *Littera scripta manet. Vývoj nápisového písma na stredovekých a renesančných pamiatkach z územia dnešného Slovenska*. Rigorózna práca. Bratislava: FF UK 2005.

Jozef Mistrík vo svojej *Grafológii* používa akceptovateľné základné pomenovania ako ťah, resp. čiara, slučka, horné a dolné dĺžky, ale miestami sa objavajú aj neštandardné termíny typu „pazúr“, arkáda, spojnička (s. 147). Pre pedagogické účely vznikli práce Ľudovíta Petránskeho a Boženy Šupšákovej, pričom tento druh prác je pre paleografov a historikov použiteľný len s veľkými výhradami.²⁰ Práca Boženy Šupšákovej o fenoméne písaného písma (myslená ako príručka pre pedagógov pri výučbe ručného písania na základných školách) má napríklad obsiahlejší historický a teoretický úvod, ten je však plný zjednodušení a niektoré strany sa len hemžia odbornými omylmi.²¹ V jej práci môžeme stretnúť síce najdetailnejšiu a najprepracovanejšiu, ale zároveň aj svojskú slovenskú terminológiu („silné a slabé čiary“, resp. „stuhové písmo“ miesto medzinárodne zaužívaného pomenovania „písmo s kontrastom vlasových a tieňových ťahov“).²² Niektoré termíny ako „zátrh dolný“, „zátrh vlnistý“ alebo „zátrh ľavo-obežný“ pripomínajú skôr zápasnícku ako paleografickú terminológiu. Jej pomenovania asi pomôžu pedagógom pri opise techniky súčasného písania, no pre opis historických textov je takýto systém príliš komplikovaný a nevhodný.

Oproti niektorým návrhom, ktoré sa snažia postihnúť čo najviac detailov,²³ sa na nasledujúcich stranách snažíme ponúknuť prehľadný systém tých najdôležitejších termínov, ktoré sú zároveň ľahko definovateľné. Snažíme sa pritom inšpirovať domácimi a českými termínmi, pričom hlavné východisko predstavuje pripravovaný slovník pojmov akademickej siete Latin Paleography Network.²⁴

²⁰ PETRANSKÝ, Ľ.: *Písmo a obraz*. Bratislava: Pallas 1971; ŠUPŠÁKOVÁ, B.: *Písané písmo v teórii a praxi*. Bratislava: Univerzita Komenského 1996.

²¹ Autorka tvrdí, napr. že anglosaské písmo je unciálka (sic!) postupne podliehajúca polounciále (s. 15), že kuriála a montecassínsko-beneventánske písma sú si podobné (tamže), že „slovanské písmo“ sa u nás ako „cirkevný typ písma“ (akoby existoval aj nejaký svet-ský – pozn. JŠ) udržala až do konca 11. storočia (s. 19) a pod. Konštatovanie, že „švabach vznikol koncom 15. storočia a fraktúra na začiatku 16. storočia“ (s. 20) netreba komentovať (fraktúra je písané písmo z konca 15. storočia, z ktorého tlačiarci odvodili tlačené (!) písmo švabach – je teda vylúčené, aby existoval „švabach písaný širokým perom“, ako autorka uvádza na s. 21). Absolútne neakceptovateľný je obrázok č. 12 (s. 20) pod názvom „České písmo 12. storočia“. Nielenže v 12. storočí nemôže byť ani reči o nejakom „českom písme“, ale na obrázku je predstavená zmes ranogotických tvarov spolu s arabskými číslicami, aké sa v tej podobe v Čechách neobjavujú pred 14. storočím! Na obrázku prezentované *j* sa objavuje dokonca až v polovici 18. storočia. Pobavenie vyvoláva veta, že humanistická polokurzíva sa objavuje na dvore Mateja Korvína (1458–1490) a od polovice 15. storočia „aj u nás“ (s. 20).

²² Autorka uvádza svoju ucelenú terminológiu na s. 31–34 a 120–129.

²³ Napríklad citovaná práca B. Šupšákovej alebo azda príliš detailný slovník *Deutsche Inschriften: Terminologie zur Schriftbeschreibung*. Hg. von den Mitarb. der Inschriftenkommission der Akad. der Wissenschaften in Berlin etc. Wiesbaden 1999.

²⁴ Na konečnej forme slovníka sa podieľali všetci členovia LPN, iniciátormi a tvorcami koncepcie boli najmä Hana Pátková, Jiří Roháček a Juraj Sedivý.

Paleografická terminológia

Z hľadiska hierarchie môžeme pri každom písme určiť jeho historické obdobie, štýl, druh a typ. *Historické obdobie* predstavuje ucelenú periódu vo vývoji písomnej kultúry, ktorá sa vyznačuje podobnými spoločenskými a kultúrnymi podmienkami. Ako historické obdobia vo vývoji latinky môžeme uviesť napríklad dobu formovania latinského písma (6. stor. p. n. l. až 2. stor. p. n. l.), vrcholnorímske obdobie (2. stor. p. n. l. až 3. stor. n. l.), neskorú antiku (3.–5./6. stor.), obdobie partikularizmu označované aj ako obdobie tzv. národných písiev (6.–8./12. stor.), obdobie karolínske a postkarolínske (8.–12. stor.), obdobie gotiky (12.–15. stor.), obdobie novoveké (po rozšírení knihtlače).

V rámci istého historického obdobia môžeme podľa návrhu Jiřího Pražáka rozlišovať jednotlivé štýly, druhy a typy.²⁵ Zatiaľ čo pri definícii historického obdobia vychádzame zo spoločenských podmienok, v akých sa písomná kultúra danej periódy vyvíjala, *štýl písma* už definuje samotnú formu písma v rámci daného historického obdobia. Zachytáva súhrn všeobecných znakov písomnosti v konkrétnom čase. V rámci obdobia partikularizmu sa napríklad stretávame so štýlom inzulárnym (írskym a anglosaským), štýlom merovejským alebo vizigótskym. V novovekom období môžeme rozlíšiť dva hlavné štýly: humanistický a neogotický. Keďže v rámci niektorých období došlo k vytvoreniu jednotného „celoeurópskeho štýlu“, môžu sa názvy pre niektoré historické obdobia a pomenovania pre v rámci nich pôsobiace štýly prekrývať (napríklad gotické obdobie aj štýl).

Druh písma pomenúva uzavretú skupinu v rámci štýlu, vyznačujúcu sa rovnakými znakmi – jednak celkovým spôsobom zápisu a jednak rovnakými tvarmi grafém (napr. v rámci gotického štýlu rozoznávame tri hlavné druhy: gotickú minuskulu, bastardu a kurzívu). Napokon *typ písma* označuje teritoriálne, regionálne alebo lokálne špecifickú skupinu v rámci určitého druhu (napr. rotunda predstavuje teritoriálny variant gotickej minuskuly, používaný najmä na území dnešného Talianska a južného Francúzska; postkarolínska minuskula priečne oválneho štýlu je regionálnym variantom používaným v hornonemeckej oblasti; písmo Littera Parisiensis alebo predkarolínsku minuskulu zo ženského kláštora v Chelles by sme mohli považovať za lokálne typy). Typy písma sa dajú určiť aj podľa úrovne štylizácie zápisu. Väčšinou môžeme totiž v rámci jednotlivých druhov písma rozoznať kaligrafický typ (starostlivo písané až „maľované“ písmo), jednoduchý typ (normálna úroveň zápisu) a zbežný typ (dynamickejší zápis so sklonom k zjednodušovaniu „normálnych“ t. j. kanonizovaných tvarov).²⁶

Podľa oblasti použitia môžeme latinské písma rozdeliť na knižné písma (resp. kódexové), listinné písma (resp. diplomatické) a nápisové písma (resp.

²⁵ Pozri PRAŽÁK, J.: Názvosloví knižných písiev v českých zemích I. 11.–13. stoloť. In: *Studie o rukopisech 4*, 1965, s. 1–27 (k triáde štýl, druh, typ s. 8–9).

²⁶ Pre gotické písmo sa napríklad uvádza rozlíšenie typov podľa štylizácie: *formata* (najvyššia kaligrafia), *libraria* (štandardná úroveň), *currens* (najnižšia kaligrafia). Vzhľadom na to, že medzi typmi neexistujú ostré hranice, je ich označovanie často subjektívne a berieme ho len ako pomocné.

epigrafické). Označenie *knižné písmo* je v slovenských prácach zaužívané a ne- treba ho bližšie špecifikovať. Štylisticky je asi vhodnejšie ako jeho synonymum „kódexové písmo“, aj keď by tento termín lepšie vystihoval podstatu fenoménu. Označenie „kódex“ je totiž terminus technicus pre rukou písanú antickú či stredovekú knihu, zatiaľ čo všeobecnejší termín „knih“ môže asociovať aj pís- mo knihy úradnej alebo dokonca tlačenej.

Pomenovanie *listinné písmo* je kalkom, pochádzajúcim z nemeckej jazykovej oblasti (Urkundenschrift), rovnakého pôvodu je aj francúzsky ekvivalent (écriture diplomatique). Nevýhodou tohto pomenovania je, že ako „listinné“ písma označujeme aj písma listov, úradných kníh a ďalších diplomatických kategórií. Vhodnejšie by sa preto aj tu zdalo označenie „diplomatické písmo“, ktorého sé- mantika by bola širšia. Výsledkom dlhotrvajúcej jazykovej konvencie však po- jem „listinné písma“ označuje písma v celej diplomatickej oblasti, preto navrhu- jeme aj v tomto prípade uprednostňovať tradičný variant.

Treba poopraviť tézu Alexandra Húščavu, že „duktus písma listín je voľnejší, forma litier rozmanitejšia a písmo nesporne nesie pečať spontánnosti“.²⁷ Stačí si porovnať kaligrafickú gotickú listinnú minuskulu Bela IV. a takmer nečitateľnú knižnú kurzívu v Bratislavskej kronike. Pri oboch kategóriách – knižnom aj listinnom písme – ide o substanciálne blízke druhy, ktoré sa v niektorých obdo- biach nelíšia natoľko samotnými tvarmi ako skôr celkovou úpravou (lay-out) a účelom. Najmä v prelomových obdobiach (ako je napr. v Uhorsku druhá tretí- na 13. storočia alebo koniec 14. storočia) sa vzájomne výrazne ovplyvňovali, niekedy sa dokonca objavovali knižné písma v listinách a opačne.

Medzi *nápisové (epigrafické) písma* bývajú tradične zaradované všetky texty na inom ako paleografickom materiáli (papyrus, pergamen, papier). Rovnako tradične býva zdôrazňovaný rozdiel medzi týmto písmom na jednej strane a knižným a listinným písmom na druhej strane. Nie je to pravda! Interakcie me- dzi knižným (zriedka aj listinným) písmom a nápisovým písmom sú z hľadiska genézy úplne evidentné: v najstaršom období vychádzalo knižné aj listinné pís- mo z epigrafickej oblasti a aj neskôr sa tvary verzálok často inšpirovali práve v epigrafickom písme. Naopak niektoré nápisové písma pochádzajú evidentne z knižnej oblasti (napr. gotická nápisová minuskula). Forma niektorých nápiso- vých a knižných písiem môže byť dokonca rovnaká (napr. gotická knižná a nápi- sová minuskula okolo roku 1400).²⁸ Z praktického hľadiska je členenie písiem na knižné, listinné a nápisové funkčné a všeobecne akceptované, no treba si byť vedomý naznačených teoretických slabín tohto členenia.

V niektorých historických obdobiach môžeme okrem jednoduchého písma na bežnej „dobrej úrovni“ nájsť aj písma mimoriadne kaligrafické alebo naopak takmer individuálne zápisy. **Podľa estetických kvalít** môžeme vtedy hovoriť o troch estetických typoch – najnižšom (zbežné písmo najmä každodenných zá- znamov a poznámok), strednom (jednoduché „bežné“ písmo) a najvyššom (kali-

²⁷ HÚŠČAVA, A.: *Dejiny* (ako pozn. 15), s. 111.

²⁸ K vývoju nápisových písiem na našom území pozri: ŠEDIVÝ, J.: Ukryté v písme. K dato- vaniu stredovekých pamiatok na základe ich nápisov. In: *Byzantinoslovaca I*, 2006, s. 244–252.

grafické písmo, vytvorené obzvlášť starostlivo). Podobné členenie navrhol v rámci svojho konzekventne zadaného systému gotických písiem Gerard I. Lieftinck (*currens, libraria, formata*).²⁹ Slovenská paleografia (J. Sopko) prevzala Lieftinckovo označenie, ale nie konzekventne jeho obsahovú definíciu, čo môže vzhľadom na terminológiu moderných učebníc (B. Bischoff, K. Schneiderová) pôsobiť trochu zneisťujúco. Prikláňam sa preto k slovenskému označovaniu *estetický typ zbežný / jednoduchý (bežný) / kaligrafický*. V praxi zaraďujeme medzi kaligrafické typy tie písma, ktoré sa vyznačujú veľmi starostlivým vypracovaním, viac „maľovaním“ ako písaním (napr. pri gotickej minuskule je dôsledkom konzekventne oddelené písanie jednotlivých litier, dôsledné lámanie driekov a prítomnosť vlasových aj tieňových ťahov). Na opačnom póle stojí zbežný typ, ktorý predstavuje písmo napísané bez snahy o akýkoľvek estetický účinok, určené zväčša pre osobné potreby. Pri zbežnej gotickej minuskule ide napríklad o písmo len s náznakmi lámania, často s odsadeniami prechádzajúcimi až do spojnic driekov. Zbežná gotická kurzíva je písmo ťažko čitateľné, obvykle s veľmi dynamickým zápisom, kvôli ktorému dochádza k zjednodušeniu a transformácii jednotlivých tvarov. Naopak kaligrafická kurzíva sa svojím duktom a tvarmi blíži ku bastarde.

Písma môžeme rozlíšiť aj **podľa miery podielu individuality** pisára na celkovom charaktere aj na jednotlivých formách litier na *písma kanonizované* a *písma individuálne*. Prvá skupina písiem prevažuje v obdobiach charakteristických nízkou mierou alfabetizácie a výrazným vplyvom málo početných centier písomnej kultúry (napr. stredoveká Európa do 12. storočia). Naopak individuálne písma prevažujú v spoločnostiach s vysokou mierou znalosti písma, kde je spisovanie každodennou záležitosťou všetkých sociálnych vrstiev (napr. oblasť Talianska v neskornej antike alebo dnešná EÚ). Podobne ako určovanie estetických typov je aj paleografická charakteristika miery individuality písárovej ruky do značnej miery subjektívna a jeho posúdenie, nakoľko sa rukopis od všeobecne uznávanej formy (kánonu) odlišuje, je do určitej miery individuálne.³⁰

Z hľadiska významovej hodnoty môžeme písma hierarchicky rozdeliť na dve základné kategórie – na písmo *textové* a *zvýraznené*.³¹ Druhá, hierarchicky vyššie postavená kategória môže byť vyjadrená niekoľkými spôsobmi – podčiarknutím, použitím odlišnej veľkosti,³² farby,³³ iného druhu, resp. typu písma³⁴

²⁹ BISCHOFF, B. – LIEFTINCK, G. I. – BATELLI, G.: *Nomenclature des écritures livresques du IX au XVI siècle*. Paris 1954 (Colloques internationaux du CNRS, Sciences humaines 4), s. 15–33.

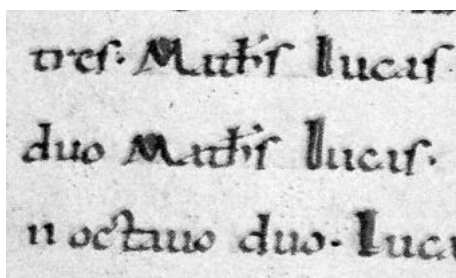
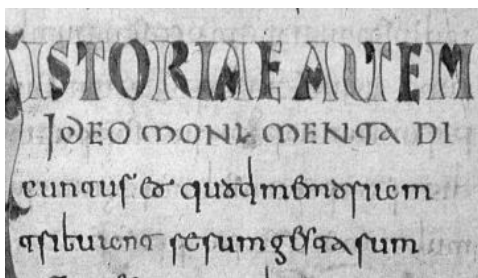
³⁰ Preto je niekedy obrazová príloha ako jediná možnosť objektívneho opisu nevyhnutná.

³¹ Najvhodnejším nemeckým ekvivalentom by mohol byť výraz *Auszeichnungsschrift*, angličtina používa najčastejšie výraz *display script*.

³² Typickým stredovekým príkladom je uplatnenie špeciálne štylizovaného písma *elongata*, resp. *litterae elongatae* pre úvodné, resp. záverečné formulky ranostredovekých listín. Tvarovo môže byť *elongata* zmes tvarov rôzneho pôvodu (z majuskulnej kapitály či unciály aj minuskulnej merovejskej kurzívy, karolínskej alebo diplomatickej minuskuly).

³³ V stredoveku je najbežnejším farebným odlišením *rubrikácia*, t. j. použitie červenej farby pre časť textu. Zriedka sa stretávame aj s *chrysografiou*, t. j. s použitím kovových pigmentov (zlatá, strieborná). Málokedy sa na odlišenie od textového písma používajú aj iné

alebo zdobení. *Zdobené písmo*³⁵ môže mať tri základné formy: prizdobené litery, písárske iniciálky a iniciály. *Prizdobené litery* – či už majuskulného alebo minuskulného tvaru – môžeme charakterizovať ako najjednoduchšie formy zdobenia textu. Tieto litery sa od textového písma nelíšia veľkosťou, ale iba jednoduchým spôsobom prizdobenia – napr. prečiarknutím (často inou farbou ako základný text – zväčša červenou), prípadne vyfarbením uzavretého oblúčika a pod. Môžu stáť osamele alebo tvoriť kratší rad, resp. celé slovo či krátky text. Vznikajú priamo pri písaní hlavného textu, zriedka sú výtvorom neskoršieho komentátora či čitateľa.



Obr. 1: Vyjadrenie hierarchie písom pomocou troch rôznych druhov. V prvom riadku je skupina iniciál. Obr. 2: Prizdobené verzálky M a L.

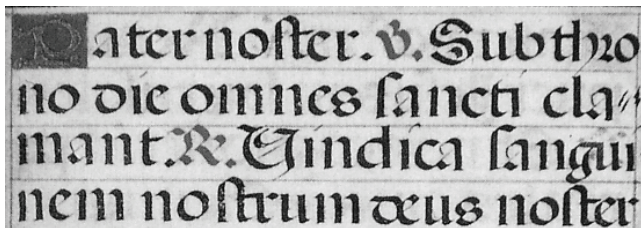
Vyššiu úroveň zdobeného písma predstavujú *písárske iniciálky*. Na rozdiel od iniciál sú ešte väčšinou dielom samotného pisára. Písárske iniciálky môžu mať formu zväčšených verzálok, často farebne odlišených od hlavného textu, ktoré sa však od iniciál líšia jednak menším rozmerom a jednak skromnejšou výzdobou. V rámci tejto kategórie môžeme rozlíšiť *zdobenú vetnú verzálku* (ozdobené začiatkové písmeno vety, ktoré sa jednoduchým zdobením alebo len veľkosťou líši od ostatných bežných verzákových tvarov) a výraznejšiu *iniciálnu verzálku* (stojí vždy na začiatku riadku a je výraznejšie odlišená od hlavného textu). V gotickom období rozoznávame podľa týchto kritérií *kadelu* (vetná verzálka veľkos-

farby (napr. biela na farebnom podklade v iluminovaných častiach Vyšehradského evanjelista).

³⁴ Počas karolínskeho obdobia bola napr. všeobecne rešpektovaná hierarchia skriptória v Tours: 1) Capitalis quadrata, 2) Uncialis, 3) Capitalis rustica, 4) Semiuncialis, 5) Minuscula Carolina. Do tejto kategórie môžeme zaradiť aj použitie *kapitálok* (písmená odvodené od kapitály, ale veľkosťou prispôbované bežnému textu napísanému obvykle v diplomatickej minuskule) v listinách 11. a 1. pol. 12. storočia pre zápis vlastných mien.

³⁵ Ako pendant k nemeckému ekvivalentu *Schmuckschrift* alebo *Zierschrift* sa nám ponúkajú dva slovenské varianty – písmo zdobené alebo písmo ozdobné. Uprednostnili sme pojem *zdobené* kvôli tomu, že predpokladá intenciu, zámerné zdobenie, naproti tomu termínom *ozdobné* písmo (t. j. nesúce nadpriemernú estetickú hodnotu) môže byť označené aj kaligrafické písmo textové a pomenovanie súvisí skôr so subjektívnym hodnotiacim procesom pozorovateľa.

ti aspoň dvoch bežných riadkov napísaná takým istým atramentom ako bežný text) a *lombarda* (farebne – zväčša modrou alebo červenou – od hlavného textu odlišená iníciaľna verzálka).



Obr. 3a a 3b: Iníciaľna verzálka P (ater) a zdobené vetné verzálky S(ub) a U(indica).



Obr. 4a: Kadela, t. j. gotická zdobená vetná verzálka N(am).

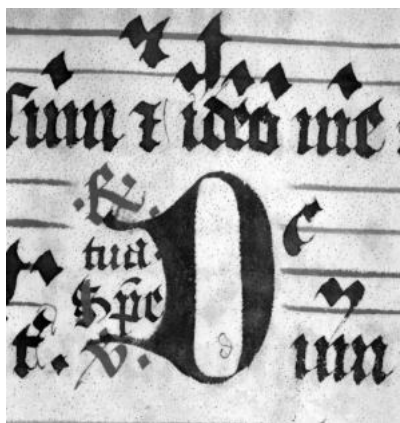


Obr. 4b: Gotické lombardy Q(ui) a S(i) ozdobené pomocou fleuronée a príklad pre vyplnenie prázdneho priestoru v riadku (fantastické tvory).



Obr. 5: Iniciála (historizovaná) D(eus).

Najnáročnejším ozdobným prvkom v písme je *iniciála*, t. j. písmeno, stojace obvykle na začiatku celého textu alebo jeho rozsiahlejšej časti, ktoré je zvýraznené svojou veľkosťou aj formou. Sprevádza ho často antropomorfná, zoomorfná alebo florálna výzdoba. V prípade, že sa v nej alebo na nej nachádza žánrový výjav s ľudskými postavami hovoríme o historizovanej iniciále. Najmä v 14. storočí sú iniciály (zriedka aj písárske iniciálky) sprevádzané tzv. *fleuronné* (z franc. „okvetinovanie“), t. j. lineárnym perokresbovým ornamentom vytvoreným štylizovanými perlami, púčikmi alebo palmetami (s jadrom alebo bez neho) a vláknami.³⁶ Zriedka sa v textoch objavujú skupiny iniciál (typické pre raný stredovek, obr. 1). Iniciály sú obvykle dielom špecialistu – iluminátora – a zhotovujú sa až po napísaní celého kódexu, resp. listiny. Kvôli tomuto oddelenému pracovnému postupu vynechali napríklad v gotike pisári miesto pre budúcu iniciálu. Na vynechanú plochu však napísali drobučkým písmom (obvykle gotickou kurzívou) *reprezentant*, t. j. písmeno, aké má na tom mieste iluminátor zhotoviť. Ako pendant k písmu zdobenému môžeme chápať jednoduché *textové písmo*.



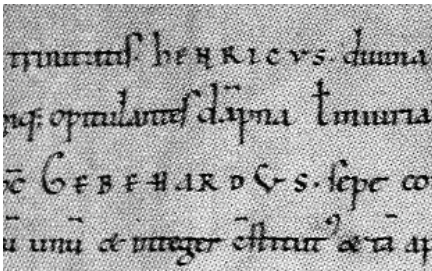
Obr. 6: Drobný reprezentant (kurzívne d), ktorý modrou lombardou D(um) nebol zakrytý.

va rozoznával základnú a vrchnú linku (pri majuskule), resp. *hornú*, *vrchnú*, *základnú* a *dolnú linku* (medzi nimi *horný*, *stredný* a *dolný priestor*). Litery vpísané iba do stredného priestoru môžeme charakterizovať ako *krátke* (napr. *a*, *e*, *i*, *o*), zasahujúce do dvoch priestorov ako *stredné* (napr. *b*, *d*, *g*, *p*) a zasa-

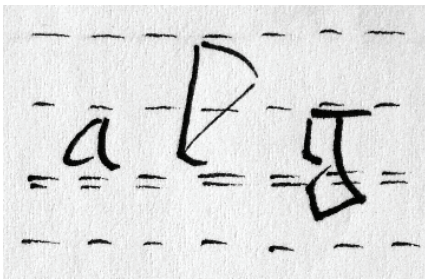
Vzhľadom k postaveniu písma **v rámci štvorlinkového systému** delíme písmo na dvojlinkovú *majuskulu* (ktorá môže mať kapitálne, unciálne, kurzívne alebo zmiešané formy) a štvorlinkovú *minuskulu*. V prvej skupine rozlišujeme *verzálky* (nem. Versalien – text, tvorený len majuskulou) a *kapitálky*. Kapitálky (nem. Kapitälchen) sú síce majuskulným (dvojlinkovým) písmom, no veľkosťou tvoria buď prechod medzi bežnou textovou minuskulou a majuskulou, alebo sú dokonca rovnako vysoké ako minuskula ostatného textu. Tvarovo ide o písmená odvodené takmer výlučne z kapitály a v staršej forme diplomatickej minuskuly sa často používali pre zápis vlastných mien.

Písmo môžeme z hľadiska priestoru popísať myslennými líniami, ktoré pomyselné vymedzujú (ohraničujú) grafémy. Už A. Húščava

³⁶ K zdobenému písmu pozri napr. JAKOBI-MIRWALD, Ch.: *Buchmalerei: ihre Terminologie in der Kunstgeschichte*. 2. vyd. Berlin 1997, najmä s. 40–89; JAKOBI-MIRWALD, Ch.: *Die Auszeichnungsschriften in mittelalterlichen Codices. Ein terminologisches Problem*. In: *Methoden der Schriftbeschreibung*. Zostor. Peter Rück. Stuttgart 1999, s. 107–117. V posledne menovanej práci podáva autorka aj stručný vývoj názorov od vojnového obdobia až do súčasnosti.



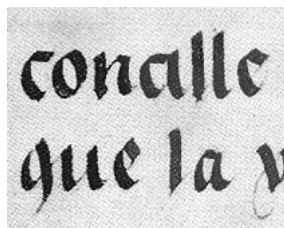
Obr. 7: Kapitálky sa veľkosťou pri-
spôsobujú minuskule (Henricvs).



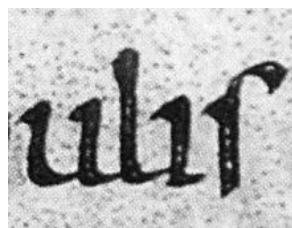
Obr. 8: Horná, vrchná, základná
a dolná linka ohraničujú horný,
stredný a dolný priestor.

hujúce do všetkých troch priestorov ako dlhé (napr. *f* alebo dlhé *s*).³⁷ Časti písmen nachádzajúce sa v hornom priestore označujeme ako *horné dĺžky*, v dolnom priestore ako *dolné dĺžky*.

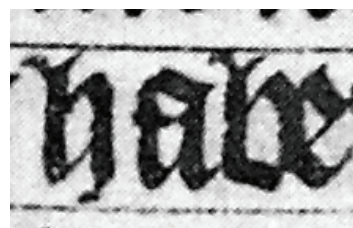
Horné alebo dolné dĺžky považujeme za lepší termín ako horné a dolné drieky J. Kašpara, keďže môžu byť zakončené rôznymi spôsobmi (napr. aj slučkami). Drieky môžu byť *vzpriamené* a horná, resp. dolná dĺžka sa môže zužovať, rozširovať alebo byť pravidelná. Dôsledkom techniky písania prevažuje zužovanie na dolných dĺžkach (napr. typické „dýkovo“ zúžené dolné dĺžky inzulárnej minuskuly), naopak horné dĺžky sa „rozširujú“ (kyjako ako pri ranej karolínskej minuskule alebo klinovito ako pri inzulárnej polunciále). Ďalej môžu byť *zavidlené*, *zahnuté* alebo *zakončené nepravou slučkou* (ťah slučky smeruje proti ťahu vychádzajúcemu z drieku – napr. kaligrafická gotická listinná kurzíva typu Trecento I.). Poslednou možnosťou tvorenia hornej dĺžky je jej zakončenie *slučkou* (pokračovanie ťahu vychádzajúceho z drieku písmena v-



Obr. 9a: Horné dĺžky
môžu byť zakončené
tupo.

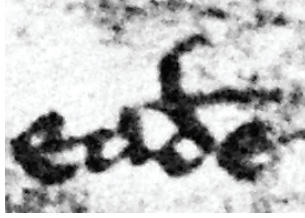


Obr. 9b: Horné dĺžky
rozšírené.



Obr. 9c: Horné dĺžky
zavidlené.

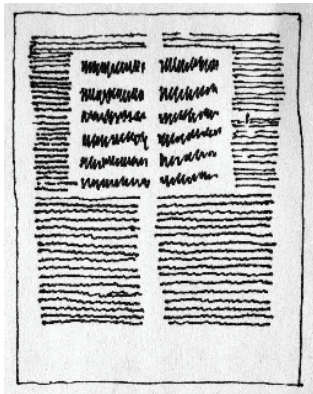
³⁷ HÚŠČAVA, A.: *Dejiny* (ako pozn. 15), s. 110–111. Naproti tomu KAŠPAR, J.: *Úvaha* (ako pozn. 11, s. 17) hovorí o základnej, strednej, vrchnej a dolnej dot'ahovacej linke.



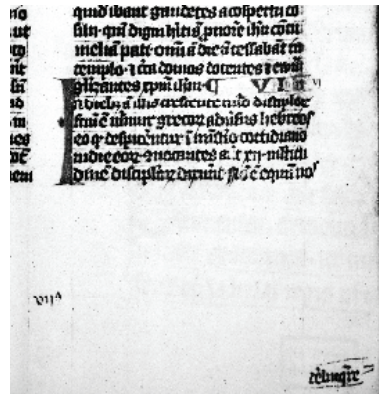
Obr. 9d: Horné dĺžky zakončené nepravou slučkou.

Obr. 9e: Horná dĺžka zakončená pravou slučkou.

Pri rozbere písma (napríklad pri rozbere istých kancelárskych zvyklostí alebo pri porovnávaní pisárskych rúk) je dobré postupovať od najvšeobecnejších javov ku detailnému opisu jednotlivých foriem. Ako jeden z všeobecných znakov textu opisujeme *textové zrkadlo* (nem. Schriftspiegel), t. j. rozvrhnutie textu v rámci celej písacej látky (fólia, listiny, epigrafického nosiča). Môže mať rôznu podobu: napríklad jednoduchý jednostĺpcový text, dvojtĺpcový text – prípadne s medziriadkovými (interlineárnymi) alebo okrajovými (marginálnymi) *glosami* (komentármi, doplnkami alebo opravami hlavného textu obvykle písanými písmom menších rozmerov ako hlavný text). Pri opise textového zrkadla kódexu sa uvádza počet stĺpcov a riadkov, prípadne prítomnosť reklamantov a kustód alebo aj forma záhlavia (napr. pri biblických knihách). Reklamanty a kustódy označujú správne poradie zložiek rukopisu. Ako *reklamant* označujeme prvé slovo (slová) z nasledujúcej zložky uvedené v pravom dolnom rohu verso strany posledného fólia predošlej zložky; *kustóda* je číselné vyjadrenie poradia danej zložky v rámci celého rukopisu – obvykle vo forme rímskeho alebo arabského čísla sa nachádza v strede verso strany posledného fólia každej zložky. Nad kustódou býva zväčša skratka pre *-us* (ako označenie radovej číslovky).



Obr. 10: Hlavný text s komentárom.



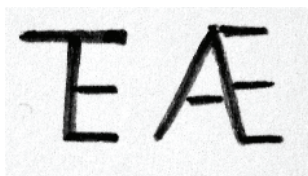
Obr. 11: Kustóda (rímska VII so skratkou *-us* vľavo dole) a reklamant vpravo dole.

Pri opise textového zrkadla zaznamenávame aj údaje o *vyplnení priestoru*, ktorý vznikol napríklad na konci odseku, ak slovo nedosiahlo až po pravé pomyselné ohraničenie stĺpca. Takýmto spôsobom prekonávali pisári pocit horor vacui v ranostredovekom období (typické napr. pre inzulárne písma, ale aj pre gotiku, pozri obr. 4b a 5). Z estetických dôvodov (možno aj aby sa predišlo neskorším doplneniam textu) boli niekedy takýmto spôsobom vyplňané aj posledné riadky gotických listín (najmä v 13. a v 1. polovici 14. storočia). Naopak mimoriadne vzdialenosti riadkov (iba miestami prerušené enormne predĺženými hornými dĺžkami) patrili k základným znakom staršej diplomatickej, resp. kuriálnej minuskuly. Pri opise textového zrkadla listiny si všímame aj *členenie textu* (ak nie je iba v jednom bloku): napr. osobitne umiestnenie subskripčných a datačných formuliek. Aj pri opise nápisu uvádzame jeho umiestnenie v rámci nosiča (rozvrhnutie textu nápisu).

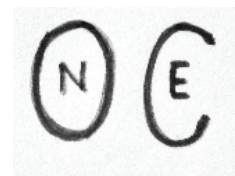
Oddelene v rámci slova môžu stáť **skupiny písmen**. Môže ísť o písmená spojené spojnicami (t. j. o „nepravé ligatúry“) alebo o ligatúry v pravom slova zmysle. *Ligatúra* predstavuje spojenie dvoch alebo viacerých písmen, vďaka ktorému sa zmení tvar aspoň jedného z nich (najčastejšie *ct*, *et* alebo *st*). *Spojenie písmen* (*nexus litterarum*) je jav, pri ktorom sa časti písmen síce prekrývajú, ale ani jedno z nich nemení svoj tvar. *Enkláva* (*litterae inscriptae*) predstavuje jedno písmeno vpísané do druhého (časté napr. pri novovekých nápisoch). Ak sa písmená pretínajú, môžeme hovoriť o *písmenách s presahom* (*litterae intercisae*).



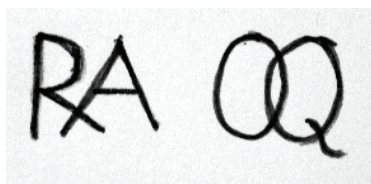
Obr. 12: Ligatúra *et*.



Obr. 13: Spojenie písmen (*nexus litterarum*).



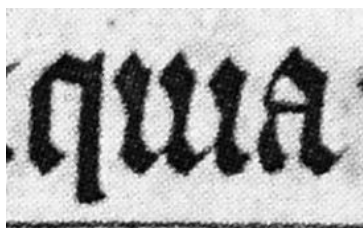
Obr. 14: Enkláva (*litterae inscriptae*).



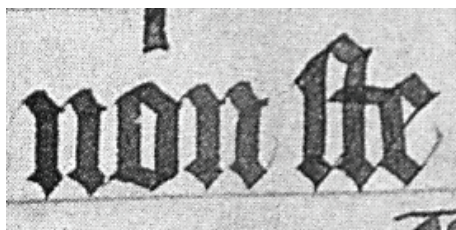
Obr. 15: Písmená s presahom (*litterae intercisae*).

Pri opise **konkrétnych foriem** písmen si ako najdôležitejšie termíny môžeme zdefinovať nasledovné pojmy: *Písmeno* (synonymicky je možné použiť aj termín *litera*) je vytvárané jedným alebo viacerými *ťahmi*. Ťah je pôvodne pohyb písárovej ruky, zároveň tak môžeme označiť pri paleografických textoch a maľovaných nápisoch či grafity aj stopu, ktorú zanechá písací nástroj na písacej látke a v prenesenom význame tak môžeme označiť aj elementy nápisových písmen. Ťahy sú z hľadiska ich hrúbky *rovnomerné*, alebo s kontrastom *vlasových a tieňových ťahov* (striedanie tenkých a hrubých ťahov).

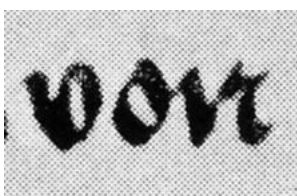
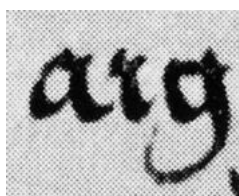
Hlavným vertikálnym stavebným prvkom písmena je **driek** (t. j. jednoduchý vertikálny ťah – nem. Schaft). Tvorí obvykle jedinú časť písmena *I, i* resp. časti písmen ako *A, D, E, a, g, m* a pod. Jeho vrchná časť (*vrcholok*) môže byť zakončená *tupo, nasadením pera* (nem. Ansatz), *ohnutím* (napr. tvar pred zlomením) alebo je (hore a/alebo dole) *jednoducho* alebo *dvojito zlomená*. V neskorogotickom období nastáva rozštiepenie (paralelizácia) vrcholových, resp. spodných častí driekov, ktorá v novovekom období vyústi do rozštiepenia celých driekov.



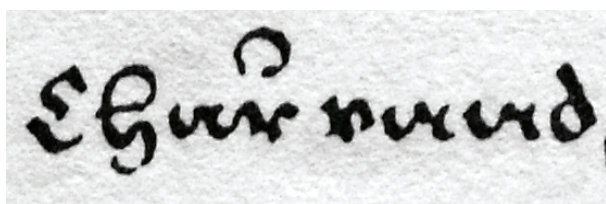
Obr. 16a: Dvojité zlomenie driekov.



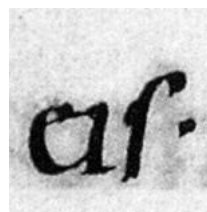
Obr. 16b: Dvojité zlomenie driekov (plamienkový typ typický pre neskorú gotiku).



Obr. 17: Rozštiepenie vrcholkov driekov *r* a *n*, resp. vrcholkov aj pätiiek *I* a *V*.

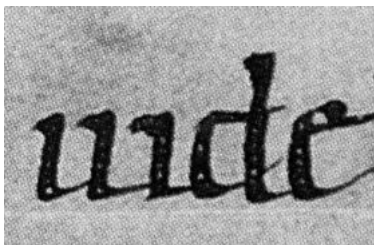


Obr. 18: V texte *Chur unnd* je rozštiepenie driekov najmarkantnejšie pri *r* a *n*.

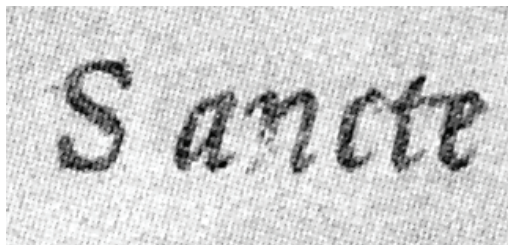


Obr. 19a: Dolné zakončenie drieku s pätkou (písmeno *i*).

Na základnej linke môže byť driek ukončený *tupo, ostro, pätkou* (nem. mit Füßchen) alebo *odsadením pera* (nem. mit Abstrich) alebo *zlomením* (obr. 16a, b). V prípade novovekých písiem môže byť *ohnutý* (nem. gebogen). Pri nápisových písmach sa vyskytuje ukončenie pomocou *tŕňa* (obr. 24) alebo *serify* (dokonalejší, pomocou kružnice vytváraný tŕň, ako pri klasickej kaligrafickej antickej kapitále).

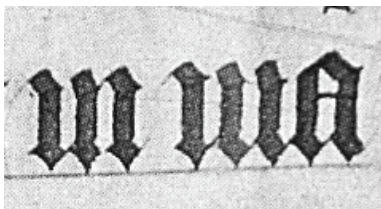


Obr. 19b: Dolné zakončenie drieku s odsadením pera.



Obr. 19c: Dolné zakončenie drieku ohnutím.

Typickým znakom kurzívnych písiem sú *spojnice driekov*, resp. *oblúčikov* (nem. Schaftverbindungen, resp. Bogenverbindungen), vytvárané vlasovými alebo rovnomernými ťahmi v dôsledku rýchleho a spojitého písania, keď pisár nezdvíhal pero od písacej látky. Spojnice driekov môžu spoluvytvárať tzv. efekt „pilkových zubov“ (nem. Sägezähneeffekt; drieky so svojimi spojnicami majú tvar akoby zubov na pilke – jav typický pre vrcholnogotickú kurzívu po cca. 1370/80 pozorovateľný najmä pri za sebou nasledujúcich písmenách *i, m, n, u*, obr. 45). Pre gotické obdobie je charakteristickým znakom *analogická organizácia driekov* (nem. Angleichung der Schäfte), t. j. potlačenie spojnic driekov, ktorého výsledkom je, že za sebou nasledujúce *i, u, m, n* sa bez znalosti jazyka textu prakticky nedajú rozoznať.

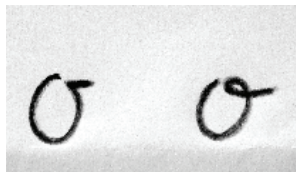


Obr. 20: Analogická organizácia driekov in via (typické pre gotiku).

Ďalším dôležitým stavebným prvkom písmena je *oblúčik* (nem. Bogen).³⁸ Tvorí obvykle základný okrúhly element písmen *B, C, D, b, c, d, e, g, h, o, p* a pod. Charakteristickým elementom sú v ranogotickom období tzv. *oblúčikové dotyky* (nem. Bogenberührungen), na ktoré vo vrcholnogotickom období nadviazali (*Meyerove*) *oblúčikové spojenia* (nem. Bogenverbindungen). Prvý termín označuje dotýkajúce sa oblúčiky dvoch susedných písmen, druhý pomenúva stav po ich splynutí. Až prítomnosťou Meyerových oblúčikových spojení sa z ranogotickej minuskuly stáva vrchol-

³⁸ Uprednostnili sme doslovný kalk z nemčiny, ktorý môže byť použitý tak pre okrúhly element *b, d* (doposiaľ používaný termín odvodený od antropomorfných predstáv – *bruško* – pozri SOPKO, J.: *O najstarších kódexoch* (ako pozn. 16, s. 53, 64) ako aj pri *g* a *p* (*hlavička* – Tamže, s. 55). Termín *oblúčik* je vhodný pre oba typy okrúhlych písmen, je sémanticky nezaťažený, koreluje s termínom *oblúčkové spojenie* a keďže je aj medzinárodne uznávanější, je podľa našej mienky vhodnejší a v práci budeme používať tento výraz.

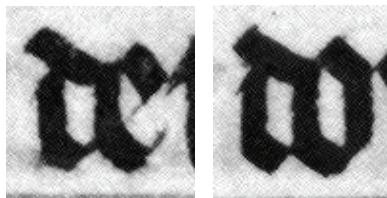
ne gotická. Termíny zaviedol pred vyše storočím Wilhelm Meyer, podľa ktorého sú obvykle pomenované.³⁹ Popredný český paleograf J. Pražák nazýval tento jav „zduřování písmen“,⁴⁰ čo podľa nás nie je najvhodnejší termín. Pri novovekých písmach sa objavuje *zatrhnutie oblúčika*, resp. *zatrhnutie so slučkou*. Okrem drieku a oblúčika je tretím hlavným stavebným prvkom písmen *brvno* (nem. (Quer)Balken). Je to hlavný horizontálny stavebný prvok pri literách ako *C, E, T, c, f, e, r, t, z*.



Obr. 21: *Zatrhnutie oblúčika (resp. zatrhnutie so slučkou).*

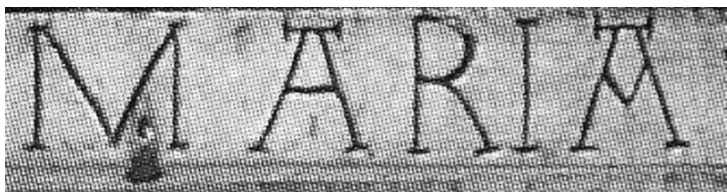


Obr. 22: *Pre ranogotickú minuskulu sú typické oblúčikové dotyky.*



Obr. 23a, b: *Vrcholná gotika je charakteristická oblúčikovými spojeniami.*

Pri **majuskulných písmach** môžeme v zásade hovoriť najmä o tvaroch kapitálnych alebo unciálnych. Tvary kurzívne (staršia rímska kurzíva, resp. cisárska kurzíva) sa na našom území takmer nepoužívali.⁴¹ V ranom stredoveku sa v strednej Európe objavujú hranaté kapitálne tvary (napr. *C, D, S* inšpirované runovými znakmi). V gotickom období sa verzálky vytvárajú synkretizmom kapitálnych a unciálnych tvarov, čím môžu vzniknúť hybridné tvary ako *pseudo-unciálne A* alebo *T*.



Obr. 24: *Trapézové A (posledné je s prelomeným brvnom). Písmená sú zakončené trňmi (nie dokonalými serifami).*

³⁹ MEYER, W.: Die Buchstaben-Verbindungen der sogenannten gotischen Schrift. In: *Abhandlungen der Kgl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, phil.-histor. Klasse, N. F. J. 6*. Berlin 1897, s. 1–124.

⁴⁰ PRAŽÁK, J.: Názvoslovní knižních písem v českých zemích II. 14.–15. století. In: *Studie o rukopisech 5*, 1966, s. 1–30. Citát s. 10.

⁴¹ Jedinú výnimku tvorí nápis staršou rímskou kurzívou (porovnaj vyobrazenie v: ŽÁK-MATYASZOWSKY, F.: *Antické nápisné pamiatky na území Slovenska*. Nitra: UCM 2003, nápis č. 134).



Obr. 25: Pseudounciálne A (zo slova ANDREAS).

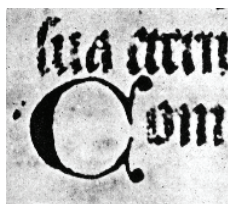


Obr. 26: Vľavo uzavreté unciálne M (LVM CIV).



Obr. 27: Symetricky otvorené unciálne M v slove DALM(ACIE) s omegovým znakom skrátania.

Typickým javom vrcholnogotickej majuskuly je uzatváranie plochy opisanej písmenom (napr. uzatváranie oblúčikov). Pozorovateľné je najmä po polovici 13. a pred koncom 14. storočia. V ranogotickej podobe je evidentná ešte iba tendencia ku podobnému uzatváraniu.



Obr. 28: Ranogotická tendencia k uzatváraniu plochy písmena.



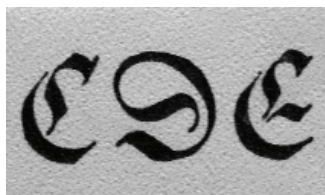
Obr. 29: Uzatvorenie plochy písmen (TE) je typické pre vrcholnú gotiku.

S novými tvarmi sa stretáme na sklonku stredoveku, keď s ranohumanistickou majuskulou prichádza epsilonové E, pseudobyzantské M a rutové (kosoštvorcové) O. Toto majuskulné písmo je zároveň typické omegovitými drikmi, resp. drikmi s polovičným nodusom alebo s nodusom.

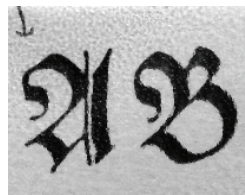


Obr. 30: Typické ranohumanistické tvary (E, M, O, I, I, I).

Fraktúrové verzálky sú typické dekonštrukciou tvarov (rozpad písmena na viacero akoby samostatne stojacich častí) a najmä ozdobnými nasadeniami v tvare „sloních chobotov“ (nem. terminus technicus *Elephantenrüssel*).

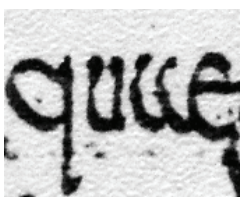


Obr. 31a: Dekonštrukcia verzálok (pri písmene C a E).

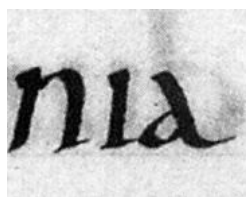


Obr. 31b: Pre fraktúru typické „slonie choboty“.

V našej oblasti sa pre textové písmo používala prevažne **minuskula**. Opis niektorých minuskulných tvarov nám uľahčujú medzinárodne bežne akceptované termíny ako skrinkové tvary *a*, *o*, *p* alebo okrúhle *d*, *r*, *s*:



Obr. 32a: cc-forma *a* (typická pre rano-stredoveké obdobie, *quae*).



Obr. 32b: Jednooblúčikové *a* s doľava nakloneným driekom (cca. 8.–11. stor.).



Obr. 32c: Jednooblúčikové *a* so vzpriameným driekom (od cca. 12. stor. v gotizovanej podobe aj v 13. a 14. stor.).



Obr. 32d: Dvojoblúčikové *a* (14. stor. – menej aj 15. stor.), prípadne plamienkového typu (druhý obrázok).



Obr. 32e: Skrinkové *a* (cca. posledná tretina 14. a prvá tretina 15. stor.).



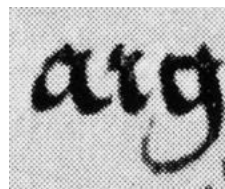
Obr. 32f: Litera a s roztrhnutým horným oblúčikom (cca posledné dve tretiny 15. stor.).



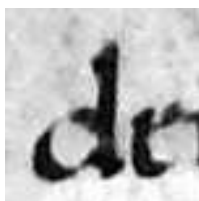
Obr. 32g: Okrúhle a⁴² (u nás od cca 14. stor.).



Obr. 32h: Písmeno a s paralelizovaným (roztrhnutým) vrcholkom (cca posledné dve tretiny 15. a prvá tretina 16. stor.).



Obr. 32i: Litera a s paralelizovaným (roztrhnutým) driekom (cca od tretiny 16. do 19. stor., naig).



Obr. 33a: Vzpriamené d.



Obr. 33b: Okrúhle d.⁴³



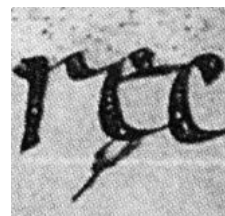
Obr. 33c: Okrúhle d s kontraťahom na hornej dĺžke (typické pre koniec 14. a pre 15. stor.)



Obr. 33d: Skrinkové d (cca 3. tretina 14. a prvá tretina 15. stor.).



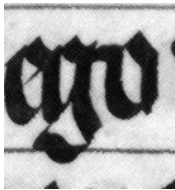
Obr. 33e: Kurzívne d.



Obr. 34: Litera e caudata.

⁴² Pomenovanie okrúhle a je azda vhodnejšie ako často používané označenie „kurzívne“ a – keďže takýto tvar môže mať „a“ aj v gotickej bastarde, karolínskom písme glos a pod.

⁴³ J. Sopko (O najstarších kódexoch, ako pozn. 16, s. 55) uprednostňuje termín *uncialne d*.



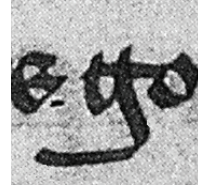
Obr. 35a:
Komplikované g.



Obr. 35b:
Zjednodušené
minuskulné g.



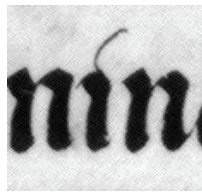
Obr. 35c:
Písmeno g
so slučkou.



Obr. 35d: Litera g s
otvorenou slučkou
(„otvorené g“).



Obr. 36a: Písmeno i
(bez rozlišovacieho
znaku – do cca
2. pol. 12. stor. –
neskôr len popri
iných formách i).



Obr. 36b: Litera i
s vlasovým šikmým
ťahom (i s „dĺž-
ňom“ – cca od
2. pol. 12. stor.
do novoveku).



Obr. 36c: Písmeno
i so zaobleným
vlasovým ťahom
(cca od konca
13. stor. do konca
stredoveku).



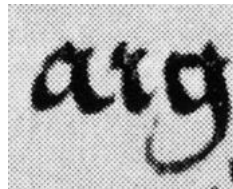
Obr. 36d:
Litera
i s bodkou
(od cca 2. pol.
14. stor.).



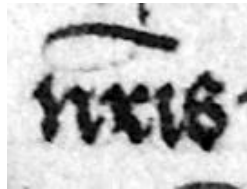
Obr. 37a:
Vzpriamené r
(eventuálne
s háčikom).



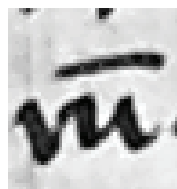
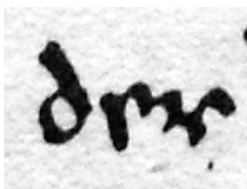
Obr. 37b:
Okrúhle r
(od cca 11. stor.).



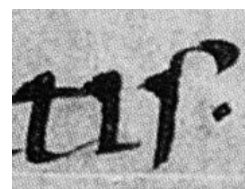
Obr. 37c: Písmeno r s rozštiepeným
vrcholkom (prvý obr.), resp. pätkou
(druhý obr.) typické pre 15. (menej
pre 16.) stor.



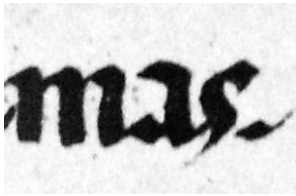
Obr. 37d: Rozštiepené r
(driek rozštiepený od 16. stor.).



Obr. 37e:
Kurzívne r.



Obr. 38a: Dlhé
s (prípadne s ostňom).



Obr. 38b: Pretiahnutý tvar koncového s (typické pre gotiku).



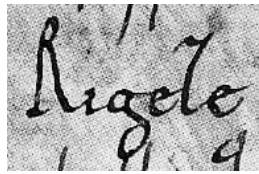
Obr. 38c: Okrúhle s praclíkové.



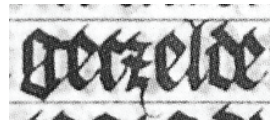
Obr. 38d: Okrúhle s chrbtové.



Obr. 38e: Okrúhle s šestkové.



Obr. 39a: Dlhé z (Rigeze) typické pre raný stredovek.



Obr. 39b: Krátke z.



Obr. 39c: Trojkové z.⁴⁴

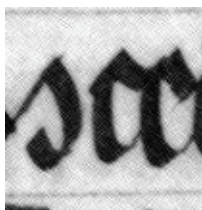
Z dôvodu šetrenia miesta na finančne náročnom písacom materiáli a pri niektorých písomnostiach aj z dôvodu šetrenia času (napr. pri diktáte) sa zaužívali už v starovekom období *skratky* a *značky pre skrátene*. Medzi obvyklé stredoveké spôsoby skrátene patrili kontrakcie (skrátene slov vypustením litier z jadra slova), suspenzie (skrátene slov vypustením jeho koncovej časti) a skrátene pomocou zaužívaných značiek skrátene.⁴⁵ Medzi najobvyklejšie *značky skrátene* patril *titulus* (väčšinou vodorovný jednoduchý ťah označujúci, že slovo je skrátene).⁴⁶ Mohol mať jednoduchý tvar (v knižných písomnostiach, resp. počas gotiky). V listinách karolínskeho a postkarolínskeho obdobia ho nájdeme v tvare polovičnej osmičky, v pápežskej kúrii sa v gotike (a aj v strednej Európe počas 13. a na prelome 15. a 16. storočia) používal aj *titulus* v tvare omega (obr. 27).

Skratky predstavujú znaky s vlastným významom (aj keď sa mohli čítať rôzne – podľa kontextu), ktoré vznikli buď štylizáciou tvarov (napr. gotická skratka pre *-rum*) alebo substitúciou za iný zástupný znak (napr. gotické *et*). Medzi najčastejšie formy patria:

⁴⁴ Dobrú a konzekventnú terminológiu uvádza: SCHNEIDER, K.: *Paläographie und Handschriftenkunde für Germanisten*. Tübingen 1999, s. 215–216.

⁴⁵ CAPELLI, A.: *Dizionario di abbreviature latine ed italiane*. 6. vyd. Milano 1990, s. XI–LVI.

⁴⁶ JACOBI-MIRWALD, Ch.: *Buchmalerei. Ihre Terminologie in der Kunstgeschichte*. 2. vyd. Berlin: Dietrich Reimer Verlag 1997, s. 46.



Obr. 40a: Staršia forma con- v tvare zrkadlovo obráteného c.



Obr. 40b: Mladšia forma con- v tvare arabskej dvojky.



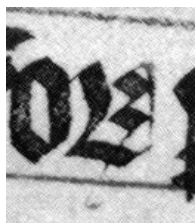
Obr. 41a: Sedmičkové (tirónske) et (prípadne s brvnom priečne cez drielk).



Obr. 41b: Sedmičkové et so skráteným brvnom.



Obr. 42a: Jednoduché -rum.



Obr. 42b: Komplikované -rum.



Obr. 43: Dva, voči dnešným výrazne odlišné, tvary číslic: 7 a 4 (text: de(m) 74 ist).

Okrem znakov pre písmená a skratky sa v texte stretne aj s grafémami označujúcimi **číslice**. Až do 14. storočia sa v strednej Európe objavujú iba rímske číslice (obvykle v tvare minuskulných lícier *i, v, x, l, c, d*, v datáciách listín prevažujú verzálky ako *M, C, L, X, V, I*). Arabské číslice sa v Uhorsku objavujú v období vlády Ľudovíta z Anjou. Oproti dnešným tvarom sa líši najmä gotický tvar číslic 4 (tvar polovičnej osmičky), a 7 (podoba „striešky“).

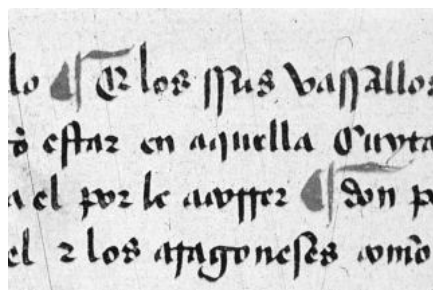
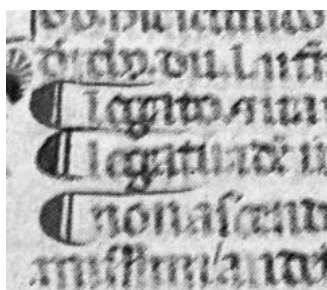
Celkový obraz písomnosti dotvárajú **pomocné znaky**, ktorým chýbajú fonetické ekvivalenty v jazyku. Patria medzi ne najmä znaky interpunkčné, deliace, znaky skrátenia, textovokritické znaky a neumy. Už v stredoveku sa ich snažil systematizovať Izidor Sevillský vo svojej encyklopedickej práci.⁴⁷

Interpunkcia až do konca stredoveku nenadobudla pevné pravidlá a tak aj o *interpunkčných znakoch* môžeme povedať, že nie sú používané všade rovnako, ich základnými tvarmi však sú priečny ťah, priečny ťah s bodkou, bodka a dvojbodka. Znakom, ktorý čitateľa od vrcholného stredoveku upozorňoval na rozdelenie slova medzi dva riadky,

⁴⁷ ISIDOR ze Sevilly, *Etymologiae I–III*. Preložil D. Korte. Praha 2000, s. 98–105.

bol *rozdeľovník* – obvykle vlasový ťah na konci riadku – jednoduchý (často vychádzajúci ešte z posledného písmena v riadku), dvojité alebo „cickakovitý“.

Jedným zo znakov, členiacich text, je aj *alinea* (znak paragrafu, majuskulné C, pochádzajúce z označenia pre hlavu – *caput*), ktorý Izidor Sevillský ešte nespomína, keďže sa v textoch objavuje až od 13. storočia. Pri nápisoach sa často stretne s *oddeľovacím znakom* (napr. vo forme bodky v strede stredného priestoru).

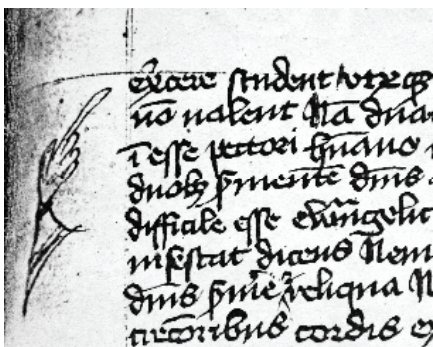


Obr. 44: *Alinea, resp. paragraf.*

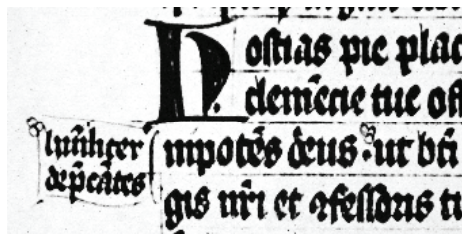
Spomedzi pomocných znakov sa v našich rukopisoch vyskytujú aj **textovokritické znaky** (podľa Izidora Sevillského *notae sententiarum*). Do tejto skupiny patria: *asteriscus* (hviezdička, označujúca miesta, ktoré sú vynechané), *obelus* (vodorovný ťah naznačujúci zbytočné zdvojenie alebo zlé znenie textu), *obelus superne appunctatus* (používa sa na označenie miest, kde nie je isté, ktorá sa má odstrániť), *asteriscus cum obelo* (označenie zle umiestnených veršov), *anti-graphus cum puncto* (označuje miesta, kde majú preklady odlišný význam), *antisigma* (označuje výmenu veršov), *antisigma cum puncto* (výber jedného z dvoch veršov), *ceraunium* (označuje viacero zle umiestnených veršov), *cryphia* (dolná časť kruhu s bodkou, označujúca nejednoznačné a otázne miesta), *lemniscus* (zvislý ťah medzi dvoma bodkami na miestach, ktoré vlastnými slovami využívajú pasáže z Biblie) a iné.⁴⁸

S týmito znakmi sa v kódexoch z územia Slovenska stretávame zriedkavejšie – najčastejším znakom je jednoznačne *asteriscus*, ktorým obvykle pisári naznačujú doplnky do základného textu, pričom ním označia doplnok aj miesto v hlavnom texte, kam svoj text vsúvajú. Medzi textovokritické znaky môžeme v podstate zaradiť aj obrázok predlaktia ruky, obvykle so vztyčeným ukazovákom, smerujúcim k miestu v texte, na ktorom má čitateľ zvýšiť pozornosť (*nota bene*). Aj tento znak je pomerne častý v bratislavských rukopisoch.

⁴⁸ Tamže; CAPELLI, A.: *Dizionario* (ako pozn. 45), s. LI-LII. Obaja autori uvádzajú aj ďalšie – menej časté značky.



Obr. 45: Ručička vo funkcii Nota bene a kurzíva s efektom pílkových zubov.



Obr. 46: Značka pre vsuvku v tvare trojlístka.

Do skupiny textovokritických znakov bezpochyby patria aj *značky pre vsuvky a opravy*. Medzi takéto znaky patrí podbodkovanie slova (nem. Tilgung), ktoré naznačovalo, že slovo je napísané zle (obvykle bolo nad ním alebo na margu opravené). V rukopisoch z knižnice Bratislavskej kapituly sa napr. často využíva *V* alebo obrátené *V*, označujúce miesto, kam sa vkladá krátka textová vsuvka.

Kritériá pre analýzu historických písiem

Pri analýze písma, ktorej cieľom je zaradiť text do písmoveho štýlu, druhu a typu (a tým ho datovať a lokalizovať), resp. ktorého cieľom môže byť porovnanie písárskych rúk, je potrebné postupovať od opisu všeobecného obrazu písma až ku opisu jednotlivých foriem písmen. Pre rozlíšenie dvoch podobných rúk (najmä v rámci jedného skriptória, resp. kancelárie) nie sú často rozhodujúce morfológické rozdiely, ale celkový dojem, akým písmo „pôsobí“ na pozorovateľa. Pritom nie vždy je jednoduché nájsť pojmy, ktoré by vystihovali celkový charakter písárskej ruky.⁴⁹ Na objektívnejšie postihnutie celkového dojmu písárskej ruky navrhol Ettore Falconi používať tri kategórie: duktus, modul a váhu písma.⁵⁰ Najväčší dôraz kládol na výskum duktu. V jeho ponímaní je *duktus* „esencia“, ktorá robí určité písmo špecifickým. Podľa neho je to „súhrn elementov, ktoré sú spoločné písmenám, resp. celým skupinám litier“. *Modul* chápe ako kategóriu, vyjadrujúcu absolútnu veľkosť písmena (pomer jeho výšky a šírky). Kritérium *váhy* má charakterizovať pomer popísaného a prázdneho priestoru a podľa neho autor delí písma na ťažké a ľahké (paleografi v nemecky hovoria-

⁴⁹ Termín *písárska ruka* je vhodný pre typický rukopis istého pisára, termín *pisárova ruka* je vhodnejší ako označenie reálnej končatiny (napríklad pri opise vedenia ruky po písacej látke).

⁵⁰ FALCONI, E.: *Note di metodo sulla ricerca paleografica*. Parma 1973. Najnovší prehľad terminologických návrhov ponúkajú Armando Petrucci a Gudrun Brom: PÉTRUCCI, A.: Die beschriebene Schrift. In: *Methoden der Schriftbeschreibung*. Ed. Peter Rück. Stuttgart 1999, s. 9–15; BROM, G.: Neue Vorschläge zur paläographischen Schriftbeschreibung. In: Tamže, s. 21–42.

cich krajinách používajú pojmy s analogickým významom: „tmavé“, resp. „svetlé“ písmo). Táto kategória závisí od použitého písacieho náčinia, látky, atramentu, ale aj tlaku pisárovej ruky a uhla, ktorý zvierá písacie náčinie s písacou látkou.

Už dávnejšie používal všetky tri kritériá Jean Mallon.⁵¹ Významný český paleograf Jiří Pražák navrhol zaviesť navyše kategóriu *celkový dojem a charakter písma* (ktoré majú vyjadrovať vzájomný vzťah písmen, slov a riadkov).⁵² V bývalej československej terminológii sa pojem duktus udomácnil ako charakterizácia písma vzhľadom na plynulosť a dynamiku ťahov. Podľa toho boli písma označované ako písmo s pokojným duktom, resp. dynamické písma a pod.

Ako reakciu na diskutovanú exaktnosť týchto kritérií sa iní paleografi snažili zaviesť objektívne merateľné kritériá a priblížiť paleografiu exaktným vedám. Léon Gilissen, vychádzajúc z Mallonových prác, meral uhol písma, presný modulový pomer, komplikovanou formulkou vypočítaval váhu písma, analyzoval duktus, všimol si morfológiu písmen a celkový štýl. Pri uhle písma je podľa Gilissena jedno, či paleograf meria uhol, ktorý zvierala ruka, resp. písacie náčinie a písacia látka alebo uhol medzi tieňovým a vlasovým ťahom písma. Obe veličiny sú navzájom závislé. Pri kategórii modulu pozná dve veličiny – jednak absolútny modul (výška/šírka určitého konkrétneho písmena) a jednak priemerný modul (priemer z tisíc meraní, z ktorého vypočíta tzv. priemerné písmeno). Na priemerný modul nadväzuje priemerná výška riadku. Pomer medzi priemernou výškou písmena a riadku mu dáva „výšku písma“ a pomer medzi priemernou šírkou písmena a riadku mu dáva „hustotu písma“. Kategória duktu preňho predstavuje poradie ťahov, pomocou ktorých pisár vytvára písmeno. Zatiaľ čo štýl vyjadruje opakovanie určitých javov, ktoré sú charakteristické pre určitú dobu alebo skriptórium, morfológia si všima práve jedinečnosť tvarov písomných elementov tej ktorej ruky.⁵³ Gilissenov návrh môžeme označiť za v podstate posledný vážnejší prínos do diskusie o kritériách pre rozlišovanie pisárskych rúk. Vzhľadom na svoju mimoriadnu časovú náročnosť a otáznny efekt sa však jeho kritériá neuplatnili. Záverom konštatujeme, že sa musíme spoliehať na istú dávku subjektívneho prístupu bádateľa (tak ako napríklad v práci z dejín umenia) a že sa podľa nášho názoru fenomén písma nedá exaktne vyjadriť. Ved' Gilissenom „vyrátané“ priemerné písmená vlastne reálne nejestvujú a napokon – čo je najväčšia slabina matematicko-štatistických metód⁵⁴ – rukopis jednotlivca sa časom mení. Napriek nemožnosti exaktných metód však ostáva paleografia vedou – vedou humanitnou.

⁵¹ MALLON, J.: *Paléographie romaine*. Madrid 1952, s. 22–23.

⁵² PRAŽÁK, J.: *Názvosloví I* (ako pozn. 25), s. 7.

⁵³ GILISSEN, L.: *L'expertise des écritures médiévales. Recherche d'une méthode avec application à un manuscrit du XIe siècle. Le Lectionnaire de Lobbes (Codex Bruxellensis 18018)*. Gent 1973.

⁵⁴ Naposledy zhrnuli terminologické návrhy Armando Petrucci a Gudrun Brom (ako pozn. 50).

Aj Jozef Mistrík vo svojej *Grafológii* zdôrazňuje, že treba pri opise rukopisu postupovať od všeobecných kritérií ako „využitie plochy, rozloženie textu na ploche a celková grafická úprava, tzv. fasáda textu. Potom sa robí detailný rozbor jednotlivých znakov a ich najbližšieho kontextu“.⁵⁵ Záverom teda navrhujem používať rozlišovacie kritéria, ktoré sa dajú začleniť do dvoch skupín – kritériá charakterizujúce celkový dojem a kritériá vystihujúce morfológiu jednotlivých písmových komponentov (nielen litier). Ak postupujeme systematicky od najvšeobecnejších ku konkrétnym, opisujeme celkovú podobu textu, vety a slová, grafémy a ich spoje a nakoniec jednotlivé ťahy písárovej ruky.⁵⁶

Pri analýze môžeme písmo najskôr rozdeliť podľa primárneho **funkčného použitia** na knižné, listinné alebo nápisové. Ďalej opisujeme **svetlosť textu** – t. j. pomer popísaného priestoru k priestoru medzi riadkami (pôsobí robustne, resp. tmavé písmo verzus pôsobí ľahko, resp. svetlé písmo). Pozorujeme napríklad, či je zreteľné oddelenie horného a dolného, resp. pravého a ľavého marginálneho priestoru nosiča (napríklad fólia kódexu alebo listiny) od popísanej časti nosiča (opačným príkladom je písmo natlačené k okrajom, aké je typické napr. pre jednoduché uhorské listiny 13. stor.). Pre texty do 10. storočia má význam pozorovať aj, či sú slová zreteľne oddelované. Ďalším skúmaným kritériom pre definíciu konkrétneho písma je **váha (hustota) písma** (pomer popísaného a nepopísaného priestoru v rámci slova, ktorý vypovedá o tlaku písárovej ruky, o šírke jeho ťahov, ktoré závisia aj od spôsobu zrezania pera).

Dôležité je sledovať aj **dynamiku písma** (staršie pomenovanie duktus), ktoré môžeme charakterizovať podľa pravidelnosti v tvorbe litier, podľa pravidelnosti medzier medzi nimi, podľa pokojného, resp. naopak dynamického spôsobu zápisu. Dôležité je vnímať aj **horizontálny sklon písma** (smerovanie riadkov – nahor, dolu, striedavé), ako aj **vertikálny sklon** (uhol driekov, resp. horných dĺžok voči základnej linke). Písmo charakterizuje aj jeho **modul**, t. j. pomer výšky a šírky grafém (vzhľadom na domáce zaužívané termíny sa miesto pojmov súmerný, široký alebo vysoký modul môžu uplatniť aj označenia ako písmo komponované, resp. koncipované do šírky, resp. do výšky⁵⁷). Napokon všeobecné vlastnosti daného textu vystihuje **kaligrafický typ** použitého písma (písmo kaligrafické, jednoduché alebo zbežné).

Od všeobecných charakteristík prechádzame pri paleografickej analýze ku postihnutiu tvarov jednotlivých grafém: **Morfológia tvarov** písmen (a iných písomných elementov) podlieha tak ako iné estetické fenomény pomerne častým zmenám a módam. Je úlohou paleografa, aby svojimi analýzami určil, ktoré písmená najviac podliehajú módnym trendom a pomáhajú určiť jednotlivé periódy. Logicky ide o najobvyklejšie a najčastejšie tvary (písmená *a, o, e, m, n, s*, ako aj o niektoré skratky, ktoré to však sú, závisí od použitého jazyka a konkrétneho

⁵⁵ MISTRÍK, J.: *Grafológia. Synkritická analýza v modernej grafológii*. Bratislava 1985, s. 140.

⁵⁶ Podobnú štruktúru cituje podľa neuvedeného zdroja aj ŠUPŠÁKOVÁ, B.: *Písané písmo* (ako pozn. 20), s. 120.

⁵⁷ Použil J. SOPKO (ako pozn. 41) s. 55, 64. Táto kategória sa zo štylistických zámerov dá vyjadriť aj inými výrazmi: „písmo tejto ruky má vertikálny ráz“ (Tamže, s. 64).

historického obdobia). Naopak komplikované tvary, skladajúce sa z čo najväčšieho množstva ťahov, resp. málo často sa vyskytujúce grafémy (napr. litera *f*, *g*, *z*, niektoré skratky alebo verzálky) môžu najviac pomôcť pri rozlíšení jednotlivých písárskych rúk v rámci toho istého obdobia. Pre tento účel je dôležité zistiť všetky zvláštnosti písárskej ruky (všetky odlišnosti od kánonu toho ktorého písomného druhu a typu). Morfológiu tvarov najlepšie vystihuje spôsob vytvárania litier (výstavba písmena daná smerovaním jednotlivých ťahov, t. j. „Gilles-nov duktus“).

Okrem kritérií, charakterizujúcich samotné písmo, je samozrejme pre exaktnejšie chronologické zaradenie, či geografické určenie rukopisu potrebné analyzovať aj ďalšie informačné elementy písomnosti ako sú formálne znaky písomnosti (druh písacej látky, farba atramentu, rozmery písomnosti, spôsob vytvorenia rámika, resp. liniek, výzdoba, notácia a pod.). Tieto kritériá môžu byť doplnené obsahovou a lingvistickou analýzou písomnosti, ktoré sú ďalšími dôležitými indíciami pre interdisciplinárnu výpoveď o písomnej kultúre.

Záverom musíme konštatovať, že ku každej prezentácii alebo písomnému výstupu by mal paleograf v záujme zrozumiteľnosti prikladať obrazový materiál, ktorý poslucháčovi alebo čitateľovi najlepšie ilustruje pertraktovaný jav a čiastočne nahradí aj najkomplikovanejšiu terminológiu. No aspoň základná paleografická terminológia (podobne ako heraldická, diplomatická, demografická a pod.) by mala byť súčasťou teoretickej výzbroje každého archivára, ktorý má ambíciu odborne popísať nejaký písaný historický text.

TERMINOLOGIE DER PALÄOGRAPHISCHEN DESKRIPTION UND ANALYSE

Juraj Šedivý

Klassische Definition jeder wissenschaftlichen Disziplin erfordert, damit sie ihren Gegenstand, ihre Methoden und Ziele definiert. Ihre Ergebnisse sollten verifizierbar sein, dadurch unterscheidet sich schließlich eine wissenschaftliche Disziplin von einer Kunstgattung. Den objektiven und verifizierbaren Charakter der Paläographie bestimmt auch ihre fachliche Terminologie. In der vorgelegten Studie versucht der Autor die bereits unternommenen internationalen Bemühungen um eine einheitliche Terminologie zu skizzieren. Weiter führt er die verschiedenen terminologischen Systeme in den relevanten Arbeiten der slowakischen – und wegen der sprachlichen Nähe auch der tschechischen Wissenschaftler – an.

Die ersten Termini wie Buch- bzw. Urkundenschrift sind bereits mehrere Jahrhunderte alt und gehen noch auf J. Mabillon zurück. Die immer zahlreichen Facharbeiten mit diversen Benennungen führten das Comité international de paléographie latine (CIPL) bereits im Jahre 1953 zur Forderung der einheitlichen internationalen Terminologie. Besonders in den 1970-er Jahren war die Situation günstig, um ein 6-sprachiges Wörterbuch der paläographischen Termini zu entwerfen, leider das Vorhaben wurde noch nicht realisiert. Bis heute dient als einzige Vorlage das kodikologische Vokabular

von Denis Muzerelle, das einige auch für die Paläographie relevante Termini beinhaltet. Von dem der Terminologie gewidmeten Treffen der Englisch sprechenden Paläographen aus dem Jahre 2004 gibt es noch keine gedruckten Ergebnisse. In Ostmitteleuropa startete bereits 2003 ein Projekt zur Herausgabe eines mehrsprachigen paläographischen Wörterbuchs (Project „Latin Paleography Network“), mit nur wenig mehr als 100 Grundtermini in Deutsch, Polnisch, Tschechisch, Slowakisch, Ungarisch, Slowenisch, Rumänisch und Russisch (mit Englisch und Französisch dazu). Als Leitsprache gilt das Deutsche. Das Vokabular sollte 2008 gedruckt sein. Auch der vorhandene Vorschlag der slowakischen Terminologie geht aus diesem einheitlichen Grundschema heraus, der Autor hat ihn nur mit einigen weiteren Begriffen bereichert. An dem terminologischen Entwurf beteiligte sich neben dem Autor des Aufsatzes auch Professor Richard Marsina.

Der Autor des Vorschlags versucht die anthropomorphen Benennungen zu meiden (also kein „Kopf“, „Bein“ usw.) und versucht eher aus der Geometrie ausgeliehene Termini (wie Bogen, Halbbogen) zu bevorzugen. Er lässt sich auch durch die Terminologie anderer (historischen) Wissenschaften (Epigraphik, Heraldik, Graphologie, Kunstgeschichte) inspirieren. Gegenüber einigen zu detaillierten Systemen versucht der Autor nur die Grundtermini zu beschreiben. Letztendlich ist die Paläographie eine „visuelle Disziplin“ und eine Abbildung kann größeren Aussagewert als dutzende Wörter haben.

Übersetzt von Juraj Šedivý

BÁJNE TVORY V ERBOCH (Príspevok k terminológii blazonu)

LADISLAV VRTEL

Vrtel, L.: Mythological Creatures in Coats of Arms (A Contribution to the Blazon Terminology). Slovenská archivistika, Vol XLIII, 2008, No 1, p. 103–134.

The paper deals with Slovak heraldic terminology used in blazoning mythological creatures as heraldic figures in coats of arms. In addition to image depictions, it also provides English, French and German equivalents of the used heraldic terms. The author enumerates the heraldic names of traditional mythological creatures, such as unicorn, pegasus, phoenix, siren, harpies, dragon, basilisk; the terminology used in blazoning combined creatures, 'mutants'-like, whose bodies consist of the bodies of different animal species, e.g. human and animal, or plant and animal, etc. (sea lion, winged bull...). Other groups are the creatures whose parts (especially head and tail, infrequently body) are multiplied (two-headed eagle, two-tailed lion...), the creatures whose heraldic physiognomy differs considerably from their natural appearance (panther, tiger...), and, lastly, creatures that are depicted in heraldry in supernatural situations expressing particular morality (pelican, crane, ostrich, salamander...). The paper continues the series of essays published in the Slovak Archival Science journal devoted to Slovak heraldic terminology and its comparison to heraldic terminology used in other languages.

Auxiliary historical sciences. Heraldry. Heraldic terminology. Mythological creatures.

PhDr. Ladislav Vrtel, Heraldická komisia Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, Križkova 7, 811 04 Bratislava

Bájne tvory ako heraldické figúry

Problematika zobrazovania bájných tvorov v erboch predstavuje nielen tému, ktorá je zaujímavá z hľadiska heraldického, výtvarného, či kultúrnohistorického, ale aj z hľadiska jazykového, čiže z hľadiska terminológie, používanej na opis týchto figúr.

Je všeobecne známe, že heraldika množstvo bájných tvorov jednoducho prevzala z antického odkazu, alebo zo stredovekých bestiárov. Zaujímavé však je ako s nimi, či prinajmenšom s časťou z nich, ďalej „pracovala“, ako svojrázne menila pôvodnú antickú podobu napríklad takých tvorov, akými bola antická sfinga, či siréna, a ako tieto ustaľovala do špecificky heraldickej podoby. Výsledkom je skutočnosť, že viaceré heraldické bájne tvory sa celkom odlišujú od svojich antických predlôh. Tak sa stalo, že kým v antike sirénu zobrazovali ako vtáčiu ženu, v heraldike sa stala morskou pannou. Tieto a ďalšie grafické a významové posuny v zobrazovaní a v interpretácii bájných tvorov sú dôvodom, pre

ktorý je potrebné tomuto špecifickému okruhu heraldických figúr venovať aj terminologickú pozornosť.

Časti bájných figúr

Vzhľadom na to, že viaceré bájne tvory predstavujú akúsi „skladačku údov“ najrôznejších heraldických figúr (okrídlená ryba, morský kôň a pod.), bude vhodné pripomenúť charakteristické znaky najdôležitejších častí ich tiel. V niektorých prípadoch zložených bájných tvorov je totiž napríklad rozlíšenie hlavy orla od hlavy gryfa rozhodujúce aj pri formulovaní blazonu.

Hlava leva aj orla je všeobecne známa, a veľmi často tvoria súčasť zložených bájných figúr. Gryf je charakterizovaný ako bytosť, zložená z hornej polovice orla a z dolnej polovice leva, jeho hlava však nie je celkom orlia – vyznačuje sa totiž výraznými ušami, podobajúcimi sa ušiam jeleňa. Niekedy môže dôjsť k zámene peria na zátylku hlavy orla za spomenuté uši, Preto je potrebné tomuto anatomickému detailu venovať zvýšenú pozornosť.¹ V heraldike sa hlava viacerých bájných tvorov kreslí s akýmsi rohom namiesto nosa, čo niekedy môže viesť k zámene za zobák. S takouto hlavou sa kreslí napríklad heraldický tiger, či heraldická antilopa. Tento prvok pochádza zrejme z anglickej heraldiky, mimo ostrovov je veľmi zriedkavý, existuje však.



levia hlava



orlia hlava



gryfia hlava



tigria hlava

Hlava heraldického pantera sa veľmi ponáša na hlavu draka, chŕiaceho plameň, ako je to napríklad v známom klenote erbu Ctibora zo Ctiboric a Beckova.



panteria hlava



dračia hlava
(14. stor.)



dračia hlava

Tu dokonca plamene šľahajú nielen z dračej papule, no aj z jeho uší. Heraldický panter má však hlavu viac konskú, kým dračia hlava sa (v gotike!) ponáša viac na hlavu krokodíla.

¹ Osobitne vtedy, ak je v erbe zobrazený napríklad vyrastajúci gryf, či jednoducho horná polovica gryfa, ktorá je, podľa charakteristiky tohto tvora vyslovene orlia.

Ďalším prvkom, ktorému je vhodné venovať pozornosť, je **krídlo**. Najčastejšie je heraldické **orlie krídlo**, často s tenkými medziperami. Ostatné krídla s viditeľnými perami blazonujeme všeobecne ako **vtáčie krídla**. Výnimku tvorí okrídlená alegorická postava, ale aj anjel, pri ktorom sa krídla považujú za samozrejmé a blazonuje sa iba ich tinktúra.

Orlie krídlo, ale aj všeobecne vtáčie krídlo, môže mať naturalistickú, prirodzenú, heraldicky menejhodnotnú formu.

Od pernatých vtáčich krídel sa výrazne odlišuje blanité, či kožnaté **netopierie krídlo** s viditeľnými prstami a lietacími blanami. Toto je charakteristické aj pre gotického draka, starší, románsky drak mal ešte pernaté krídla. K tomuto problému sa ešte dostaneme.

Ak sa niektorá bájna heraldická figúra (iná ako drak, netopier, či diabol) blazonuje ako okrídlená, predpokladá sa, že bude okrídlená pernatými krídlami (pegas, okrídlený had, okrídlený lev a pod.)



*orlie (heraldické)
krídlo*



*vtáčie (heraldické)
krídlo*



*orlie prirodzené
krídlo*



*vtáčie prirodzené
krídlo*



*dračie, netopierie
krídlo*

Dôležitou časťou tela bájnych tvorov sú ich **laby**, čo je dôležité najmä pri zložených tvoroch. Levia laba sa v staršom období štylizuje skoro do podoby d'atelinky, v mladšom období je realistickejšia. Orlia laba má vždy oddelenú pernatú holeň od neopereného beháku. Dračia laba sa ponáša na orliu, je však masívnejšia a spomenuté oddelenie nepozná. Je tiež vhodné odlišovať medzi bájnymi párnokopytníkmi a bájnymi nepárnokopytníkmi. Napríklad jednorožec patrí do druhej skupiny, v štandardnej podobe má teda rozdelené kopytka, na rozdiel od pegasa, ktorý má kopytá ako kôň.



levia zadná laba



dračia laba



orlia laba



kónská noha



kozia noha

Napokon spomeňme ešte odlišnosť chvostov. Leví chvost je všeobecne známy a venovali sme sa mu už skôr.² Kónský chvost sa niekedy nesprávne kreslí jednorozcovi. Tiež možno odporúčať rozlišovať medzi dračím a hadím chvostom, pričom dračí chvost je ukončený šípovitým hrotom. Rybí chvost je ukončený plutvou.



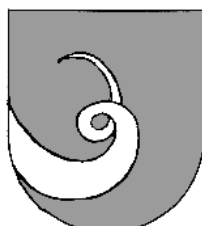
leví chvost



kónský chvost



dračí chvost



hadí chvost



rybí chvost

Typológia bájných tvorov

Heraldické bájne tvory predstavujú pozoruhodne široký okruh erbových figur, pričom hranice tohto okruhu sú nejasné. Staršia i novšia heraldická literatúra ponúka množstvo návrhov, ako tieto znamenia súhrnne nazvať, no ani jeden nie je ideálny. Najčastejšie sa možno stretnúť so substantívami „tvory“, „netvory“,

² VRTEL, L. : Heraldický lev (príspevok k heraldickej terminológii). In: *Slovenská archivistika*, 2003, č. 1, s. 79–108.

„obludy“, „příšery“, či „monštra“, ku ktorým sa priraduje adjektívum „bájne“, „nadprirodzené“, „vymyslené“, „rozprávkové“, „neskutočné“, či dokonca „mátožné“.

Nemecká heraldická terminológia uprednostňuje výrazy **Fabelwesen** (bájne tvory), či **Fabeltiere** (bájne zvieratá), ktoré stotožňuje s **Ungeheuer** (netvormi).³ Podobne v anglickej heraldickej terminológii sa možno stretnúť s výrazom **fabulous creatures** (bájne tvory), francúzska heraldická literatúra uvádza výraz **monstres, figures fabuleuses, figures chimériques** (t. j. monštra, bájne tvory, mátožné figúry).⁴

Panuje teda všeobecná zhoda v tom, že ide o bytosti **nadprirodzené**. V. Král vo svojej heraldike túto skupinu nadprirodzených erbových figúr rozdelil do troch skupín. Predovšetkým v jej rámci vyčlenil „vyššie bytosti“ – znamenie Boha, svätcov (a ich atribúty!), anjelov, no zároveň vyobrazenia pohanských bohov (a ich atribúty!). Ako druhú vymedzil skupinu „oblúd, netvorov a potvor“, do ktorej zaradil rôznych mutantov, ktorých telá sú zložené buď z ľudských a zvieracích častí, alebo iba zo zvieracích častí. Až tretiu skupinu pomenoval bájnymi tvormi a zaradil tam skupinu asi desiatich, zrejme najčastejších, tvorov, ako napríklad jednorožec, gryf, drak, pegas, fénix a pod.⁵

Ak odhliadneme od svätých, ktorých V. Král radí tiež medzi nadprirodzené bytosti, jednoznačne vyčleňuje dve skupiny nadprirodzených figúr, jednu (tradičnú), z ktorých každá má svoje vlastné, všeobecne, t. j. aj mimo heraldiky známe pomenovanie, a svoje špecifické zobrazenie, napr. pegas, gryf, sfinga, drak, a potom druhú skupinu, ktorú tvoria všetci tí „bezmenní mutanti“, ktorí majú iba „technické heraldické pomenovania“ – ako orol s levou hlavou, okridlená ryba a pod. a ktorých množstvo je v podstate neobmedzené.

Systematické, no tiež nie ideálne riešenie situácie v typológii bájných tvorov prináša „Wappenbilderordnung“.⁶ V tomto diele sa bájne tvory (fr.: *animaux fabuleux*, angl.: *fabulous animals*, nem.: *Fabelwesen*), členia do nasledovných skupín: zvieratá s hadím telom, alebo hadím chvostom, zvieratá s rybím telom alebo rybím chvostom, zvieratá s vtáčimi elementmi, (s telom orla, s telom vtáka, s vtáčou hlavou, s krídlami...), zvieratá s levími elementmi, zdvojené zvieratá, kombinácie človeka a zvieratá, (človek s rybím telom, človek s vtáčím telom, človek so zvieracím telom, človek so zvieracou hlavou a napokon kombinácie človeka a stromu. Osobitne sa venuje heraldickým znameniam človeka a nadpri-

³ OSWALD, G.: *Lexikon der Heraldik*. Leipzig 1984, s. 405, ARNDT, J. – SEEGER, W.: *Wappenbilderordnung*. Neustadt an der Aisch 1986, (WBO) 6000–6999, NEUBECKER, O.: *Heraldik, Wappen, ihr Ursprung, Sinn und Wert*. Frankfurt am Main 1977, s. 114.

⁴ VOLBORTH von, C.-A.: *Heraldry, Customs, Rules and Styles*. Dorset 1981, s. 42; GHEUSI, P. B.: *Le Blason. Théorie nouvelle de l'art héraldique. Traité complet de la science des armoiries d'après les règles et les figures du moyen age avec les dessins de l'auteur*. Paris 1932, s. 294; BOOS de, E.: *Dictionnaire du blason. Le leopard d'Or*. Paris 2001, s. 280.

⁵ KRÁL Z DOBRÉ VODY, V.: *Heraldika. Souhrn pravidel, předpisů a zvyklostí znakových se zvláštním zřetelem ku zemím koruny české*. Praha 1900.

⁶ ARNDT, J. – SEEGER, W.: *Wappenbilderordnung*. Neustadt an der Aisch 1986 (ďalej WBO), s. 156–171.

rodzených bytostí ľudskej podoby, vrátane kresťanských svätcov a pohanských bohov.

Problémom tohto triedenia je, že mnohé, a možno smelo povedať, že (odhliadnuc od poslednej skupiny) väčšina bájných tvorov pozostáva z častí viacerých bytostí, čo logicky spôsobuje problémy pri ich zatriedovaní.⁷

Rozdelenie bájných tvorov

Vzhľadom na to, že skupina nadprirodzených bytostí ľudskej fyziognómie, t. j. božstvá, svätci, ale aj čerti a démoni predstavujú relatívne samostatnú skupinu heraldických figúr, nebudeme sa nimi na tomto mieste zaoberať. Rozhodli sme sa rešpektovať nasledovnú schému:

1. tradičné bájne tvory, majúce svoje osobitné a zaužívané pomenovanie, (jednorožec, pegas, fénix, siréna, harpya, drak, bazilišok...). Ide o relatívne ucelenú skupinu základných bájných tvorov, ktoré nám ako prvé prídu na myseľ.
2. zložené tvory, „mutanti“, ktorých telá pozostávajú z tiel rôznych zvieracích druhov, či človeka a zvieratá, rastliny a zvieratá a pod. (morský lev, okrídlený býk...).
3. tvory, ktorých niektoré časti (najmä hlava a chvost, zriedkavejšie telo) sú multiplikované, (dvojhľavý orol, dvojchvostý lev...).
4. tvory, ktorých heraldická fyziognómia sa výrazne odlišuje od ich prirodzenej podoby (panter, tiger, antilopa...).
5. tvory, ktoré sa v heraldike zobrazujú v nadprirodzených situáciách vyjadrujúcich určitú moralitu, (pelikán vlastnou krvou kŕmi svoje mláďatá, žerjav drží skalú, aby nezaspal, pštros z nenásytnosti prehltnúť podkovu, salamandra je obkolesená plameňmi, hasí oheň, no nezhorí...).

Tradičné bájne tvory

Správy o vzhľade **jednorožca** (*fr.*: *licorne*, *angl.*: *unicorn*, *nem.*: *Einhorn*) nie sú jednotné. Ktésias, lekár perzského kráľa Artaxerxa ho opisuje ako bieleho modrookého osla s meter dlhým rohom na čele, ktorý je pri koreni biely, uprostred čierny a na hrote červený.⁸ Iný perzský opis uvádza, že je plavý, veľkosti koňa, má hrivu, malý zakrútený chvost, jeho nohy tvoria jednoliate kosti, takže po páde ťažko vstáva, z čela mu vyrastá vretenovitý roh.⁹ Do kresťanskej symboliky sa dostal nepresným prekladom hebrejského slova re'em (divoký byvol) biblii. Skrotiť ho môže iba nevinná panna, preto sa stal aj jedným zo symbolov

⁷ A. Fančovičová vo svojej práci člení fantastické heraldické bytosti a zvieratá takto: 1. fantastické bytosti vytvorené z ľudskeho a zvieracieho tela, 2. fantastické bytosti vytvorené z rôznych tiel zvierat, 3. vybájené zvieratá. FANČOVIČOVÁ, A.: *Fantastické bytosti a vybájené zvieratá v heraldike*. Diplomová práca. Bratislava: FF UK (odbor archívniectvo – história) 1991–1992.

⁸ ROYT, J., ŠEDINOVÁ, H.: *Slovník symbolů*. Praha 1998, s. 171.

⁹ Tamže.

Panny Márie.¹⁰ Stredovekí heroldi ho opisovali ako tvora s chvostom jeleňa a ostrým rohom.¹¹ Heraldické príručky ho definujú ako tvora s telom poníka s jeleními nohami, s bradou ako cap, s priamym rohom, často vretenovitým.¹²



*netypický, pasúci sa (stojaci)
jednorožec z erbu rodu
Viczeny*



štandardný jednorožec



*skáčuci jednorožec z erbu
rodu Sutoris*



*jednorožec v erbe rodu
Tengen (ZWR)*

Podstatným rysom tejto heraldickej figúry je roh. Z podstaty jeho symboliky vyplýva, že musí byť rovný, môže byť vretenovito zakrútený, alebo s hrbolčkami na hornej strane, no musí byť rovný a ostro ukončený. Detaily nie je potrebné blazonovať. Kopytka majú byť rozštiepené. Pokiaľ ide o jeho chvost, v erboch sa možno stretnúť s rôznymi tvarmi, od krátkeho, kozieho, cez oslí, a konský až k leviemu. Ak berieme do úvahy nohy a telo, ktoré nesú známky jelenej zveri, správnejšie je za štandardný považovať kratší chvost.¹³

Pegas (*fr.*: *pégase*, *angl.*: *Pegasus*, *nem.*: *Pegasus*) sa zobrazuje ako kôň s vtáčimi krídlami. Symbolicky sa v ňom spája sila žrebca s voľnosťou vtáka. Jeho otcom bol Poseidón, matkou Gorgóna, zrodil sa pri „prameni oceána“, jeho meno súvisí s pomenovaním prameňa „pégé“. Napokon údermi svojho kopyta otváral pramene. Úderom kopyta otvoril prameň na pahorku Múz – Helikón a stal sa symbolom básnikov a inšpirovanej poézie.¹⁴

¹⁰ A. Fančovičová sa nazdáva, že jednorožec v niektorých obecných pečatiach môže znamenať aj atribút Panny Márie, prípadne inej svätice (Justiny Paduánskej). FANČOVIČOVÁ, A.: c. d., s. 106.

¹¹ BOUDREAU, C.: *L'héritage symbolique des héralds d'armes. Le Leopard d'Or*. Paris 2006, s. 827–828.

¹² BOOS de, E.: c. d., s. 92.

¹³ Klasický príklad predstavuje erb rodu Tengen. *Die Wappenrolle von Zürich* (ďalej ZWR). Vydal Walther Merz ua Triedrich Hegi, Zürich 1930.

¹⁴ BIEDERMANN, H.: *Lexikón symbolov*. Bratislava 1992, s. 224.



štandardný pegas



z trojvršia vyrastajúci pegas
s uzdou



pegas z erbu rodu Hrabáci

Na rozdiel od jednorožca, ktorý sa objavuje v heraldike už od stredoveku, pegas, ako odkaz antického dedičstva sa objavuje najmä v renesančnej heraldike od 16. stor., v erboch básnikov a renesančných umelcov.

V stredovekých bestiároch sa spomína popri klasickom pegasovi ešte **Pegasus semivolunt**, kôň s orlími krídlami a štyrmi rohmi žijúci v Etiópii.¹⁵

Kentaur (fr.: *centaure*, angl.: *centaur*, nem.: *Zentaur*) bol potomkom bájneho Kentaura, syna Ixiónovho. Kentauri mali do pol pása ľudskú podobu a štvornohý kónský trup. Vo všeobecnosti boli kentauri divokí a nevyspytateľní. V kresťanskej symbolike sa mu prisúdil význam heretika, ktorý pozná pravé učenie, no neriadi sa ním, je teda rozpoltený ako kentaur. V tomto zmysle informuje aj rano-kresťanský spis *Physiologus* (I, 13). Jeho vyobrazenie sa zachovalo aj na známej výšivke z Bayeux z r. 1066, informujúcej o štítových znameniach Normanov „v predvečer“ vzniku heraldiky.



Kentaur na výšivke z Bayeux
1066



z luku strieľajúci kentaur



štandardný kentaur



V štandardnej podobe sa zobrazuje jeho horná polovica ako horná polovica štandardne zobrazeného človeka, t. j. en face a dolná polovica sa blazonuje spôsobom obvyklým pre blazonovanie situovania koňa, t. j. stojaci, kráčajúci, skáčuci a pod. Odchylné štylizácie je vhodné hlásiť. Často sa zobrazuje s lukom a šípmom, čo poukazuje na to, že jeho skutočný predobraz je vo východných jazdeckých národoch.

¹⁵ ROYT, J. – ŠEDINOVÁ, J.: c. d., s. 174.

Od kentaurov, ktorí majú štyri konské nohy a dve ľudské ruky, sa odlišujú **Hippodi**, tvory so štyrmi končatinami, ľudskými rukami a jedným párom konských nôh. Žijú v Skýtii.¹⁶ Jediný výskyt tejto figúry v Uhorsku môžeme doložiť v erbe rodu Gellyey. Treba však dodať, že Csergheő ho blazonuje nie ako hippoda, ale ako kentaura.¹⁷

Sfinga (fr.: *sphinx*, angl.: *sphinx*, nem.: *Sphinx*) má množstvo podôb a to v závislosti od historickej epochy a príslušnej kultúry. Všetky sfingy majú spoločné to, že sú spojením ženy a leva. Všetko ostatné je už odlišné. Sfinga má spravidla telo leva a hlavu (niekedy aj hrud') ženy. Egyptská sfinga nemala krídla, no grécka sfinga bola okrídlená. Pokiaľ ide o symbolickú funkciu sfingy, nuž egyptská, chetitská, či perzská sfinga boli predovšetkým strážkyne. Na rozdiel od nich grécka, okrídlená, bola stelesnením záhadnosti, ale aj skazy. V stredovekej symbolike bola symbolom pohanstva a zla, za renesancie symbolom tajomstva, ale aj bystrého umu a poznania tajných náuk.

Motív stredovekej, najčastejšie kráčajúcej sfingy v podobe obráteného kráčajúceho leva so semhľadiacou tvárou ženy možno vidieť aj na uhorských minciach z heraldického obdobia vlády Štefana V. (1270–1275), na jednej je sfinga dokonca ozbrojená mečom a štítom so znamením kríža.¹⁸

Heraldická sfinga má teda levie telo, hlavu a hrud' ženy a hadí chvost. Štandardná je v postoji (vztýčeného) leva so semhľadiacou ženskou hlavou. Iné polohy je potrebné hlásiť.



obrátená kráčajúca
sfinga na minci
Štefana V.
(1270–1275)



mečom a štítom
ozbrojená obrátená
kráčajúca sfinga
na minci Štefana V.
(1270–1275)



(heraldická) sfinga



ležiaca (heraldická)
sfinga

Pokiaľ sa v erbe objaví podoba egyptskej sfingy, ako napríklad v erboch niektorých napoleonských dôstojníkov, účastníkov egyptského ťaženia, je potrebné sfingu blazonovať nie ako sfingu, či heraldickú sfingu, ale ako egyptskú sfingu.

¹⁶ Tamže, s. 167.

¹⁷ SIEBMACHER, J. – CSERGHEŐ, G.: *Wappenbuch des Adels von Ungarn sammt den Nebenländern der St. Stephans-Krone*. Nürnberg 1885–1892, suppl. s. 53.

¹⁸ UNGER, E.: *Magyar éremhatározó*. Budapest 1980, No. 259, 266.

Na rozdiel od predchádzajúcich dvoch figur, ktoré sa v erboch vyskytujú veľmi zriedkavo, ďalšia z figur – **gryf** (fr.: *griffon*, angl.: *griffin*, *griffon*, nem.: *Greif*) patrí medzi mimoriadne časté erbové znamenia, no ich výtvarné námety vôbec. V gréckej mytológii bol strážcom hyperboreovského zlata a odtiaľ sa stal symbolom strážcov, osobitne strážcov pokladov. Svoje zobrazenie našiel aj na uhorských minciach v 13. stor., kde sa vyskytuje predovšetkým ako kráčajúci gryf.¹⁹



*kráčajúci obrátený gryf na minci Bela IV.
(1235–1270)*



*kráčajúci gryf na minci Ondreja II.
(1205–1235)*

Zaujímavá je symbolika gryfa v kresťanskej ikonografii. Keďže ako lev tak aj orol sú symbolmi Ježiša Krista a vzkriesenia, rovnakú symboliku má aj figura gryfa. Zároveň spojením orla a leva gryf vyjadruje dvojakú – nebeskú a pozemskú – podstatu Ježiša Krista.²⁰

Gryf má orliu hlavu (s výraznými ušami!), pazúry i krídla, jeho trup však od pása nadol je leví, najčastejšie s podvlečeným chvostom. Inak povedané, gryf je spojením orla a tzv. zbabelého leva. Nikdy sa však neblazonuje ako zbabelý gryf, pretože takéto situovanie chvosta je spôsobené len výtvarnými dôvodmi. Ak má totiž gryf dostatočne veľké krídla, neostáva mu za telom dostatok priestoru na zobrazenie vztýčeného chvosta. Ak má však krídla malé, môže sa zobrazit' so vztýčeným chvostom, dvojitým chvostom alebo rozdvojeným chvostom.²¹ Pri blazonovaní gryfa v rôznych situáciách sa používa terminológia ako pri blazonovaní leva, t. j. štandardný gryf je vždy vztýčený, môže však byť aj stojaci, kráčajúci, sediaci, či skáčuci a to i keď je vyobrazený akoby letiaci.

¹⁹ UNGER, E.: c. d., No. 190, 191; HUSZÁR, L.: *Münzkatalog Ungarn. Von 1000 bis heute*. Budapest 1979. No. 324; RÉTHY, L. – PROBSZT, G.: *Corpus nummorum Hungariae*. Graz 1959 (CNH), No 212.

²⁰ HEINZ – MOHR, G.: *Lexikon symbolů. Obrazy a znaky křesťanského umění*. Volvox globator 1999, s. 175.

²¹ GHEUSI, P. B.: *Le Blason. Theorie nouvelle de l'art héraldique. Traité complet de la science des armoiries d'après les règles et les figures du moyen age avec les dessins de l'auteur*. Paris 1932, s. 294; D'HAUCOURT, G. – DURIVAULT, G.: *Le Blason*. Paris 1982, s. 91.



obrátený gryf z erbu
Juraja Schomberga 15. stor.



(štandardný) gryf



opinikus

Opinikus (Opinicus) je gryfovi podobný tvor, zobrazovaný ako okrídlený lev s orľou hlavou a s ťavím, t. j. kratším chvostom. Najčastejšie sa zobrazuje ako sediaci. Vyskytuje sa v podstate len v anglickej heraldike.

Fénix (*fr.*: *phénix*, *angl.*: *phoenix*, *nem.*: *Phönix*) sa objavuje vo všetkých kultúrach od starej Číny po západnú Európu, neobišiel ani stredovekú ikonografiu a heraldiku.

Starokresťanský spis Physiologus (I, 7) informuje o tom, ako krásny vták každých 500 rokov odletí do Heliopolisu a tam sa na hranici z dreva viniča upáli, aby na tretí deň vstal z popola omladený a krajší ako predtým. Stal sa symbolom zmŕtvychvstania a tým Ježiša Krista.²²

Bájny vták, v heraldike zobrazovaný vždy ako vyrastajúci z ohňa. Vo svojej nesmrteľnosti (*fr.*: *immortalité*), ktorá sa hlási iba ak je inej tinktúry ako samotný fénix.²³ Niekedy býva aj oheň zobrazovaný v dvoch tinktúrach – vonkajšie plamene sú kovové, najmä zlaté, vnútorné farebné, najmä červené, z nich vyrastá kovový fénix. Aj v heraldike sa motív fénixa často spája s motívom slnka, hľadá do slnka, ktoré sa popri ňom zvykne zobrazovať.



prirodzený fénix



fénix z erbu rodu Somogyi



(štandardný) fénix

Chiméra (*fr.*: *chimère*, *angl.*: *chimaera*, *nem.*: *Chimäre*) je v heraldike veľmi zriedkavá a predstavuje svojím spôsobom transformovanú antickú chiméru. Tá bola charakteristická tým, že mala tri hlavy – leviu, koziu a hadiu. Zabil ju Bellerofontés na Pegasovi, a stal sa tak prototypom víťaza nad zlom (chimérou), ktorej funkciu neskôr prevzal drak (tiež zmiešaná bytosť).

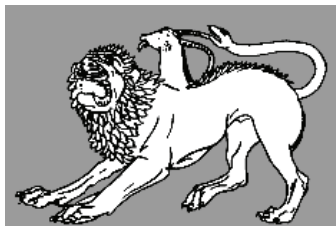
²² ROYT, J. – ŠEDINOVÁ, J.: c. d., s. 175.

²³ BOOS de, E.: c. d., s. 109.

Heraldická chiméra nemá tri hlavy, má hlavu ženy, jej horná polovica je levia, dolná polovica kozia a chvost hadí (niekedy dračí). Niekedy ju ťažko rozoznať od heraldickej sfingy, rozhodujúce sú zadné kozie nohy.²⁴



heraldická chiméra



antická (etruská) chiméra

Harpya (fr.: *harpie*, angl.: *herpy*, nem.: *Harppe*) stelesnenie mračien v podobe vtáka s dievčenskou hlavou sa v antike spomína v trojici, pretože podľa Herodota boli tri – Aeló – Víchrica, Okypeté – Rýchloletá a Kelaino – Mrákotná. Boli to pôvodne krásne bohyne búrky, z ktorých sa neskôr stali ohavné pomstyčtivé bytosti. Podľa rôznych symbolických interpretácií boli v mladších interpretačných fázach symbolom trestu, najmä za lakomstvo, podľa iných vysvetlení boli symbolom polepšených, či ľutujúcich hriešnikov, pretože vraj po tom, čo svoju obeť zabijú, pozrú sa do zrkadla a zistia, že sa na svoju obeť podobajú.

Tak ako heraldická sfinga predstavuje spojenie leva a ženy, heraldická harpya predstavuje spojenie orla a ženy. V prirodzenej (neheraldickej) štylizácii možno tento motív dokumentovať na minci Bela IV.²⁵



*obrátená kráčajúca ohliadajúca sa harpya
na minci Bela IV. (1235–1270)*



prirodzená harpya

Vo všeobecnosti sa motív harpye odvodzuje od antickej. Tam, kde sa orol s hlavou ženy odvodzuje od antických božstiev, nazývajú sa Harpyami. V nemeckej heraldike sa však rovnaká heraldická figúra neodvodzuje z antiky, no od toho, že vraj panovník dal vo svojom erbe s orlom vymeniť orliu hlavu za krá-

²⁴ Tamže, autor uvádza aj inú figúru – s prvkami draka, chrliaceho oheň.

²⁵ HUSZAR, L.: *Münzkatalog Ungarn. Von 1000 bis heute*. Budapest 1979, No 325; RÉTHY, L. – PROBSZT, G.: *Corpus nummorum Hungariae*. Graz 1959. (ďalej iba CNH 257).

ľovskú hlavu, aby tým vyjadril ochrannú moc panovníka. Heraldici údajne neskôr nedopatrením vymenili mužskú hlavu za ženskú a tak orol so ženskou hlavou začal v nemeckej heraldickej terminológii prijímať viacero eufemistických pomenovaní, ako napríklad **Jungfrauenadler** „panenský orol“, či „**Adlerweibchen**“ orlia žienka a dostal sa do erbov niekoľkých miest. Dodnes ho má vo svojom štátnom erbe Lichtenštajnsko.²⁶

Miera zastúpenia toho „ľudského“ v heraldickej harpyi môže byť rôzna – od zobrazenia iba orla so ženskou hlavou, až po zobrazenie orla so ženským trupom.



harpya s hlavou kráľovnej



harpya s hlavou kráľovnej
a ženským poprsím



harpya s hlavou kráľovnej
a ženským trupom

Ďalšou bájnou figúrou je **siréna** (fr.: *sirène*, angl.: *mermaid*, nem.: *Sirene*, *Meerjungfrau*). Antické sirény (gr. – *seirenes*, t. j. *okúzľujúce*) sa svojím vzhľadom veľmi neodlišujú od antických harpyí, sú to tiež položtáky, či panny s vtáčimi telami. Tieto doslova okúzľujúce stvorenia mali za atribúty jednak zrkadlo a hrebeň (symboly zvodnej a márnivej krásy) a jednak hudobné nástroje (harfu, lýru, flautu), pretože spevom a hudbou lákali moreplavcov do záhuby. Nie je jasné, kedy splynuli s morskými pannami, teda s položenami – polorybami, ktoré pôvodne jestvovali povedľa nich. Existuje názor, že sa tak stalo pod vplyvom severskej symboliky. V niektorých prípadoch možno tento prechod dokumentovať aj vyobrazeniami, pri ktorých má morská panna, označovaná ako siréna, ešte aj malé krídelká, pozostatok po antickej siréne.²⁷



morská panna z erbu rodu
Majer (WAU)



morská panna
so zrkadielkom a hrebeňom



morská panna z erbu rodu
Bolemann (WAU)

²⁶ OSWALD, G.: c. d., s. 218.

²⁷ ROYT, J. – ŠEDINOVÁ, J.: c. d., s. 181.

Siréna – morská panna – má spravidla jeden chvost. Môže však byť aj dvojchvostá, najčastejšie v pozícii, že má dva chvosty po bokoch vyhnuté nahor, a spravidla si ich drží.²⁸ Problémom je, že dvojchvostá siréna sa niekedy blazonuje aj ako Meluzína. Pri blazonovaní sa teda možno stretnúť s pojmi **siréna, meluzína, morská panna**, prípadne **dvojchvostá morská panna, morská kráľovná, dvojchvostá morská kráľovná**. Bude preto vhodné bližšie sa pristaviť pri fyziognómii Meluzíny a pri jej historických premenách.

Meluzína (fr.: *Mélusine*, angl.: *Melusine*, nem.: *Melusine*) sa dnes bežne považuje za bytosť patriacu medzi morské, či jazerné víly, zobrazované v podobe panien s rybím chvostom. Tie mali svoje zastúpenie vo všetkých mytológiách, najmä severských. Pravdepodobne iba z dekoratívnych dôvodov usilujúcich



o symetriu sa figúra začala zobrazovať s dvoma chvostmi, čomu sa následne v kresťanskom prostredí pripísala symbolika dvoch nerestí – rozkoše (*voluptas*) a chlipnosti (*luxuria*). Nie je vylúčené, že to boli práve Normani, ktorí tento motív rozšírili po západnej, ale aj južnej Európe. Tento motív je pomerne častý na hlavicích normanských stĺpov, ba už od 12. stor. je v znaku sicílsko-normanského Palerma.²⁹

Motív sa pozoruhodne spojil s celkom iným motívom hrdinky stredovekých literárnych diel – Meluzínou. Prvé literárne spracovanie pochádza od Jána z Arrasu (*Roman de Mélusine* on prose, 1387–1394). O niečo neskôr tento román zveršoval trubadúr Couldrette (*Roman de Lusignan* ou de Perthenay). Samotné meno Meluzíny sa vysvetľuje ako Mere Lusigne (*Me/r/lusigne*), t. j. matka Lusigne. Meluzína mala byť sestrou Morgany a mýtickou pramatkou množstva panovníckych rodov, medzi inými Plantagenetovcov, či Luxemburgovcov.



Podľa legendy bola Meluzína bytosť, ktorá sa raz do mesiaca menila na polo-ženu, polo-draha. Zobrazovali ju s jedným dračím, resp. hadím chvostom, najčastejšie ako kúpajúcu sa v kadi. Nie je jasné, ako sa tento motív v heraldike (ale v stredovekom umení vôbec) spojil s motívom morskej panny, ale tiež sirény, čím sa (ako sme už spomenuli) v antike označovali vtáčie ženy. Nie je jasné ani kedy a prečo dostala druhý rybí chvost. V najstarších zobrazeniach sa Meluzína zobrazuje ako žena v kúpeli, majúca hadí, či dračí chvost, niekedy tiež dračie krídla.³⁰

²⁸ BOOS de, E.: c. d., s.122.

²⁹ OSWALD, G.: c. d., s. 269.

³⁰ Ilustráciu s vyobrazením Meluzíny z ľudovej knihy vydanej v Antverpách r. 1491 publikoval BIEDERMANN, H.: c. d., s. 338. Pozri tiež KOUTSKÝ, K.: *Draci středověkého světa*. Praha 2005, s. 47.

Prechod zobrazovania Meluzíny od ženy-draha k žene-rybe je veľmi zaujímavý, najmä ak si pripomenieme vyobrazenia, pri ktorých Meluzína akoby vyrastala z dvoch rýb, z dvoch rybích papúl.³¹



*z dvoch sklonených rýb vystupujúca
kráľovná (Meluzína) na pražskej kachlici
z pol. 15. stor.*



dvojchvostá korunovaná morská panna

Rozlišovanie medzi sirénou a Meluzínou je v jednotlivých heraldických systémoch pomerne zložitú. Kým napr. vo francúzskej a nemeckej heraldickej terminológii sa ako Meluzína blazonuje iba morská panna vo vani (kadí), a bez vane sa blazonuje ako siréna, v anglickej heraldickej terminológii má siréna jeden chvost, kým meluzína má dva.³²

Atribút zrkadielka a hrebeňa nie je dostatočne funkčný, pretože je tradičný pre „okúzľujúcu“ sirénu, no zároveň neprotirečí ani zobrazeniu Meluzíny pri jej pravidelnej toalete. Meluzína definitívne (v heraldike i mimo nej) opustila dračí, či hadí chvost. Na pripomenutie, že pochádza z kráľovského rodu si však ponechala korunku, ktorú si – na druhej strane – často prisvojuje aj siréna.

Záver môže byť jediný: pri blazonovaní je potrebné celkom opustiť používanie termínov siréna, či Meluzína a uprednostniť „technický“ blazon „**morská panna**“. Všetky podrobnosti sa potom osobitne hlásia, napr.: „morská panna“, „dvojchvostá morská panna“, „morská kráľovná s harfou“, „dvojchvostá morská panna so zrkadielkom a hrebeňom“ a pod. Nie je potrebné pripomenúť, že pri čítaní starých blazonov, prípadne pri rekonštruovaní erbov podľa nich je namieste veľká opatrnosť.

³¹ Porovnaj k tomu stredoveké kachlice. Toto vyobrazenie veľmi pripomína zobrazovanie proroka Jonáša, vystupujúceho z papule veľryby, či antického Jásona, vystupujúceho z dračej papule. V našej heraldike je vhodné spomenúť pôvodný klenot erbu rodu Bube-kovcov, kde kráľovná sa ústami dotýka dvoch rýb, a to v súvislosti s heraldickými figúrami kráľovien, ktoré majú namiesto rúk dve ryby, či – ako uvedené vyobrazenie zo stredovekej kachlice – dve ryby namiesto nôh. HALZBAUER, Z.: *Krása stredovekých kamen.* Praha 1998, s. 197, pozri tiež LOUTSCH, J. C.: *Le cimier ou dragon et la légende de Mélusine.* In: *Mythologie, rituel, parenté, des origines au XVIe siècle. Actes du 6e colloque international d'héraldique.* Bruxelles 1989; KOUTSKÝ, K.: *Draci středověkého světa.* Praha 2005.

³² BOOS de, E.: c. d., s. 97. Porovnaj k tomu blazon dvojchvostej morskej panny v erbe obce Dunajov na Kysuciach, vytvoreného podľa obecnej pečate, pochádzajúcej z 18. stor. KARTOUS, P. – VRTEL, L.: *Heraldický register Slovenskej republiky I.* Martin 2000, s. 68–69.

Pod pomenovaním **drak** (šarkan) sa často rozumie po formálnej stránke pomerne široký okruh bájných tvorov, ktoré v sebe najčastejšie spájajú charakteristiky okridleného jaštera. V heraldike sa táto figúra objavuje od samých počiatkov erbovníctva, čo možno ilustrovať už dračími štítmí Normanov, zobrazených na známej výšivke z Bayeux (1066), dokumentujúcej akúsi predohru heraldickej éry.

Nie je cieľom tejto štúdie zaoberať sa podrobnejšie dračou symbolikou, spomeňme iba, že ide o „univerzálneho“ tvora, schopného pohybovať sa vo vode, na súši, pod zemou, vo vzduchu i v ohni... V každej kultúre mal významné postavenie a iný, niekedy dokonca celkom protikladný symbolický význam. V západnej kultúre mal negatívny symbolický význam, symbolizoval prvopočiatkový chaos, nad ktorým s ním bojovali a nad ním víťazili najskôr bohovia, neskôr bájni a rozprávkoví hrdinovia a napokon tiež viacerí svätci a dokonca aj svätice (napr. sv. Margita – Margaréta).³³ Kresťanstvo ho stotožnilo s Diablom, biblickým hadom – zvodcom z knihy Genesis. Napriek tomu stredovekí heroldi nikdy nezabudli uviesť, že nosiť znamenie draka, tohto mocného a smelého tvora, je veľkým vyznamenaním.³⁴

Pojmy drak a šarkan sa v slovenčine považujú za synonymá,³⁵ no jednotlivé heraldické jazykové systémy pomerne dôsledne rozlišujú medzi označením **dvojnohého draka** (fr.: *dragon*, angl.: *wyvern*, *wivern*, nem.: *Drache*) a **štvornohého draka** (fr.: *dragon à quatre pattes*, angl.: *dragon*, nem.: *Lindwurm*, *vierfüssiger Drache*). V českej heraldickej terminológii je štandardný „drak“ dvojnohý, kým štvornohý drak sa pomenúva ako „saň“.³⁶ Hoci slovenčina (najmä archaická) pozná popri výrazoch drak a šarkan aj výrazy typu dračica, drakyňa, či šarkanica,³⁷ v heraldike sa neuplatňujú.

I keď sa, vzhľadom na v slovenčine existujúce synonymá drak a šarkan, ponúka možnosť vyhradiť jedno pomenovanie pre štvornohého okridleného plaza, druhé pre dvojnohého, z praktického hľadiska blazonu je účelnejšie uprednostniť jednotné pomenovanie drak a týmto pomenovaním označovať štvornohého aj dvojnohého okridleného plaza, pričom za štandardného draka označovať štvornohého a nižší počet jeho nôh v blazone hlásiť. Termín šarkan možno výnimočne uplatniť tam, kde ide o hovoriace znamenie (napríklad v erbe obce Šarkan neďaleko Štúrova). Vedie nás k tomu jednak absolútne rozšírenie zobrazovania štvornohého draka, najmä ako atribútu svätcov (Michala, Juraja, Margity) v komunálnej heraldike a tiež rozšírené pomenovanie historického Rádu Draka, či Dračieho rádu, založeného kráľom Žigmundom, ktorého insígnia so štvornohým drakom sa výrazne uplatnila v našej rodovej heraldike.

Ako sa zdá, zobrazovanie draka prekonalo aj v heraldike svoj vývoj od dvojnohého k štvornohému. Táto zvláštnosť môže mať svoj dôvod v zobrazovaní

³³ GRAUS, I.: Rád draka a jeho insígnie. In: *Vojenská história*, 2006, č. 4, s. 6.

³⁴ BOUDREAU, C.: c. d., s. 580–581.

³⁵ *Slovník slovenského jazyka*. Bratislava 1960; *Historický slovník slovenského jazyka*. Bratislava: SAV 2000.

³⁶ Pozri k tomu napr.: KRÁL Z DOBRÉ VODY, V.: c. d.

³⁷ Tamže.

tohto tvora v jednotlivých etapách stredovekého výtvarného umenia, ktorého heraldika bola súčasťou.

Stredoveká podoba draka bola daná kánonom Biblie, podľa ktorej bol novozákonný apokalyptický drak stotožnený so starozákonným hadom, asistujúcim pri prvom hriechu. Tým, že išlo o stelesnenie diabla, satana, lucifera, padlého anjela, tvor musel mať, pochopiteľne nielen hadie, ale aj anjelské znaky – najmä krídla. Tak sa drak zobrazoval ako okrídlený had a naopak, veľký had sa považoval za bezkrídleho draka.³⁸ Drak má jednu hlavu (pokiaľ nejde o apokalyptického draka) – hadí chvost a niekedy dokonca chrlí oheň. Nie je vylúčené, že ide o zobrazenie jeho smrtiaceho dychu, keďže podľa Aristotela jeho dych usmrcuje.³⁹ Je to teda pravý opak toho, čo sa pripisuje panterovi, teda sladký dych, hoci ten sa tiež zobrazuje akoby plameňmi.

Niektorí autori rozlišujú dva základné vývojové stupne (európskeho) stredovekého draka, a to typ románsky a typ gotický. Románsky typ (prinajmenšom do 13. stor.) má pernaté, vtáčie, anjelské(?) krídla, jeho hlava sa ponáša na hlavu psa. Nie je to ešte plaz – s ním má spoločný iba hadí chvost. Tento typ nachádzame jednak na už spomenutej výšivke z Bayeux, no aj na domácej pôde ešte v 13. stor. napríklad na uhorských minciach či Bela IV. či Ladislava IV.⁴⁰



*bayeux – dvojný drak
na normanskej výšivke z Bayeux
1066*



*obrátенý ohliadajúci sa
dvojný drak na minci
Bela IV. (1235–1270)*



*dvojný drak na minci
Ladislava IV.
(1272–1290)*



*obrátенý dvojný drak v pe-
čati Lamperta, krajinského
sudcu (1313–1324) (WAU)*



*dvojný drak v pečati
uhorského Rádu sv. Juraja
(14. stor.)*



*dvaja dvojný draci
pri štátnom znaku v pečati
Karola Róberta (1334)*

³⁸ KOUTSKÝ, K.: c. d., s. 126.

³⁹ „Drak, krydlatý had, usmrcuje dychaním“. KOMENSKÝ, J. A.: *Orbis Pictus* 1685; *Historický slovník slovenského jazyka V.*, s. 310.

⁴⁰ HUZÁR, L.: c. d., No. 334; UNGER, E.: c. d., No. 300.

S vtáčimi charakteristikami draka sa možno stretnúť aj v 15. stor. na Žigmundovej pečati, no tu je už viditeľný podstatný posun, pernaté krídla sú nahradené koženými. Niektoré draky tu majú aj štyri nohy. Sú to však ešte iba archaické vyobrazenia – za vlády tohto panovníka sa naplno presadil typ gotického draka v podobe okrídleného jaštera, s rysmi krokodíla s koženými krídlami. Je veľmi pravdepodobné, že práve vďaka presadeniu sa krokodílích znakov dostal napokon aj heraldický drak štyri nohy.

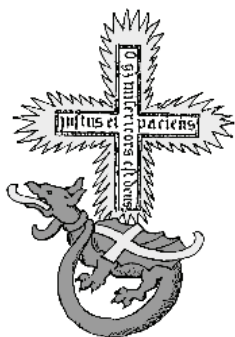


vyobrazenia draka zo Žigmundovej pečate z r. 1395

Samostatnú problematiku predstavuje drak v insígnii rovnomenného rytierskeho rádu – **Rádu Draka**. Tá je v jeho stanovách definovaná ako znamenie do kruhu skrúteného draka, omotávajúceho si chvost okolo krku, s rozseknutým chrbtom a červeným krížom po dĺžke chrbta.⁴¹ Nie je určený smer stočenia draka,⁴² nie je určená farba draka, len farba kríža na jeho chrbte, nie je určený počet dračích nôh.

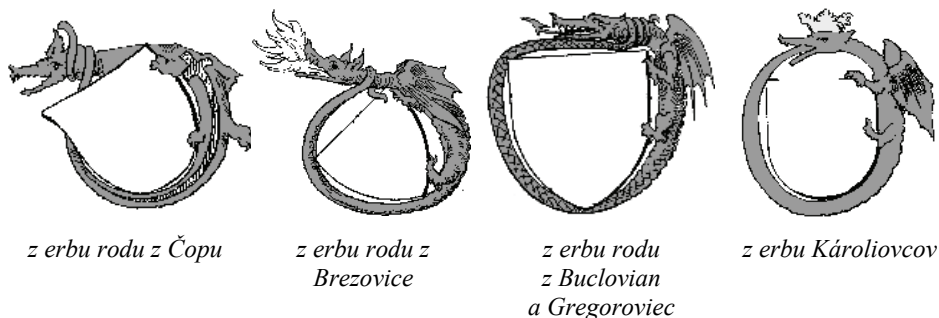
Tak sa možno stretnúť s prípadmi, v ktorých je drak zlatý s červeným krížom (v erbe rodu z Čopu a spol.), častejšie však zelený s červeným krížom na chrbte (v erbe rodu z Brezovice, Brezovický...). Kríž na jeho chrbte sa často zanedbával a často sa zobrazoval aj bez zadných nôh, teda ako dvojnohý drak.

V najstarších aplikáciách sa zobrazoval popri prilbe a klenote, neskôr v 16.– 17. stor. aj okolo samotného štítu, používaného bez prilby, klenotu a prikrývadiel (v erboch rodu Bethlen, Károlí...). Za povšimnutie stojí, že tu sa ešte väčšmi odchyľuje od Žigmundom stanovenej podoby insígnie, pretože nielenže nemá kríž, no ani nemá omotaný chvost okolo krku, ale si ho požíera, v čom cítiť silné ovplyvnenie uroborom, symbolom nesmrteľnosti. Vtedy často dostával aj korunku, ktorá v insígnii dračieho rádu nemá čo hľadať.

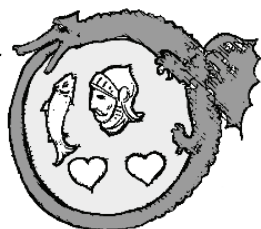


⁴¹ GRAUS, I.: Dračí rád Žigmunda Luxemburského a jeho symbolika. In: *Slovenská archivistika*, 1996, č. 2; Tenže: Rád draka a jeho insígnie. In: *Vojenská história*, 2006, č. 4. Tiež: VRTEL, L.: *Osem storočí slovenskej heraldiky*. Martin 1999, 2003, s. 80–81, 105, 106.

⁴² Na zachovaných insígniách spravidla smeruje hlava draka (heraldicky) vľavo, v jeho heraldických aplikáciách spravidla vpravo!



Pozoruhodné, aj keď heraldicky problematické sú prípady, v ktorých sa insígnia dračieho rádu, tvoriaca pôvodne mimoštítové znamenie, vložila do samotného štítu a stala sa riadnou erbovou figúrou. Dokumentovať to možno napríklad erbom Radvanskovcov a niektorých ďalších. Ako heraldicky kuriózne možno označiť situácie, v ktorých insígnia dračieho rádu celkom „nahradila“ štít. Blazonovať takéto znamenie možno vsunutím úvodnej formulácie „Zeleným drakom obkolesené heraldické znamenie: ...“ a nasledujúcim blazonom heraldického znamenia. Prípadne celým blazonom s dovetkom: „...to všetko obkolesené zeleným drakom“.



erb rodu Kállay (WAU)



Erb rodu Radvanský (WAU)

Všeobecná obľuba insígnie dračieho rádu inšpirovala vznik viacerých heraldických kompozícií, nie rôznych dračích kompozícií, aj v novoveku – niekedy sú draci vo funkcii nosičov štítu, niekde ich možno považovať iba za neštandardnú dekoráciu erbu.



Ako sme už uviedli, štandardný heraldický drak, teda drak v podobe, do akej sa dostal v 15. stor., je štvornohý, zobrazuje sa vztýčený (čo sa však nehlási), má krokodíliu papuľu s vyplazeným jazykom (často ukončeným spätným háčikom, ako sa s tým možno stretnúť pri heraldickom orlovi), pazúry sú orlie (avšak bez oddeleného beháka, v tom sa odlišujú od orlích), má blanité (kožené) krídla a šípovito zakončený hadí chvost.

Pokiaľ ide o jeho krídla, používa sa terminológia ako pri orlovi (či iných vtákoch) teda **vzlietajúci**, **rozkrídlený** a pod. a pokiaľ ide o jeho nohy v inom postavení ako v štandardnom, používa sa obvyklá terminológia – **stojaci**, **kráčajúci**, ale aj **sediaci**, **ležiaci**, **zvinutý do kruhu**, **škrtiaci sa** a pod. V erbe môže byť zobrazená iba **časť draka**, najmä hlava. Pri kompozíciách s „drakobijcami“ – sv. Michalom, sv. Jurajom a pod. – je drak často položený pod nohami svätca, či jeho koňa, môže ležať na chrbte, veľmi často je zobrazený ako položený a ohliadajúci sa, pričom víťaz vráza do jeho papule svoju kopiju. Ak v tejto situácii nemá krídla, blazonuje sa ako **bezkrídly**, ak má dve nohy, blazonuje sa ako **dvojnohý**, ak nemá žiadne nohy (je to v podstate had) blazonuje sa ako **beznohý**. Drak môže byť **ozbrojený** (mečom, kopijou, halapartňou...), **držiaci** (ružu, blesk, klasy...).



erb rodu Hermann podľa Viedenskej obrázkovej kroniky zo 14. stor.



rozkrídlený vzlietajúci dvojnohý drak v erbe rodu Hermann (WAU)



dvojnohý drak (šarkan)



štandardný (štvornohý) drak



kráčajúci dvojnohý drak v erbe rodu z Madočian (WAU)



dračia hlava chrliaca oheň v klenote Ctibora zo Ctiboric (WAU)



Opisov a charakteristík **baziliška** (fr.: *basilic*, nem.: *Basilisk*) je veľké množstvo, prevládajúci názor však je, že ide o malého draka s kohút'ou hlavou. Jeho pohľad zabíja, možno ho poraziť jeho vlastným odrazom v zrkadle, on sám sa obáva iba kohúta, alebo lasičky. Niekedy sa rozlišuje medzi baziliškom a jemu veľmi podobným tvorom zvaným **cockatrice**, ktorý je spolu kohút a spolu jašter (drak). Podstatné sú teda krídla, bazilišok ich má dračie, kožovité, kým cockatrice má krídla kohútie. V skutočnosti sa však oba tvory zamieňajú, ba takmer splývajú (pravda, čo do fyziognómie, nie čo do významu a symboliky), cockatrice sa považuje za špecialitu anglickej heraldiky, ak sa vyskytne aj inde, ide spravidla o anglický „heraldický export“.

Ostatné „zložené“ heraldické bájne tvory

Do tejto skupiny radíme všetky tie zložené tvory, ktoré nemajú samostatné, z mimoheraldického prostredia pochádzajúce pomenovanie, nemajú svoju báj, či legendu a ich množstvo je takmer nekonečné. Pokiaľ ide o ich symboliku, je zrejmé, že sa pri nich spájajú vlastnosti a symbolika tvorov, z ktorých sú zložené (napr. morský lev – kráľ súše aj mora). Predstavujú predmet záujmu nielen semiotiky, kultúrnej histórie, umenovedy, ale aj psychológie. Dôvod ich vzniku mohol byť v niektorých prípadoch skutočne hlboký a zväzda k hlbokomyseľným psychoanalytickým pohľadom, no podľa iných náhľadov bol celkom jednoduchý. Najlepšie to možno priblížiť záznamom rozhovoru z r. 1548 medzi Michelangelom a Zapatom.

„Messer Michelagelo, povedal Španiel Zapata, teraz mi objasnite jednu vec, ktorú v maliarskom umení neviem dobre pochopiť, a to, prečo sa niekedy, ako to vidno na mnohých miestach v tomto meste, maľujú tisíce obludy a živočích, niektoré so ženskými tvármi a s rybími plutvami a chvostmi, iné s tigrími labami a krídlami, iné s mužskými výzormi. Skrátka, prečo maliar maľuje to, čo sa mu zachce a čo na tomto svete nikto nevidel?“

Básnici a maliari majú právo, áno, odvážiť sa na všetko, čo im vyhovuje... Maliar nikdy nespraví vec, ktorá by nebola takou, ako v skutočnosti je: nenamaľuje ľudskú ruku s desiatimi prstami, ani koňa s býčimi ušami a ťavím hrbom, ani slonovi nenamaľuje prednú nohu so znakmi charakteristickými pre koňa, ani nedá ruke a tvári dieťaťa starecký výzor, ani ucho ani oko nenakreslí o pol palca vyššie od ich skutočných rozmerov. Nie je prípustné, aby umiestnil, kam chce, čo i len žilu skrytú v ramene, lebo také veci sú veľmi falošné. Ale ak zato, aby sa lepšie prispôbil miestu a času, umelec vymení niektoré prvky... alebo časť čohosi preniesie na iný druh – napríklad dolnú polovicu supa alebo jeleňa delfína zmení na delfína alebo hornú polovicu na postavu, ktorá sa lepšie hodí, a namiesto ramien jej dá krídla, alebo odstráni predné laby, ak tam lepšie pristanú krídla ...hoci to aj vyzerá ako nepravé, nemožno to posúdiť inakšie, iba ako dobre vymyslené a zázračné.⁴³

⁴³ HOLANDA de, F.: *Rozhovory s Michelangelom*. Bratislava 1976, s. 102.

Pretože sa takéto a podobné zložené fantazijné bytosti dostávali aj do erbov, je potrebné zhrnúť základné zásady blazonovania jednotlivých skupín sem patriacich tvorov.

Veľký okruh zložených heraldických tvorov možno rozdeliť do týchto skupín:

1. tvory s pridanými krídlami – blazonujú sa ako „okrídlené“,
2. tvory s pridaným rybím chvostom – blazonujú sa ako „morské“,
3. tvory s pridaným dračím chvostom – blazonujú sa ako „dračie“,
4. tvory zložené do pol pásu z jedného tvora a od pol pásu z iného – blazonujú sa „polo-polo“,
5. tvory s vymenenými hlavami – blazonujú sa prirodzene (napr.: človek s orľou hlavou),
6. tvory s inými, im nepatriacimi súčasťami – blazonujú sa prirodzene (napr. lev s parohami a pod.),
7. kombinácie toho všetkého – blazonujú sa prirodzene (napríklad okrídlený morský lev s parohami).

Inak bezkrídle tvory s pridanými krídlami sa blazonujú ako **okrídlené**, azda najznámejším z tejto skupiny je **okrídlený lev** (*fr.: lion ailé, angl.: winged lion, nem.: geflügelter Löwe*). Prídanie krídel levovi odstraňuje handicap tohto kráľa zvierat, ktorého ríša bola obmedzená len nad pozemskými tvormi, nie nad nebeskými.



*stojaci okrídlený
ohládajúci sa lev
z normanskej výšivky
z Bayeux 1006*



*štandardný
okrídlený lev*



*(stojaci
semhladiaci) lev
sv. Marka (držiaci
otvorenú knihu)*



*lev sv. Marka
z mince Štefana V.
(1270–1272)*

Okrídlený lev môže byť zobrazený vo všetkých polohách a situáciách – vzpriamený, ohliadajúci sa, sediaci, stojaci, ležiaci), jeho chvost sa môže vinúť popri jeho chrbte, alebo môže byť podvlečený.

Bezpochyby najznámejším okrídleným levom je lev evanjelistu sv. Marka, ktorý sa blazonuje priamo ako **lev sv. Marka** (*fr.: lion de St. Marc, angl.: lion of St. Mark, nem.: St. Markus Löwe*). Najčastejšie je zobrazený ako stojaci, nimbovaný, pravou prednou labou držiaci otvorenú knihu s textom PAX TIBI MARCE EVANGELISTA MEUS.⁴⁴ Pravda, pripomeňme, že lev sv. Marka je spravidla

⁴⁴ Okrídleného leva sv. Marka možno doložiť aj na uhorských minciach Štefana V. a Ondreja III. UNGER, E.: c. d., No 260, No 315.

semhľadiaci, mal by sa teda, podľa niektorých blazonovať ako okrídlený leopard. I tu sa teda prejavujú dôsledky, nefunkčného, či dokonca mätúceho zachovávanía označovania kráčajúceho semhľadiaceho, či dokonca každého semhľadiaceho leva ako leoparda.⁴⁵



z hradieb vyrastajúci
okrídlený býk



okrídlená (pravošikmá) ryba



z koruny vyrastajúci
okrídlený jednorožec

Okrídlený môže byť v heraldike ktorýkoľvek iný tvor, napr. **okrídlený býk** (fr.: *cerf ailé*, angl.: *stag wigned*, nem.: *Hirsch geflügelt*), ktorý je atribútom sv. Lukáša, **okrídlená ryba** (fr.: *poisson ailé*, angl.: *fish wigned*, nem.: *Fisch geflügelt*), **okrídlený had** (fr.: *serpent ailé*, angl.: *serpent wigned*, nem.: *Schlange geflügelt*), **okrídlený jeleň** (fr.: *cerf ailé*, angl.: *stag wigned*, nem.: *Hirsch geflügelt*), **okrídlený pes** (fr.: *cerf ailé*, angl.: *stag wigned*, nem.: *Hirsch geflügelt*), nie však okrídlený kôň – lebo to je pegas, ktorý, ako sme už spomenuli, patrí medzi tradičné z mimoheraldickej tradície pochádzajúce bájne tvory. Okrídlené môžu byť aj tradičné bájne tvory, napríklad **okrídlený jednorožec** (fr.: *licorne ailé*, angl.: *unicorn winged*, nem.: *geflügelter Einhorn*).

Tvory s pridaným rybím chvostom sa pomenúvajú ako **morské** (fr.: *mariné*, angl.: *sea*, nem.: *See*). Jeden z najznámejších je **morský lev** (fr.: *lion mariné*, angl.: *lion marine*, *lion marined*, *sea-lion*, nem.: *See-Löwe*, *Löwe mit Fischschwanz*). Táto heraldická figúra má podobu tvora, ktorého hornú polovicu tvorí lev, dolnú však rybí chvost. Ten môže byť rôzne tvarovaný. Najčastejšie tvorí slučku a končí sa koncovou plutvou za chrbtom leva. Tento typ považujeme za štandardný. Iný spôsob zobrazovania heraldického leva je taký, že jeho chvost, spravidla už bez slučky, sa končí koncovou plutvou nad hlavou netvora. Inokedy máorský lev svoj chvost uložený pod sebou, či dokonca pred sebou. Ak je to potrebné, blazonuje sa teda akoorský lev s chvostom pred sebou, nad sebou, či pod sebou. Za zmienku tiež stojí, že lev môže (v niektorých heraldických systémoch dokonca musí) mať medzi prstami na labách plávacie blany, podobne ako aj ostatné morské tvory, **morský vlk** (fr.: *loup mariné*, angl.: *sea-wolf*, nem.: *See-Wolf*), **morský kôň** (fr.: *cheval mariné*, angl.: *sea-hare*, nem.: *See-Pferd*), **morský jeleň** (fr.: *serf mariné*, angl.: *sea-stag*, nem.: *See-Hirsch*), **morský orol** (fr.: *aigle marinée*, angl.: *sea-eagle*, nem.: *See-Adler*). Sem, pravdaže patria aj tradičné bájne tvory, ktorým dodatočnou úpravou pribudol rybí chvost, ako na-

⁴⁵ Pozri k tomu VRTEL, L.: Heraldický lev (príspevok k heraldickej terminológii). In: *Slovenská archivistika*, 2003, č. 1, s. 80 n.

príklad **morský gryf**⁴⁶ (fr.: *griffon marinée*, angl.: *sea-griffin*, nem.: *Seegreif*, *Fischgreif*), **morský jednorožec** (fr.: *licorne marinée*, angl.: *sea-unicorn*, nem.: *See-Einhorn*) a ostatné.



morský lev



morský lev (s chvostom pred sebou)



morský lev (s chvostom nad sebou)



morský kôň



morský gryf

Tvory, ktoré majú pridaný nie rybí, ale šípovito ukončený chvost, sa blazonujú ako **dračie** (fr.: *dragoné*, angl.: *terminating in a tail of a wyvern*, nem.: *Drachen...*). Ako príklady možno uviesť figúry ako **dračí lev** (fr.: *lion dragoné*, angl.: *lion terminating in a tail of a wyvern*, nem.: *Drachenlöwe*), **dračí had** (fr.: *serpent dragoné*, angl.: *serpent terminating in a tail of a wyvern*, nem.: *Drachenschlange*), **dračí orol** (fr.: *aigle dragonée*, angl.: *eagle terminating in a tail of a wyvern*, nem.: *Drachenadler*) a ďalšie.



dračí had



dračí lev

⁴⁶ Pri morskom gryfovi je dôležité rešpektovať charakteristické uši gryfa, ktorými sa horná polovica gryfa odlišuje od hornej polovice orla.

Tvory zložené do pol pásu z jedného tvora a od pol pásu z iného, pričom ich dolná polovica je iná ako rybia, či dračia). Tie sa blazonujú pomocou opakovanej príslovky polo tak, že sa postupuje od hornej polovice tvora k jeho dolnej polovici, napr. tvor, ktorého horná polovica je levia, spodná medvedia sa popisuje ako **polo lev – polo medveď** (*fr.: ours, la moitié supérieur de lion, angl.: bear with the upper half of a lion, nem.: Löwen-Bär*).

Ďalšiu skupinu predstavujú heraldické netvory, ktorých celé telo pochádza z jedného zvierat'a (alebo človeka), len hlava z iného. Ako príklad možno uviesť figúry ako napríklad **orol s levou hlavou** (*fr.: aigle a tete de lion,, angl.: eagle with lion's head, nem.: Löwen-Adler*), **muž s orľou hlavou** (*fr.: homme à tête de l'aigle, angl.: man with eagle's head, nem.: Adler-Man*) a pod.⁴⁷



kráčajúci semhľadiaci lev s hlavou kráľa



lev s hlavou kráľa

Ako samostatnú skupinu možno vidieť aj skupinu heraldických tvorov s im nepatriacimi súčasťami, inými, než už spomenutými vymenenými hlavami. Pomerne obľúbené sú napríklad pridané rohy, či parohy. Ako príklad možno uviesť figúru **lev rohmi** (*fr.: lion accorné, angl.: lion horned, nem.: Löwe gehornt*), **ryba s jeleními parohami** (*fr.: poisson, la tête somée d'une ramure de cerf, angl.: fish with an attire, nem.: Fisch mit Hirschgeweih*) a pod.

Naostatok spomeňme ešte prípady najrôznejších kombinácií jednotlivých spomenutých skupín, ako príklad za všetky uveďme figúru okrídlený morský lev s parohami (*fr.: lion ailé mariné, la tête somée d'une ramure de cerf, angl.: winged sea-lion with an attire, nem.: geflügelter See-Löwe mit Hirschgeweih*).

Tvory s multiplikovanými časťami tiel

Už vyššie sme spomenuli dvojhvostého leva, pripomeňme však, že v heraldike sa – i keď veľmi ojedinelo – možno stretnúť aj s **dvojhľavým levom** (*fr.: lion à deux tetes, angl.: lion with two heads, nem.: doppelköpfiger Löwe*), či **trojhľavým levom** (*fr.: lion à trois tetes, angl.: lion with three heads, nem.: dreiköpfi-*

⁴⁷ Nemecká heraldická terminológia pre tieto figúry používa pojmy pre označenie leva s orľou hlavou ako Adler-Löwe, t. j. orlolev, leva s jeleňou hlavou ako Hirsch-Löwe, t. j. jeleňolev a pod. Naopak, pre tvory s levou hlavou, ale s rôznym iným telom používa pojmy ako Löwen-Bär, t. j. levomedveď (medveď s levou hlavou), Löwen-Drachen, t. j. levodrak (drak s levou hlavou) a pod., WBO, s. 160–161.

ger Löwe). Jeho hlavy smerujú v štandardnej pozícii heraldicky vpravo⁴⁸ a platí preň všetko to, čo sme povedali v súvislosti s jednohlavým levom. Ak sa niektorá z hláv díva iným smerom, ako je natočené telo tejto heraldickej príšery, musí sa to, pochopiteľne, hlásiť. Ešte oveľa zriedkavejšou heraldickou figúrou je **dvojtý lev** (fr.: *lion à deux corps*, angl.: *lion bi-corporate*, nem.: *doppelkörperlicher Löwe*) či **trojtý lev** (fr.: *lion à trois corps*, angl.: *lion tri-corporate*, nem.: *dreikörperlicher Löwe*).⁴⁹ Niekedy sa tieto figúry blazonujú ako „dva levy so spoločnou hlavou“, „či tri levy so spoločnou hlavou“.⁵⁰ Sme však toho názoru, že v oboch prípadoch ide o jednu figúru, i keď jej podstatná časť je zdvojená, či strojená. Pokiaľ ide o zobrazovanie dvojtélého leva ten má podobu dvoch privrátených vztýčených levích tiel so spoločnou jedinou semhľadiacou hlavou. Pravda, môže existovať aj kráčajúci dvojtý lev, či stojaci dvojtý lev, ktorého pravé telo je vždy obrátené a semhľadiacou hlavou spojené s druhým telom. Trojtý lev sa tiež zobrazuje so semhľadiacou hlavou, s tromi vztýčenými levími telami, ktoré sú v štíte vidlicovito komponované. Ak je kompozícia iná – napr. tvaru sklonenej vidlice, pri blazonovaní je to potrebné hlásiť.



dvojtý lev



dvojhlavý lev



*kráčajúci dvojhlostý
lev*



*lev s rozdvojeným
chvostom*

Prírodné a heraldické zobrazovanie niektorých zvierat

S problematikou zobrazovania bájných figúr v heraldike súvisí aj skupina zobrazovania mačkovitých šeliem (*felidae*), z ktorých najvýznamnejšou je *Panthera leo* – predobraz heraldického leva, *Panthera pardus* – predobraz heraldického, no najmä „prírodného“ naturalistického leoparda, zobrazovaného v erboch, *Panthera tigris* – predobraz heraldického, no najmä naturalistického zobrazovania tigra. Do tejto skupiny patrí aj zobrazenie samotného heraldického pantera a prekvapujúco aj zobrazenie heraldickej antilopy. Stredoveká Európa tieto tvory bezprostredne nepoznala, preto viaceré z nich zobrazovala neskutočným, bájnym spôsobom, prevzatým zo stredovekých bestiárov. Vzhľadom na vzájomné pre-

⁴⁸ V tom sa odlišuje od zobrazovania dvojhlavého orla, dvojorla, ktorého hlavy sú odvrátené. Stredná hlava veľmi zriedkavého trojorla sa zobrazuje ako semhľadiaca.

⁴⁹ VOLBORTH VON, C.-A.: *Heraldry – Customs, Rules and Styles*. New Orchard Editions, Poole Dorset 1981, s. 29.

⁵⁰ GALBREATH, D. L. – JÉQUIER, L.: *Lehrbuch der Heraldik*. Battemberg-Verlag Munchen 1978, s. 127.

línanie sa termínov označujúcich zobrazenia mačkovitých šeliem s ich presahom do okruhu terminológie heraldických bájných figúr bude vhodné zrekapitulovať túto oblasť v relatívnej komplexnosti.

Už skôr sme spomenuli, že ako **heraldický leopard** sa v niektorých terminologických koncepciách pomenúva každý heraldický semhľadiaci lev – teda vzpriamený semhľadiaci lev, stojaci semhľadiaci lev, kráčajúci semhľadiaci lev, sediaci, či ležiaci semhľadiaci lev. Pojem leopard,⁵¹ pod čím sa rozumie heraldický **leopard**, je teda synonymom výrazu **semhľadiaci lev**.⁵²

Podľa iných heraldikov, či heraldických terminologických systémov sa pod pojmom heraldický **leopard** rozumie výlučne **semhľadiaci kráčajúci lev**.⁵³ V oboch prípadoch sa takto chápaný heraldický leopard kreslí ako lev s výraznou hrivou, celkom netypickou pre reálneho leoparda.

Popri leopardovi, či už sa blazonuje ako semhľadiaci lev alebo ako semhľadiaci kráčajúci lev, existuje však v erboch pomerne často aj prirodzený leopard. Kreslí sa s hladkým telom i chvostom, vždy zlatý alebo strieborný a s typickými čiernymi škvrnami. Aj tým sa líši od heraldického leoparda, ktorý môže byť zobrazený vo všetkých tinktúrach, môže byť červený, modrý, prekrytý heroldskými figúrami rôznych tinktúr, ba môže byť napr. aj hermelínový.



*heraldický leopard – kráčajúci
semhľadiaci lev*



prirodzený leopard (prirodzený panter)

Kým prirodzený, naturalistický lev je v heraldike našťastie zriedkavosťou, vyskytujúcou sa len v celkom úpadkovej heraldike, prirodzený leopard je v našom heraldickom dedičstve až udivujúco početne zastúpený. Nevylučujeme, že v niektorých prípadoch mohlo ísť o zámenu a zlú interpretáciu blazonu, kde sa pod pojmom leopard mohol azda myslieť kráčajúci semhľadiaci lev, no interpretoval sa ako prirodzený leopard. V niektorých prípadoch nevylučujeme ani možnú snahu diverzifikovať taký častý a niekedy až fádny motív leva.

⁵¹ V českej heraldickej terminológii sa pomenúva ako levhart, v čom cítiť staronemecké „lewe-hart“, v čom korení aj osobné meno Leonard s významom „silný ako lev“, zvukovo i významovo príbuzné s lion-heard, do francúzštiny prekladané ako coeur de lion, po slovensky – levie srdce.

⁵² S týmto chápaním sa možno stretnúť najmä v niektorých francúzskych a v niektorých nemeckých terminologických systémoch. Leonhard.

⁵³ To je obvyklé najmä v anglickej heraldickej terminológii a príčinou toho je zrejme úcta k tradičnému pomenovaniu anglických semhľadiacich kráčajúcich levov v štátnom erbe Veľkej Británie ako leopardov.

Na margo figúry prirodzeného leoparda možno povedať, že sa s ním stretáme vo všetkých polohách a situáciách – teda ako vztýčeného, skáčuceho, semhládacieho, stojaceho, kráčajúceho a pod.

Ak sme spomenuli nejednotný význam blazonu leoparda a z toho vyplývajúce nebezpečenstvo zámény heraldických figúr pripomeňme aj nebezpečenstvo inej zámény a to zámény prirodzeného leoparda s heraldickým panterom. Problém spočíva v tom, že heraldická terminológia označuje prirodzeného leoparda dvoma pomenovaniami – jednak ako **prirodzený leopard** (*fr.: leopard naturel, angl.: natural leopard, nem.: natürlicher Leopard*) a jednak ako **prirodzený panter** (*fr.: panthère naturel, angl.: natural panther, nem.: natürlicher Panther*).⁵⁴

Panter, alebo hovorovo tiež pardál, je označenie každej väčšej mačkovitej šelmy – leva, tigra, jaguára, leoparda... V zoologickej terminológii sa lev pomenúva *Panthera leo*, leopard – *Panthera pardus* a tiger *Panthera tigris*. Popri spomenutých „panteroch“ – levovi, leopardovi a tigrovi, z ktorých každý sa objavuje v erboch vo svojej heraldickej i prirodzenej podobe, sa v heraldike vyskytuje aj osobitná figúra označovaná ako panter, ktorú je však potrebné dôsledne označovať ako **heraldického pantera** (*fr.: panthère héraldique, angl.: heraldic panther, nem.: heraldischer Panther*).



Heraldický panter je už príklad bájneho tvora, heraldickej príšery, ktorej telo je zložené z dvoch figúr – z hornej polovice je to drak, zo spodnej polovice lev. Tento heraldický panter „drakolev“ je charakteristický najmä dračou hlavou, z ktorej chrlí oheň. Tieto plamene patria k základným znakom heraldického pantera.⁵⁵

Panter, pôvodne negatívny symbol pohanstva, sa už v románskej dobe zmenil na symbol pozitívny, dokonca na jeden zo symbolov Ježiša Krista. Toto vysvetľovanie sa opieralo o starokresťanský spis „Physiologus“ z 2. stor., podľa ktorého panter po trojdňovom spánku vychádza z jaskyne a „jeho dych je príjemný a sladký“.⁵⁶ Plamene, vychádzajúce z panterovej papule mali teda pôvodne znázorňovať onen sladký dych.

Heraldickým panterom sme vkročili do sveta bájných tvorov plniacich funkciu heraldických figúr. Pravda, budeme si všímať len tie, ktoré sú tvorené aj figúrou leva, alebo jeho časťou. Medzi tieto patrí napríklad **heraldický tiger** (*angl.: heraldic tiger, tyger*), ktorý je veľmi vzdialený svojmu, z prírody známemu vzoru. Heraldický tiger, známy predovšetkým z anglickej heraldiky, má levie telo, no vlčiu hlavu, pomerne dlhú s charakteristickým rohom a výrazne dlhými končistými ušami.

⁵⁴ WBO, s. 148.

⁵⁵ Azda najznámejší heraldický panter je v erbe Štajerska.

⁵⁶ HEINZ-MOHR, G.: c. d., s. 196; OSWALD, G.: c. d., s. 295.



kráčajúci heraldický
dvojhvostý tiger



kráčajúci prirodzený
(bengálsky) tiger



heraldický tiger

V kontinentálnej heraldike sa zriedkavo objavuje v erboch **prirodzený tiger** (fr.: *tigre*, angl.: *tiger*, nem.: *Tiger*), často blazonovaný aj ako **bengálsky tiger**. V podstate ponáša na prirodzeného leoparda, kým však prirodzený leopard je vždy škvrnitý, prirodzený tiger má vždy charakteristickú čierne pruhovitú kresbu.



Svojou tigriou hlavou patrí do tejto heraldickej skupiny prekvapujúco aj **heraldická antilopa** (fr.: *antilope héraldique*, angl.: *antelope heraldic*, nem.: *heraldische Antilope*). Podľa heraldickej charakteristiky má tento tvor hlavu vlka, či tigra, často zo spodnej čeľuste vyrastajúci akoby diviáci kel.⁵⁷ Jej telo sa podobá na telo jeleňa, no s dlhým levím chvostom. Charakteristické pre heraldickú antilopu sú predovšetkým rovné rohy, na hornej časti píllovité – nimi antilopa „dokáže spáliť aj najhrubšie stromy“.⁵⁸

Heraldické tvory v bájných situáciách

Poslednú skupinu tvoria heraldické figúry, zvieratá, ktoré sa v erboch zobrazujú v ich prirodzenej podobe, nie sú nijako zdeformované, preto ich autori heraldických prác často medzi nadprirodzené bytosti ani nezaraďujú. V skutočnosti sa však zobrazujú v nadprirodzených situáciách, založených na bájach a legendách. V tomto zmysle ide o bájne tvory *par excellence*. Ich zobrazenie



žeriav



pštros



salamandra

v nadprirodzenej situácii vyjadruje vždy určitú moraliťu, kvalitu, hodnotu, vďaka čomu majú tieto znamenia všetky charakteristiky symbolu.

⁵⁷ BOOS de, E.: c. d., s. 29.

⁵⁸ Tamže, WBO uvádza bez kla a s mierne zahnutými rohmi, s pilkou v dolnej časti. WBO, s. 161.



pelikán



Baránok Boží

Žeriav (fr.: *grue*, angl.: *crane*, nem.: *Kranich*) zobrazuje sa ako brodivý vták, spravidla s jednou zdvihnutou nohou, v ktorej drží kameň (alebo guľu). Tento jeho atribút sa v staršej heraldickej terminológii označuje ako bdelosť „*vigilantia*“, ⁵⁹ zakladá sa na tradícii, podľa ktorej žeriav, ktorý stráži odpočívajúci kŕdeľ, drží v labe skalú, aby nezaspal. Preto sa stal symbolom strážcov.



Pštros (fr.: *autruche*, angl.: *ostrich*, nem.: *Strauss*) má veľmi bohatú symboliku, ⁶⁰ a tiež v heraldike také obľúbené pštrosie pero samo osebe symbolizuje spravodlivosť (pretože jeho perá sú všade rovnaké). ⁶¹ Heraldické zobrazenia pštrosa je však špecifické – nesie v zobáku kus železa (klince, kľúč...), najčastejšie však podkovu. ⁶² Toto zobrazenie korení v spise *Physiologus*, podľa ktorého je pštros symbolom žravosti. „Všetko, čo nájde, zožerie. Dokonca kováčovi v dielni zožerie kus čerstvo vykovaného, ešte žeravého železa, a keď ho vyvráti, ešte je stále žeravé. No ak prejde cez jeho vnútornosti je toto železo ľahšie a nádherne cvendží...“ ⁶³ Zvláštneho heraldického „mutanta“ vidíme v erbe rodu Kováč, kde vták nesie zároveň atribút pštrosa (podkovu) aj atribút žeriava (guľu).

Pelikán (fr.: *pélican*, angl.: *pelican*, nem.: *Pelikan*) zobrazovaný často ako rozkrídlený vták, ktorý si kľuje vlastnú hrud' a svojou krvou kŕmi svoje, spravidla tri mláďatá. Je symbolom rodičovskej obete, rodičovskej lásky a osobitne obete Ježiša Krista. Táto (nielen) heraldická kompozícia sa nazýva aj „*pietas*“ ⁶⁴.

⁵⁹ Porovnaj k tomu: BOOS de, E.: c. d., s. 84; tiež: ROYT, J., ŠEDINOVÁ, J.: c. d., s. 124.

⁶⁰ Pozri: ROYT, J., ŠEDINOVÁ, J.: c. d., s. 132.

⁶¹ Horapolón *Hieroglyphica*, tamže.

⁶² Heraldickí autori pripomínajú, že tento prvok je taký významný, že dokonca akéhokoľvek vtáka s podkovou v zobáku je potrebné blazonovať ako pštrosa. Pozri k tomu BOOS de, E.: c. d., s. 32.

⁶³ VRTEL, L.: *Osem storočí slovenskej heraldiky*. Martin 1999, 2003, s. 87. VAJAY DE SZ.: *L'héraldique, image de la psychologie sociale*. Atti dell'Accademia Pantaniana. Nepol 1967. GALBREATH, D. L. – JÉQUIER, L.: *Lehrbuch der Heraldik*. Battemberg-Verlag München 1978, s. 279; BIEDERMANN, H.: *Lexikón symbolov*. Bratislava 1992, s. 242–243.

⁶⁴ Napr. v anglických blazonoch obvyklá formulácia „*pelican in his piety*“. Porovnaj VOLBORTH von, C.-A.: *Heraldry, Customs, Rules and Styles*. Dorset 1981, s. 41. Podobne ako v prípade blazonu pštrosa (pozri pozn.) aj tu platí, že každý vták, kŕmiaci svojou krvou svoje mláďatá sa má blazonovať ako pelikán, nech aj vyzerá ako labuť, či sliep-

Salamandra (*fr.: salamandre, angl.: salamander, nem.: Salamander*). V heraldike sa zobrazuje ako veľká jašterica, často ohliadajúca sa, no najmä obklopená plameňmi, niekedy aj v dvoch tinktúrach, teda podobne ako pri fénixovi. Toto zobrazenie má svoje korene v tradícii, podľa ktorej salamandra hasí oheň, no sama nezhorí.⁶⁵ Kým oheň pri fénixovi sa v staršej heraldickej literatúre blazonuje ako nesmrteľnosť „*immortalitas*“, oheň pri salamandre sa blazonuje ako trpezlivosť „*patiencia*“.⁶⁶

Baránok Boží, Veľkonočný Baránok (*fr.: agneau pascal, Agnus Dei, angl.: holy lamb, paschal lamb, Agnus Dei, nem.: Osterlamm*). Tento symbol Ježiša Krista sa zobrazuje ako (spravidla) ohliadajúci sa baránok, ktorý drží krížovú žrd', spravidla so zástavkou alebo koruhvou so znamením kríža.⁶⁷ Niekedy má aj hviezdíčku na stuhe, vychádzajúcej z jeho úst, či pred sebou kalich, do ktorého tečie krv z jeho hrude. Hlásí sa tiež, či je Baránok nimbovaný, a tiež podoba nimbu (prstenec, krížový, plný a pod.).

Všetky tieto zvieratá sa v heraldike prezentujú v nadprirodzených situáciách, ktoré, opakujeme, sú iné ako v prípade leva, držiaceho meč, alebo býka, držiaceho sekeru, či knihu. Sú vyjadrením stredovekej morality, čo je podčiarknuté aj tradičnými výrazmi *patiencia, vigilancia, pietas, immortalitas* a pod.

Záver

Ako sme videli nadprirodzené, či bájne tvory predstavujú veľmi širokú a pomerne zložito štruktúrovanú skupinu heraldických znamení, pričom zatriedenie niektorých znamení nemusí byť celkom jednoznačné. Preskúmanie používanej slovenskej heraldickej terminológie pri blazonovaní erbov, jej porovnanie s inozajčnými terminologickými systémami a v problematických prípadoch aj navrhnutie prijateľných riešení bolo dôvodom na zostavenie tohto príspevku. V ňom opísané heraldické figúry, dodávajúce heraldike neopakovateľný, až rozprávkový rozmer, si to isto zaslúžili.

ka. Dokonca v literatúre sa uvádza, že heraldický pelikán spravidla nemá na zobáku spodný vak.

⁶⁵ Túto schopnosť pripisovali salamandre už Aristoteles, či Plinius. Pozri k tomu: ROYT, J., ŠEDINOVÁ, J.: c. d., s. 185. V Physiologu aj symbol mučeníctva.

⁶⁶ Podľa BOOS de, E.: c. d., s. 119 je oheň pri heraldickej salamandre taký samozrejmy, že sa v blazone hlási, iba ak má netypickú tinktúru. V súvislosti s heraldickou salamandrou spomeňme rytiersky rád salamandry, ktorého insígniou bola do kruhu stočená salamandra, čo azda mohlo mať vplyv na podobu insígnie známeho Rádu Draka, založeného kráľom Žigmundom. Pozri k tomu: GRAUS, I.: Rád Draka a jeho insígnie. In: *Vojenská história*, 2006, č. 4, s. 7; tenže: Historický rakúsky rád Salamandra. Príloha k 68. číslu Sběratel'ských zpráv 1992. Na druhej strane spomeňme aj výskyt motívu neheraldickej salamandry v pečati niektorých obcí na Slovensku. V tomto prípade je však potrebné v blazone hlásiť, že ide o neheraldickú, prípadne prirodzenú salamandru.

⁶⁷ Podľa niektorých názorov tento jeho atribút ani nie je potrebné osobitne blazonovať BOOS de, E.: c. d., s. 25, v slovenskej obecnej sigilografii (sfragistike) a heraldike však považujeme podobu listu zástavy za dôležitý rozlišovací prvok.

LES ETRES FABULEUX EN HERALDIQUE

(La terminologie du blason)

Ladislav Vrtel

Les questions portant sur la représentation des êtres fabuleux dans les blasons constituent non seulement le sujet qui est intéressant du point de vue héraldique, artistique ou culturel, mais aussi du point de vue linguistique, c'est-à-dire du point de vue de la terminologie employée à la description de ces figures (terminologie du blason).

L'héraldique reprit l'ensemble d'êtres fabuleux du message antique ou des bestiaires médiévaux. Cependant, il est intéressant de savoir comment l'héraldique „trahit“ ensuite tous ces êtres, ou au moins une partie d'eux, comment elle changea d'une façon originale l'image originelle antique de tels êtres comme, par exemple, sphinx antique ou sirène antique, et comment elle leur donna une fixe forme spécifiquement héraldique. Le résultat en est le fait que plusieurs êtres fabuleux héraldiques sont tout à fait différents de leurs modèles antiques. C'est ainsi qu'il se produisit que la sirène, ayant été représentée en antique comme une femme-ailée, devint en héraldique la femme-marinée.

D'autres êtres que l'Europe médiévale ne connut pas directement, mais seulement médiatement, par exemple, par l'intermédiaire des bestiaires médiévaux, surtout de l'oeuvre connue sous le titre de Physiologus, furent représentés en héraldique d'une façon tout à fait différente de leur physiologie réelle, rangeant les aussi parmi les êtres fabuleux (panthère, antilope). Ce sont, à proprement parler, les êtres réels prenant une forme fabuleuse laquelle trouva sa représentation spécifique en héraldique.

La discordance entre la forme réelle et héraldique des représentants de ce groupe de figures héraldiques est aussi la raison pour laquelle il est nécessaire de leur prêter attention aussi du point de vue terminologique.

L'auteur suit cette division des êtres fabuleux:

1. êtres fabuleux traditionnels ayant leur nom particulier et courant et représentant un groupe relativement cohérent de principaux êtres fabuleux comme, par exemple, licorne, pégase, phénix, sirène, harpie, dragon, basilic...,
2. êtres composés, „mutants“, dont le corps consiste en différents genres d'animaux, ou bien en un homme et un animal, en une plante et un animal, etc. (lion mariné, taureau ailé...,
3. êtres dont certaines parties (surtout la tête et la queue, plus rarement le corps) sont multipliées (aigle à deux têtes, lion à deux queues...),
4. êtres dont la physiologie héraldique diffère d'une façon remarquable de leur image naturelle (panthère, tigre...),
5. êtres représentés en héraldique dans des situations surnaturelles exprimant une certaine moralité (le pélican nourrit ses petits de son propre sang, la grue tient la roche pour ne pas s'endormir, l'autruche avale par avidité un fer à cheval, la salamandre entourée par des flammes éteint le feu, mais ne brûle pas...)

L'article fait suite d'une série d'études consacrées à la terminologie héraldique slovaque, publiée dans la revue Slovenská archivistika.

Traduit par Kristína Kapitáňová

LITERATÚRA

RECENZIE A REFERÁTY

PEČATE A ICH POUŽÍVATELIA. Zborník príspevkov z rovnomennej konferencie. Zostavila Júlia Ragačová. Bratislava: MV SR 2007. 188 s.

Je viac významných momentov, ktoré mali podiel na zvyšovaní úrovne bádania v pomocných vedách historických na Slovensku. Jedným z nich bolo aj založenie Sekcie archívniectva a pomocných vied historických pri Slovenskej historickej spoločnosti v roku 1980. Od jej vzniku platila zásada, že sekcia každý rok usporiada vedecké sympóziu. Tematicky sa pravidelne striedali témy z archívniectva a pomocných vied historických. Prvé sympóziu sa uskutočnilo v decembri 1980 o sprístupňovaní archívnych fondov, na ktorom sa zúčastnilo vyše sto členov. O rok neskôr, v novembri 1981, sa uskutočnilo prvé sympóziu z pomocných vied historických pri príležitosti 300. výročia vydania diela Jeana Mabillona *De re diplomatica*. V roku 2006 sa uskutočnilo prvé sympóziu venované sfragistike. Až po 15 rokoch existencie sekcie iba preto, že ide o disciplínu, ktorej sa u nás venovalo najmenej pozornosti.

Aby som bol spravodlivý, prednáška o sfragistike – pritom veľmi úspešná – zaznela už aj na sympóziu v roku 1985 v Námestove. Jeho obsahovou náplňou boli „Pomocné vedy historické, súčasný stav a perspektívy“ (zborník z tohto sympózia vyšiel v Dolnom Kubíne v roku 1986). Na hodnotenie sfragistiky sa podujal František Sedlák. Dodnes si každý účastník sympózia pamätá, ako nabádal na zavedenie chýbajúceho termínu pre nástroj na tvorbu modernej pečiatky, pre ktorý navrhol názov „pečiatkovadlo“. Jeho príspevok je ešte aj dnes nielen zaujímavý, ale aj poučný. Prekvapujúce sú postuláty, ktoré nastolil ako nástojčivé na riešenie našimi archívármi na domácom materiáli. Mnohé z nich sa dodnes neriešili a na našom nedávnom sympóziu sa ani len nepripomenuli. Zdá sa, že sme príliš zahľadení dopredu a staršie podnety nás prestali zaujímať.

Sympóziu venované sfragistike v roku 2006, ktorého všetky príspevky vyšli tlačou, bolo mimoriadne úspešné. Najviac si na referátoch cením, že väčšina z nich bola autormi pripravená iba pre toto sympóziu. Tematicky ide o veľmi široký záber. To ma vedie k rozhodnutiu, že vo svojej anotácii uvediem autora a tému každého referátu, ktorý na podujatí odznel. Komentovať budem iba tie, ktorých obsah nie je dostatočne vyjadrený v nadpise príspevku. Poradie referátov korešponduje s programom sympózia.

Ragačová, J.: *Pečate Martina do konca 19. storočia*. Štofánik, P.: *Sfragistické pamiatky mesta Sabinova do začiatku 16. storočia*. Szeghy, G.: *Pečate obcí Abovskej župy*. (Materiál – aj z územia Maďarska – skúma a vyhodnocuje chronologicky a iba štatisticky. Jednotlivé typy pečatí ilustruje siedmimi fotografickými reprodukciami.) Vítek, P.: *Nové objavy pečatí obcí v Liptove*. (Opi-

suje a reprodukuje pečate 14 lokalít, nie všetky sú neznáme.) Kartous, P.: *Historické pečate obcí a súčasná komunálna heraldika*. (Informácia o 6 zväzkoch Heraldického registra a o spôsoboch pretlmočenia sfragistických symbolov na heraldické.) Nováková, V.: *Niekoľko postrehov k vývoju obecných pečatí na území dnešných okresov Galanta a Šaľa*. (Referát obsahuje nové poznatky k znakom viacerých lokalít, ktoré uverejnila vo svojej sfragistickej publikácii v roku 1997.) Sokolovský, L.: *K problematike výskumu pečatí a erbov stolíc na Slovensku*. (Ide o prezentáciu programu a osnovy pripravovanej publikácie o slovenských stoličných pečatiach a erboch.) Keresteš, P.: *K najstaršej podobe a vývoju pečate Nitrianskej stolice*. Žifčák, F.: *Pečate Stolice X spišských kopijníkov*. Ragač, R.: *K počiatkom teritoriálnej sfragistiky Liptova*. (Analýza pečate liptovskej provincie z roku 1331.) Rábik, V.: *Pečať v stredovekom uhorskom zákonodarstve*. (Nejde iba o analýzu kráľovských dekrétov, ale aj o analýzu výsadných listín.) Javošová, E.: *Listiny so zavesenými pečaťami vo fonde Súkromného archívu leleského konventu*. (Ide o prvé domáce konkrétne príklady na tento skutočne raritný spôsob overovania listín.) Šedivý, J.: *Stredoveké uhorské pečate a ich písmo*. (K datovaniu pečatí analýzou písma.) Feder Mayer, F.: *Juraj Thurzo (1567–1616)*. (*Sfragistický pohľad na biografiu uhorského magnáta*.) Machajdík, E.: *Pečatidlá v zbierkach Slovenského národného múzea*. (Vymenúva početné cechové, mestské, obecné, cirkevné i osobné prsteňové pečatidlá.) Zoričák, P.: *Paralely prípravy razidla a pečatidla*. Kianička, D.: *Rytci kremnickej mincovne ako tvorcovia pečatidiel*. (Poskytuje analýzu údajov z daňového súpisu Kremnice z rokov 1442/1443, pokladničných kníh mesta Kremnice zo 17. a 18. storočia, signatúr na držadlách pečatidiel z 18. a 19. storočia, zoznam zachovaných pečatidiel od konca 17. storočia, práce zlatníkov z Kremnice a Banskej Bystrice.)

Ako z názvov jednotlivých príspevkov vyplýva, ide o obsahovo bohatý materiál, ktorý nie je iba poučný, vo vlastnej bádateľskej činnosti užitočný, ale aj podnetný. Prezentované poznatky autorov sú doslova výzvou na spracovanie ďalších nových sfragistických problémov. Sympóziu v Martine a zborník referátov isto nebude medzníkom v našom sfragistickom bádání. Isté je ale jedno, že odbornosť našich absolventov je taká veľká, že sa dokážu úspešne zhostiť každej témy z oblasti pomocných vied a v tomto smere – a teda aj na poli sfragistiky – budú určite vo svojej bádateľskej činnosti pokračovať.

Jozef Novák

GENEALOGICKO-HERALDICKÝ HLAS 1/2007, 2/2007. Zostavil Milan Šišmiš. Martin: Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť 2007, 80 s., 68 s.

Genealogicko-heraldický hlas číslo 1/2007 obsahuje spolu 4 štúdie. Príspevok Maroša Mačuhu *Renesančný náhrobok Františka I. Révaia z 2. polovice*

16. storočia je koncipovaný širšie ako napovedá jeho názov a opisuje nielen túto známu pamiatku, ktorá sa nachádza v martinskom rímsko-katolíckom kostole, ale aj príchod Révaiovcov do Turca v prvej polovici 16. storočia. Frederik Federmayer sa v príspevku *Pečate Mateja Ostariča. Sfragistický pohľad na zemepanského úradníka* pokúša pomocou výskumu pečatí vytvoriť jeho portrét a venuje sa aj genealógii tohto takmer úplne neznámeho rodu. Autor poukazuje na obsahovú rôznorodosť symboliky pečatí zemepanských úradníkov. Nedopovedané je tvrdenie o poštmajstrovskej, resp. poslovskej funkcii Ostaričovcov na panstve? na základe trúbky v erbe udelenom armálesom z roku 1656 a tiež exkurz do oblasti dejín správy v úvode.

Eva Furdíková sa v článku *Príspevok ku genealógii Braxatorisovcov* na základe výskumu v matrikách z Hronseku, Mičinej, Radvane a Zvolena z obdobia 17.–18. storočia snaží identifikovať korene Braxatorisovcov, z ktorých pochádzal básnik a evanjelický kňaz Andrej Sládkovič. Rod vie sledovať od jeho prastarého otca, kožušníka Andreja Braxatorisa. Zaujímavé sú údaje o bohatstve archívnych dokumentov z obdobia pôsobenia Andreja Sládkoviča v Archíve Ev. a. v. cirkevného zboru v Radvani. Martin Hrubala sa v príspevku *Predkovia a príbuzní pezinského rodáka Františka von Meissla (1837–1934)* venuje genealógii tohto významného Pezincana. Pezinský lekárnik František von Meissl bol všestrannou kultúrnou osobnosťou, ktorá dlhé desaťročia výrazne ovplyvňovala život v meste. Založil mestské múzeum, hasičský spolok (1874), ktorého bol aj dlhoročným predsedom, stál pri zrode Pezinsko-modransko-svätojurskej sporiťelne (1871), v ktorej pôsobil ako riaditeľ. Usporiadal mestský archív ťažko poškodený ničivým požiarom a na základe štúdia v ňom v roku 1902 vydal historicky prvú brožúru o pezinských dejinách. Spracoval stať o Pezinku do miléniovej monografie Bratislavskej stolice. Po zániku cechov ochránil ich pamiatky a venoval sa aj kresbovej dokumentácii pamiatok Pezinka a okolia. Dlhodobo pôsobil aj v pezinskej samospráve, kde dosiahol funkciu mešťanostu. Rod má rakúsky pôvod a patrí medzi novú šľachtu, bol nobilitovaný až v roku 1807. V Pezinku sa v roku 1832 usadil jeho otec Eduard, ktorý kúpil lekárňu umiestnenú v radničnej budove.

V rubrike *Pramene* Vladimír Rábik publikuje *in extenso* a v slovenskom preklade armálnu listinu pre pôvodne slobodnícky rod Halusovcov vydanú Karolom III. v roku 1712. Listina bola v tom istom roku publikovaná v Nitrianskej stolici. Súčasťou je aj reprodukcia miniatúry listiny. Z rubriky *Anotácie – glosy* z anotovaných prác vyberáme prácu A. Jónasovej *Neufeld Samuel a jeho galantská tlačiareň 1890–1949*. Židovský podnikateľ Samuel Neufeld (* 1867 Vinogradovo, Ukrajina, † 1936) a neskôr jeho synovia, vybudovali v meste nielen životaschopný podnik, ktorý vydával knihy, noviny a drobnú tlač, ale stáli aj pri zrode tamojšej prvej verejnej knižnice; faksimile potvrdzujúcej armálnej listiny pre Vesprémsku stolicu z roku 1836 – *Veszprém vármegye 1836. évi címermegújító adománylevele* a publikáciu V. Csádera a J. Hinnerovej *Akademické insígnie a slávnostné obrady na Univerzite Komenského v Bratislave*. V rubrike *Terminológia* Peter Víглаš popisuje ekvivalenty latinského termínu *proband*, používaného v genealógii, v okolitých slovanských jazykoch. V rub-

rike Kronika je informácia o spomienkovom podujatí venovanom archivárovi Dr. Pavlovi Horváthovi (1926–1999) v jeho rodnom Šišove. V prílohe je publikovaná správa o činnosti SGHS za roky 2003–2006.

Číslo 2 prináša 5 väčších príspevkov. Alena Kredatusová – *Spišský lekár, vzdelanec a podnikateľ Samuel Spillenberger (1572–1654)* sa venuje tejto významnej postave renesančnej Levoče. Samuelov otec, lekárnik Pavol Spillenberger, sa v meste usadil pred rokom 1559. Samuel študoval ako levočský štípendista na viacerých západoeurópskych univerzitách lekárstvo a lekárnictvo. Od roku 1602 definitívne pôsobil v Levoči ako mestský lekár a lekárnik. Liečil aj mnohé významné osobnosti, napr. palatína Juraja Turza. Z tejto oblasti odborné publikoval, písal aj príležitostné verše. Okrem toho založil úspešnú papierenňu v Spišskej Teplici (1613), ktorá zásobovala východoslovenské tlačiarne. V roku 1615 získal šľachtický titul.

Martin Bartoš sa v štúdiu *Počiatky Andrášiovcov na Gemeri II* venuje životným osudom Zofie Andrášiovej, rodenej Becovej († krátko pred 24. 1. 1632), ktorá ako vdova po Matejovi Andrášim I. tri desaťročia tvrdo bránila na krásnohorskom panstve záujmy svojho vnuka Mateja II. Andrášiho. Venuje sa aj andrášiovskej familiarite. Maroš Mačuha v príspevku *Heraldická výzdoba hradu Sklabiňa* opisuje nedávne archeologické nálezy z hradu Sklabiňa, kde boli nájdené zlomky dvoch kamenných erbov. Autor identifikuje ich majiteľov a snaží sa na základe archívno-historického výskumu a ikonografických prameňov nájsť ich pôvodné umiestnenie v hradnom areáli a dopĺňa aj ďalšie heraldické pamiatky z hradu známe z iných prameňov. V prípade renesančného uhorského štátneho znaku z roku 1636 je identifikácia určená – bol súčasťou heraldickej výzdoby hlavnej hradnej brány, v prípade torza erbu Mateja Korvína zostáva pôvodné umiestnenie otáznе – autor uvažuje, že bol súčasťou klenbového svorníka kaplnky. Šarlota Drahošová – *Rodina Welsovcov a Audrey Hepburnová* opisuje slovenské korene tejto slávnej americkej herečky. Hepburnovej prastarý otec Anton Wels kúpil motešický kaštieľ a panstvo v Kovarciach (1864) v Nitrianskej stolici a bol spolumajiteľom firmy Wels a Wehle, ktorá v obci založila cukrovar. V Kovarciach sa narodila aj jej stará matka Anna Welsová.

V rubrike *Pramene* Peter Keresteš – *Neznámy armáles pre Ňariovcov z Bedegu z roku 1457* publikuje v prílohe *in extenso* a v slovenskom preklade armálnu listinu pre tento významný šľachtický rod. O jej existencii boli doposiaľ známe len protichodné informácie a bola aj otáznе datovaná. Venuje sa aj genealógii rodu Ňári a vývinu rodového erbu v staršom období.

V rubrike *Rozhľady* sa Jiří Brňovják a Tomáš Krejčík v príspevku *Ke studiu nové šlechty v českých zemích v 18.–19. století* venujú stavu tejto dlhodobu zanedbávanej problematiky. V súčasnosti sa rozvíja hlavne na FF Ostravskej univerzity. Tam pod vedením Tomáša Krejčíka vznikla celá skupina bádateľov z radov bývalých študentov, ktorí sa na túto tému špecializovali počas štúdiá. Na riešenie úlohy získali aj viacero grantov.

V rubrike *Anotácie – glosy* je prierez slovenskou genealogickou produkciou za rok 2006, krátka štatistická správa z pera Júlie Hautovej o bádateľských a genealogických rešeršiach v štátnych archívoch spolu s informáciou,

že v dohľadnej dobe sa vzhľadom na rozvinutosť súkromnej sféry, v archívoch počíta s odbúraním genealogických rešerší a zaujímavá správa o súčasných genealogických aktivitách v Maďarsku, ktorej autorom je László Hunyady.

Radoslav Ragač

STUDIA HISTORICA TYRNAVIENSIA VI. Trnava: Katedra histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave 2006. 288 s.

Šieste číslo zborníka má podtitul *Národnosti v minulosti a dnes* a je venované životnému jubileu (75) prof. PhDr. Vincenta Sedláka, CSc. 9. decembra 2005 sa konala v aule FF TU medzinárodná konferencia s poslaním zaznamenať súčasný stav výskumu etnonymických javov v minulosti Slovenska. V úvodnej časti zborníka o tom hovoria Vladimír Rábik a Marta Dobrotková (11–12). V tejto časti je aj príležitostný prejav, v ktorom vedecký, pedagogický i ľudský rozmer jubilanta predstavil účastníkom konferencie jeho dlhoročný spolupracovník a priateľ prof. PhDr. Richard Marsina, DrSc. (13–15).

V časti zborníka *Štúdie* je 17 príspevkov sledujúcich národnostnú problematiku na území Slovenska z predveľkomoravského obdobia až po minulé storočie. Alexander T. Ruttkay: *O etnických pomeroch a kultúrnych vzťahoch územia Slovenska vo včasnom a vrcholnom stredoveku z hľadiska archeológie* (19–32). V šestnástich odsekoch, sledujúc chronológiu, definuje etnogenézu nositeľov archeologických kultúr v doterajších nálezoch. Na viacerých miestach konfrontuje historické pramene s nálezmi. Priamu biologickú kontinuitu dnešného obyvateľstva s osídlením v 5.–6. st. nepovažuje za objektivizovateľnú (okrem DNA). V úvahách o slovenskej etnogenéze je rozhodujúcim prvkom kontinuita osídlenia z „preduhorských“ čias a schopnosť asimilovať neskoršie menšie etnické skupiny, ktoré prišli do slovenského prostredia. Ferdinand Uličný: *Etnický vývoj Slovákov v 10. až 13. storočí* (33–42). Podľa jazykovedcov sa fáza konštituovania slovenčiny ako osobitného slovanského jazyka zavŕšila v 10. st. V nasledujúcom období vznikli jej nárečia. Latinský pojem *Sclavi* v zákonníku kráľa Kolomana pre 11. a 12. st. možno preložiť ako *Slovania*, nie *Slováci*. Ním sa označovali cudzinci v Uhorsku, kým *Slováci* boli domácimi obyvateľmi. Anonymova kronika podľa autora pojmom *Sclavus* označuje raz južných Slovanov, inokedy Slovákov, keď popisuje strednú a severnú časť Karpatskej kotliny. V 13. st. možno termín *Sclavus* prekladať ako Slováčik len vtedy, ak sa zemepisne vzťahuje k severnej časti Uhorska, teda k slovenskému územiu. Pojem *Slovieni* pochádza z Proglasu Konštantína filozofa. V českom prostredí sa používal do 15. st. na označenie Slovákov. Od 15. st. sa v latinských, českých i poľských textoch vyskytuje pomenovanie *Slovák*. Etnonymum *Slovan* sa používalo od 15. st. v zmiešanom slovensko-rusínskom prostredí. Bol to len jazykový produkt. Autor

konštatuje všeobecnú rozkolísanosť a pestrosť pomenúvania vlastných národných príslušníkov v historických prameňoch a uzatvára, že z jazykového hľadiska to boli všetko rovnoznačné pomenovania. Matúš Kučera: *Speculatores. (K otázke sociálnej i etnickej skupiny ranostredovekého obyvateľstva (43–53))*. Strážcovia hraníc za prvých uhorských kráľov predstavovali etnicky samostatné posádky. Ich etnicita (Sikuli, Polovci, Pečenehovia, Kozári, Rusi, Uhri...) sa zachovala v pomenovaní týchto dedín dodnes. Písomných prameňov o týchto dedinách do 13. st. je málo, lebo panovník rešpektoval ich slobody dané pri usadení a šľachta ich tiež nikdy nespochybňovala. Ludmila Sulitková: *Národnostní poměry v moravských městech ve středověku a raném novověku (54–59)*. Moravské kráľovské mestá, ale i väčšie poddanské mestá boli do druhej polovice 15. st. nemecké. Proces počesťovania prechádzal v 16. st. Tak v stredoveku, ako aj v počiatkoch novoveku ekonomická klíma miest vyjadrovala bezkonfliktnú koexistenciu česky i nemecky hovoriaceho obyvateľstva moravských miest. Richard Marsina: *Národnostná štruktúra miest na Slovensku v stredoveku (60–67)*. Hodnoverné údaje o národnostnej štruktúre mestského obyvateľstva u nás sú až z 13. st. Autor na prameňoch Hronského Sv. Beňadika (1217), Zvolena, Žiliny, Trnavy a Kremnice poukazuje na doloženie rovnoprávneho postavenia Slovákov voči dominujúcim Nemcom už v stredoveku a na postupnú slovakizáciu menších miest od 15. st. Mária Nováková: *Osobné meno Aba v Uhorsku v období Arpádovcov (68–76)*. Turecké osobné meno *Aba* je v Uhorsku doložené od 11. st. Dodnes sa zachovalo na Slovensku v pomenovaní troch lokalít: Abovce (Gemerská župa) z r. 1268, Aba (Komárňanská župa, dnes pusta v chotári Hurbanova) z r. 1244 a Abovo (Zemplínska župa) z r. 1369. Blanka Brezováková: *K pojmom gens a natio v písomných prameňoch z anjouovského obdobia (77–98)*. Univerzálnym dorozumievacím jazykom stredoveku na európskom kontinente bola latinčina. Národné kolektívne individuality sa v nej označujú pojmom *gens* (gingo-ere = rodiť, plodiť) a *natio* (nascor, nasci = rodiť sa, narodiť sa). Ich praktické používanie je prevažne synonymické. No autorka sa rozborom kronikárskej skladby pod názvom „Kronika 14. storočia“ pokúsila o ich rozlíšenie. Daniela Dvořáková: *Natio a gens v neskorostredovekých uhorských prameňoch (99–103)*. Pocit uvedomenia si príslušnosti k národu v 15. st. nesporne existoval. Listinne je ojedinele doložený a týkal sa iba šľachty. Stredovek položil základy moderných národov, ale aj nacionalizmu (národnostné nepokoje v mestách). Ján Lukačka: *Nemecké osídlenie Nitrianskej župy v stredoveku (104–109)*. Územie Nitrianskej župy bolo už vo včasnom stredoveku husto osídlené domácim slovenským a na juhu maďarským obyvateľstvom. Sú tu jednotlivé sídla, ktoré podľa pomenovania, alebo osobných mien obyvateľov hovoria o nemeckom etniku. Dosídľovanie Nemcami bolo v troch etapách: 11.–13. st., koniec 14. st. a prelom 15. a 16. st. Miloš Marek: *K procesu zaraďovania príslušníkov cudzích etnik do stredovekej uhorskej spoločnosti (110–135)*. Uhorsko, v porovnaní so západnou Európou v dobe vzniku štátu, malo menšiu hustotu osídlenia. To spolu s prírodnými podmienkami a priaznivým pomerom štátnej moci k cudzincom rozhodlo, že sa stalo multietnickým štátom. Autor podrobne rozoberá príchod, ciele, vnútornú správu i asimilačný proces rozličných orientál-

nych etník (Kovarov, Sikulov, volžských Bulharov, Chorezmijcov, Chvalizov, Pečenehov, Kumánov, Kipčákov, Jasov, Židov), Nemcov, príslušníkov románskej jazykovej oblasti (Valónov, Talianov, Vlachov), Rusínov, Čechov a Cigánov. Vladimír Rábik: *Národnostní kňazi (kazatelia) v živote stredovekých miest na Slovensku* (136–148). Emancipácia národnostných skupín obyvateľstva je v stredovekom Uhorsku doložená najmä v oblasti náboženského života. V počiatkoch Uhorska bol klérus cudzieho pôvodu (talian., franc., nem.). Problém bol v národnej rozmanitosti obyvateľstva. Mestá sa snažili zabezpečiť si popri administratívno-správnej autonómii (mestské privilégia) aj čo najúplnejšiu cirkevno-správnu autonómiu (výsada slobodnej voľby farára – etnického reprezentanta). Zuzana Lopatková: *Národnostné zloženie obyvateľstva Podhorského dekanátu vo svetle kanonickej vizitácie z r. 1634* (149–162). Podhorský dekanát ležal na území Bratislavskej stolice a patrilo doň 36 farností a 42 filiálok. Žili tu obyvatelia viacerých vierovyznaní. Najpočetnejší katolíci, luteráni, kalvíni a anabaptisti. Národnostne bola väčšina slovenskej národnosti, vizitácia zaznamenáva aj nemecky, maďarsky a chorvátsky hovoriace obyvateľstvo. Jozef Šimončíč: *Varsikov Národnostný problém Trnavskej univerzity* (163–169). Štúdia je venovaná nedožitým storočnici prof. Branislava Varsika a je kritickým (pozitívne) zhodnotením monografie a jej odozvy. Milan Majtán: *Slovanská toponymia na tajných mapách 18. storočia* (170–175). Autora zaujala viacjazyčnosť pomenovania lokalít, vodných tokov a vrchov na ručne kreslených mapách. Peter Žeňuch: *Pamiatky byzantskej tradície v multikultúrnom prostredí na východnom Slovensku* (176–186). Východné Slovensko je charakteristické lokálnymi nárečovými, etnicko-kultúrnymi a konfesijnými spoločenstvami. Špecifikom sú aj tradície byzantskej kultúry a v nich cyrilské rukopisné pamiatky. Autor hovorí o organizácii výskumu týchto špecifik a o budovaní databázy o nich.

Ludovít Haraksim: *Otázka tzv. rusínstva gréckokatolíckej cirkvi na východnom Slovensku* (187–191). V 15. st. je písomný doklad o tom, že medzi pravoslávnyimi na Slovensku neboli len Rusíni a Valasi, ale aj Slováci. Doložené je to ešte aj začiatkom 17. st.

Od polovice 17. st. sú gréckokatolíci označovaní ako Rusíni aj v etnickom zmysle. Aj Prešovské gréckokatolícke biskupstvo bolo konštituované (1818) nie ako biskupstvo gréckokatolíckych veriacich, ale ako biskupstvo Rusínov, hoci väčšinu veriacich biskupstva tvorili Slováci. Slovenskosť slovenských gréckokatolíkov nepriznávali ani hodnostári biskupstva. Marta Dobrotková: *Prínos R. W. Setona-Watsona a Slovákov v Amerike ku riešeniu národnostnej otázky v Uhorsku* (192–204). Snaha pretvoriť mnohonárodnostné Uhorsko na maďarský národ dostala zákonnú úpravu v r. 1868: všetci obyvatelia Uhorska tvoria jednotný nedeliteľný politický „uhorský národ“. Štátnym jazykom je maďarčina. Po voľbách r. 1906 nový minister kultu a školstva pripravil dva školské zákony likvidujúce nemaďarské základné školy. Ako odozva na národnostný útlak v Uhorsku vznikol v Clevelande Národný kongres, ktorý vyzval významné osobnosti kultúrneho, vedeckého a literárneho sveta na obranu utláčaných národov Uhorska. Medzi nich patril i „Škótsky pútnik, Scotus viator“ Seton-Watson. Svojím dielom vyvrátil mýtus o maďarskom liberalizme skrytým pod dvojaké

používanie pojmu „magyar“ a odhalil násilnú maďarizáciu pred svetom. Zasadzoval sa o vznik spoločného štátu Čechov a Slovákov.

V časti zborníka *Pramene a dokumenty* (207–244) je výber z dokumentov o usídlení českých a slovenských občanov v niektorých francúzskych kolóniách a vo Francúzsku na sklonku 30. rokov minulého storočia od Pavla Petrufa.

V časti *Rozhľady* (245–260) je štúdia Martiny Snakovej o okolnostiach príchodu františkánov do Bardejova koncom 17. st. a zoznamy diplomových, rigorózných a dizertačných prác z odboru história na FF TU do r. 2006 vrátane.

Zborník recenzuje obe čísla matičného Historického zborníka z r. 2005 (261–267), Horváthov diplomatár Rábskej župy (267–270), Škovierovu prácu o Sambukovi (270–273), monografiu obce Pusté Úľany (273–277), zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry „Kniha 2006“ (277–281), výber z latinskej duchovnej poézie „Vexilla regis“ v preklade Markéty Koronthályovej (281–283). Za tým nasledujú informácie o seminári *Dejiny knižnej kultúry Liptova* a o medzinárodnom kongrese *Varietas gentium* pre bádateľov v oblasti novolatinského písomníctva (283–286). Zborník zakončuje zoznam autorov príspevkov s ich pôsobiskami.

Jozef Klačka

Z BARDEJOVA DO PREŠPORKU. SPOLOČNOSŤ, SÚDNICTVO A VZDELANOSŤ V MESTÁCH V 13.–17. STOROČÍ. Csukovits, E. – Lengyelová, T. (Ed.). Prešov – Bratislava: Historický ústav SAV Bratislava, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2005. 308 s.

Rozsiahly zborník prináša materiály z konferencie *Spoločnosť, súdnictvo a vzdelanosť v mestách v neskorom stredoveku a ranom novoveku*, ktorá sa konala 10.–11. septembra 2003 v Košiciach ako súčasť zasadnutia Slovensko-maďarskej komisie historikov. Príspevky z konferencie vydala najskôr maďarská a potom aj slovenská strana (slovenská mutácia však neobsahuje štúdiu maďarského historika L. Ö. Kollmanna o vývoji miest a mestečiek v Gemeri). Preklady z maďarčiny zabezpečila A. Fundárková.

Územie dnešného Slovenska tvorilo už od stredoveku najurbanizovanejšiu časť Uhorského kráľovstva. K výraznej urbanizácii tohto priestoru prispela nielen cieľavedomá mestotvorná politika viacerých uhorských kráľov, ale najmä existencia významných a bohatých rudných nálezísk a sieť dôležitých diaľkových obchodných ciest medzinárodného významu. Tieto podmienky umožnili, aby na Slovensku vznikli a existovali najvýznamnejšie mestá v Uhorsku (napr. takmer všetky – až na jedno – tavernické mestá boli na slovenskom území). Zostavovateľky zoradili zhromaždené príspevky do piatich tematických blokov.

Prvý blok prináša dva príspevky venované problematike metodológie a kategorizácie uhorských miest v stredoveku. András Kubinyi v štúdiu *Mestská sieť Karpatskej kotliny v neskorom stredoveku* odmieta právnú i sociologickú interpretáciu pojmu mesta a prikláňa sa k jeho výkladu z aspektov geografie a archeológie. Na základe týchto východísk si utvára vlastnú skupinu desiatich kritérií, pomocou ktorých prezentuje stredoveké mestá v juhozápadnom Uhorsku. Pomocou pomerne zložito interpretovaného bodovacieho systému vytvára hierarchiu sídlisk mestského charakteru, klasifikuje strediskové mestá do štyroch skupín, skúma vzťah medzi počtom obyvateľov a vývinom miest a zaoberá sa aj rozložením miest v priestore – teda tzv. územnou hierarchiou. Výsledkom jeho postupov je zistenie, že v Uhorsku bolo viac miest, ako sa pôvodne predpokladalo – niektoré mestské funkcie mohli totiž vykonávať aj menšie mestečká a dokonca aj dediny, v ktorých sa konali trhy.

Richard Marsina v príspevku *O kategorizácii stredovekých miest* najskôr charakterizuje stredoveké mesto na základe siedmich právnych a hospodárskych kritérií a potom informuje o pokusoch o kategorizáciu miest v slovenskej historiografii (A. Špiesz, R. Marsina, J. Bartl). Pozornosť venuje aj Kubinyiho pravidlám na vypracovanie kritérií diferenciacie miest, ktoré umožňujú určenie centrálnosti skúmanej mestskej lokality (hodnotí ich ako veľmi dobre premyslené). Z Kubinyiho práce vychádza aj pri pokuse vypracovať konkrétnejšie kritériá kategorizácie mestských sídlisk – niektoré však čiastočne modifikuje. Navrhuje ich však uplatňovať v rámci stanovených chronologických okruhov.

Druhý blok predstavujú príspevky, ktoré sa týkajú mobility meštianstva a jeho kontaktov. Ján Lukačka sa venuje otázke mobility meštianstva na juhozápadnom Slovensku a priľahlých regiónoch Zadunajska a Dolného Rakúska. Stručne približuje utvorenie mestskej siete, analyzuje príčiny a podmienky mobility (vhodné ekonomické podmienky, bezpečnostné pomery, citové dôvody – rodinné väzby, vynútená mobilita). Osobitne sa zaoberá mobilitou mešťanov Bratislavy a Viedne – práve na tomto príklade konkrétne demonštruje pohyblivosť meštianstva v stredoveku. Podobne skúma vzájomné vzťahy miest Bratislava, Šopron a Hainburg a potom aj kontakty menších miest. Poukazuje na význam nemeckého etnika v mestách na Slovensku – nemecké meštianstvo svojou vzájomnou solidaritou uľahčovalo nielen mobilitu osôb, ale aj finančného kapitálu. Prirodená migrácia domáceho obyvateľstva z vidieka do miest napokon podstatne zmenila etnickú skladbu takmer všetkých stredovekých miest na Slovensku.

O kontaktoch miest južného Zadunajska a južnej časti Dolnej zeme s mestami tzv. Horného Uhorska v stredoveku informuje István Petrovics. V centre jeho pozornosti sú dnešné maďarské mestá Pécs, Szeged a Makó a mestá Temešvár, Lippa a Čanáád (dnes Rumunsko). Tieto lokality patrili v neskorom stredoveku k najvýznamnejším mestám juhu Uhorského kráľovstva. Kontakty s Horným Uhorskom sa vytvorili vďaka intenzívnemu obchodovaniu s niekoľkými významnými komoditami – predovšetkým soľou a sriemskym vínom (autor upozorňuje aj na význam obchodovania s dobytkom či koňmi a na potrebu preskúmať obchodné trasy, po ktorých boli stáda hnané do miest Rímskonemeckého cisárstva). Tieto obchodné styky potom viedli aj k migrácii obyvateľstva.

V treťom bloku sústredili zostavovateľky príspevky k právnym základom miest, ich súdnictvu a výkonu spravodlivosti. László Blazovich sa vo svojom príspevku *Spišské právo a Saské zrkadlo* zaoberá vznikom, písomnou tradíciou a štruktúrou významného súpisu právnych noriem, ktorými sa riadilo v minulosti obyvateľstvo na Spiši. Systematicky porovnáva obe právne knihy a v mnohých zákonných článkoch (v oblasti verejného práva, majetkového práva, záväzkového práva, v štruktúre súdnictva a v procesnom práve, v trestnom práve a v pravidlách vykonávania remesla a obchodu) zisťuje jednoznačný vplyv *Saského zrkadla* na právnú knihu Spiša – *Zipser Willkür*.

Michal Bada analyzuje známu *Žilinskú knihu* ako dôležitý prameň pre štúdium každodennosti v tomto meste na prelome stredoveku a novoveku. Okrem rekonštrukcie žilinskej mestskej samosprávy využíva zápisy v tomto prameni na zistenie povolání, ktoré súviseli so životom mestskej komunity, všima si inventár žilinských domácností a hospodárstiev, remeslá a hospodárske stavby v meste a v jeho okolí, kriminalitu a jej postih, kontakty obyvateľov Žiliny a ich mobilitu a napokon sa zaoberá zapisovaním testamentárnych odkazov do mestskej knihy.

Zločin a trest v každodennom živote stredovekého mesta rozoberá štúdia Enikő Csukovitsovej. Autorka vychádza najmä z trestných prípadov zaznamenaných v banskoštiavnickej mestskej knihe zo 14.–15. storočia, ale všima si aj kvantitu výskytu násilných zločinov v Košiciach, Záhrebe a Krakove. Upozorňuje na skutočnosť, že napriek brutálnej prísnosti zákonov bolo súdnictvo oveľa miernejšie. E. Csukovitsová sa potom zaoberá trestaním jednotlivých zločinov a spôsobom, akými sa dalo trestu vyhnúť (omilostením na žiadosť ručiteľov, dohodou, časovo ohraničeným vyhnanstvom, absolvovaním púte na sväté miesta). Ak bol vinník omilostený, alebo svoj zločin uvedeným spôsobom odčinil, považoval sa opäť za bezúhonného – naznačuje to skutočnosť, že v banskoštiavnickej mestskej knihe bol v takomto prípade jeho pôvodný záznam prečiarknutý.

Štúdia Blanky Szeghyovej sa zaoberá problematikou výskytu násilia a spôsobmi riešenia konfliktov v každodennom živote mešťanov v 16. storočí. B. Szeghyová zamerala svoj výskum predovšetkým na východoslovenské mestá Košice, Prešov a Bardejov, v ktorých sleduje výskyt jednotlivých podôb násilia (fyzického i verbálneho). V závere svojej štúdie autorka konštatuje, že násilie bolo v tomto období v mestskej spoločnosti veľmi častým javom, ktorému nedokázali zabrániť ani prísne pokuty a tresty.

Stredovekým vojenským predpisom, ktoré regulovali disciplínu a zásobovanie mestských žoldnierov v stredoveku sa vo svojom príspevku venuje Vladimír Segeš. Rozoberá a interpretuje dva vzácne a ojedinelé písomné pramene z miest Bardejov a Znojmo, ktoré reflektujú dobové aktuálne problémy s disciplínou, správaním sa a so zásobovaním žoldnierskych vojsk.

Každodenný život mešťanov je obsahom štvrtého bloku štúdií recenzovaného zborníka. Judit Majorossyová vo svojej rozsiahlej štúdií približuje bratislavské *Bratstvo Božieho tela* a na základe podrobného rozboru jeho artikúl, registrov členov, inventárov a účtov, ako aj mestských kníh, účtov a testamentov bratislavských mešťanov skúma miesto tejto náboženskej korporácie v stredo-

vekom meste. Štúdiu dopĺňajú viaceré grafy a tabuľkové prehľady. Autorka v úvode štúdie prekvapivo tvrdí, že o tomto bratstve zatiaľ nikto nenapísal prehľadnejšiu prácu – akoby zabudla na známu prácu V. Jankoviča a E. Jankovičovej, ktorú však (ako aj mnohé ďalšie práce k tejto problematike) potom častejšie cituje.

Stredoveké testamenty z Prešova poskytli Katalin Szendeovej zaujímavé informácie o rodinných pomeroch a dedičských zvyklostiach v tomto meste, ktoré porovnáva s údajmi z Bratislavy a Šopronu. V tomto zaujímavom príspevku na pomedzí historickej antropológie a historickej demografie autorka dokladá regionálnu i obecnú rozličnosť demografických procesov i testamentárnej praxe. Vysvetľuje to čiastočne rozdielmi vo zvykovom práve a hodnotovom systéme, ale upozorňuje aj na doposiaľ dostatočne nespoznané širšie hospodárske, spoločenské a kultúrne faktory.

Typickým príspevkom k dejinám každodennosti je štúdia Miloslavy Bodnárovej o kultúre života mešťanov *Pentapolitany* (východoslovenských slobodných kráľovských miest Košice, Prešov, Levoča, Bardejov a Sabinov) v 16. storočí. M. Bodnárová v nich skúma výskyt a úroveň remeselnej výroby, sociálnu skladbu obyvateľstva, mestskú architektúru, vlastníctvo hnutel'ného a nehnuteľného majetku, produkciu a skladbu potravín a výživy, vybavenie domácností, zisťuje vlastníctvo šatstva a šperkov, úroveň hygieny a zdravotníctva a približuje aj rodinný život mešťanov. Na základe zistených poznatkov konštatuje pomerne vysokú životnú úroveň mešťanov týchto miest.

Zaujímavou mikrosondou do každodenného života banskobystrických mešťanov v 16. storočí je štúdia Igora Grausa. Zameral sa na trávenie voľného času, v ktorom rozlišuje dve kategórie – mimopracovný čas, ktorý bol formálne usmerňovaný vedením mesta (súvisel so zabezpečením správy mesta, jeho bezpečnosti a ochrany) a skutočný voľný čas, ktorý mešťan trávil slobodne podľa svojej vôle. Banskobystričania v tej dobe trávili svoj skutočný voľný čas najčastejšie v krčmách, sledovali divadelné predstavenia, venovali sa športom, počúvali a aj sami interpretovali hudbu, chodili na nedovolené poľovačky a chytali ryby, navštevovali verejné kúpele, ba dokonca čítali a zbierali knihy, boli umelecky, ba aj vedecky činní, alebo relaxovali vo svojich okrasných záhradách a v okolitej prírode.

Posledný blok tvoria dve štúdie k problematike mestskej politiky v Uhorsku v ranom novoveku. Spoločenské, národnostné a náboženské pomery v troch východoslovenských mestách Prešov, Bardejov a Sabinov v 17. storočí približuje príspevok Petra Kónyu. Prešov hodnotí ako vplyvné a rozvinuté mesto, Bardejov ako mesto, ktoré prežilo svoje hviezdne chvíle v predchádzajúcom období stredoveku a Sabinov len ako druhoradé mestské sídlo. V dôsledku zapojenia sa do protihabsburského odboja a následných početných vojenských konfliktov tieto mestá stratili svoju hospodársku základňu, schudobneli a napokon v dôsledku represívnej politiky habsburského dvora prišli o značnú časť svojej autonómie a úroveň ich samosprávnych orgánov upadla. P. Kónya interpretuje príčiny mnohých negatívnych javov aj ako dôsledok konfesijných sporov a dost' jedno-

značne vidí rozvoj týchto miest v období dominancie evanjelickej cirkvi a ich úpadok po nástupe rekatolizácie.

István H. Németh sa vo svojej štúdií zaoberá vzájomným vzťahom miest a štátu, čo sú podľa neho určujúce faktory uhorskej mestskej politiky. Sleduje umiestnenie armády v slobodných kráľovských mestách a negatívne i pozitívne prejavy vojenskej prítomnosti pre mestskú komunitu, prítomnosť šľachty v mestách a následné upevňovanie právomoci stolíc v mestách na ich úkor a upozorňuje na daňové a vojenské bremená, ktoré viedli k zadlženosti a platobnej neschopnosti miest a napokon k ich hospodárskemu úpadku. Hovorí aj o dôsledkoch reformy armády v polovici 17. storočia pre uhorské mestá, o obmedzovaní a porušovaní hospodárskych výsad mestských sídlisk štátom a o zásahoch štátu do vnútornej samosprávy miest. Politický vplyv uhorských miest hodnotí ako zanedbateľný – dominujúcim faktorom sa aj tu (podobne ako v západnej Európe) stali skôr jednotliví mešťania so silným kapitálovým zázemím.

Zborník *Z Bardejova do Prešporku* nie je napriek svojmu zameraniu sa na mestskú problematiku typickým monotematickým almanachom, ale skôr mimoriadne pestrým kaleidoskopom, rôznofarebnou mozaikou či súborom rozmanitých pohľadov na mestskú problematiku na Slovensku v neskorom stredoveku a ranom novoveku. K spomínanej rôznorodosti prispieva i autorské zázemie reprezentované viacerými generáciami slovenských i maďarských historikov. Zborník nie je rozhodne ľahkým ani lacným čítaním, je väčšmi študijným materiálom – napriek tomuto tvrdeniu však treba poznamenať, že lektúra niektorých štúdií je aj skutočným čitateľským zážitkom. Tieto pozitívne javy neznižuje ani občasná štylistická zložitosť (prirodzený dôsledok neľahkého prekladu náročných textov), ba ani nepochopiteľné uvádzanie krstných mien v latinskej forme v niektorých štúdiách (neprekvapuje to ani tak u maďarských, ako u slovenských autorov!). Za zmienku stojí určite aj skutočnosť, že maďarskí autori čerpali informácie z archívneho materiálu slovenskej proveniencie najmä z fotokópií MOL v Budapešti, čo má zrejme pragmatické zdôvodnenie. Zriedkavejšie využívanie slovenskej odbornej literatúry ide zrejme na vrub lingvistickým problémom.

Napriek týmto marginálnym pripomienkam posudzovaný zborník bezpochyby splňa želanie vyslovené v úvode publikácie – informovať sa o najnovších výsledkoch výskumu mestskej problematiky v oboch krajinách. Verme, že tak ako to avizovali zostavovateľky vo svojich predslovoch, podnieti aj pokračovanie výskumu a najmä prispeje k ďalšej úzkej spolupráci slovenských a maďarských historikov (sme na ňu totiž už historicky predurčení).

Juraj Roháč

PEKÁR, M.: *VÝCHODNÉ SLOVENSKO 1939–1945: POLITICKÉ A NÁRODNOSTNÉ POMERY V ZRKADLE AGENDY ŠARIŠSKO-ZEMPLÍNSKEJ ŽUPY*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2007, 182 s.

Problematiku dejín Slovenskej republiky 1939–1945 nemožno napriek zvyšovaniu počtu príspevkov v poslednej dobe považovať ani zďaleka za vyriešenú. Ostáva množstvo otvorených a nezodpovedaných otázok, ktoré čakajú na ďalší podrobný výskum. Kontroverznosť názorov na históriu Slovenskej republiky 1939–1945 však prispieva k postupnému objasňovaniu jednotlivých problémov. Netýka sa to len celoslovenského pohľadu z pozície celoštátnych orgánov či inštitúcií, ale rovnako aj jednotlivých väčších či menších regiónov, v ktorých pôsobili regionálne orgány správy, regionálne organizácie či spolky. Regionálny pohľad vždy zohľadňuje špecifiká, charakteristické pre ten-ktorý región a v mnohom tak prispieva k celkovému objasneniu dejín.

Práca Martina Pekára nám približuje dejiny východného Slovenska v rokoch 1939–1945, a to najmä z pohľadu dochovaného archívneho fondu Šarišsko-zemplínskej župy. Autor sa vo svojej práci zameril najmä na politické a národnostné pomery v tejto časti Slovenska.

V úvode M. Pekár okrem samotného predmetu práce pomerne podrobne popísal a zhodnotil väčšiu časť dostupnej literatúry k problematike dejín Slovenskej republiky 1939–1945, na ktorú do istej miery nadväzuje prvá kapitola nazvaná *Región v systéme*. V tejto kapitole bližšie naznačil systém fungovania Slovenska v rokoch druhej svetovej vojny, čiastočne postavenie spoločnosti, vychádzajú najmä z jednotlivých ustanovení prijatej ústavy Slovenskej republiky 1939–1945. Popri týchto „základoch“ sa zaoberal i stručným prehľadom politickej klímy v krajine, systémom politických strán a ich všeobecným charakterom.

Všeobecnejšie poznatky z celoslovenského pohľadu potom využil v nasledujúcej kapitole, v ktorej sa už zaoberal postavením „východného Slovenska“ v čase druhej republiky. Geograficky tento priestor autor ohraničil oblasťou niekdajších častí Šarišskej a Zemplínskej župy, ktoré tvorili v tomto období východ okypteného Slovenska. Z pohľadu tohto teritória sledoval udalosti jesene roku 1938 až po vyhlásenie a vznik Slovenského štátu. Túto kapitolu tak možno považovať za vstup do problematiky v užšom slova zmysle.

Z pohľadu vytýčenej témy možno sledovanú prácu rozdeliť na dve časti, ktorých predel tvorí kapitola o prípravách a vypuknutí vojny proti ZSSR. M. Pekár v dvoch kapitolách zrkadlovo sledoval činnosť Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, Nemeckej strany na Slovensku, Maďarskej strany na Slovensku a politické aktivity Rusínov v rokoch 1939–1941 a 1941–1944. Popri analýze činnosti jednotlivých politických strán, kde zasluhuje pozornosť aj zostavenie prehľadných zoznamov hlavných funkcionárov, tvoril vhodný a potrebný doplnok aj pohľad na národnostnú situáciu v Šarišsko-zemplínskej župe. Tu sa autor opieral o sčítanie ľudu v Slovenskej republike 1939–1945 z roku 1940.

Osobitnú čiastku tvorí pohľad na postavenie Rómov Šarišsko-zemplínskej župy v sledovaných rokoch, so stručným naznačením niektorých demografických znakov tejto populácie. Napokon posledné mesiace existencie Slovenskej repub-

liky 1939–1945, charakteristické v tejto oblasti snahou po evakuácii obyvateľstva a jeho využití pri obranných zákopových prácach, opísal v poslednej kapitole.

Napriek tomu, že publikácia M. Pekára bola vytvorená ako odborná štúdia, je napísaná ľahkým a zrozumiteľným štýlom aj pre laickú verejnosť. Čitateľ by však s ohľadom na používanie početných skratiek v texte isto privítal zaradenie samostatne zostaveného zoznamu skratiek. Túto publikáciu možno charakterizovať ako veľmi vydarenú, a to nielen po odbornej stránke, kde autor preukázal cit pre základný výskum, analýzu a zmysel pre detail. Jednoduchá a prehľadná argumentácia, v spojení so spomenutým ľahkým štýlom totiž vhodným spôsobom popularizujú spracovávanú tému a ponúkajú tak laickej verejnosti možnosť nahliadnuť najmä do politického života východného Slovenska v ťažkých rokoch druhej svetovej vojny.

Pavol Tišliar

POSLEDNÉ A PRVÉ SLOBODNÉ(?) VOLBY 1946, 1990. Zost. M. Medvecký. Bratislava: Ústav pamäti národa 2006, 267 s.

Posledné a prvé slobodné voľby na Slovensku v rokoch 1946 a 1990 sa stali ústrednou témou odborného seminára, ktorý zorganizoval Ústav pamäti národa. Jeho výsledkom sa stal zborník príspevkov.

Úvodné slovo na seminári patrilo Jánovi Langošovi, vtedajšiemu predsedovi Správnej rady Ústavu pamäti národa, v ktorom stručne načrtol cestu k voľbám v roku 1946 a v roku 1990.

Príspevky zborníka možno rozdeliť do štyroch častí. Tie kopírovali program seminára. V prvej sa nachádzajú príspevky, ktoré hodnotia situáciu na Slovensku pred voľbami v roku 1946, ako aj samotné voľby. Róbert Letz popísal Aprílovú dohodu. Michal Šmigel zas propagandu banderovcov na Slovensku pred voľbami v roku 1946. Štefan Šutaj hodnotil prvé povojnové voľby z pohľadu národnostných menšín. Prvý tematický blok ukončil príspevok Jaroslava Rokoského. Ten si okrem iného všimol postavenie a činnosť predstaviteľov bývalej agrárnej strany, ktorá po druhej svetovej vojne nesmela obnoviť svoju činnosť.

V druhom bloku bola hlavnou problematikou Demokratická strana (DS). Marek Sýrny analyzoval jej predvolebný boj a výsledky, ktoré spomenutá strana dosiahla v parlamentných voľbách v roku 1946. Prameňmi k dejinám DS po roku 1948 sa podrobnejšie zaoberal Radoslav Ragač, ktorý upozornil na torzovitosť dochovaných archívnych fondov miestnych, okresných a oblastných sekretariátov. Blok spomenutých príspevkov dopĺňa edícia dokumentov o činnosti agenta Valerija Vilinského. Ten okrem iného „donášal“ na popredných

predstaviťov DS. Kritickú edíciu pripravil Pavel Žáček, ktorý v úvode čitateľovi priblížil osobu V. Vilinského (agenta V-101).

Spomienky na DS tvoria tretí blok príspevkov. Takto možno charakterizovať príspevky Jaroslava Faboka, niekdajšieho okresného tajomníka DS, Emila Dohnanca či Imricha Kružliaka. Matej Medvecký pripravil kritickú edíciu spomienok sudkyne Zdenky Fenclovej, ktorá pôsobila na území Slovenska ako sudca už pred vypuknutím druhej svetovej vojny a po prevrate v roku 1948 sa stala jednou z obetí totalitného režimu.

Posledný blok príspevkov bol venovaný voľbám v roku 1990. Tejto udalosti sa venovali tri príspevky. Peter Húška sa zaoberal významom Demokratickej strany pre modernú politiku na Slovensku a Martin Holák „úspechmi“ KDH vo voľbách v roku 1990. Oba príspevky, podľa môjho názoru, pôsobia ako politická reklama. Michal Miklovič sa zaoberal obnovením plurality na Slovensku a vyrovnaním sa s komunistickou minulosťou.

Zborník pôsobí pomerne kompaktné, svojím obsahom si isto nájde čitateľov v odbornej, ale i laickej verejnosti. Hoci príspevky P. Žáčka a M. Medveckého možno označiť za netradičné (edície), do istej miery dotvárajú „obraz doby“ a celkovo tak zapadajú do sledovanej problematiky.

Pavol Tišliar

EPIGRAPHICA & SEPULCRALIA I. Sborník příspěvků ze zasedání k problematice sepulkrálních památek pořádaných Ústavem dějin umění AV ČR v letech 2000 až 2004. Zost. Dalibor Prix a Jiří Roháček. Praha: Artefactum 2005. 287 s.

Ústav dějin umění AV ČR organizuje od roku 2000 každoročne interdisciplinárne zasadnutia k problematike sepulkrálií (rokovaní a artefaktov súvisiacich s pohrebom). Výber z príspevkov prednesených na prvých štyroch stretnutiach doplnený niektorými ďalšími príspevkami predstavuje tematicky uzavretú skupinu štúdií ku pohrebným rítom, k jednotlivým sepulkrálnym pamiatkam, resp. ich skupinám, ku dejinám výskumov v oblasti náhrobkov a epigrafie, ku paleografii (sepulkrálnych) nápisov a ku metodike dokumentácie. Vzhľadom na to, že na Slovensku podobné výskumy prebiehajú (no na rozdiel od našich západných susedov nekoordinovane), je recenzovaný zborník cennou inšpiráciou.

Úvodom Jiří Roháček – duša celého projektu – konštatuje záujem o sepulkrálie v Čechách už v prácach stredovekých, renesančných či barokových autorov (najstaršia bibliografia sepulkrálneho bádania už v prvej polovici 18. storočia). Klára Benešovská (*Ideál a skutečnost. Historické peripetie kolem královského pohřebiště v Katedrále sv. Víta v Praze v době Lucemburků*) vysvetľuje netradičné umiestnenie kráľovských hrobov v Katedrále sv. Víta. Karol IV., kto-

rý ho založil podľa vzoru starších pohrebísk (v Zbraslavi, na Vyšehrade atď.), musel pri lokalizácii hrobu vychádzať z praktickej situácie stavby, ktorá v tom čase neumožnila umiestnenie hrobu na symbolicky najprestížnejšie miesto v krížení hlavných osí katedrály. Okolnosti pohrebu dokumentuje aj štúdia Michala Šroňka (*Pohřební ceremonie Petra Voka z Rožmberka a jejich konfesijní pozadí*). Autor poukazuje na príklade pohrebu významného utrakvistu – šľachtica v rodinnej hrobke katolíckeho (rádového) kláštora na zaujímavú prax konfesio-nálne zmiešaného prostredia, ktoré uprednostňovalo aristokratické hodnoty a ná-boženské posúvalo viac do privátnej sféry. Množstvo detailov, ktoré čerpá z pí-somných prameňov, dokladá reprezentatívny a symbolický význam okázalého pohrebného ceremonálu.

Najviac príspevkov odznelo k jednotlivým sepulkrálnym pamiatkam, resp. skupinám: Ivo Hlobil (*Ein neu nachgewiesenes Werk vom Baumeister des Wiener Stephansdoms Hans Saphoy in der Slowakei: Das Renaissancegrabmal Rafael Podmanickýs (†1559) in Považská Bystrica*) dokazuje na základe ním ob-javeného písomného materiálu, že náhrobok Rafaela Podmanického, ktorý si ob-jednala jeho vdova Johana z Lomnice, pochádza z dielne vo Viedni pôsobiaceho majstra. Jan Chlíbaec (*Poznámky k figurálnímu sepulkrálnímu sochařství ja-gellonské doby*) poukazuje na skutočnosť, že v Čechách sa na sklonku stredo-veku figurálne (a vôbec náročnejšie) stvárnenie náhrobných pamiatok netešilo obľube. Naopak bolo ostro kritizované ako prejav pýchy, čoho príčinou je aj ma-lý počet zachovaných pamiatok (iba 17 kusov z prevažne katolíckeho – 12 zo šľachtického a 5 z cirkevného – prostredia). Ide o importy z podunajskej, resp. pasovskej oblasti.

Zuzana Ludiková (*Niekoľko príkladov náhrobných pamiatok humanistov zo západného Slovenska (Tumba Ladislava Kubínského)*) sa zaoberala dvoma skupinami náhrobných pamiatok: pamiatky s veršovanými textami z okruhu Šte-fana Radéczyho (so symbolmi ako je dvojhlavý boh Janus, glóbus, s emblema-tickým zoradením spájajúcim text s ilustratívnou ikonografickou funkciou) a ná-hrobky zo svetskej oblasti (Alexia Turza v Martine, Michala Czobora v Saštíne a Ladislava Kubínského v Galante). Paradoxne sa zdá, že texty na náhrobkoch cirkevných hodnostárov sú moderné (t. j. renesančné), odvolávajúce sa svojimi elementmi k antike, naopak texty na svetských náhrobkoch sú konzervatívnejšie, čerpajúce z Biblie. Toto zistenie je ďalším dokladom tézy, že humanizmus sa v Uhorsku šíri práve cez cirkevné kruhy. Treba pochváliť autorkin široký inter-disciplinárny záber, pri ktorom využila postupy umenovedy, epigrafie a archon-tológie. Pavel Štěpánek (*Poznámky k vybraným náhrobkům Španělů 16. a 17. století v Praze*) dokazuje, že viaceré náhrobky Španielov, prichádzajúcich v sprievode Habsburgovcov sa inšpirovali kráľovským náhrobkom Ferdinanda I. a Anny Jagellonskej v Katedrále sv. Víta, ktorého sochár bol pravdepodobne ovplyvnený náhrobkom Filipa a Johany Kastílskej v Granade.

Príspevky ku dejinám výskumov v oblasti náhrobkov a epigrafie predstavujú články Jany Marešové a Jiřího Roháčka (aktivity Epigrafického dokumen-tačného centra na Ústave dejín umenia AV ČR), Karla Müllera (výskumy v českom Sliezsku), Miloslava Pojsla (výskum na Morave) a Andreasa

Zajica. Posledne menovaný v štúdiu *Gedruckte (Grab)Inscriptensammlungen des 16. und 17. Jahrhunderts – ein Vergleich* upozorňuje na metodicky dôležitý problém pri ranonovovekých edíciách, ktoré miešajú prepisy reálne existujúcich pamiatok s fiktívnymi literárnymi textami.

Veľmi zaujímavý príspevok pre databázu náhrobkov na Slovensku predstavuje príspevok Romana Praha, ktorý popísal projekt Ministerstva kultúry ČR, ktorý bol pridelený kolektívu pracovníkov akadémie a pamiatkového ústavu. So zapojením študentov vznikla databáza náhrobkov v Čechách a na Morave vytvorených medzi 1780 a 1830. Neúplný zoznam zahŕňa 200 pamiatok z Prahy, 500 z Čiech a asi 150 z Moravy. Výsledkom projektu (nie pamiatkového, ale skôr umelecko-historického) je aj štatistika s ohľadom na náročnosť sochárskej výzdoby, typológie a tvaroslovia, autorov, jazyka a hlavnej myšlienky nápisov. Miloslav Pojsl predstavil *Vývoj obrazové dokumentace sepulkrálních památek a památek epigrafických*. Od nedokonalnej kresby „od ruky“ používali dokumentátori stále zložitejšie metódy (grafická dokumentácia s použitím napr. štvorcovej siete, odtlačok na papier – vznikne negatívny obraz, prepis mäkkou ceruzou cez jemný papier – vznikne pozitív, fotografia, prekreslenie na PVC-fóliu (vhodné v stiesnených priestoroch, kde nie je pre fotografovanie dostatočná vzdialenosť od objektívu alebo kde sú nevyhovujúce svetelné podmienky), digitálna fotografia a fotogrametria). Autorov záver je, že ku dokumentácii každej pamiatky treba pristupovať individuálne.

Na záver by som spomenul dve štúdie z oblasti paleografie nápisov, ktorá sa v súčasnosti začína tešiť väčšiemu záujmu aj v strednej, resp. stredovýchodnej Európe. Symbolicky obaja autori pochádzajú z Mníchova, resp. Prahy, ktoré sú spolu s Viedňou na čele epigrafického vývoja v našej časti Európy. Písmo nápisov môže mať rovnakú výpovednú hodnotu k štýlovému, chronologickému či regionálnemu zaradeniu sepulkrálnej pamiatky, ako dosiaľ v centre stojace obrazové prostriedky. Len na margo môžeme spomenúť príklad náhrobníka istého Petra z bratislavského kostola klarisiek, ktorý slovenskí umenovedci a pamiatkari tradične datujú do roku 1344, hoci na základe písma a nápisu je náhrobná doska o jednu až dve generácie staršia (na čo poukazujú aj v texte sa nachádzajúce súvislosti).

Franz Anton Bornschlegel v štúdiu *Inscriptenpaläographische Bemerkungen zu Sepulkraldenkmälern des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit in Bayern* krátko charakterizuje druhy písma používané na náhrobníkoch neskorogotického Bavorska (gotická minuskula, renesančná kapitála, ranohumanistická kapitála, humanistická minuskula, fraktúra, gotico-antiqua). Latinské nápisy prelomili tradičný stredoveký formulár (nová orientácia na rímske náhrobky) a používali kapitálu. Centrom prieniku humanizmu v Bavorsku sa od cca 1480 stal Augsburg, no až do cca 1520 autori nápisov experimentovali s kánonom kapitály. Autor názorne preukázal, že podľa písma sa dá identifikovať aj sochárska dielňa (Jörg Gartner – vyvíjajúca sa kapitála, Loy Hering – stereotypná kapitála). Forma nápisov sa zdá byť aj sociálne podmienená: duchovenstvo sa tradične pridržalo latinčiny, ku ktorej sa ustálilo použitie kapitály, naopak meštianstvo a nižšia šľachta preferovali nemčinu a gotickú minuskulu, resp. fraktúru. (Ten

istý vývoj môžeme v tomto období pozorovať aj u nás). Moderne formulovaný príspevok ilustruje odklon od „klasickej paleografie“ (čisto formálny rozbor) ku tzv. „Schriftkultur“ (skúmanie písma v historických a kultúrnych súvislostiach).

V podobnom duchu sa nesie príspevok Jiřího Roháčka (*Nápisy na české figurální sepulkrální plastice jagellonského období*). Zobrazuje prelomové obdobie vo vývoji písma – poslednú tretinu 15. a prvú polovicu 16. storočia. Ukazuje sa, že Čechy a obzvlášť Praha, stojace ešte v polovici 14. storočia na špiči epigrafického vývoja v strednej Európe sa viac ako storočie, neskôr na dlhé obdobie, uzavreli progresívnemu vývoju v Taliansku. Konfesiónálne a politicky rôznorodé Čechy a Morava sa v tomto období od seba ešte viac vzdialili. Okrem použitia písma sleduje autor aj jazyk a nápisový formulár. Konštatuje, že čeština zažíva ako jazyk nápisov rozmach od štyridsiatych rokov 16. storočia. Musíme konštatovať, že v Uhorsku analogické používanie maďarčiny a slovenčiny (popri latinčine a nemčine) ostáva len veľmi sporadické.

V úvode zborníka naznačená snaha presadiť jednotnú metodiku a terminológiu (náhrobník, náhrobok, epitaf, náhrobná doska a pod.) a ako vzdialený cieľ vytvorenie katalógu sepulkrálnych pamiatok, ako aj publikovanie monografií k nim sa aj vďaka tejto pražskej iniciatíve stávajú stále reálnejšie. Pre nás je nielen vítanou možnosťou porovnať analogický vývoj v našich krajinách (užšie prepojený v prípade Moravy a Považia), ale zistiť aj vzájomné disproporcie (napr. ostrý kontrast medzi našimi krajinami v období prelomu stredoveku a novoveku). Inšpiráciou by pre nás mala byť najmä úzka nemecko-česká spolupráca centier v Prahe a Mníchove, ktorá odráža historické prepojenia. Analogicky by prínosom pre nás bola podobná užšia komunikácia a spoločné podujatia s maďarskými odborníkmi (Pál Lővei, Géza Pálffy a iní). Zborník je poučný aj s ohľadom na metodiku súpisu a dokumentácie.

Juraj Šedivý

POZDNĚ STŘEDOVĚKÉ TESTAMENTY V ČESKÝCH MĚSTECH. PRAMENY, METODOLOGIE A FORMY VYUŽITÍ. Zostavili Jíšová, K. – Doležalová, E. Praha: Scriptorium 2006. 296 s.

Zborník je výstupom z rovnomennej konferencie usporiadanej aj so slovenskou účasťou v novembri 2005 Archívom hlavného mesta Prahy a Historickým ústavom Akadémie vied Českej republiky. Je prvým ucelenejším pohľadom na testamenty z tohto obdobia v Čechách. Zborník otvára krátky príspevok jednej zo zostavovateľiek – Kateřiny Jíšovej s názvom *Lakomcova smrt a tanec smrti*, v ktorom sa zamýšľa nad touto známou ikonografiou, ktorej stvárňovanie, napríklad grafickými listami špičkových umelcov doby, zažilo svoj rozkvet práve v skúmanom období.

Príspevky, ktorých je spolu 19, môžeme rozdeliť na niekoľko väčších skupín. Najväčšia časť z nich sa venuje mestskému prostrediu, dve početne menšie skupiny testamentom šľachty a duchovenstva. Dva z nich predstavujú bádateľské projekty: Olga Fejtová – Kateřina Jišová v príspevku *Měšťanské testamenty jako badatelské téma. Projekt zpracování pražských testamentů od 15. do 17. století na základě počítačové databáze* a Robert Šimůnek *Český šlechtický testament pozdního středověku – reálné badatelské téma? (Prolegomena k výskumnému záměru)*. Podnetný príspevok R. Šimůnka skúmajúci testament ako historický prameň je veľmi inšpiratívny aj pre uhorské prostredie. Venuje sa viacerým okruhom. Upozorňuje napríklad na jednostrannosť doterajšieho výskumu, neúplnosť prameňnej bázy, jej možné doplnenie zo sekundárnych prameňov a s tým spojenou výpovednou hodnotou analyzovaného súboru, ktorý je len jedným z prameňov. Otázke rozboru testamentov, tzv. „neúplnosť“ testamentov, ktoré neobsahujú napríklad zbožné odkazy, prípadne iné relevantné časti s tým, že boli len jedným zo spôsobov, ako mohol testátor prejaviť svoju vôľu ako naložiť po smrti s jeho majetkom. Mnohé čiastkové či špecifické úkony mohol ešte za svojho života a podľa svojich predstáv vyriešiť samostatnou listinou, či listinami. V podobnom duchu, ktorý upozorňuje na možnosti a limity výskumov testamentov, sú ladené aj príspevky Michaely Hrubej *Možnosti (a limity) studia měšťanských testamentů 15. a 16. století na příkladu měst severozápadních Čech*; Tomáše Borovského *Čas středověkých měšťanských testamentů (Příklad Brna v pozdním středověku)*, Martina Nodla *Středověký testament jako abnormalita* a Michaely Malaníkovej *Několik poznámek k ženským testamentům v pozdně středověkém Brně (diskusní příspěvek)*. Michaela Malaníková uvádza, že ide takmer výlučne o prípady vdov alebo nevydatých žien, testamenty sa formálne neodlišujú od testamentov mužov, ako juhomoravské špecifikum v českom právnom prostredí upozorňuje na odkazy manželov navzájom. Martin Nodl priamo v závere príspevku upozorňuje, že testament bol v tomto období ešte „spíše výrazem jisté abnormality chování menšiny obyvatel těchto měst a stejně tak i silně individuálně motivovaného konání...“, a preto s nimi odporúča pracovať veľmi opatrne s vedomím, že nejde o sériový prameň.

Z ďalších všeobecnejšie ladených príspevkov, ktoré sú z mestského prostredia, môžeme spomenúť príspevky Hany Jordánkovej – Ludmily Sulitkovej *Zásady testamentární praxe královského města na jihoněmeckém právu (na příkladu Brna)*; Marie Bisingerovej – Vojtěcha Vaňka *Pozdně středověké testamenty z Kutné Hory, Kaňku a Čáslavi a jejich dochování v kutnohorském archivu a Thomasa Krzencka *Pražské a vídeňské testamenty pozdního středověku – pokus o komparaci*. Oba pre blízkosť skúmaných miest a hlavne Viedne (napr. pomer testamentov mužov a žien 7:3, staršie edície pre roky 1395–1412, rozmach zbožných odkazov od konca 14. storočia), sú veľmi podnetné hlavne pre výskum stredovekých dejín Bratislavy. K nim môžeme zaradiť príspevok jediného slovenského účastníka konferencie – Marcely Domenovej *Pentapolitana a testamenty (stav, charakter a použitie stredovekých prameňov pri výskume každodenného života mešťanov)*, ktorá v príspevku zúročila svoj už viacročný záujem o danú problematiku a opisuje zachovanú pramennú bázu,*

definuje typické spoločné rysy štruktúry a historickú hodnotu testamentov a na konkrétnych prípadoch ilustruje testamentárnu prax v skúmaných východoslovenských mestách – Bardejove, Košiciach, Levoči, Prešove a Sabinove.

Konkrétnym testamentom a testamentárnej praxi v mestskom prostredí sa venovali Marta Hradilová *Soběslavské kšafy 1455–1526*; Markéta Špůrová *Testamenty z 15. století v nejstarší čelákovické městské knize*; s presahmi do raného novoveku dvaja ďalší bádatelia Vladimír Bystrický *Testamenty ve Stříbře v letech 1495–1572* a Jan Kilián *Mělnické registerum kšaftovní z let 1491–1536 – dosud nevyužitý pramen*.

Šľachtické prostredie zastupuje trojica príspevkov. Okrem spomínaného príspevku Roberta Šimůneka sa David Papajík vo svojom krátkom príspevku *Rozdělení majetku na základě testamentu mezi syny ve šlechtické společnosti na příkladu pánů ze Sovince* venuje testamentárnej politike na príklade už spomínaných pánov zo Sovince. Poukazuje na nesúlad so všeobecne prijímanými závermi o odlišnosti českého šľachtického prostredia od situácie v západnej Európe (dedia všetci synovia teoreticky rovnakým dielom a poškodenie by malo byť riešiteľné zemským súdom) a na príklade z prelomu 15./16. storočia dokazuje, že situácia bola omnoho zložitejšia a bude zrejme potrebné postupovať prípad od prípadu. Štúdia Boženy Kopičkovéj *Doplňující informace k testamentu královny Žofie s přihlednutím k pozůstalostnímu inventáři* sa priamo týka dejín Bratislavy. Česká kráľovná Žofia († 1429), vdova po bratovi Žigmunda Luxemburského, Václavovi IV. prežila v meste svoje posledné roky. V prílohe sú *in extenso* edované viaceré dokumenty týkajúce sa testamentu s bohatými odkazmi pre bratislavské cirkevné inštitúcie, školu a chudobných. Spomína sa v nich aj známa lampa (z mrožích klov), ktorá visela pred Oltárom Božieho Tela v Dóme sv. Martina a zachovala sa do súčasnosti.

Dva príspevky Petra Elbela *Testamenty olomouckého kapitulního duchovenstva v pozdním středověku (1300–1526)* a Dominika Budského *Testamenty pražského duchovenstva od druhé poloviny 14. století do počátku husitství* sa venujú rozšíreniu a zachovanosti testamentov v prostredí kňazstva.

Radoslav Ragač

AD HONOREM JOSEF POLIŠENSKÝ 1915–2001. Editóri Ivo Barteček a Zdeněk Šamberger. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 2007. 373 s.

Pri príležitosti nedožitého životného jubilea 90. rokov profesora Josefa Polišenského pripravila Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci za spolupráce priateľov Josefa Polišenského zborník, ktorý vychádza v roku šesťdesiateho výročia obnoveného univerzitného štúdia v Olomouci.

Prof. PhDr. Josef Polišenský, DrSc. (* 16. decembra 1915 v Prostějove, † 11. januára 2001 v Prahe) jeden z najvýznamnejších českých historikov 20. storočia, vedec európskeho formátu, ktorý svojim dielom obohatil zvlášť bádanie v 16. a 17. storočí, predovšetkým tridsaťročnej vojny. Jeho publikácia *Tricetiletá válka a evropské krize XVII. století* sa stala najprekladanejšou monografiou napísanou českým historikom, ako aj ním iniciovaná sedemdielna edícia prameňov *Documenta Bohemica Bellum Tricennale illustrantia* dosiahla vynikajúci medzinárodný ohlas a uznanie. Zásadný prínos majú aj jeho historické biografie (Jan Jesenius, Albrecht z Valdštejna, Giacomo Casanova, Napoleon Bonaparte...). Mimoriadne výraznú stopu zanechal Josef Polišenský aj v kmeniológii. Podarilo sa mu zaradiť Komenského život a dielo do kontextu doby, vysvetliť tak okolnosti a súvislosti jeho osudu a tvorby s prostredím dobovej Moravy, Čiech a vôbec celej Európy. Josef Polišenský sa stal tiež priekopníkom českej amerikanistiky a organizátorom systematického výskumu dejín Latinskej Ameriky v Československu a Českej republike (založenie Strediska ibero-amerických štúdií, redakcia a spoluautorstvo *Dějiny Latinské Ameriky*).

Spoločným menovateľom vedeckej práce Josefa Polišenského boli hlavne tri faktory: prehľad o pokroku európskej historiografie a tvorivé uplatnenie týchto poznatkov aj v nepriaznivých domácich podmienkach, schopnosť komparatívneho videnia súvislostí a vzťahov, mimoriadna znalosť a využívanie prameňov k všeobecným dejinám ranného novoveku nachádzajúcich sa v českých a moravských archívoch.

Profesor Josef Polišenský bol aj vynikajúcim vysokoškolským pedagógom, ktorý počas svojho päťdesiatpäťročného pôsobenia na Univerzite Karlovej zásadne ovplyvnil vedeckú prípravu a vzdelanostnú úroveň niekoľkých generácií českých historikov, archivárov a učiteľov dejepisu aj napriek tomu, že v sedemdesiatych rokoch bol zbavený bezprostredného kontaktu so študentmi. Josef Polišenský sa však aktívne podieľal aj na budovaní Univerzity Palackého, jej Filozofickej fakulty a Katedry histórie. Je jedným zo spoluzakladateľov olomouckej historickej školy.

Do sledovaného zborníka zostavovatelia zaradili tridsaťjeden príspevkov (vrátane úradného slova) rôznorodej povahy – odborné štúdie a články, príspevky spomienkového charakteru, ktoré však všetky spolu podávajú plastický pohľad na život a dielo profesora Josefa Polišenského:

Ivo Barteček, *Josef Polišenský – mezi Prahou a Olomouci. Slovo úvodem*; Tomoko Asomura, *Rafael Nogales Méndez beneath the Crescent 1915–1918. Ethnic Questions in the Ottoman Empire during the World War I witnessed by a Latin American Officer*; Bohumil Baďura, *Josef Polišenský – iberoamerikanista*; Pavel Balcárek, *Profesor Polišenský a tricetiletá válka*; Ivo Barteček, *Informátoři saského dvora z Království českého v letech stavovského povstání 1618–1619*; Simona Binková, *Josef Polišenský – iniciátor českého zájmu o dějiny lusofonních oblastí*; Mirjam Bohatcová, *Profesor Polišenský a Iter Bohemicum Leonarda Forstera*; Jaroslav Bouček, *Který další historik se stane Vaší obětí? Ad vocem Závěše Kalandry*; Robert J. W. Evans, *A Czech Historian in troubled Times: J. V. Polišenský*; Radek Fukala, *Tricetiletá válka*

– *konflik, který změnil tvář Evropy*; Eva Hahnová – Hans Henning Hahn, *Josef Polišenský a postavy na jevišti jeho dějin*; František H. Halas, *Komenský – historik*; Miroslav Hroch, *Josef Polišenský a tradice studia obecných dějin na Univerzitě Karlově*; Manfred Kobuch, *Erinnerungen an Josef Polišenský*; Josef Kollmann, *Josef Polišenský a edice Documenta Bohemica*; Miloš Kouřil, *Profesor Polišenský a jeho vztahy ke Kroměříži*; Jan Kumpera, *Josef Polišenský – vyvolenec múzy Kleió. Ohlédnutí za velkým dílem s důrazem na komeniologii*; Jiří Lach, *Vzpomínky studentů a mladších kolegů z Univerzity Palackého v Olomouci na profesora Josefa Polišenského. Rozhovor*; Marie-Francoise Luna, *La correspondance du comte Max Lamberg avec Casanova*; Francisc Torres Marí, *A Josef Polišenský, cuidadano generoso, maestro de hispanistas y exelente amigo*; Eduard Mikušek, *Gollova škola a clam – martinský archiv ve Smečně*; Anna Mištinová, *Josef Polišenský inspirující*; Nicolette Mout, *Josef Polišenský, Komenský a Nizozemsko*; Milada Polišenská, *Vztah kardinála Bedřicha Schwarzenberga a Jiřího Kristiálna z Lobkovic ve světle korespondence*; Elisabeth Standberg, *General Piccolomini in 1628*; Zdeněk Šamberger, *Profesor Josef Polišenský a archiv*; Zdeněk Šamberger, *Archivní inspirace Josefa Polišenského*; Marie Štemberková, *Oblíbený učitel studenta a doktoranta Josefa Polišenského*; Josef Tomeš, *Vršovická 99. Chvilé s Josefem Polišenským*; Zdenka Vorlová-Sobotková, *Vzpomínka na profesora Josefa Polišenského*; Paul Dukes – Alexia Grosjean – Steve Murdoch – David Worthington, *Leslies in Central and Northern Europe during and after the Thirty years War*.

Výsledkom vysoko profesionálnej, ale potom veľmi citlivej práce zostavovateľov zborníka je výstižný portrét profesora Josefa Polišenského, historika novoveku a vysokoškolského pedagóga, ktorý svojím životom a dielom dokázal naplnenie princípu jednoty vedy a výučby na univerzite.

Mária Stieberová

NÉMETH, I.: *KASSA VÁROS ARCHONTOLÓGIÁJA. BÍRAK, BELSŐ ÉS KÜLSŐ TANÁCS 1500–1700*. Budapest: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány 2006, 328 s. (Fons könyvek 3).

Pracovník Maďarského krajinského archívu István Németh už prispel k dejinám uhorských miest v ranom novoveku rozsiahlou dvojzväzkovou monografiou,¹ kde zachytáva prevažne mestá na Slovensku v ich najproblematickej-

¹ H. NÉMETH, I.: *Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon. (A felső-magyarországi városszövetség) 1.–2. köt.* Budapest: Gondolat – Magyar Országos levéltár 2004, 5 28 s. a 394 s. Pozri recenziu G. Pálffyho v *Historickom časopise*, roč. 53, 2005, č. 4, s. 729–732.

šom období – v čase protihabsburských povstaní, osmanského ohrozenia a aj nástupu absolutistických tendencií viedenského dvora. Okrem spoločensko-hospodárskych problémov sa v poslednej dobe začína venovať výraznej miere aj sociálnym štruktúram mestského spoločenstva. Najnovším prírastkom k tejto problematike je aj anotovaná práca venovaná archontológii mestských hodnostárov Košíc z rokov 1500–1700. O význame mesta a jeho postavení v rámci slovenských miest v tomto období netreba pochybovať.

V úvodných častiach sa venuje stručnému oboznámeniu s pojmom meštianstvo, zachytáva spôsob voľby richtára a mestskej rady a načrtáva obraz mestskej správy. Vývoj a pomery v Košiciach porovnáva s vývojom v iných významných mestách, ako napríklad v Trnave alebo v Šoprone. Sumarizuje aj základnú maďarskú a zahraničnú literatúru venovanú dejinám mestských elít a mestskej honorácii.

Obsiahlejšia je už časť venovaná metóde tvorby práce a výberu pramennej bázy využiteľnej pre skúmanie mestskej archontológie. Podrobnejšie sa venuje, samozrejme s prihliadnutím na pramene v Košiciach, forme zápisov v jednotlivých druhoch písomností, ktoré vznikli z produkcie mestskej kancelárie.

Aj koncipovanie jeho práce poznamenali problémy s neúplnosťou a medzerovitnosťou záznamov v mestských písomnostiach. Poukazuje aj na konflikty v rámci mestského spoločenstva (ak napr. niekto vystúpil proti zvolenému richtárovi, alebo spôsobu voľby), ktoré sa do mestských zápisníc nezaznamenávali, a dajú sa rekonštruovať často len nepriamo, na základe podaní ku kráľovským orgánom.

I. Németh nepostupoval pri písaní prozopograficky, ale zachytil len menoslovy. Na základe zápisov o reštauráciách mestskej rady v mestských protokoloch a v tzv. *libri restorationis* sa autor snažil o podchytenie všetkých richtárov, členov mestskej rady a členov volenej obce v sledovanom období. Chýbajúce záznamy rekonštruoval na základe údajov v iných druhoch písomností (v cechových listinách, testamentoch atď.) Nie vždy sa mu podarilo popísať presne všetkých príslušníkov – k problematickým rokom nie sú preto uvedení najmä členovia volenej obce alebo mestskej rady, kým meno richtára sa rekonštruovať dalo. Takýmito nekompletnými miestami sú roky 1537–1549, keď uvádza len mená richtárov. Druhým obdobím, z ktorého sa museli údaje rekonštruovať, boli roky 1671–1680. Tu uvádza buď len mená richtárov, alebo mená členov mestskej rady (senátu). Sám autor priznáva, že v poslednom prípade mohlo ísť o cieleňé odstránenie údajov, ktoré by svedčili o absolutistických zásahoch do mestskej správy. V chronologickej časti ešte osobitne vyznačuje osobu rečníka (*furmender*) z členov volenej obce (skratkou vkfl).

Druhú časť práce tvorí menný register, ktorý nie je len pomôckou, ale tvorí súčasť odborného sumáru práce. Menoslov osôb eviduje nielen roky ich pôsobenia v mestských orgánoch, ale aj post, ktorý zastávali – richtár, notár, resp. člen rady (skr. sz). Ďalším údajom je uvedenie hierarchie a poradového miesta pri stole členov volenej obce pri zasadnutiach.

Anotovanú prácu ukončujú ešte preklady resumé do slovenčiny a nemčiny, pričom tomu slovenskému (ak si uvedomíme, že kniha zaujme vo veľkej miere

najmä slovenského bádateľa) možno vyčítať kostrbatosť a nedôslednosť v preklade odborných termínov. Celkovo predstavuje Némethova práca vítaný príspevok k problematike mestskej honorácie, základnú príručku pri ďalšom hlbšom bádání. Nebude na škodu vecí, ak podobné, a hlavne obsažnejšie práce vyjdú aj k ďalším významným slobodným kráľovským mestám.

Michal Duchoň

ARCHIWA BIBLIOTEKI I MUZEA KOŚCIELNE. Organ Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II. Lublin 2006, Tom 85.

Štúdie zo sympózia *Muzea kościelne w 100-lecie działalności*: Marek Zahajkiewicz, *Relacja między Kościołem a kultura* (5–8). Vzťah medzi cirkvou a kultúrou si vyžaduje interdisciplinárny prístup: teológov a široko chápaných znalcov kultúry. Opierať sa musia o oficiálne cirkevné dokumenty a náuku pápežov. – Ursula Mazurczak, *Znaczenie zbiorów kościelnych i sztuki sakralnej w utrwaleniu dziedzictwa religijnego. Paralizm pomiędzy trwałością tradycji antycznej w średniowieczu, a odradzaniem się średniowiecza w industrialnej kulturze XVIII a XIX wieku* (9–25). Zbierkotvorná činnosť je výsledkom prehľbeného vedomia národnej alebo rodinnej kultúry. Nemožno ju oddeliť od vedomia väzby s náboženstvom. Na príklade tvorby Kasjodorovej zbierky (rímska knižnica, Vivarium) a na pozadí historickej panorámy autorka uvádza, že v súčasnosti, keď dochádza k oddeľovaniu viery od kultúry, vedy od umenia, skúsenosti od dojmu, je šanca, aby diela cirkevného umenia participovali na náboženskom živote, na prežívaní právd viery. Vysvetľuje paralelu, Christus, Conservator Ecclesiae a conservator, správca zbierky (kustód, kurátor). Pôvod má v evanjeliovom pastierovi, ktorý sa stará o svoje ovce. V tomto zmysle treba vrátiť hlbšie vedomie významu (conservator-a), správcu zbierky, kustóda, kurátora. – Henryk Pyka, *Dzieje muzeów diecezjalnych w Polsce od czasów powstania do chwili obecnej.* (27–42). Zo 40 katolíckych diecéz v Poľsku vlastní 24 diecéz latinského obradu múzeum. Autor k nim započítava aj katedrálne poklady, kláštorné, farské múzea, univerzitné, misijno-etnografické, ľudového umenia, pamätné izby a múzeá spojené s náboženským kultom svätých. Diecézne múzeá obsahujú celú tradíciu lokálnej cirkvi, plnia pastoračnú funkciu, koordinujúcu a inšpiratívnu. – Paweł Tkaczyk, *Opieka nad dziełami sztuki w terenie sprawowana przez muzea diecezjalne lub prowincjalne* (43–47). Apelácia na potrebu chrániť vlastnú duchovnú tradíciu pred zničením. Iniciatívy niektorých kňazov v tejto oblasti ilustrujú intelektuálnu úroveň a citlivosť na hodnotu umeleckých a náboženských pamiatok. Ochrana sa robí prostredníctvom evidencie, výstav, edukácie, monitoringu, bezpečnostným systémom. Najstaršie diecézne múzeum je v Tar-

nove, patrí k prvým trom, ktoré vznikli v rakúsko-uhorskej monarchii (v Lito-myšli roku 1884, v St. Pöltene 1888, v Tarnove 1888) a je dôležitým miestom pre bádateľov. – Beata Purc-Stepnia, *Muzeum narodowe w Gdańsku, jego geneza i funkcja w strukturze miasta* (49–67). Národné múzeum v Gdansku patrí k najstarším v Európe. Svojím umiestnením uprostred zelene kláštora po františkánoch je príkladom spájania umeleckých hodnôt s mystickými. Základná forma činnosti múzea je umožniť širokým vrstvám spoločnosti kontakt s umením, organizovanie výstav, ktoré ilustrujú umeleckú činnosť Gdanska a severovýchodných oblastí Pomoria. Vydávajú ročenku *Gdańskie studia*. – Henryk Pyka, *Zalozenia ramowe programu budowa Muzeum Archidiecezjalnego w Katowicach* (69–75). Autor hovorí o právnych základoch založenia múzea v Katoviciach, o naprojektovaní priestorov a o stratégii budovania tohto múzea, nazývaného aj „Hornoslieszkou Akropolou“. – Władysław Szczepak, *Muzea parafialne i klasztorne na przykładzie diecezji tarnowskiej* (77–88). Na základe 19 farských a 5 kláštorňých múzeí Tarnovskej diecézy je podaná klasifikácia farské a kláštorňé múzejníctva. – Beata Skrzydlewska, *O potrzebie badań nad muzealnictwem kościelnym* (89–95). V cirkevných múzeách je zahrnutý každý aspekt kultúry. Po prehľade iniciatív zakladania diecéznych múzeí podáva históriu bádania v nich. – Wojciech Szlachetka, *Ośrodek Renowacji dzieł Sztuki Sakralnej (ORDSS). Konserwacja zbiorów muzealnych i obiektów kulturowych* (97–102). V rámci dvestoročnice Lublinskej arcidiecézy bola založená Arcidiecézna konzervátorská rada. Autor opisuje jej činnosť. – Marius Leszczyński, *Muzea kościelne według aktualnego prawodawstwa Kościelnego katolickiego* (103–118). Autor podáva prehľad iniciatív od II. Vatikánskeho koncilu na úrovni Apoštolskej Stolice a na úrovni katolíckej cirkvi v Poľsku. – Beata Skrzydlewska, *Die kirchlichen Museen zum 100. Jahrestag Ihres Wirkens* (119–121). V článku k storočnici cirkevných múzeí autorka opisuje dejiny cirkevných múzeí, ich právny základ, činnosť, kultúrnu funkciu.

Štúdie a pramene. Robert Kozyrski, *Mecenat – Różnorodne formy wspierania działalności Kościoła przez sejmik ziemi Chelmskiej a latach 1649–117* (123–147). Opisuje rôzne formy mecenátu na podporu činnosti cirkvi v rokoch 1648–1717. – Witold Kujawski, *Repertorium ksiąg wizytacji kanonicznych biskupów kujawsko-pomorskich w Archiwum Diecezjalnym w Pelplinie. II. część* (149–303). V II. časti Repertória, ktoré obsahuje 4 knihy, podáva autor opis a obsah kníh. – Krzysztof R. Prokop, *Wypisy źródłowe do biografii polskich biskupów i opatów z czasów Rzeczypospolitej Obojga Narodów oraz niewoli narodowej doby zaborów (XVI–XIX w.) IV. część* (305–377). Analyzuje pramene k výskumu: knihy matričného charakteru, z činnosti kolégia kanonikov, katalógy biskupov, prelátov, kanonikov, katalógy katedrálnej kapituly, biografický slovník kapituly. – Krzysztof R. Prokop, *Pieć listów ks. Bolesława Kumora do ks. Tadeusza Glemmy z lat 1952–1957* (379–387). Z príležitosti jubilea prof. B. S. Kumora autor opisuje jeho cestu k cirkevným dejinám. – Józef Szymański, *Stan i sytuacja Cerkwi prawosławnej na terenie obwodu winnickiego w latach 1941–1965* (389–405). Panoráma stavu a situácie pravoslávnej cirkvi Vinnického regiónu na Ukrajine. Od roku 1932 sa začal proces masovej likvidácie

cirkvi, za druhej svetovej vojny počas nemeckej okupácie obnova náboženského života, po vojne proces opätovnej likvidácie. – Waldemar W. Zurek, *Oddziaływanie duszpasterskie salezjanów w Kościele katolickim na Ukrainie* (437). Saleziáni prišli na poľské územie v roku 1898, roku 1904 do oblasti Lvovskej arcidiecézy a v ten rok sa usadili v Daszawe, kde prevzali vedenie fary a založili pri nej svoj seminár (1907–1939). Panoráma dušpastierskeho pôsobenia saleziánov pokračuje aj do obdobia Ukrajinskej socialistickej republiky, ako aj do obdobia nového politického zriadenia, do začiatku roku 2006.

Nasledujú recenzie a informácie (439–454) o týchto knihách: K. R. Prokop (rec.): *Harry Bresslau, Manuale di diplomatica per la Germania e l'Italia, tradizione di Anna Maria Voci-Roth. Roma 1998* – monumentálne kompendium *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*. – P. Staniszewski (rec.): *M. Surdacki, Edukacja i opieka społeczna w Urzędowie XV–XVIII w., Lublin 2004*. – W. F. Wilczewski (rec.): *J. Szumski, Mikrofilmy akt metrykalnych parafii rzymskokatolickich archidiakonatu białostockiego z lat 1808–1864. Informator. Białystok 2001*. – B. Wojciechowska (rec.): *A. Kowalska-Peitrzak, Prallaci i kanonicy kapituły leżczkiej do schyłku XV w., Łódź 2004*. – A. Januszek, P. Sieradzki: Vedecká konferencia: „Bl. August Czartoriski, salezjanin (1858–1893). Powołanie do służby w Kościele wczoraj i dziś (w pierwszą rocznicę beatyfikacji)“. KUL, Lublin 25.4.2005. Publikáciu uzatvára bibliografický prehľad (455-463), ktorý vypracovali Daniel Kiper, Artur Hamrysyczak, Ryszard Skrzyniarz.

Valéria Hrtánková

BIBLIOGRAFICKÝ PREHĽAD ZAHRANIČNÝCH ARCHÍVNYCH PERIODÍK

THE AMERICAN ARCHIVIST. Published semi-annually by the Society of American Archivists. Spring/Summer 2007, Volume 70, No 1.

Číslo 1. – Mary Jo Pugh, *Artifacts and Audiences* (9–12). Úvodník časopisu, v ktorom jeho šéfredaktorka predstavuje štúdie publikované v tomto čísle, venované obrazovým dokumentom ako artefaktom aktivity človeka. – Richard Pearce-Moses, *Janus in Cyberspace: Archives on the Threshold of the Digital Era* (13–22). Príhovor novozvoleného prezidenta Spoločnosti amerických archívárov, s ktorým vystúpil na 70. výročnej konferencii spoločnosti vo Washingtone. Vo svojich úvahách zdôraznil, že napriek vyše 30-ročnej existencii využívania výpočtovej techniky sa archívy i aj celá spoločnosť nachádzajú len na prahu digitálnej éry a v tomto tranzitívnom období významnú úlohu plnia naďalej aj klasické dokumenty na papierovom nosiči. Predstavil tri možné scenáre budúceho vývoja archívnictva. – Brewster Kahle, *Universal Access to All Knowledge* (23–31). Vystúpenie experta na archivovanie internetových stránok, ktoré priamo nadväzovalo na úvodný príhovor novozvoleného prezidenta spoločnosti. – Jeffrey Mifflin, *Visual Archives in Perspective: Enlarging on Historical Medical Photographs* (32–69). Skúmanie historických fotografií umožňuje lepšie pochopenie dejín väčšiny vedeckých disciplín, vrátane lekárstva. Obrázky je možné „čítať“ a získané údaje veľmi vhodne spájať s ďalšími historickými prameňmi. Dokumenty, vrátane fotografií, ktoré skúmame oddelene od ich pôvodcov a interpretujeme ich mimo kontextu, sa stávajú „sirotami“. Preto sa archívári spolu s historikmi podieľajú na zodpovednosti za uvážlivú interpretáciu týchto dokumentov. – Peter J. Roberts, *Philatelic Materials in Archival Collections: Their Appraisal, Preservation, and Description* (70–92). V mnohých archívnych fondoch a zbierkach nachádzame významné množstvo materiálu týkajúceho sa dejín poštových známok a poštárstva vo všeobecnosti, a preto je medzi filatelistami veľký bádateľský záujem o štúdium týchto dokumentov. Autor príspevku skúma niektoré sporné otázky týkajúce sa vyradovania filatelistického materiálu z registratúr ich pôvodcami a predkladá takpovediac archívnu metodickú smernicu pre výber, hodnotenie a archívne sprístupňovanie týchto „obrazových“ dokumentov. – Elizabeth Yaker and Deborah A. Torres, *Genealogists as a „Community of Records“* (93–113). Štúdia vznikla na základe vyhodnotenia rozhovorov a komentárov vedených s 29 genealógmi, ktoré prebiehali v rokoch 2003/4 (metodika vedenia rozhovorov tvorí prílohu štúdie). Cieľom tohto výskumu bolo posúdiť koncepciu tzv. komunitných záznamov (komunitnej genealógie) aplikovanej na etnicky pôvodnom obyvateľstve Panenských ostrovov. Táto metóda je vhodná tak pri dodatočnom kreovaní dokumentov komunity na základe orálnych dejín, ako aj pri zaradení do kontextu iných záznamov. Štúdia ďalej skúma, či tento intelektuálny výtvar a metódu možno apli-

kovat' aj pri výskume iných spoločenských skupín, pričom špeciálne venuje pozornosť genealógom, a síce akým spôsobom využívajú, kombinujú, interpretujú a ďalej rozširujú záznamy a tak vytvárajú kompaktný opis života ich rodu, resp. rodiny dávajúci zmysel ich vlastného života. – Julia Hendry, *Primary Sources in K-12 Education: Opportunities for Archives* (114–129). Súčasťou archívnej profesie je aj skúmanie otázky prečo a akým spôsobom bádatelia využívajú archívne dokumenty. Odpovede na túto otázku archívárom pomáhajú lepšie sa orientovať pri hodnotení dokumentov a pri rozhodovaní sa, akým spôsobom ich sprístupniť. Vypracúvanie testov učiteľmi pre použitie vo vyučovacom procese odhalilo dôležitosť poznania primárnych prameňov, archívnych dokumentov ich zostavovateľmi. Tento fakt je nádejnou príležitosťou pre archívárov rozširovať základňu bádateľov, prehĺbiť kontakty s lokálnou samosprávou spravujúcou základné a stredné školy a tak sa aktívne podieľať na výchovnom procese, kultivovať novú generáciu budúcich užívateľov a darcov archívnych dokumentov a podporovateľov archívov. – Ben Blake, *The New Archives for American Labor: From Attic to Digital Shop Floor* (130–150). Príspevok k budovaniu archívov robotníckeho hnutia v USA v 20. storočí. Táto štúdia bola odmenená cenou T. C. Peasa, udeľovanou časopisom *American Archivist* najlepšej študentskej archívnej práci v príslušnom školskom roku. – Cheryl Gunselman, *Assessing Preservation Needs of Manuscript Collections with a Comprehensive Survey* (151–169). Autorka príspevku venuje pozornosť problematike plánovania, financovania a metodiky sledovania fyzikálnych podmienok úschovy manuskriptov uložených v oddelení rukopisy, archívne dokumenty a špeciálne zbierky knižnice Washingtonskej štátnej univerzity a dosahu týchto činností na úroveň ich ochrany. Pracovníci tohto oddelenia systematicky sledujú fyzický stav manuskriptov podľa vopred vypracovaného plánu, ktorý má dve samostatné časti – jeden pre sledovanie fyzického stavu zbierok fotografií a druhý pre rukopisy, ktorý autorka podrobne opisuje v tomto článku – *Reviews* (170–199).

Peter Draškaba

ARCHEION CVIII, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Warszawa 2005.

Prvá časť zborníka je venovaná ochrane archívnych súborov a fondov (7–228). – Anna Czajka, *Dlaczego numer poświecony konserwacji?* (7–12). Témou štúdie je reštaurovanie a konzervovanie celých archívnych súborov, fondov ako jeden z najdôležitejších problémov súčasnej archivistiky. – Przemysław Wojciechowski, *Lepiej zapobiegać, niż leczyć – nowe tendencje w dziedzinie zabezpieczania i konserwacji zasobów archiwalnych* (13–31). Autor uvádza prijaté a realizované medzinárodné normy na ochranu národného kultúr-

neho dedičstva Poľska v klasickej podobe. Hovorí tiež o probléme digitalizácie ako prostriedku ochrany archívnych dokumentov a programe ochrany archívnych a knižničných zbierok v Európe. – Przemyslaw Wojciechowski, *Cele zadania wieloletniego programu rządowego „Kwaśny papier. Ratowanie w skali masowej zagrożonych polskich zasobów bibliotecznych i archiwalnych“* (33–49). Štúdia z dejín používania papiera, jeho chemického zloženia, trvanlivosti v priebehu storočí, deštrukcie a metód procesu odkysličovania. – Anna Czajka, Krzysztof Patek, *Dotychczasowy udział archiwów państwowych w programie „Kwaśny papier“* (50–56). Autor oboznamuje s programom „Kyslý papier“, do ktorého boli zaangażované: Hlavná archívna správa, Národná knižnica a Jagelonská univerzita. Uskutočňujú študijný program a zaoberajú sa i investíciami na odkysličovanie papiera. – Wladyslaw Sobucki, Barbara Drewniewska-Idziak, Anna Czajka, *Stanfordzka metoda badania stanu zachowania archiwaliów papierowych z XIX a XX w. w Archiwum Państwowym m.st. Warszawy* (57–70). Stanfordská metóda je vo svojej klasickej podobe štatistickým spôsobom zhodnotenia stavu zachovania knižných zbierok. Autori podávajú výsledky výskumu, ktoré sa robili na 384 vzorkách knižných zbierok. – Wladyslaw Sobucki, Anna Czajka, Monika Bogacz-Walska, Andrzej Ulewic, *Wyniki badań stanu zachowania archiwaliów papierowych z XIX a XX w. w Archiwum państwowym w Olsztynie* (71–83). V článku sa referuje o výsledkoch výskumu v Štátnom archíve v Olsztynie. Bola tu použitá stanfordská štatistická metóda, modifikovaná na špecifika archívnych zbierok podľa vzoru v národných archívoch v Holandsku. Výskum sa začal od dokumentov pruského dedičstva v bývalých pruských registratúrach, farských, v knižniciach, v súkromných archívoch. Wladyslaw Sobucki, Przemyslaw Wojciechowski, Anna Czajka, Barbara Drewniewska-Idziak, *Wyniki badań stanu zachowania archiwaliów papierowych z XIX i XX w. w Archiwum Państwowym w Poznaniu* (84–95). Stanfordskú metódu použili v Poznani na vzorke 8 008 bm archívnych dokumentov. Šesťdesiat percent skúmaných dokumentov bolo v dobrom stave, 17 percent vo veľmi zlom stave, 46 percent zmeny farby. Pri mikrobiologickom výskume 80 dokumentov v 17 prípadoch boli zárodky húb penicilínu, v ostatných dokumentoch zárodky húb *Aspergillus*, *Cladosporium*, *Fusarium*, *Chaetomium*, v 3 prípadoch potvrdená prítomnosť baktérií. – Anna Michaś, Malgorzata Bochenek, Ted Steemers, Gerrit de Bruin, *Uniwersalna procedura oceny stopnia zniszczenia materiałów archiwalnych metodą losową oraz jej zastosowanie do badania zasobu Archiwum Państwowego w Krakowie* (96–108). Autori opisujú holandský projekt stavu archívnych fondov, na ktorom sa zúčastňujú: archivári, štatistici, reštaurátori, fyzici, chemici. – Yola de Lusen et, *Przechowywane fotografie. Doświadczenia programu SEPIA w latach 1999–2003* (109–120). Cieľom programu SEPIA je zabezpečiť ochranu a digitalizáciu fotografií, negatívov, organizovať v tomto smere školenia, stretnutia odborníkov, informačné siete. Autor uvádza aj spolupracovníkov programu SEPIA. – Edwin Klijn, Yola de Lusen et, *SEPIADES. Katalogizowanie zbiorów fotograficznych* (121–146). V článku autori podávajú prehĺbený opis programu SEPIADES. *Zagadnienia konserwacji w procesie digitalizacji fotografii historycznych* (147–161).

Autor rozvádza praktické poznámky v rámci programu SEPIA. – Clara C. von Waldhausen, *Ekspozycje materiałów fotograficznych ze zbiorów bibliotecznych i archiwalnych* (162–179). V článku sa hovorí o efektoch pôsobenia svetla, teploty a vlhkosti na fotografie a materiály, do ktorých sú zabelené a o výstavných normách. – Hanna Machaj, *Ochrona materiałów audiowizualnych – Europejski projekt TAPE – Training for Audiovisual Preservation in Europe* (181–187). Opis špeciálneho projektu na zachovanie zvukového a obrazového kultúrneho dedičstva na málo trvácnych nosičoch informácií. O európskych školeniach k projektu TAPE informuje Jan Szyczygiel, *Międzynarodowe Warsztaty Projektu TAPE* (188–191). – Anna Czajka, *Normy Międzynarodowej Organizacji Normalizacyjnej (ISO) dotyczące zabezpieczenia materiałów audiowizualnych* (193–200). Autorka analyzuje technické normy ISO, ktoré sa používajú na zabezpečenie audiovizuálnych materiálov. O metódach výberu audiovizuálnych archívnych dokumentov na ich záchranu hovorí Monika Bogacz-Walska, *Problem właściwych metod wyboru archiwaliów do konserwacji* (201–208). Praktickým príkladom konzervovania a reštaurovania rukopisnej stredovekej knihy je podrobný protokol z pera Marzena Kamińska, *Konserwacja i restauracja średniowiecznej księgi rękopiśmiennej ze zbiorów Archiwum Państwowego w Toruniu* (208–217). Anna Czajka, *Konserwacja i ochrona archiwaliów w Internecie – krótki przewodnik po stronach WEB* (218–225). V sprievodcovi je krátka charakteristika doporučených informačných servisov poľských, nemeckých anglických a francúzskych.

Druhá časť zborníka je venovaná informatike a elektronickým archívom (229–302). – Henryk Niestrój, *Internetowe źródła informacji* (229–240). Autor oboznamuje s najbohatším z existujúcich informačných prameňov, ktoré zároveň adresuje archívom. – Adam Baniecki, *ISAD(G) – światowy system wielopoziomowego opisu materiałów archiwalnych. Wprowadzenie do zagadnienia* (241–269). Autor oboznamuje s históriou vzniku ISAD-u(G), ktorý v druhej časti príspevku analyzuje.

Tretia časť zborníka je venovaná kanceláriám rôznych inštitúcií, ich dejinám, správe, organizácii práce, produkcii archíválií a ich hodnoteniu ako archívnych dokumentov. – Sebastian Ziólek, *Kancelaria i archiwum Izby Polskiej Sejmu powstania listopadowego* (271–283). – Alexy Piasta, *Kancelaria Starostwa Powiatowego Piotrkowskiego 1919–1939* (284–302). Autori uvádzajú metódy spracovania s dôrazom na inventarizáciu. Paweł Wolnicki, *Kancelarie kościelne struktur ponadparafialnych (archi)diecezji czestochowskiej (1925–2000)*. Autor opisuje registratúry jednotlivých cirkevných úradov na území diecézy, ich zamestnancov a administratívnu činnosť.

Štvrtá časť zborníka prezentuje zahraničné archívy (321–371). – Irina Matiasz, Hanna Wolkotrub, *Diesięciolecie działalności Ukraińskiego Instytutu Naukowo-Badawczego Archiwistyki i Dokumentoznawstwa* (321–332). Počas desiatich rokov existencie Ukrajinského inštitútu archivistiky a dokumentaristiky sa venovala pozornosť vytvoreniu koncepcie rozvoja archivistiky a dokumentárnosti v podmienkach informatizácie spoločnosti, metódam práce, terminológii. – Jerzy Gaul, *Polonika z lat 1861–1918 w Archiwum Parlamentu*

w *Wiedniu* (333–371). Autor podáva prehľad dokumentov poľských poslancov. – Joanna Wojdon, *Polskie i polonijne zbiory w Immigration History Research Center w Minneapolis (Minnesota)* (372–387). Autorka uvádza poľské zbierky v Minnesote v USA, ich menný zoznam, abc radených autorov a archívnych dokumentov k dejinám mesta, osobnosti miest.

Piata časť zborníka uvádza recenzie (389–494). – Zbigniew Bukiewicz (Recenzja): Guide pour la conservation des informations et des documents numériques pour les teleprocedures, les intranets et les sites internet: formats supports, meta-donnes, organisation, XML et normalisation version 3 de janvier 2002, ATICA, Paris 2002 (389–399). O rozvoji informačných, komunikačných technológií v administratíve. Wojciech Krawczuk (Recenzja): Handlings-offentlighet utan handlingar? Rapport från ett seminarium i Stockholm. Skrifter utgivna av Riksarkivet 2004. (400–405). O slobode tlače. Roman Stelmach (Recenzja): Regesty dokumentów przechowywanych na Górnym Śląsku. Regesty listin uložených v Horním Slezsku, t. 1. (do 1400 roku), Wrocław – Opava 2004 (406–409). Zmapovanie pramennej bázy Horného Sliezska v domácich a zahraničných archívoch. Iwo Laborewicz (Recenzja): Zdeněk Šamberger, Studie k dejinám československého archivnictví, Národní archiv, Praha 2005 (412–414).

Šiesta časť je venovaná prezentácií zahraničných archívnych časopisov, Kronike za rok 2004 a bibliografii vydaní Hlavnej archívnej správy štátnych archívov (495–565).

Valéria Hrtánková

DER ARCHIVAR. Mitteilungsblatt für deutsches Archivwesen. Herausgegeben vom Landesarchiv Nordrhein-Westfalen und vom VdA – Verband deutscher Archivarinnen und Archivare e.V. 60. Jahrgang 2007. Heft 3–4.

Zožit 3. – *In eigener Sache* (203). – *Archive in der Region Rhein-Neckar* (204–213). Kolektív autorov informuje o archívoch v metropolitnom regióne medzi Rýnom a Neckarom s akcentom na kultúrno-osvetové a výstavné podujatia a na archívne pramene k dejinám tejto oblasti. V centre pozornosti je Mestský archív v Mannheime, ktorý je aj súčasne Inštitútom pre dejiny mesta. Obdobné informácie sa poskytujú aj k mestskému archívu vo Wormse, podnikovému archívu stavebnej firmy Bilfinger Berger AG, ako aj k archívom a dokumentačným strediskám ďalších kultúrnych inštitúcií. – Torsten Zarwel a Simone Wather, *Ergebnisse und Grenzen der Benutzungsoptimierung im Bundesarchiv, Standort Berlin-Lichterfelde – Ein Erfahrungsbericht* (214–220) oboznámujú s výsledkami úsilia Spolkového archívu v Berlíne o zlepšenie podmienok pre bádateľov v rokoch 2001–2005. Skvalitnila sa aj na základe požiadaviek bá-

dateľov informačná činnosť, disponibilita archívnych pomôcok, pomoc personálu archívu, rýchlosť a kvantita poskytovaných archívnych dokumentov, štúdium dokumentov pomocou mikroforiem. – Thomas Fritz – Thomas Fricke – Gerald Maier, *Ein einheitliches IT – System von der Überlieferungsbildung bis zur Online – Bestellung – MIDOSA 21 im Landesarchiv Baden – Württemberg* (221–228). MIDOSA 21 umožňuje on-line prezentáciu archívnych pomôcok, ako aj digitalizovaných archívnych dokumentov viažucich sa k nim. Bádatelia si môžu takisto objednať archívne dokumenty on-line a študovať ich v bádateľni archívu. V budúcnosti bude systém zabezpečovať dlhodobé uchovávanie digitálnych archívnych dokumentov, vykonávať správu metadát pre digitálne archívne dokumenty, vrátane digitálneho repozitória elektronických záznamov – Brigitte Nelles, *Das Archiv des deutschen Bundestages – Organisation und Aufgaben* (229–234) hovorí o 50-tich rokoch činnosti archívu spolkového snemu, ktorý za polstoročie prešiel pozoruhodnou transformáciou a dnes je z neho moderný špecializovaný archív. – Hermann Schreyer, *Archivbericht Russland 2003–2005* (235–242) vychádzajúc z ruskej časopiseckej a odbornej literatúry, vrátane zahraničnej v zaužívanej štruktúre informuje o ruskej legislatíve, archívnej organizácii, publikačnej a vedeckej činnosti štátnych archívov Ruskej federácie, o dopĺňaní archívnej pramennej základne a o medzinárodnej spolupráci. – *Archivtheorie und -praxis* (243–262). – *Literaturbericht* (263–274). – *Personalnachrichten* (275–277). – *Nachrufe* (277–282). – *Kurzinformationen, Verschiedenes* (282–283). – *Mitteilungen des VDA-Verband deutscher Archivarinnen und Archivare e. V.* (284–285).

Zošíť 4. – *In eigener Sache* (299). – Mathias Jehn a Karsten Huth, *Von der nationalen Kooperation zum speziellen Angebot – Was bietet das Kompetenznetzwerk nestor den Archiven?* Prvoradou úlohou archívov, knižníc a múzeí je ochraňovať dlhodobé dokumentárne bohatstvo spoločnosti a umožniť prístup k nemu. Prítomnosť elektronických záznamov od roku 1970 zmenila prax archivovania vo všetkých pamäťových inštitúciách. Cieľom projektu NESTOR (Network of Expertise in Long-Term Storage of Digital Resources) je zjednotiť existujúce projekty na národnej úrovni týkajúce sa uchovávania digitálnych prameňov a vytvoriť stabilnú decentralizovanú kooperujúcu infraštruktúru pre dlhodobé uchovanie digitálnych objektov. – Reinhard Altenhöner, *Kopal – ein kooperatives Archivsystem für die Langzeitarchivierung digitaler Objekte* (307–313). Digitálne dokumenty sú dominantným prvkom pri výmene informácií v informačnej spoločnosti. To sa stále viac vzťahuje aj na úradné postupy. Dlhodobé uchovávanie digitálnych objektov s možnosťou ich opätovného využitia sa stáva čoraz viac výzvou pre archívy a knižnice. Projekt Kopal (co-operative development of a long-term digital information archive) je výrazom splnenia tejto výzvy. – Christoph Popp, *Der eigene Schreibtisch papierarm? Erfahrungen aus einem Jahr elektronischer Vorgangbearbeitung im Stadtarchiv Mannheim* (313–321). Článok informuje o postupe Mestského archívu v Mannheime o elektronizácii pracovných procesov. Od roku 2006 používa archív produkt DOMEA – systém správy dokumentov. Systém v súčasnosti obsahuje asi 4 030 dokumentov, z čoho asi 55 percent predstavujú skenované dokumenty. Úspech systému

závisí od vytvorenia organizačných podmienok pre jeho aplikáciu ešte pred jeho použitím. Ak neexistuje optimálna organizácia registratúrnych procesov v papierovej podobe, uvedenie tohto systému narazí na veľmi veľké ťažkosti. Ulrike Gutzmann, Ulrich Kamp, Christian Keitel a Antje Scheiding, *Praktische Lösungsansätze zur Archivierung digitaler Unterlagen: „Langzeitarchivierung“ und dauerhafte Sicherung der digitalen Überlieferung* (322–329). Asociácia nemeckých podnikových archivárov zaoberajúca sa dlhodobým uložením elektronických dokumentov vypracovala súbor odporúčaní, ktoré by mohli napomôcť pri riešení praktických problémov archívov, aj tých menších. Odporúčania vychádzajú z predpokladu, že dlhodobé uchovanie elektronických dokumentov si vyžaduje spoluprácu archívov s odborníkmi z oblasti informačných technológií. Je dôležité, aby archívy sa zúčastnili procesu uvedenia elektrotechnického systému v inštitúciách, z ktorých preberajú dáta. Odporúčania obsahujú aj základný katalóg metadát, ktoré treba preniesť spolu s dokumentmi; ďalej je v nich identifikácia a opis dôležitých kritérií pre vhodné formáty na dlhodobú ochranu a archivovanie textových, obrazových a zvukových súborov, vrátane možnosti ich potrebnej zmeny v budúcnosti. – Anna Haberditzl, *Empfehlungen der ARK zu Schimmelvorsorge und –bekämpfung in Archiven* (329–336). – Na konferencii riaditeľov archívnych správ spolkových krajín bol prijatý súbor odporúčaní, ako postupovať v prípade napadnutia archívu a archívnych fondov pliesňami a ako im predchádzať. Odporúčania sú praktickou radou, ako zabrániť vážnejšiemu poškodeniu dokumentov a zdravotným problémom archívneho personálu a ich obsah zohľadňuje najnovšie poznatky v oblasti konzervovania, mikrobiológie a pracovnej medicíny. – *Archivtheorie und -praxis* (337–374). – *Literaturbericht* (374–384). – *Personalnachrichten* (385–389). – *Nachrufe* (389–390). – *Kurzinformationen, Verschiedenes* (391–398).

Peter Kartous

ARCHIVEN PREGLED. Glavno upravljenje na archive pri Ministerskija savet, Sofija 2007, č. 1–2, 3–4.

Dvojčíslo 1–2. – Medzinárodné archívne spoločenstvo v novom tisícročí. – Lilijana Vanova, *Krâgla masa na evropejskija bord na nacionalnite archivisti, Helsinki 9–10 noemvri 2006 g.* (5–9). V dňoch 9.–10. novembra 2006 sa v Helsinkách konalo zasadanie archivárov, reprezentantov z krajín Európskej únie, kde boli pozvaní aj predstavitelia z Bulharska. Zasadnutia sa zúčastnila predsedníčka Hlavnej archívnej správy Dr. Borjana Bužáška. Porade predsedal generálny riaditeľ Národného archívu Fínska Jussi Nuorteva. Na programe bola správa o výsledkoch medzinárodného auditu Národného archívu Fínska. Druhou témou bola pripravenosť európskych archívov pri prírodných katastro-

fách, vojnách a pod. Dôležitým bodom programu bola aj správa o príprave vybudovania internetového portálu pre archívne dokumenty. Zástupca Nemecka pozval členov EBNA na jej zasadnutie do Berlína v apríli 2007. – Rumjana Nedjalkova, *XXXIX. meždunarodna konferencija na krâglata masa na archivite (CITRA), Kjuracao, Niderlandski Antili, 21–25 noemvri 2006 g.* (10–18). Archívy, rôznorodosť a globalizácia, boli hlavnou témou konferencie za okrúhlym stolom (CITRA) na ostrove Curaçao na Holandských Antilách v dňoch 21.–25. novembra 2006. Publikované sú rezolúcie, ktoré boli prijaté na tejto konferencii. – Valentina Petrova, *Meždunarodnata asociacija na archivite ot frankofonskite strani i meždunarodnijat frankofonski archiven portal* (19–20). V októbri 1993 bolo Bulharsko prijaté za člena Frankofónnej spoločnosti. V roku 1994 mali bulharské archívy prvýkrát svojho predstaviteľa na medzinárodnom fóre v Tunise. Odvtedy sa datuje členstvo Bulharska v Medzinárodnej asociácii archívov frankofónnych krajín (AIAF). Asociácia podporuje snahu svojich členov pri vytváraní a zdokonaľovaní efektivity archívnych systémov. Z toho dôvodu dáva na prvé miesto systematické doškoľovanie pracovníkov v archívnej oblasti. *Otčet za dejnosta na Glavno upravlenie na archivite pri Ministerskija sâvet prez 2006 g.* (21–75). V rubrike Archivistika je uvedená správa o činnosti Hlavnej archívnej správy pri Rade ministrov za rok 2006. – Bojka Dzipsalska, *Aktualni problemi na sâstestvuvaštija NSA v archivnata sistema* (76–84). Autorka sa v článku venuje aktuálnym problémom vo vedecko-informačnom systéme v archívoch. – Ira Georgieva, *Njakoji problemi pri podgotovkata i publikuvaneto na archivni spravocnici s ogleđ novite uslovija i sâvremennite iziskvanija* (85–91). Autorka rozoberá problém dostupnosti archívnych dokumentov pre širšiu verejnosť. Za dôležité pokladá, aby archívne pomôcky boli dostupné aj mimo archívov, napr. v knižniciach a pod. – Ivanka Todorova, Penka Milačkova, *Problemite na fondovite kartoteki-negativen faktor za informacionnite vâzmožnosti na CFK* (91–99). V súčasnosti sa kladie veľký dôraz na centrálnu evidenciu archívnych fondov. Je potrebné odstrániť chyby, ktoré sa narobili v minulosti, či už z objektívnych alebo subjektívnych príčin. – Jordan Želev, *Naučno-spravocnijat aparat kâm učreždenskite fondove ot „starija period“ v Centralnija dâržaven archiv.Osnovni problemi i prioriteti* (99–108). Autor rozoberá problémy v príprave na digitalizáciu archívnych dokumentov. – Lilijana Paskova, David Ninov, *Elektronnite archivni spravocnici po sâdâržanieto na dokumentitel – spravocnici na bâdeštoto* (109–112). Uvádza sa, ako by mala v budúcnosti vyzerat' štruktúra elektronickej informácie o dokumente uloženom v archíve. – Lilijana Cvetkova, *Katalozite-istorija i sâdba* (113–116). Využitie systematických katalógov pri elektronickej spracovaní vedecko-informačného aparátu. – Ognjan Pnev, *Sâstojanieto na naučno-spravocnija aparat v CDA i vâzmožnosti za izpolzvaneto mu za osnova na informacionnata sistema na archivite* (117–125). Vyzdvihuje tematické katalógy, ktoré odporúča dopĺňať pri spracúvaní fondov. Treba ich využiť ako základ informačného systému v archívoch. – Dimitâr Sevov, *Problemi na naučno-spravocnija aparat v TD „Dâržaven archiv“ – Smoljan. Vâzmožnosti za avtomatizacija* (125–130). Inventár je dosiaľ hlavnou archívnu pomôckou pre informáciu o fonde. Rozo-

berá aj nedostatky inventárov spracovaných chronologicko-numericky. – Mariana Ruseva, *Zaslugite na general Kolev za osvoboždenieto na Dobrudža prez párvata svetovna vojna (1915–1918) i priznatelnite Bâlgari* (131–141). V rubrike „*Ličnosti*“ je spomienkový článok na gen. Koleva (1863–1917), veliteľa bulharskej vojenskej jazdy (kavalérie), ktorá sa zúčastnila pod jeho vedením počas druhej svetovej vojny bojov v Dobrudži (severné Bulharsko). – Rumjana Dimitrova, *Varnenskijat profesionalen teatâr (1921–1944)* (142–149). V rubrike „*Istorija na instituciite*“ sa autorka venuje činnosti profesionálnej činohry vo Varne v období od vzniku (1921) do roku 1944. – Vesela Pelova, *Kâm vâprosa za otkrivaneto i roljata na oficerskoto sâbranie vâv Vraca (pârvata polovina na XX. v.)*. História Vojenského klubu vo Vraci v prvej polovici 20. storočia. – *Dokumenti* (158–182). Vâlkan Vâlkanov uverejňuje 3 nové dokumenty (listy) bulharského diplomata Simeona Radeva do zahraničia (Londýn, Paríž) v súvislosti s rozdeľovaním politického vplyvu v Európe medzi mocnosťami v roku 1946. Darina Koleva publikuje spomienky a fotografie Nedelča Vačkova o činnosti BZNS (Bulharský poľnohospodársky národný zväz) v Razgrade a okolí v rokoch 1920–1923. – *Pregledi* (183–198). – *Recenzii i otzivi* (199–210). – *Novi postâplenija v archivite (Prirastky do archivov)* (211–221). – *Chronika* (222–246).

Dvojčíslo 3–4. – *Meždunarodno sâtrudničestvo*. – Lilijana Vanova, *Pârva srešta na Grupata na evropejskite archivisti* (5–10). *VII. Evropejska konferencija na archivite* (10–22). Informácia o prvom pracovnom stretnutí novovytvorenej skupiny archívárov pri EK v Bruseli. Pracovné stretnutie európskych archívárov sa konalo 28. apríla 2006 v Bruseli, ako pozorovatelia boli prítomní aj archívni pracovníci z Bulharska a Rumunska. Bol prijatý pracovný plán Pracovnej skupiny na rok 2006–2008. Motto VII. európskej konferencie archívárov v dňoch 18.–20. mája 2006 vo Varšave bolo „Archivár – profesia budúcnosti v Európe“. Najväčší záujem zúčastnených vyvolala téma „Európsky archívny portál“. – *Archivisika*. – Ralica Todorova: *Doc. Maria Matejeva i Bâlgarskata universitetska archivistika* (23–33). Životopis doc. Matejevovej a jej prínos pri vytváraní študijného odboru archívniectva na Katedre histórie Sofijskej univerzity „Sv. Kliment Ochridski“. – Stefka Petkova, *Dostâpât do archivni dokumenti, sâchranjavani v muzejite. Materiali za razmisâl* (33–41). Navodzuje tému málo dostupných, alebo nezverejnených informácií a zoznamov dokumentov uchovávaných v múzeách. Tieto sú širšej verejnosti nedostupné. – Ilina Ilijeva, *Informacionnitate tehnologii – pomošt i predizvikatelstvo za archivite* (42–55). So vznikom nových druhov dokumentov treba rozšíriť definíciu dokumentu. Potrebne je tiež vyriešiť otázku uchovávaní elektronických dokumentov. – Tanja Velikova, *Etapi na organizacija na predarchivnoto pole v Doma za mediko-socialni griži za deca – Ruse* (56–59). Prieskum a pomoc pri uchovávaní dokumentov v Dome sociálnej starostlivosti detí v Ruse. Archivite v čužbina: – Angelika Mene-Charic, *Archivite i archivistika v Germanija na praga na 21-vi vek* (60–71). Vývoj a zmeny v archívniectve v Nemecku, najmä po roku 1989. – Darija Nalenč, *Polските архиви на границата на векове* (71–81). Dejiny archívniectva a úlohy, ktoré čakajú Poľsko v tejto

oblasti. – Vaclav Babička, *Češkoto archivno delo meždu socialističesko i svobodnoto obšttestvo* (81–92). Prierez dejinami, štruktúra a reorganizácia v oblasti archívniectva v Čechách. V rubrike „Ličnosti“ Irena Vasileva, *Pârvan Pârvanov – advokat i obšttestvenik, letopisec na Vračanski kraj* (93–100). Advokát Pârvanov (1880–1956) v posledných rokoch života zozbieral spomienky a dokumenty od významných osobností Vračanského kraja. Uložené sú v Štátnom archíve vo Vraci a dokumentujú obdobie rokov 1865–1949 tohto kraja. – Aneta Marinova, Gena Stojanova, *Gjuro Michajlov i priznatelna Bâlgarija* (100–104) v roku 1880 ako vojaci pri požari. Z vďačnosti im postavili pamätník v Plovdive. – *Istorija na instituciite*. – Milena Koseva, *Makedonskoto blagotvornitelno bratstvo „Ivan Garvanov“ – Stara Zagora* (105–112). Význam a činnosť Macedónskeho dobročinného bratstva v Starej Zagore (1919–1943). – *Dokumenti* (113–151). Nikolaj Kotev a Avrora Koteva uverejňujú 13 dokumentov o pôsobení britskej vojenskej misie v Bulharsku v rokoch 1943–1944. Donka Biljarska-Stefanova uverejňuje korešpondenciu (10 dokumentov) profesora Marina Drinova z rokov 1877–1906. – *Pregledi* (152–181). – *Novi postâplenija v archivite* (182–188). – *Jubilei* (189–192). – *Chronika* (193–203).

Anna Christovová

LA GAZETTE DES ARCHIVES. Revue de l'Association des Archivistes Français. No 204, Paris 2007.

Číslo 204. – Christine Martinez: *Avant-propos* (3–4). Prezidentka Spoločnosti francúzskych archívárov v krátkom úvode informuje o okolnostiach vzniku špeciálneho čísla časopisu. Podnet na jeho vydanie, spoločne s Medzinárodnou radou archívov, vzišiel z požiadavky pripomenúť storočnicu vzniku spoločnosti. Autorka objasňuje príčiny dlhého trvania vydania časopisu v roku 2007, hoci práce na jeho vydaní začali už v roku 2003. Informuje tiež stručne o obsahu čísla. – Bruno Delmas: *Naissance et renaissance de l'archivistique française* (5–32). Príspevok poskytuje podrobný pohľad na vývoj francúzskeho archívniectva v jeho širokých aspektoch. Pojmy, princípy a metódy, ktoré ešte dnes tvoria súčasť archivistiku, boli prvý raz formulované a presadené na začiatku 19. storočia. Od tej doby archívniectvo postihli mnohé zmeny, ktoré autor podrobne rozoberá. Na záver sa zamýšľa nad otázkou, aké bude archívniectvo 21. storočia. – Christine Nougaret: *L'Apport de l'Association des archivistes français à l'archivistique: 70 ans de Gazette des Archives* (33–56). Spoločnosť francúzskych archívárov oslávila v roku 2004 storočnicu svojho vzniku. Na oslavu tejto udalosti ukázalo sa užitočné zhodnotiť príspevok spoločnosti pre archívniectvo, ako sa to odzrkadľuje v časopise *Gazette des Archives*, ktorý bol založený v roku 1933 a dosiaľ vyšlo 214 čísiel. Autorka uvádza najprv pohľad na

vývoj časopisu od jeho vzniku do dnešných čias. Potom informuje o uverejnených témach. V prílohe uvádza zoznam študijných otázok, ktoré Spoločnosť francúzskych archivárov a Riaditeľstvo francúzskych archívov predložili v rokoch 1950–2004. – Martine de Boisdreffre: *Les perspectives des Archives de France* (57–67). Riaditeľka Riaditeľstva francúzskych archívov predstavuje tri oblasti, v ktorých sa má prejavovať aktivita riaditeľstva v budúcich rokoch: v projekte, programe a sieti. V oblasti projektu prvou úlohou je vybudovanie nového strediska Národného archívu pre uloženie písomností po roku 1790. Nová účelová budova bude stáť v Pierrefitte-sur-Seine v parížskej oblasti. Bude mať kapacitu 320 km a zaistí potreby pre budúcich 30 rokov. Cieľom programu je prispôsobiť archívy požiadavkám elektronickej doby, ako aj novým technológiám a uľahčiť prístup k dokumentom. Treťou oblasťou je snaha vylepšiť sieť archívov na všetkých troch stupňoch: Národný archív, departementálne archívy a miestne archívy. Autorka zdôrazňuje aj dôležitosť medzinárodnej spolupráce. – Perrine Canavaggio, Evelyne Van Den Neste: *Un bilan de la question des archives politiques en France: de l'approche personnelle à l'approche fonctionnelle* (71–88). Celé desaťročia panovala vo Francúzsku tradícia voľného disponovania ministrov a členov kabinetu s ich písomnosťami. Títo po uplynutí doby ich funkcií si odnášali aj písomnosti, ktoré vzišli z ich politickej a úradnej činnosti, čím dochádzalo k ich stratám. Obrat nastal v 80. rokoch, keď došlo k dohode o odovzdávaní týchto písomností do Národného archívu. Autorky poukazujú na príčiny tejto skutočnosti, pričom považujú za potrebné poukázať na niektoré rysy vlastné francúzskej politickej scéne a na ich dôsledky pre francúzske archívy. V prílohe sa uvádza príklad odovzdávajúceho protokolu. – Gérard Ermisse, Christine Martinez: *Archives, archivistes, et archivistique Française, à l'épreuve des relations internationales* (89–106). Francúzsko vždy rozvíjalo medzinárodné vzťahy v oblasti archívnictva, o čom svedčia jeho aktivity v tejto oblasti. Autori odpovedajú na otázku, do akej miery mali medzinárodné vzťahy dopad na francúzske archívnictvo a ako ovplyvnili prax. Pripomínajú tiež sporné záležitosti, s ktorými sa archívy museli vyrovnávať pri rešpektovaní medzinárodných princípov: vyrovnávať sa s Alžírskom, archívy ulúpené nemeckou armádou a odvečené do Moskvy a pomoc Poľsku pri rekonštrukcii „poľskej pamäti“. Osvetľujú tiež miesto francúzskej archivistiky v dnešnom svete. – Raymond Litalien, Christine Martinez: *France et Nouvelle France: une expérience originale, le portail www.archivescanadafrance.org* (107–112). V roku 1604 prví francúzski osadníci na území Kanady položili základy francúzskej Kanady. Francúzsko a Kanada sa rozhodli pripomenúť tento historický moment viacerými akciami. Jednou z nich je aj portál www.archivescanadafrance.org, ako výsledok príkladnej spolupráce medzi oboma krajinami. Cieľom projektu bolo poskytnúť verejnosti archívne pramene v archívoch oboch krajín v digitálnej podobe. Príspevok prináša koncepciu portálu, jeho vývoj a obsah. – Marie-Anne Chain, Françoise Watel: *L'Approche française du records management: concepts, acteurs et pratiques* (113–130). Súčasná administratívna a hospodárska aktivita má za následok nárast masy dokumentov. Jedným zo spôsobov vyrovnania sa s týmto problémom je angloamerická metóda „records manage-

ment“ – termín, ktorí francúzski archivári neprekladajú. Autorky oboznamujú, ako sa táto disciplína chápe a praktizuje vo Francúzsku a objasňujú či francúzska prax zodpovedá alebo nezodpovedá zásadám „records managementu“, tak ako je definovaný v medzinárodnej norme ISO 15489. – Claire Sibille: *Les instruments de recherche électroniques* (131–150). Vo francúzskych archívoch sa už tridsať rokov využíva automatizované spracúvanie a šírenie archívnych pomôcok. Keďže tieto aplikácie začali pred vydaním medzinárodnej normy pre opis archívnej jednotky ISAD/G, neposkytovali opis na viacerých úrovniach. Autorka predkladá rôzne technologické riešenia: tradičné elektronické nástroje a štruktúrované jazyky. – Jean-François Blanchette, Françoise Banat-Berger: *La „dématérialisations“ des actes authentiques en droit français* (151–170). Rozmach nových informačných technológií a komunikácie vyzdvihli dôležitosť práva ako regulátora sociálneho priestoru. Autori sa zapodievať dôsledkami, ktoré priniesol zákon z 13. 3. 2000 upravujúci dôkazné právo informačných technológií a elektronickej signatúry. Poukazujú na tri základné princípy tejto reformy: rozdiel medzi informáciou a jej nosičom, definícia elektronickeho podpisu a elektronicke autentické akty. Naznačujú, že archívny prístup ponúka primeranejší základ k problému zrozumiteľnosti a autenticity elektronicke dokumentov a ich dôkaznej sily. – Henri Zuber, Roger Nougaret: *Les archives d'entreprises en France* (171–187). Autori zameriavajú pozornosť na problematiku podnikových archívov vo Francúzsku. Podrobne opisujú vývoj podnikových archívov v 20. storočí a potom si všimajú súčasnú situáciu v tejto oblasti, uvádzajú ich problémy a načrtávajú perspektívy. – Magali Lacousse, Armelle Le Goff, Jean-Philippe Legois, Valérie Poinsotte: *Un „nouveau“ champ de collecte: les archives d'associations* (189–210). Storočnica zákona z roku 1901 o asociáciách poskytla archivárom príležitosť zamyslieť sa nad archívnymi aspektmi spojenými so životom asociácií. Pri tejto príležitosti sa uskutočnilo v septembri 2001 kolokvium na tému „Sto rokov asociácií v zrkadle archívov“. Autori oboznamujú s problematikou asociácií a so svojimi skúsenosťami, ktoré majú v tejto oblasti. – Bruno Galland: *La participation de l'archiviste à la recherche historique: un rôle à redéfinir* (211–232). Autor sa zaoberá vývojom profesie archivára a jeho vzťahom k historickému bádaniu. Viac ako dve storočia panovalo presvedčenie, že aktivita archivára spočíva v historickom bádani. Postupne sa však situácia menila vzhľadom na nárast početných a diverzifikačných úloh archivára. Vplyv malo aj postavenie historikov, ktorí prejavovali tendenciu k špecializácii a čoraz častejšie siahali aj po iných prameňoch ako archívnych. Autor je však presvedčený, že archivár je jediný, ktorý má presné vedomosti o vytváraní archívnych dokumentov a je schopný posúdiť ich hodnotu, a tak určiť ich konečný osud. V tomto zmysle prispieva k písaniu histórie. – Jean Luquet: *La numérisation dans les services d'archives publics en France, une révolution pragmatique* (233–253). Autor venuje pozornosť problému digitalizácie archívnych prameňov vo francúzskych archívoch, ktorý v posledných rokoch nadobudol väčší rozmach. Uvádza skúsenosti s digitalizáciou, ktorá znamená radikálne premeny prístupu k archívom. Všimá si aj možnosti šírenia archívnych inventárov a archívnych fondov na internete. Nové postupy prispievajú k hlbšie-

mu odhaleniu bohatstva archívov. – Ariane James-Sarazin, Isabelle Rambaud: *Les Archives à la rencontre de leur public. Les services éducatifs* (255–276). Archívy ako opatrovníci historických prameňov boli spojené s históriou a tiež aj s vyučovaním. Rozvíjali preto aj výchovnú činnosť. V roku 1983 im zákon č. 83-663 vykonávanie tejto činnosti predpísal. Dovtedy uskutočňovanie tejto činnosti spočívalo na ochote archivárov. Prvé výchovné služby boli vytvorené v roku 1950 v Národnom archíve a v roku 1951 v archíve departementu Puy-de-Dôme. V roku 1985 už existovali vo všetkých departementálnych archívoch. Príspevok podrobne informuje o princípoch, vývoji, obsahu a budúcnosti výchovnej činnosti. – Jacqueline Ursch: *Les archives à voix haute* (277–283). V snahe bližšie sprístupniť pramenné bohatstvo archívov a hlbšie zapôsobiť na verejnosť, predstavuje autorka skúsenosti, ktoré boli uplatňované v departementálnom archíve Alpes-de-Haute-Provence, na juhu Francúzska. Vytvorili tu v roku 1999 skupinu „Les Diseurs d’archives“ zloženú z profesionálnych hercov, profesora literatúry a archivára, prípadne aj iných členov. Autorka informuje o činnosti tejto skupiny, ktorá netradičným spôsobom – hlasom predstavuje dokumenty archívu, podľa názoru, že zvuk slov dáva zmysel písaným slovám.

František Paľko

IZVESTIJA NA DÂRŽAVNITE ARCHIVI. Glavno upravlenie na archivite pri Ministerskija sâvet. Sofija 2006, 2007, č. 92, 93.

Číslo 92. – Ljudmil Malev, *Sblâsâkât dâržava – cârkva pri izbora na târnovski mitropolit prez 1935 g.* (3–17). Autor článku rozoberá vzťahy medzi pravoslávnu cirkvou a štátnymi orgánmi. Pri voľbe nového Târnovského metropolitu v roku 1935 dochádza k stretu záujmov medzi Svätou synodou a vyššími štátnymi záujmami. – Jordanka Geševa, *Zakonodatelstvo po ministerskata otgovornost i dejstvija na zemedelskoto pravitelstvo po sâdeneto na bivši ministri sled pârvata svetovna vojna* (18–32). Obdobie vlády BZNS (Bulharský poľnohospodársky národný zväz) na čele s Alexandrom Stambolijským v rokoch 1919–1923 je hodnotené vo viacerých publikáciách a článkoch z hľadiska poľnohospodárskej reformy, daňovej politiky a iných oblastí verejného života. Málo pozornosti sa venovalo zákonodarstvu z tohto obdobia. Predmetom článku je menej známa oblasť – zákon na súdenie a potrestanie vinníkov, vládných predstaviteľov z rokov 1911–1913, zodpovedných za dôsledky 1. svetovej vojny pre Bulharsko, do ktorej bola krajina vtiahnutá. Uvedené sú mená obvinených ministrov a dôvody obvinenia. – Cârđzan Pejovič, *Kâm istorijata i razvitiето na archivnata institucia v Černa gora* (33–53). Autor článku je vedúcim Informačného a kultúrno-osvetového centra Štátneho archívu v Čiernej Hore. Oboznamuje s dejinami Čiernej Hory a vývoji archívniectva v krajine. Rubrika

Dokumenti: – Todor Dobrijanov, *Planât Maršal – otvorena vrata za ikonomičeskoto vâstanovjavane na sledvojenna Evropa* (54–105). Publikovaných je 15 dokumentov z archívu Ministerstva zahraničných vecí Bulharska, z rokov 1947–1950, ktoré dokumentujú vznik Maršalovho plánu, ako pomoci povojnovej Európe pri obnove jej ekonomiky, neprijatie plánu Sovietskym zväzom a celým východným blokom pod nátlakom Moskvy. Zdokumentované sú vzťahy medzi USA a Bulharskom v rokoch 1949–1950 z pohľadu Petara Vutova, bulharského veľvyslanca vo Washingtone. – Iskra Bajeva, *Poslanje na Dimitâr Michalčev ot Praga prez 1924 g. Opit za bâlgarska vâšnopolitičeska strategia* (105–130). Súhrn politickej kariéry filozofa a diplomata Dimitâra Michalčeva (1880–1967). Diplomatická správa D. Michalčeva z júna 1924, počas jeho pôsobenia v Prahe. Venuje sa v nej medzinárodnému postaveniu Bulharska a národnostnej otázke na Balkáne. – Milena Todorakova, *Korespodencijata na Vračanskija oblasten sâjuzen sâvet na Vojennija sâjuz ot 1919 g.* (131–185). Publikovaných je 32 dokumentov z činnosti Vračanského oblastného vojenského zväzu z rokov 1919–1920. Vzhľadom na jeho charakter, ktorý bol tajný, dokumenty boli vo väčšine z konšpiračných dôvodov ničené, a preto sa ich zachovalo málo. Z korešpondencie 6. oblastného zväzového výboru vo Vraci je možné utvoriť si obraz o Zväze dôstojníkov v celej krajine, jeho organizačnej štruktúre, programe, taktike a činnosti po 1. svetovej vojne. Zväz sledoval situáciu a náladu v armáde, postavenie dôstojníkov a snažil sa zabrániť tomu, aby armáda nepodliehala politickej propagande. – Vesela Trajkova, *Andarskoto dviženie v Solunski sandžak prez 1904–1906 g. Spored archíva na knjažeskoto bâlgarskoto târgovsko agentstvo v Solun* (186–243). Národnostno-obrodenecké procesy na Balkáne bolo už vidieť v 18. storočí medzi národmi pod osmanskou nadvládou. V 11. stor. sa objavili aj isté deformácie z dôvodu, že tieto národy boli vytrhnuté z normálneho historického vývoja. V posledných rokoch 19. a začiatkom 20. storočia dochádza v tomto hnutí k ozbrojeným konfliktom. V solunskom kraji vzniklo „andarské hnutie“ (partizánske), za účelom zmocnenia sa teritórií na etnickom princípe. Publikovaných je 33 dokumentov z rokov 1904–1906, ktoré obsahujú hlásenia bulharského obchodného predstaviteľa v Solúne, Atanasa Šopova, Ministerstvu vnútra a zahraničia o situácii v regióne a organizovaní sa do tzv. bratstiev, namierených proti Bulharom. Materiál je prínosom k poznaniu reality v Macedónsku začiatkom 20. storočia. – Jordan Želeev, *Vâzroždenskite pripiski po tipikona na chrama „Sv. Petka“ v Brezник* (244–282). Vo fonde „Bulharský patriarcha Kiril“, ktorý je uložený v Štátnom ústrednom archíve sa nachádza „Tipikon“ – zbierka liturgických predpisov z Chrámu sv. Petka v Brezniku. Autor článku sa venuje „pripiskom“, dodatkom, ktoré boli vpísané do riadne vytlačenej zbierky predpisov. Pochádzajú z obdobia rokov 1818–1885, dokumentujú historické udalosti, napr. Rusi prekročili Dunaj v máji 1877 a iné. Sú chronologicky zoradené a je ich 32. – *Otzivi i recenzii* (283–293).

Číslo 93. Veliko Lečev, *Bâlgarija i nejnite sâjuznici na Dunavskata konferencia v Bukurešt (januari–avgust 1917 g.)* (3–31). Na Dunajskej konferencii v Bukurešti roku 1917, ktorej sa zúčastnilo Bulharsko a jeho spojenci: Nemecko, Rakúsko-Uhorsko a Osmanské impérium, riešila sa otázka rozdelenia ukoriste-

ného nepriateľského lodného riečného parku. V článku sa analyzuje pozícia bulharských štátnych a vojenských orgánov na konferencii. Konštatuje sa, že Bulharsko sa nedokázalo vymaniť spod vplyvu habsburskej monarchie a Nemecka v oblasti riečnej obchodnej plavby. – Daniel Vačkov, *Bâlgarskijat vâšnen dâlg v godinite na sledvojennoto vâstanovjavane (1947–1953)* (32–51). Povojnová situácia v Bulharsku pri obnovení hospodárskych vzťahov so západnými krajinami nebola ľahká. Narážala na problémy, ktoré sa vzťahovali k zahraničnému dlhu krajiny ešte aj z rokov 1926 a 1928. Hlavné ťažkosti spôsobil fakt, že koncom roka 1939 bulharský štát prehodnotil všetky transfery týkajúce sa dlhov voči anglosaským veriteľom. Po podpísaní Parížskej mierovej zmluvy vo februári 1947 sa k zahraničnému dlhu pripočítali aj reparácie voči Grécku a Južosláviu. Tieto skutočnosti, povojnové rozdelenie politického vplyvu medzi veľmoci a tiež studená vojna medzi Západom a Východom sa podpísali pod minimálne obchodné vzťahy Bulharska so Západom. Rubrika *Istorija na instituciiite*: – Karmen-Elena Dobrota, *Dâržavnite archivi v Rumânija* (52–62). Autor článku sa venuje histórii rumunských archívov, zákonodarstvu a organizácii archívov. Obracia pozornosť na využívanie archívneho dedičstva a tým aj služby pre spoločnosť. Nemalú pozornosť venuje postaveniu rumunských archívov na medzinárodnej archívnej scéne. – Radka Penčeva, *Tvorčeski remarki na Emilijan Stanev kâm romana „Ivan Kondarev“* (63–92). Pri príležitosti stého výročia narodenia významného bulharského spisovateľa Emilijana Staneva (1907–1979) autorka článku publikuje spisovateľove poznámky pri písaní románu Ivan Kondarev. Sú z obdobia rokov 1922–1923 a vzťahujú sa k udalostiam týkajúcich sa Septembrového povstania 1923. Dokumenty sú uložené v Múzeu E. Staneva vo Velikom Târнове. Rubrika *Dokumenti*: – Cočo Biljarski, *Iz korespodencijata na Simeon Radev* (93–171). Publikovaných je 79 nových dokumentov (korešpondencie) Simeona Radeva z rokov 1899–1956, významného bulharského diplomata a historika. Korešpondencia je vybraná z rôznych fondov napr. „Cársky palác“ a významných osobností ako Andrej Tošev, Georgi Dimitrov, Ivan Vazov a i. Korešpondencia sa vzťahuje aj k Parížskej mierovej konferencii po 2. svetovej vojne, k otázke susedských vzťahov Bulharska a tiež macedónskej otázke. – Nikolaj Kotev, *Šifrovani informacii na bâlgarskite vojenni atašeta v godinite na Vtorata svetovna vojna* (172–203). O činnosti a postoji bulharských vojenských atašé na dôležitých strategických miestach, ako bol Berlín, Tokio, Bélehrad, Carihrad, Budapešť, Londýn a Vichy informuje 44 telegramov z obdobia 2. svetovej vojny. Dokumenty sú uložené v Ústrednom vojenskom archíve vo Velikom Târнове a Archíve Ministerstva vnútra. – Kostadin Nikolov, *Momenti ot života na Vladimir Karamanov (z dokumentov uložených v ŠA Kjustendil)* (204–245). Publikovaných je 39 dokumentov týkajúcich sa života verejného činiteľa Vladimíra Karamanova, ktorý sa narodil v Kjustendile (1878–1969). Väčšina dokumentov sa týka jeho pôsobenia ako okresného náčelníka oblasti Strumica a Kukuš počas Balkánskych vojen (1912–1913), Kjustendilského okresu (1913–1916) a tiež jeho účasti v 1. svetovej vojne. – Milena Todorakova, *Korespodencijata na Vračanskija oblastne sâjuzen sâvet na vojennija sâjuz ot 1919 g.* (246–282). Publikovaných je 30 dokumentov (korešpon-

dencie), ako pokračovanie článku uvedenom v č. 92 tohto časopisu o Vračanskom oblastnom vojenskom zväze z rokov 1919–1920. Rubrika *Dnevnici i spomeni*: – Nikolaj Poppetrov a Rumjana Pârvanova, *Spomeni na D-r Ilija Palazov* (283–336). Publikované sú spomienky Iliju Palazova (1888–1964), významnej a populárnej osobnosti najmä v medzivojnovom období. Zaslúžil sa o rozvoj bankovníctva v krajine. – *Pregledi na archivni fondove i dokumenti* (337–353). – *Otzivi i recenzii* (354–357).

Anna Christovová

JOURNAL OF THE SOCIETY OF ARCHIVISTS. Published in association with the Society of Archivists, United Kingdom, Volume 28, No 1–2, April–October 2007.

Číslo 1. Monotematicky zostavené číslo je venované niektorým medzinárodným skúsenostiam na úseku vzdelávania archivárov a registrátorov. – Tom Nesmith, *What is an Archival Education?* (1–17). Autor štúdie nám predstavuje magisterské štúdium archívniectva na Univerzite v Manitobe (Kanada). Je to zároveň príspevok k obnovenej diskusii o vysokoškolskom štúdiu archívniectva vo Veľkej Británii a Írsku. Autor zastáva názor, že charakteristickou črtou archívnej práce v súčasnosti je hlavne podpora prístupu k archívnym dokumentom a ich využívania verejnosťou. Tento vývoj podporuje pokračujúcu spoluprácu medzi archivármi a príbuznými profesiami, ako je napr. spisový manažment a čo je oveľa dôležitejšie, z dlhodobého hľadiska posilňuje ich osobitosti. Univerzita v Manitobe sa zmenami v obsahu štúdia archívniectva snaží reagovať na výzvy modernej doby. – Margaret Procter, *Professional Education and the Public Policy Agenda* (19–34). V ostatných desaťročiach sa archívy stali predmetom zvýšenej pozornosti verejných politických činiteľov najmä v súvislosti s uskutočňovaním vládnych programov v kultúrnej a sociálnej sfére života uplatňovaných prostredníctvom Rady pre múzeá, knižnice a archívy. Súčasťou tohto záujmu sú do istej miery aj archívne programy univerzít. Programy verejného sektora sa priamo týkajú len niektorých archívnych činností, kým samotná verejná politika je neodmysliteľne charakterizovaná zmenami priorít. Preto významnou súčasťou odbornej prípravy by malo byť posilnenie sebadôvery študentov archívniectva v schopnosti správne reagovať na budúce požiadavky práce s archívnym materiálom. – Karen Anderson, *Global Archive and Record-keeping Research Agendas: Encouraging Participation and Getting Over the Hurdles* (35–46). Jeden z osemročných projektov MRA, ktorý v kapitole archívne vzdelávanie a výchova počítal aj s programom výskumu, sa stretol s malou podporou a dosiaľ nepredložil žiadne závery. MRA utvorila výskumnú databázu s cieľom zdokumentovať všetky výskumné projekty, či už išlo o dizertačné práce jednot-

livcov alebo o tímové projekty. Za jednu z hlavných prekážok zostavenia výskumných projektov na univerzitných pracoviskách sa považuje zložitosť rozvoja výskumu v obmedzených podmienkach, keď vysokoškolskí učitelia musia v prvom rade zabezpečovať výučbu a plniť organizačné povinnosti. Treba rozvíjať študentskú komunitu potenciálnych výskumníkov tak, aby bola v budúcnosti pripravená na spoluprácu medzi začínajúcimi a skúsenými výskumníkmi, ako aj medzi výskumníkmi z univerzity i praxe. Poučiť sa môžeme z niekoľkých úspešných projektov, ako napr. InterPARES alebo Cedars Project. – Marian Hoy, *Record-keeping Competency Standards: The Australian Scene* (47–65). Ak spomeniete v Austrálii štandardy určujúce obsah študijných programov dostanete odpoveď spôsobujúcu udivenie a zároveň aj nadšený súhlas. Austrálsky systém (kategorizácia) študijných programov, tak ako hociktorý iný systém, má svojich obdivovateľov i kritikov, a to medzi učiteľmi aj medzi absolventmi príslušných kvalifikačných odborov. Súčasťou tohto systému je samozrejme aj odbor správa registratúry. Autor príspevku opisuje študijné požiadavky, ktoré musí absolvent príslušnej úrovne študijného odboru správa registratúry zvládnuť, aby mohol získať príslušný vysokoškolský diplom oprávňujúci ho uchádzať sa o odborné miesto v praxi. – Paul Holden, *Monitoring the Book Collection at Lanhydrock House* (67–75). Autor príspevku, na základe výsledkov previerky príčin napadnutia knižnej zbierky uloženej v Long Gallery (v pamiatkovej budove Lanhydrock House v Cornwalle) pliesňami a ďalšími biologickými škodcami upozorňuje, že samotnému sledovaniu hodnôt relatívnej vlhkosti v úložných priestoroch malo predchádzať prijatie preventívnych opatrení. Príčinou napadnutia knižnej zbierky mikrobiologickými škodcami bol do istej miery poddimenzovaný vykurovací systém budovy. – Margaret Crockett, *Continuing Professional Development and the Hallmarks of Professionalism: An Overview of the Current Environment for the Record-keeping Profession* (77–102). Celoživotné vzdelávanie (Continuing Professional Development) sa čoraz viac chápe ako nevyhnutná súčasť nášho pracovného životného cyklu. Článok skúma ako túto problematiku reflektujú vzdelávacie systémy, študijné programy a kvalifikačné odbory spolu s ich akreditáciou. Zároveň porovnáva britský model CPD s modelmi fungujúcimi v zahraničí so zameraním na kvalifikačný odbor, profesiu spisový manažér, pričom skúma jeho efektívnosť na základe uplatnenia sa absolventov tohto odboru v praxi. – *Obituary* (103–107) – *Reviews* (109–115).

Číslo 2. – Steve Bailey, *Taking the Road Less Travelled By: The Future of the Archive and Records Management Profession in the Digital Age* (117–124). Archívny a spisový manažment sa musí jednoznačne rozhodnúť, či bude pokračovať v ignorovaní výziev, ktoré prináša digitalizácia alebo aktívne a nadšene preukáže svoju dôležitosť a schopnosti v tejto oblasti. Autor článku skúma, prečo je archívna teória v súčasnosti dôležitejšia ako hocikedy predtým, prečo sa na to tak málo prihliada a akým hrozbám, v prípade pokračovania tohto stavu, by archívnictvo muselo čeliť. – Elizabeth Shepherd, *Freedom of Information and Records Management in the UK: What has been the Impact?* (125–138). Zamyslenie nad realizáciou zákona o slobodnom prístupe k informáciám, ktorý vo Veľkej Británii nadobudol účinnosť koncom roku 2005 a výrazným spôsobom

ovplyvnil služby, ktoré archívy poskytujú širokej verejnosti. Všíma si najmä výsledky dvoch výskumov, ktoré realizovala Škola knižničných, archívnych a informačných štúdií londýnskej univerzity. Ten prvý, uskutočnený v lete roku 2004, t. j. ešte pred prijatím zákona, použil vzorový akčný plán, aby určil päť kľúčových stránok pripravenosti štyroch vybraných organizácií. Ten druhý, realizovaný v lete roku 2005, sa pokúsil vyhodnotiť ako tieto organizácie verejného sektoru reálne zvládli úlohy kladené týmto zákonom v prvom polroku jeho účinnosti a najmä ako jeho realizácia v praxi ovplyvnila úroveň archívnych služieb. – Carlotte Berry a Lucy MacKeith, *Colliding Worlds in the Curatorial Environment: The Archivist and Activist* (139–149). Autori si stanovili cieľ realizovať, na základe využitia dokumentov jedného konkrétneho archívneho fondu, výstavu o živote afrických otrokov pracujúcich na jamajských plantážach cukrovej trstiny, ich vlastníkov a detí. Zároveň predstavujú príklad dobrej spolupráce archívneho profesionála a historika-amatéra pri skúmaní dejín černošského obyvateľstva (tzv. humanizácia čiernych dejín) a metodický návod, ako sa dajú tematicky podobné archívne zbierky bádateľsky využiť. – Andrew Flinn, *Community Histories, Community Archives: Some Opportunities and Challenges* (151–176). Autor príspevku venuje pozornosť hnutiu komunitných archívov, skúma ich pôvod, rozmanitosť a súčasný vývoj. Odhaľuje jeho možné účinky na národné archívne dedičstvo, najmä pokiaľ ide o novodobé dedičstvo komunitných archívnych dokumentov a posudzuje niektoré z príležitostí a výziev, s ktorými sa tieto organizácie obracajú na hlavný prúd archívnej profesie. – Christopher Audland, *The Historical Archives of the European Union: Their Opening to the Public, Management and Accessibility* (177–192). Od podpísania dvoch rímskych dohôd, ktorými vznikla terajšia EÚ, uplynulo päťdesiat rokov. Preto je pre profesionálnych archivárov zaiste veľmi užitočné poodhaliť, ako sa táto inštitúcia stará o súbor historických archívnych fondov ovplyvňujúci životy takmer 500 miliónov ľudí, ako sú odborne sprístupňované a spravované, konkrétne Historickým archívom EÚ. Príspevok v prvej časti sa venuje objasneniu jednotlivých krokov, ktoré napomohli vytvoreniu tejto inštitúcie (v rokoch 1977 až 1983) a v druhej časti poskytnutiu základných informácií o možnostiach prístupu k archívnym dokumentom či už jednotlivých bádateľov alebo širokej verejnosti. – Jaak Valge a Birgit Kibal, *Restrictions on Access to Archives and Records in Europe: A History and the Current Situation* (193–214). Na pozadí všeobecných spoločenských názorov, metodológie historického výskumu a vývinu historickej vedy pred a po Francúzskej revolúcii až do konca 20. storočia autori štúdie skúmajú formovanie inštitútu obmedzeného prístupu k archívnym dokumentom. Prinášajú detailné zistenia opierajúce sa o odpovede získané od 23 ústredných archívov európskych štátov a zároveň predkladajú komparatívny pohľad na situáciu v tejto oblasti archívnej činnosti na začiatku 21. storočia. Výsledkom analýzy uplatňovania tohto inštitútu archívmi je niekoľko námetov do budúcnosti, s ktorými autori štúdie predstupujú pred bádateľskú verejnosť. – *Obituary* (215–217) – *Reviews* (219–231).

Peter Draškaba

LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK. A Magyar Országos Levéltár folyóirata. Budapest 2006, Hetvenhetedik évfolyam, 1., 2. szám + Pótfüzet.

Číslo 1. A 250. évforduló – Maďarský krajinský archív si v roku 2006 pripomenul významné 250. výročie započatia činnosti svojho predchodcu – Archivum Regni, ktorý však v prvých desaťročiach (1756–1784) mal sídlo v Bratislave, vtedajšom hlavnom meste Uhorského kráľovstva. Pri tejto príležitosti sa konala v Budapešti konferencia s medzinárodnou účasťou, na ktorej predniesli slávnostné príhovory: štátny tajomník Ministerstva národného kultúrneho dedičstva – Benedek András, *A 250 éves Magyar Országos Levéltár* (3–6), riaditeľ odboru archívov a registratúr Ministerstva vnútra SR – Peter Kartous, *A Magyar Országos Levéltár jubileumára* (7–9), generálny riaditeľ Rakúskeho štátneho archívu – Lorenz Mikoletzky, *Ünnepi köszöntő a 250 éves Magyar Országos Levéltár tiszteletére* (10–12). – Közlemények – Röss Imre, *Digitális forráskiadás vagy elektronikus mutatózás? (A kora újkortól az államszocializmus végéig keletkezett tömeges forrásanyag közzétételének magyar gyakorlat)* (13–31). Úvaha o maďarských skúsenostiach z edície prameňov fotografovaním, mikrofilmovaním a napokon v digitálnej podobe. V ostatných rokoch maďarské archívnictvo sprístupnilo digitalizovaním sériu Kráľovských kníh (Libri Regii), ako aj Zbierku urbárov a súpisov (Urbaria et Conscriptiones), plánované je aj obdobné publikovanie zápisníc Ministerskej rady z rokov 1867–1944. V prípade zápisníc autor zvažuje aj vyhotovenie príslušných registrov k ich obsahu a napokon sa zamýšľa aj nad otázkou digitalizovania archívnych pomôcok. – Gerics József, *Oklevél-ertelmezési kérdések és alkotmánytörténeti következményeik a 13.–15. századi Magyarországon* (33–47). Otázka interpretácie stredovekých listín na príklade troch listín z 13.–14. storočia. Prvá listina z roku 1232 bola považovaná za najstaršiu listinu vydanú Zalanskou stolicou, čo sa však jej obsahovým rozborom nepotvrdilo; druhá sa týka interpretácie pojmu iudices nobilium vo vzťahu k stolici v nedatovanej listine z konca 13. storočia až z prvej polovice 14. storočia (zachovanej len v prepise z roku 1440); tretia, vlastne dve tretie listiny Ľudovíta I. z rokov 1375 a 1377 sú o kauze dedičského práva dcéry šľachtica s protirečivými rozhodnutiami. – Pajkossy Gábor, *A Polizeihofstelle magyar vonatkozású iratai, a Takáts Sándor gyűjtemény és a történeti kutatás* (49–72). Polizeihoffstelle, najvyššia dvorská policajná inštitúcia, pôsobila v rokoch 1793–1848 a ako takej archív obsahoval dôležité, z historického hľadiska zaujímavé, dokumenty k reformnému smeru v predrevolučnom Uhorsku. Archív Polizeihofstelle bol úplne sprístupnený až po zániku rakúsko-uhorskej monarchie, ale v roku 1927 pri požiari viedenského Justičného paláca veľmi zdedimovaný. Archívne dokumenty, ktoré boli už prístupné, však ešte v posledných rokoch monarchie preštudoval z poverenia Krajinského snemu Sándor Takáts. Okrem poznámok a výpiskov vyhotovil, alebo dal vyhotoviť aj odpisy preštudovaných dokumentov. Podklady vyhotovené S. Takátsom sa dostali v roku 1951 prostredníctvom Parlamentného archívu do Maďarského krajinského archívu, kde sú evidované ako jeho pozostalosť (N 119, Regnikolárny archív, Takács (!) Sándor hagyatéka). – Bertényi Iván, *XVI. Benedek pápa*

címere. Új fejezet a pápai heraldikában? (73–90). Erb súčasného pápeža Benedikta XVI. zaznamenáva zmenu autora a naznačuje novú etapu v tvorbe pápežských erbov. Arcibiskup Bruno Bernhard Heim (1911–2003), cirkevný heraldik, autor pápežských erbov od roku 1963, zomrel, a preto vyhotovenie erbu nového pápeža zverili titulárnemu arcibiskupovi Andrea Cordero Lanza di Montezemoloovi, ktorý vyhotovený erb predstavil už koncom apríla roku 2005. Na tri časti členenom zlato-červenom štíte sú erbové figúry symbolizujúce predchádzajúce pôsobenie kardinála Josepha Ratzingera, mníchovsko-freisingského arcibiskupa a nadväznosť na cesty Jána Pavla II. – v strede zlatá pútnická mušľa, vpravo hlava murína, vľavo medveď, nad štítom je po 600 rokoch umiestnená strieborná mitra miesto tiary, pod štítom strieborné pálium. – *Forrásközlések – Kertész Balázs, Az Országos Széchényi Könyvtár MNY 64. jelzetű nyelvelmlékéről (Egy hiteleshelyi eljárás során készített feljegyzés)* (91–103). V Rukopisnej zbierke Krajinskej Széchényiho knižnice pod signatúrou MNY 64 je evidovaná doteraz nepublikovaná maďarská jazyková pamiatka zo 16. storočia pôvodom z Hodnoverného miesta Konventu premonštrátov v Lelesi. Dvojstránkový rukopis obsahuje koncept záznamu z rekognoskácie terénu v chotári obce Somotor a jeho miestnej časti Věč v Zemplínskej stolici. Nedatovaný záznam pochádza z rokov 1562–1567; pochôdzku vykonal za konvent kňaz Peter Zalánkeméni, kráľovskú moc zastupoval Bálint Zalontai. Príspevok obsahuje rozbor, prepis a fotokópiu prameňa. – *Molnár Antal, Murín András jezsuita szerzetes szekszárdi útínaplója 1710-ből* (105–139). Pramene k dejinám Uhorska z obdobia po ukončení tureckého panstva sú rôznorodé čo do počtu, druhu i výpovednej hodnoty. Denník jezuitu Ondreja Murína (1674–1710) z Trnavského kolégia, rodáka z Detvy vo Zvolenskej stolici, ktorý si viedol v dňoch 11. januára – 19. februára 1710 z cesty a pobytu v Szekszárde v Tolnianskej stolici, podáva verný obraz o situácii v Zadunajsku v období záverečnej fázy povstania Františka II. Rákociho. Do Szekszárdu sa trnavskí jezuiti vybrali prevziať opátstvo, ktoré získali ešte v roku 1703 od Leopolda I. ako rekompenzáciu dlhu Ferdinanda II. z roku 1636 rádu za cestovné náklady Petra Pázmána. Text denníka nachádzajúceho sa v Archíve maďarskej provincie Spoločnosti Ježišovej je in extenso uverejnený v prílohe. – *Irodalom* (141–162) – *Beszámoló* (163–189): V tejto časti je uverejnená len výročná správa o činnosti Maďarského krajinského archívu v roku 2005 (*Beszámoló a Magyar Országos Levéltár 2005. évi tevékenységéről*). Správa informuje o hlavných úlohách archívu, čerpaní rozpočtu, organizačných a personálnych zmenách, význameniach, obnove materiálno-technického vybavenia s dôrazom na modernizáciu informatiky a o výsledkoch v odborných činnostiach na úseku predarchívnej starostlivosti, prírastkov archívnych dokumentov (stav k 31. 12. 2005 – 73 285,41 bm archívnych dokumentov, z toho prírastok 1090,11 bm) a mikrofilmov vo filmotéke (celkový počet záberov 63 682 571, z toho prírastok 1 419 783 záberov), ochrany archívnych dokumentov (mikrofilmovanie, digitalizovanie, konzervovanie, reštaurovanie), spracovaní a sprístupňovaní archívnych fondov, bádateľskej a správnej agendy (počet bádateľov 2 746, bádateľských návštev 21 986, bádateľských žiadaníek 24 142), vydavateľskej a publikačnej činnosti archívu, resp. zamestnancov archívu (zoznam vy-

daných a na vydanie pripravených publikácií vrátane archívnych pomôcok – tlačou alebo na elektronických nosičoch), vzdelávacích aktivitách a medzinárodnej spolupráce. – *In memoriam* (191–194) – *Borsa Iván 1917–2006* (nekrológ od Csukovits Enikő). Nebýva zvykom anotovať túto časť časopisu, ale v tomto prípade je namieste spomenúť odchod Ivana Borsu z radu živých, ktorý je dobre známy aj slovenským archivárom. Niekdajší námestník generálneho riaditeľa Maďarského krajinského archívu zomrel v Budapešti 1. februára 2006 v 89. roku svojho života. Načim vyzdvihnúť aspoň kľúčové momenty z jeho bohatého dlhoročného pôsobenia v maďarskom archívniectve: zreorganizovanie Diplomatického archívu (DL), polozenie nových základov reprografického oddelenia vrátane filmotéky, systematické mikrofilmovanie archívnych dokumentov, uzavretie dohody o mikrofilmovaní cirkevných matrik s Genealogickou spoločnosťou v Utahu, vybudovanie Diplomatickej fotobierky (DF). K jeho menu sa viažu aj niektoré pramenné edície, z nich najvýznamnejšie je pokračovanie E. Mályuszom započatej edície Žigmundovského diplomátára (Zsigmondkori Oklevéltár) od III. zväzku až po IX. zväzok. Česť jeho pamiatke! – V závere čísla (195–200) sú uverejnené usmernenia redakcie časopisu pre autorov pri publikovaní.

Číslo 2. Közlemények – Majtényi György – Mikó Zsuzsanna – Szabó Csaba, *Az átmeneti levéltár. Lehetőség, amely Magyarországon is majdnem mindenkinek kedvező volna* (3–12). Úvaha o správe registratúrnych záznamov ústredných orgánov štátnej správy, kým sa dostanú do trvalej archívnej úschovy na príklade Francúzska a Nemecka. V západnej Európe je neznámym pojmom spravovanie registratúr súkromnými osobami – za registratúrne záznamy orgánov štátnej správy zodpovedá štát. Návrh na riešenie pre Maďarsko – za odbornej pomoci Maďarského krajinského archívu zriadenie medziarchívu pre registratúrne záznamy ústredných orgánov štátnej správy. – Miskolczy Ambrus, *Az „ismeretlen“ Széchényi Ferencz „ismert“ munkálata a Habsburg Birodalom hungarizálásáról* (13–53). Ferencz Széchényi (1754–1820) bol zástupcom krajinského sudcu, uhorským politikom – zástancom smeru proti germanizácii Uhorska, ktorý venoval svoju bohatú knižnicu v roku 1802 národu. Ako politik vypracoval návrh na prestavbu celej habsburskej monarchie na konštitučnom princípe, ktorého rukopis (v nemeckom jazyku) poslal v roku 1812 spolu s listom palatínovi. Originál rukopisu sa nachádza v Rukopisnej zbierke Krajinskej Széchényiho knižnici, dva koncepty sú uložené v rodovom archíve v Maďarskom krajinskom archíve (P 623). V prílohe je publikovaný aj text rukopisu in extenso. – Balaton Petra – Reisz T. Csaba, *A székelyföldi ipari akció* (55–122). Po rakúsko-uhorskom (maďarskom) štátoprávnom vyrovnaní prešlo Uhorsko nebyvalým hospodárskym a spoločenským rozvojom. Tento všeobecný vzostup nebol však rovnomerný a netýkal sa celého územia. Zvlášť okrajové oblasti s nepriaznivými prírodnými podmienkami a archaickými spoločenskými pomermi postupne zaostávali, čo o niekoľko desaťročí bolo potrebné riešiť zásahom štátnych orgánov. Autori sa zamerali predovšetkým na časť Sedmohradska obývanú Sikulmi, na územie bohaté na nerasty, ale v 19. storočí ešte ťažbou nedotknuté, priemyselne neobjavené. Z podnetu Ministerstva obchodu sa začalo so

systematickými opatreniami v rozvoji priemyslu v tejto časti Sedmohradska programovým vyhlásením z 30. júna 1905, na ktoré nadväzovalo rokovanie zástupcov Ministerstva poľnohospodárstva, Ministerstva obchodu, Obchodnej a priemyselnej komory, županov, poslancov krajinského snemu a riaditeľov odborných škôl. Zápisnica z rokovania 28. augusta 1905 je v prepise súčasťou štúdie. – *Forrásközlések* – Fazekas István, *Szalaházy Tamás kancellár hagyatékaiban talált iratok jegyzéke (1536)* (123–136). Z raného novoveku sa okrem Kráľovských kníh zachovalo veľmi málo archívnych dokumentov z činnosti Uhorskej kráľovskej kancelárie, preto je každý dokument veľmi vzácny. Rakúsky štátny archív – Haus-, Hof- und Staatsarchiv vo fonde Ungarische Akten ochraňuje vzácny prameň z roku 1536. Je to súpis dokumentov nachádzajúcich sa v pozostalosti kancelára Tomáša Szalaházyho (1478–1535). T. Szalaházy, vesprémsky a jágerský biskup, bol kancelárom od roku 1527 a v ostatných rokoch života striedavo sídlil v Bratislave a vo Viedni. Text súpisu je uverejnený v prílohe in extenso. – Oross András, *Dokumentumok a kanizsai vár 1702–1703. évi lerombolásának történetéhez* (137–187). Po uzatvorení Karlovackého mieru a oslobodení južného Uhorska od tureckej okupácie sa dostala do popredia otázka ďalšej existencie hradov, ako aj vybudovanie nového pevnostného systému v pohraničí. Na podnet Dvorskej vojnovkej rady a Dvorskej komory vydal Leopold I. v roku 1702 nariadenie o demolácii hradov; na demoláciu bolo určených sedemnást' hradov rozdelených do šiestich skupín (medzi nimi boli aj Levický, Nitriansky a Spišský hrad). Najväčší záujem na splnení nariadenia mali Dvorská komora a Uhorská komora, aby nemuseli vyčleňovať financie na udržiavanie hradov a vydržiavanie ich posádok. Súčasťou demolácie bolo aj úplné vyprázdnenie objektu – odsťahovanie bojovej techniky, zásob, zariadenia a pod. Hrad Kanizsa v Zadunajsju v Zalanskej stolici hneď po vydaní nariadenia stihol osud demolácie a za dva roky bol doslova zrovnaný so zemou. Výber publikovaných dokumentov z fondov Maďarského krajinského archívu, Rakúskeho štátneho archívu, Vojenského historického archívu v Budapešti a Župného archívu v Győri sledujú priebeh demolácie a s ňou spojených úloh od 2. februára 1702 do 21. augusta 1703. – Mikó Zsuzsanna, *A Legfőbb Ügyészség az 1956. évi forradalomban* (189–222). O postoji Hlavnej prokuratúry v maďarskom povstaní proti komunistickej moci v dňoch 23. októbra až 12. novembra 1956 sa zachoval veľmi zaujímavý dokument – správa hlavného prokurátora G. Szénásiho, ktorú predložil 8. apríla 1957 L. Czinegeovi, vedúcemu Administratívneho oddelenia Maďarskej socialistickej robotníckej strany. Správa obsahuje aj časť o personálnych opatreniach po porážke povstania. Dokument sa nachádza v Maďarskom krajinskom archíve vo fonde Maďarskej socialistickej robotníckej strany. – *Kilátó* – Vámos Péter, *Nyitás a kínai Külügyminisztérium Levéltárában* (223–228). Posledné desaťročie prinieslo významný pokrok v prístupe k archívnym dokumentom v čínskych archívoch. Prvé kroky v tomto urobilo Ministerstvo zahraničných vecí Čínskej ľudovej republiky, ktoré 16. januára 2004 sprístupnilo bádateľom časť archívnych dokumentov z rokov 1949–1955, potom 10. mája 2006 z rokov 1956–1960 a v priebehu dvoch rokov pripravuje sprístupnenie z rokov 1961–1965. – *Irodalom* (229–259) – *Díjazottak* (261) – V závere

čísla (263–265) sú opäť uverejnené usmernenia redakcie časopisu pre autorov pri publikovaní.

Dodatkový zošit. Pótfüzet a Levéltári Közlemények 77. évfolyamához, Budapest 2006 – Varga János, *A királyi serviens* (1–103). Samostatne je publikovaná štúdia o najpočetnejšej vrstve slobodných v Uhorskom kráľovstve v 11.–13. storočí – kráľovských servientov (servientes regis). Autor analýzou archívnych dokumentov a literatúry prezentuje historický vývoj, úlohu a postavenie tejto výsadnej zložky v ranofeudálnom štáte.

Mária Stieberová

ОТЕЧЕСТВЕННЫЕ АРХИВЫ. Москва 2007, No. 1–6. Vychádza od roku 1923.

Číslo 1. B. F. Dodonova – O. N. Kopylovovej – V. S. Mironenka, *Iz istoriji publikaciji dokumentov carskoj semji v 1918–20-e gg* (3–18). Autori skúmajú pozadie a dôvody, ktoré viedli sovietsku vládu už v lete 1918 k uverejňovaniu písomností (denníky a korešpondencia) cára Mikuláša II. a členov jeho rodiny. V. N. Vasiljev analyzuje vplyv nového federálneho zákona o princípoch organizovania miestnych samospráv na právne, finančné, materiálno-technické a personálne zabezpečenie archívnych inštitúcií a konštatuje všestranné zlepšenie podmienok pre prácu a ochranu archívneho materiálu (26–31). A. I. Razdovskij sa zaoberá colnými knihami (v našom ponímaní tridsiatkové registre) v 17. a 18. storočí. Poskytujú údaje k dejinám obchodu o domácich i zahraničných kontaktoch ruských miest, o sortimente tovaru, objeme obchodu, sociálnom zložení obchodujúcich a pod. Pozitívom je, že sa zachovali v hojnom počte, mínusom zasa chýbajúca metodika ich spracovania (31–40). E. E. Kanunovová a S. S. Sadykov rozoberajú metodiku odstraňovania lokálnych kazov najčastejšie sa vyskytujúcich v textových dokumentoch (41–47). Nasledujúce tri informácie sú o zlepšujúcich sa pracovných podmienkach archivárov: Ruský štátny historický archív v Petrohrade v spolupráci s vicegubernátorom mesta presťahoval 190 tisíc archívnych škatúl do novej budovy, moskovské archívy získali 19 tisíc m² plochy v novej účelovej 22-podlažnej budove a dokončila sa prestavba budovy Štátneho archívu Irkutskej oblasti (68–74).

V časti *Publikácie dokumentov* N. S. Treťjakov pod názvom *My... dolžny sčitat' sebja mobilizovannymi dlja borby i pobedy...* publikuje časti denníkov troch pracovníkov múzeí v Gatčine a Pavlovsku z rokov 1941–1945. V úvodnej stati autor informuje o osudoch petrohradských prímestských palácov a ich parkov po zvrhnutí Romanovcov. V prvom období po Októbrovej revolúcii sa budovy ničili, lesy a parky vyrúbali. Neskôr vznikali komisie pre reštauráciu a ob-

novu palácov na múzeá. Umeleckohistorické komisie, ktoré tvorili zväčša gymnaziálni učitelia vypracovali metodiku budovania verejných zbierok. Novou hrozbou bola II. svetová vojna. Publikované časti denníkov vykresľujú atmosféru vojnovej blokády a snahu o záchranu kultúrneho dedičstva (82–97). V. V. Korovin uverejňuje materiály ruských archívov o organizovaní ozbrojeného odporu v tle nemeckých vojsk a o kľúčovej úlohe orgánov NKVD v partizánskych bojoch v prvej etape Vlasteneckej vojny. Tento druh písomností sa začal zverejňovať a využívať až po odideologizovaní témy partizánskeho boja v 80. rokoch minulého storočia (97–109).

V časti *Správy a kronika* zaujme informácia G. G. Lisicynovej *Archivist i istorik: sotrudničestvo v kontekste sovremennoj nauki i kul'tury*. V októbri 2006 sa v Petrohrade uskutočnila medzinárodná konferencia o vzájomných vzťahoch vládnej moci a archívov v rôznych etapách historického vývoja krajiny a o vzájomných vzťahoch archívárov a historikov v súvislosti s ich vzdelaním. Predmetom rokovania boli i právne rozpory v novom federálnom zákone o archívniectve, napr. zákon o reštitúcii a z neho vyplývajúce práva a povinnosti archívov (110–112). L. M. Babajevová informuje o vzácnom prírastku v Ruskom štátnom archíve literatúry a umenia. Svetoznáma primabalerína M. M. Pliseckaja a skladateľ R. K. Ščedrin darovali unikátne materiály: koncepty hudobných diel, rukopisy operných libriet, plagáty, programy, recenzie o svetových premiérach, autogramy svetových umelcov, detaily i kostýmy scénických toaliet, vyznamenania, fotografie, audiovizuálne záznamy a filmové portréty (125/126). Nájdeme tu i blahoželanie Archívu Ruskej akadémie vied k 80. narodeninám profesora B. V. Levšina, bývalého riaditeľa Archívu Akadémie vied ZSSR, ktorý v rámci medzinárodnej spolupráce dlhodobo spolupracoval s Ústredným archívom Slovenskej akadémie vied (131).

Číslo 2. Úvod čísla je venovaný rozšírenému zasadaniu kolégia Federálnej archívnej správy (16. 2. 2007), ktoré sa zaoberalo výsledkami práce archívov za r. 2006. Skonštatovala sa tu kritická personálna situácia vo federálnych archívoch, zapríčinená extrémne nízkymi platmi. Reálny stav pracovníkov je o tretinu nižší ako plánovaný (3–17).

V časti *Články a referáty* si S. L. Solodovnikovová všima málo známy proces premeny archívov v jednotlivých „újezdoch“ (okresoch) na mestské archívy, ktorých je v súčasnosti v Rusku cca 2 400 (18–31). P. A. Kjuŕga, autora článku *Sud'ba archivov vojenno-promyšlennych komitetov 1915–1918* podnietil rastúci záujem o dejiny podnikania k štúdiu fondov organizácií ruskej buržoázie (zjazdy reprezentantov priemyslu a obchodu, burzové výbory). K najvýznamnejším patrili výbory pre vojnovú výrobu, ktoré vznikli v r. 1915 z iniciatívy vlasteneckých podnikateľov na pomoc ekonomike Ruska (31–35). A. A. Greznevová zaujal inštitút právnych zástupcov pri súdoch po právnej reforme v r. 1864. V poslednej tretine 19. storočia začali vychádzať zborníky prejavov právnych zástupcov pri veľkých kriminálnych a politických procesoch. Mnoho ich vystúpení bolo publikovaných aj v tlači. Ich rozbor poukazuje na tieto hlavné rysy: polemický tón, hodnotenie priestupku ako spoločenského javu,

zdôrazňovanie životných podmienok, vplyv spoločnosti a i. (47–58). – N. A. Tasicovej, *Dokumenty GARF o sozdaniji vsesojuznogo centra planirovanija naučnych issledovanij na rubeže 1920–1930-ch gg* obracia pozornosť na fondy Štátneho archívu Ruskej federácie, ktoré podávajú svedectvo o metódach reorganizácie vedy a jej podriadení záujmom socialistického zriadenia. Osobitnú pozornosť si zasluhujú písomnosti o ideologizácii vedy a o dynamike politických nálad inteligencie (65–73). Srbský archivár J. Popovič z vlastných skúseností počas vojnových udalostí v Juhoslávii v r. 1999 píše o potrebe a možnostiach záchrany kultúrneho dedičstva v mimoriadnych situáciách (74–80).

V časti *Publikácie dokumentov* S. V. Ljubičankovskij uverejňuje korešpondenciu o konflikte medzi vjatským gubernátorom a vicegubernátorom v r. 1907, ktorý sa stal vecou verejnou. Anonymný článok v miestnych novinách o neporiadkoch v gubernii prinútil ministerstvo zaoberať sa nedostatkami, ktorým centrálna vláda odmietala pripisovať vážnosť (102–114).

Číslo 3. V rubrike *Články a referáty* zaujali I. N. Plešakova málo známe materiály Štátneho archívu Saratovskej oblasti o Caricynskej komandatúre. Obsahujú podrobné informácie o dramatických udalostiach počas Pugačovho povstania i o bežnom živote v Povolží koncom 18. storočia (9–13). Autor state *Archiv Vjatlaga NKVD – MVD SSSR i jeho istorija* I. V. Berdinskich pri pátraní po prameňoch k dejinám GULAGu v Štátnom archíve Ruskej federácie našiel archív GULAGu NKVD – MV SSSR a údaje o táborových archívoch. Písomný materiál tvoria osobné spisy väzňov a viacero druhov pomocných kartoték o zaradení trestaných do rôznych kategórií. Ich komplexný rozbor je podmienený 75-ročnou ochrannou lehotou. Úlohou dneška je ich záchrana, aby sa nezopakovala situácia zo 60. rokov minulého storočia, keď sa hromadne ničili osobné spisy internovaných (13–18).

Nasleduje päť statí o mestských archívoch v rôznych oblastiach Ruskej federácie a ich činnosti v súvislosti s prebiehajúcimi reformami v miestnych samosprávach (18–38). Téma politických represíí v ZSSR je častým objektom štúdia bádateľov. O. V. Lavinskaja sa však zaoberá menej známou problematikou rehabilitácií obetí, najmä ich politickými, právnymi a sociálnymi aspektmi: vnútrostraníckym bojom, mechanizmom prijímania politických riešení a činnosťou účelovo vytvorených komisií. Najbohatším prameňom sú materiály prokuratúry (38–46). Osobitným zdrojom informácií o postoji rôznych vrstiev obyvateľstva k vojne sú frontové listy vojakov. S. V. Kazakovcev v štúdií *Pisma soldat-vjatčan s frontov Pervoj mirovoj vojny v fondach gosarchivov Kirovskoj oblasti* študuje listy vojakov I. svetovej vojny zadržané cenzúrou. Sú to aj listy zajatcov z nemeckého a rakúskeho zajatia, komentáre cenzorov, obežníky. Vy-povedajú o psychickom stave, strachu a nespokojnosti. Od r. 1916 sa viditeľne mení ich tón – ustupuje duch vlastenectva, prejavujú sa pacifistické nálady, stúpa nedôvera k vláde a narastá aj sebapoškodzovanie vojakov. Je to vd'achný materiál pri využívaní metódy „oral history“ (47–62).

Číslo 4. Úvod čísla prináša dve základné informácie. Prvá je o nových zásadách ochrany, dopĺňovania i využívania Archívneho fondu Ruskej federácie, ktoré vstúpili do platnosti v máji 2007 a druhá tematicky priamo súvisí s vyššie uvedenými správami o kriticknej situácii v odmeňovaní pracovníkov federálnych archívov a hovorí o dlho očakávaných platových úpravách (10–12). K. B. Geľman-Vinogradov pod názvom *Osobaja missija dokumentov* uverejňuje úvahy o možnosti správ pre mimozemské civilizácie. V súčasnej situácii z pohľadu archívnickva možno tento materiál zaradiť do kategórie „science fiction“ (13–23). Blok šiestich nasledujúcich článkov má spoločnú tému: cirkevné dejiny a cirkevné archívy. E. V. Starostin rozoberá otázku, či biblia môže slúžiť ako prameň k dejinám archívov, či môže poskytnúť doplňujúce údaje o spôsoboch ochrany a využívania sakrálnych i svetských záznamov u národov Prednej Ázie, ovplyvnených kresťanstvom. Autor vyjadruje presvedčenie, že vplyv kresťanskej cirkvi v 1. tisícročí jej existencie na rozvoj archívov a knižníc bol oveľa väčší ako sa vo všeobecnosti predpokladá (33–40). E. A. Strogovová porovnávaním cirkevnej evidencie Jakutskej diecézy v 18. – začiatkom 19. storočia so svetskými štatistikami sa snaží určiť jej hodnotu a miesto v celom komplexe prameňov o obyvateľstve Jakutska (54–61). Podobnú tému – materiály cirkevných inštitúcií a možnosti ich využitia pri výskume kultúrnej úrovne Saratovskej gubernie v prvej polovici 19. storočia skúma aj A. S. Majorovová (61–70). G. F. Solovjevová analyzuje výročné výkazy evanjelickeho konzistória ako prameňa k dejinám evanjelickej cirkvi v Rusku (70–78). Otázke spolupráce a vzájomných kontaktov medzi cirkevnou a svetskou inteligenciou sa v článku *Pisma profesora N. N. Glubokovskogo pisatelju V. V. Rozanovu v otdele rukopisej Rossijskoj gosudarstvennoj biblioteki* venujú I. V. Voroncovová a A. V. Lomonosov (78–87). Materiál o dejinách vysokoškolského teologického vzdelávania, vhodný na publikovanie našla M. J. Suchovová vo fonde Miestneho cirkevného snemu v Moskve. Písomnosti zo zasadaní v rokoch 1917–1918 obsahujú protokoly, stenografické zápisy diskusií a i. (87–96). Zaujímavý materiál odporúča do pozornosti A. N. Marčenko, *Ličnyje dela vysšego duhovenstva Russkoj pravoslavnoj cerkvi dlja cerkovno-gosudarstvennych otnošenij 1943–1985*. Osobné spisy pravoslávnych hierarchov bohato dokumentujú vzťah štátu k cirkvi, poskytujú údaje o jednotlivých osobnostiach a ich rodine, výchove, vzdelaní a pôsobení (96–104). Zvolená spoločná téma pokračuje aj v rubrike *Publikácie dokumentov*. I. A. Ivanov publikuje návrhy hlavného prokurátora I. I. Melissino v r. 1763 Katarína II. na zmiernenie zákonov a trestov pre „starovercov“ (118–127).

Vyššie uvedené state svedčia o návrate problematiky cirkevných dejín do ruskej historiografie. Napokon to dokazuje aj stretnutie za „okrúhlym stolom“, ktoré zorganizovala redakcia Otečestvennych archívov. Pripravila diskusiu cirkevných historikov, duchovných a bádateľov na tému ochrany písomností súčasných cirkevných inštitúcií. Záznam z diskusie uverejňuje na stranách 109–117.

Číslo 5. V tomto čísle sa V. E. Tumanov zaoberá osobnými spismi zaniknutých inštitúcií. V minulosti tento druh písomností ostával u pôvodcu fondu a až

v posledných rokoch sa cielene dostáva do štátnych archívov. Aj preto je to jeden z najmenej využívaných historických prameňov. Väčšinou sa hodnotil ako úzko utilitárny, ktorý realizáciou dôchodkového zabezpečenia strácal svoj význam. V súčasnej dobe, charakteristickej likvidáciou mnohých inštitúcií, je to často jediný zdroj informácií o ich histórii, resp. o histórii regiónu, najmä v oblasti sociálnych dejín. Napríklad dokumentácia k výpočtu plátov obsahuje množstvo údajov nielen o konkrétnych osobách, ale i o štruktúre organizácie, intenzite práce, charaktere výroby, úrovni plátov, o zdravotnom stave zamestnancov, natalite, mortalite, rozvodovosti, diaľkovom štúdiu, porušeníach zákona a i. S ich pomocou možno určiť čas a príčiny vzniku inštitúcie, odborné zameranie, technologické procesy, sortiment výroby, medzirezortné vzťahy, vplyv na životné prostredie a pod. Základným problémom je, že tento druh písomností nepatrí do Archívneho fondu Ruskej federácie, považuje sa za menej cenný, z čoho vyplýva aj jeho obmedzená úložná doba (14–22). Zaujímavej téme sa venuje V. I. Bosenko, *Gosfilmofond Rossiji. Istorija i sovremennost'*. Od prvej myšlienky na Národný filmový archív, vyslovenej takými osobnosťami ako Eizenstein, Room a ďalší, cez zriadenie prvých troch depozitov v r. 1937 až po vybudovanie súčasnej filmotéky s cca 70 tisíc titulmi, autor informuje o úspechoch dosiahnutých v rámci záchrany svetového filmového fondu, ale i o negatívnych vplyvoch, akým bol napríklad stranický diktát (23–32). Cieľom O. V. Samocvetovej bolo preskúmanie komplexu písomností o financovaní hospodárenia Moskvy na prelome 19. a 20. stor. keď patrila k desiatim najväčším mestám sveta. Upozorňuje na veľký súbor archívnych prameňov vo fondoch Moskovskej mestskej správy a Moskovskej mestskej rady v Ústrednom historickom archíve Moskvy a na súbory prameňov vo fondoch bánk (32–37). A. A. Sundievdová sa pokúsila pomocou zbierky materiálov Štátneho historického múzea rekonštruovať proces budovania múzejníctva po Októbrovej revolúcii a najmä prínos jeho zakladateľa P. P. Muratova (38–45). Za jeden z hlavných prameňov o dejinách masového politického teroru v Rusku v tridsiatych rokoch možno považovať zastavené trestné konania voči „antisovietskym elementom“. B. V. Makejev študoval spisy z týchto procesov, ich organizáciu a výsledky vyšetrovaní. Zisťoval, aké previnenia sa kvalifikovali ako kontrarevolučný zločin a aké boli najčastejšie metódy porušovania zákonnosti (45–53). T. I. Bondarevdová uverejňuje interview s predstaviteľom Hlavnej archívnej správy Moskovskej oblasti P. M. Petrovom o sieti mestských archívov a ich perspektíve (53–57). L. A. Kobel'kovová publikuje rozhovor s rektorom Ruskej štátnej humanitnej univerzity E. I. Pivovarovom o prechode na európsky trojstupňový systém vysokoškolského vzdelávania (bakalár, magister, doktorand) od r. 2010 (88–90).

Číslo 6. Úvod posledného čísla je vyhradený správe zo zasadania Federálnej archívnej rady (o pridelených subvenciách, výsledkoch monitoringu štátnych, mestských a rezortných archívov, o rozdieloch v situácii archívov v jednotlivých častiach federácie, napr. i v nákladoch na skladovanie jednej archívnej jednotky – od 3,8 až po 487,8 rubľa (3–12). Podľa A. V. Možajeva každá sociálno-ekonomická reforma sa začína a fixuje novými administratívnymi nor-

mami. Dokazuje to analýzou troch období (1497–1649, 1699–1811, 1917–1988), keď sa sociálno-ekonomické reformy odrážajú vo výrazných zmenách noriem úradnej agendy. Súčasné platné normy hodnotí ako zastarané a v záujme zabezpečenia písomnej dokumentácie apeluje na ich unifikáciu a aktualizáciu (26–36). V. A. Manykin sa zaoberá trendmi určujúcimi výber písomností do centrálnych archívov Moskvy od konca osemdesiatych rokov 20. storočia. Kardinálny zlom znamenala politická kríza v auguste 1991 a Jeľcinove dekréty, ktoré zmenili priority výberu písomností a položili základ Archívneho fondu hlavného mesta (36–43). V Ruskom štátnom archíve starých rukopisov sa prekvapujúco nachádzajú pramene o dejinách Korziky. Ide o časť písomností zo sekretariátu kráľa Františka Henricha II. z Valois, ktorá sa ocitla v zbierke prvého prezidenta Parížskeho parlamentu. Odkúpil ju ruský vyslanec v Paríži a v r. 1791 daroval grófovi Stroganovovi. Obsahuje informácie o administratívnej organizácii ostrova, vojenských operáciách, o pokuse Francúzov zaviesť vlastné súdnicstvo, o vzájomných vzťahoch francúzskych a korzických úradníkov, o zásobovaní, cenách a pod. (46–51). V súvislosti s dvoma existujúcimi názormi na význam a rolu, ktorú zohrala kolaborantská tlač na okupovaných územiach Sovietskeho zväzu počas II. svetovej vojny podrobil I. V. Gribkov analýze cca 150 titulov novín a časopisov vo federálnych archívoch. Celkový počet periodicky vydávaných titulov v rôznych jazykoch sa odhaduje približne na tisíc. Rozdelil ich na 4 základné skupiny: 1. Vydania orgánov nemeckej okupačnej administratívy charakteristické svojou propagandistickou prepolitizovanosťou; 2. Edície miestnych samospráv sú najpočetnejšie. Sú všeobecné i špeciálne adresované jednotlivým skupinám obyvateľstva – ženám, deťom, roľníkom, robotníkom, humoristické; 3. Vydania adresované vojakom a policajtom dobrovoľníckych útvarov v službe okupantov a diferencované podľa teritórií; 4. Posledná skupina bola určená obyvateľstvu tých častí Rumunska a Fínska (Besarábia, Karélia, Moldavsko), ktoré boli v r. 1940 násilne pripojené k Sovietskemu zväzu a po júni 1941 okupované Nemeckom. Autor skúma podiel domáceho obyvateľstva, vojnových zajatcov, resp. emigrantov na vydávaní kolaborantskej tlače, rozoberá jej štruktúru, jednotlivé rubriky, psychológiu propagandy, jej meniace sa podoby, priamo reagujúce na situáciu na fronte. V závere vyslovuje presvedčenie o efektívnosti propagandistického vplyvu kolaborantskej tlače na obyvateľstvo okupovaných území (60–71). Bieloruskí archivári G. N. Dubatovka a I. N. Lapkovskaja predstavujú málo známu zbierku ukoristených nemeckých fotoalbumov v Bieloruskom štátnom archíve kino-foto-fonodokumentov. Kolekcia 63 tematických albumov (činnosť wehrmachtu na frontoch od Afriky až po Nórsko, verbovanie ľudí na prácu do Nemecka, náboženské námety, činnosť kriminálnej polície v Nemecku, Taliansku, Kanade, USA, Japonsku, zbierka pohľadníc z európskych miest, priemysel, poľnohospodárstvo, medicína, výchova detí, športové podujatia, a i.) je vyhotovená za účelom propagandy a je na profesionálne vysokej úrovni (71–74). V rubrike *Zahraničné príspevky* M. M. Molčajevová informuje o súčasnom archívnictve v Turkménsku po získaní štátnej nezávislosti po rozpade ZSSR v r. 1991 (75–79). Rovnakou témou sa zaoberá správa V. G. Jo fe z Uzbekistanu (79–86). O histórii a budúcnosti Ruského štátneho archívu fono-

dokumentov hovorí jeho riaditeľ V. A. Koljada (87–90). V časti *Správy a kronika* V. M. Osin informuje o medzinárodnej konferencii, na ktorej archivári na podklade predložených dokumentov riešili otázku, či v r. 1917 boli v Rusku jedna alebo dve revolúcie (118–119). N. A. Myšov hodnotí kurióznu situáciu archivárov v Nevel'sku na Sachaline. Po zemetrasení štvrtého stupňa s pomocou profesionálnych záchranárov štyri dni a noci sťahovali zo silne narušenej budovy do bezpečia archívny materiál (125). Zaujme i správa o vydaní dokumentov o živote a diele konštruktéra vesmírnych rakiet S. P. Koroleva formou katalógu (129). I pre naše pomery je varujúca informácia o neustále pretrvávajúcich prípadoch vykrádania fondov federálnych archívov a o nutnosti ich zabezpečenia (136–137).

Lýdia Kamencová

SPRÁVY

XL. MEDZINÁRODNÁ KONFERENCIA ARCHÍVOV ZA OKRÚHLYM STOLOM V QUÉBECU

Jubilejnou XL. medzinárodnou konferenciou za okrúhlym stolom archívov v Québecu (Kanada) sa ukončil cyklus troch konferencií zasvätených archívom, rôznorodosti a globalizácii. Konferencia v Québecu pod názvom „Spoluprácou k zachovaniu rôznorodosti“ kladla dôraz na spoluprácu archívov s inými pamäťovými inštitúciami pri ochrane rôznorodosti, na spoluprácu s pôvodcami registratúr, s osobitným zreteľom na elektronické registratúrne záznamy a na perspektívy takejto spolupráce na medzinárodnej úrovni.

Na konferencii sa zúčastnilo vyše 200 vedúcich archívnych pracovníkov z takmer 70 krajín, piatich medzinárodných organizácií, vrátane zahraničných a kanadských pozorovateľov. Slovenskú republiku zastupoval Peter Kartous. Na jej slávnostnom otvorení v prítomnosti zástupcov kanadskej a québeckej vlády so slávnostnými príhovormi vystúpili viceprezident Medzinárodnej rady archívov Mitsuki Kikuchi (Japonsko), Ian E.r, generálny riaditeľ Národnej knižnice a Národného archívu Kanady a Lise Bissonnette, generálna riaditeľka Národnej knižnice a archívu Québecu.

Na 1. plenárnom zasadnutí konferencie sa prerokovali teoretické a praktické otázky práce archívov, knižníc a múzeí na počiatku 21. storočia, v čom sú ich činnosti identické, príbuzné a v čom odlišné. Carol Couture (Kanada) zdôraznil, že archivistika je v súčasnosti samostatnou profesiou, disciplínou, ktorá sa opiera o známe princípy a teoretické základy. Archivistika je tak štruktúrovanou a dynamickou disciplínou, ktorá sa podieľa na blahu spoločnosti. Terry Cook (Kanada) na príklade svojej krajiny pripomenul, že kým teória má dimenziu a univerzálny cieľ nepretržite, v praktickej činnosti archívov v postmodernej dobe sa dôraz kladie na spoluprácu s pôvodcami archívnych fondov, najmä pri správe elektronických dokumentov a s ďalšími pamäťovými inštitúciami pri využívaní dedičstva štátu. Sjoerd Koopman (Švédsko, IFLA) informoval, že knižnice, ako súčasť pamäti národa, hrajú kľúčovú úlohu v informačnej spoločnosti. Klasické informačné nosiče sa postupne nahrádzajú elektronickými, čím sú informácie z kníh prístupné pre výchovu, výskum, obchod, správu i oddych. Na svete je 1 milión knižníc, 690 000 knihovníkov a 16 biliónov zväzkov kníh. IFLA združuje 1 600 členov zo 150 krajín. Ian Wilson (Kanada) pripomenul, že digitalizácia, internet, nové informačné technológie pri tvorbe a využívaní informácií, kladú nové úlohy pre archívy a knižnice, vytvárajú možnosti pre spoločný postup, pri zachovaní a prístupe ku kultúrnemu dedičstvu a bohatstvu. Sina Ah Poe (Samoa) oboznámila s problémami projektu a zrodu archívu a múzea tejto ostrovnej pacifickej krajiny. O spolupráci archívov, knižníc a múzeí ďalej vystúpili Švéd Kjell Nilson, Atakilty Assefa Asgedom (Etiópia)

a Karel Velle (Belgicko), ktorí zdôraznili význam spolupráce pri digitalizácii kultúrneho dedičstva krajín, skôr ako fúziu príbuzných inštitúcií, zdôraznili význam koordinačného centra pre pamäťové inštitúcie.

Druhé plenárne zasadnutie sa zaoberalo požiadavkami zlepšenia práce s informáciou a jej správou, a to najmä spoluprácou archívov s pôvodcami registratúr vrátane, resp. najmä elektronických. Martine de Boisdeffre (Francúzsko) spolu s Gabrielom Ramanantsoavinom z Generálneho riaditeľstva pre modernizáciu štátu (Francúzsko) hovorili o elektronizácii administratívy orgánov verejného sektora, o formovaní elektronických registratúr. Venovali sa aj príprave štandardov pre ich triedenie, kontrolu a bezpečnosť, príjem dokumentov, ich zachovanie a vyradovanie, vyhľadávanie, zobrazenie, až po ich odovzdanie dokumentárne hodnotných elektronických záznamov do štátnych archívov. Hovorili aj o súčasnom stave spolupráce štátnych archívov s pôvodcami elektronických záznamov a o príprave štátnych archívov na elektronickú úschovu elektronických dokumentov, vrátane ich bezpečného uloženia a využívania. Michael J. Kurtz (USA) hovoril o reforme správy registratúry federálnych ústredných orgánov na základe v roku 2003 publikovanej Strategickkej smernice pre správu registratúr, ktorá zohľadňuje postupný prechod z papierových formátov dokumentov na elektronický formát. Ťažiskom spolupráce Národného archívu s federálnymi orgánmi je skvalitnenie ich práce pri tvorbe a správe elektronickej registratúry. Sidel Jamil (Malajzia) oboznámil s novou úlohou Národného archívu pri usmerňovaní správy registratúry vládnych orgánov s akcentom na prácu s elektronickými záznamami.

Na treťom plenárnom zasadnutí venovanom medzinárodnej spolupráci pamäťových inštitúcií John Van Oudanaren (USA) informoval o vytvorení Digitálnej svetovej knižnice v júni 2005. Jej cieľom je vytvoriť široké dokumentárne centrum, kde sa sústreďia najdôležitejšie dokumenty reprezentujúce rôzne kultúry celej planéty. To umožní ich priame bezplatné využívanie s multilingválnou podporou. O európskej digitálnej knižnici informoval Perry Moor (Holandsko). V roku 2005 požiadala Európska komisia Národnú knižnicu Holandska, aby vypracovala projekt, ktorý by vyústil do vytvorenia Európskej digitálnej knižnice. V nej by sa zhromažďovali nielen knižničné, ale aj archívne dokumenty, vrátane audiovizuálnych. Referujúci poukázal na výhody projektu i jeho obmedzenia. Gérard Ermisse (Francúzsko) a Papa Momar Diop (Senegal) predstavili Medzinárodný frankofónny archívny portál (PIAF), ako produkt medzinárodnej spolupráce (www.piaf-archives.org). Ku všetkým trom plenárnym zasadnutiam paralelne prebiehali tematicky zoskupené diskusné krúžky.

Ako nový prvok konferencie sa uskutočnilo zasadnutie vedúcich pracovníkov archívnych správ a národných archívov. Všetky vystúpenia reagovali na nové úlohy archívov v súčasnej informačnej spoločnosti. Ross Gibbs (Austrália) zdôraznil, že zmenou informačných technológií sa pôsobnosť archívárov posúva už do fázy vzniku a správy elektronických záznamov, aby budúce archívne dokumenty boli správne vytvorené a bola primerane zabezpečená ich ochrana. V ére informačnej spoločnosti a elektronickej správy musia archívne inštitúcie prevziať rozhodujúcu úlohu pri správe elektronických informácií. O úlohe ar-

chívneho centra v 21. storočí hovorila generálna riaditeľka Národného archívu Spojeného kráľovstva Natalie Ceeney. Archív musí nielen spravovať archívne informácie, ale aj riadiť zrod a správu registratúrnych záznamov, najmä elektronických. Klasický archívny systém sa stáva zastaraným vo svete neustálych zmien a prostredia, v ktorom sa stiera rozdiel medzi spisom a kľúčovým prvkom informácie. Ak by sa archív neprispôbil tomuto trendu, ochudobnil by sa o mimoriadne závažné informácie. Viktoras Domarkas (Litva) takisto konštatoval, že od litovských archívárov sa vyžaduje nové myslenie a aktívna spolupráca s pôvodcami registratúr a archívnych fondov. Helena Leonce (Trinidad a Tobago) a Setareki Tale (Fidži), v mene príslušných regionálnych združení MRA ako ich predsedovia konštatovali, že aj napriek obrovskej finančnej podpore v rámci svetovej solidarity zo strany vyspelých štátov, a špecificky i zo strany MRA, na rozvoj archívov to nestačí, tie zápasia so základnými problémami existencie a problematika elektronizácie archívnych systémov je im preto ešte relatívne vzdialená. Diskusia prebiehala v troch skupinách, a to k problematike, aké dôsledky zo súčasnej informačnej spoločnosti vyplývajú pre MRA, pre archívy a pre výchovu archívárov. Andreas Kellerhals (Švajčiarsko) zhrnul diskusiu konštatoval, že súčasné zmeny vo svete sú zásadné. Digitalizácia a elektronizácia verejnej i súkromnej sféry spôsobujú archívom isté ťažkosti (financie, technika, vzdelávanie), ale že posun práce archívov hlboko do archívneho predpolia je nevyhnutný a vyžaduje vypracovanie vlastných postupov najmä vo vzťahu k elektronickým záznamom a tvorbe archívneho elektronického informačného systému.

Definitívna podoba návrhu rezolúcie sa prerokovala a prijala na Valnom zhromaždení medzinárodnej rady archívov 2007, ktoré sa tradične koná v rámci konferencie. Valné zhromaždenie počas dvoch zasadnutí prerokovalo správu o činnosti rady v rokoch 2006–2007 a strategickú víziu na ďalšie roky, schválilo nového generálneho tajomníka rady Davida Leitcha (Veľká Británia), ďalej správu pokladníka rady o hospodárení rady a o rozpočte na rok 2009. Prerokovali a schválili sa úpravy štatútu rady, uskutočnili sa voľby nových funkcionárov rady. Schválili sa členské poplatky na rok 2008. Slovenská republika bude aj v roku 2008 platiť 3 000 euro.

Prerokovali a schválili sa kandidatúry na usporiadanie ďalších konferencií za okrúhlym stolom archívov, a to v roku 2009 (Malta) a 2010 (Nórsko) a archívneho kongresu v roku 2012, ktorý sa bude konať v Brisbane (Austrália) na tému „Registratúrne záznamy a archívne dokumenty v digitálnom veku“ (zmeny v archívnej profesii a archívne vzdelanie). O príprave budúročného kongresu v Kuala Lumpur (Malajzia) zhromaždenie informoval riaditeľ Národného archívu Malajzie Sidek Jamil. Kongres sa uskutoční v dňoch 21.–27. júla 2008 na tému „Archívy, správa a rozvoj“.

Na záver Valného zhromaždenia i celej konferencie sa prijala rezolúcia, v ktorej sa zdôraznila nevyhnutnosť spolupráce archívov, knižníc a múzeí pri rešpektovaní špecifik jednotlivých disciplín a inštitúcií; podmienkou je aj vymedzenie jednoznačných a podstatných kompetencií, vrátane vypracovania všeobecnej deklarácie o archívoch. Vyslovila sa požiadavka účasti archívov na budovaní Digi-

tálnej knižnice sveta a Európskej digitálnej knižnice s prioritou digitalizácie archívnych fondov zapísaných do registra „Pamäti sveta“ spravovaným Unescom. Rezolúcia zdôraznila požiadavku, aby sa archívne fondy v múzeách a v knižniciach spracovávali v súlade s princípmi archívnej teórie a praxe. Tá istá požiadavka sa vyslovila aj voči súkromným vlastníkom a správcom archívnych dokumentov, s možnosťou ich odovzdania na spracovanie verejným archívom. Rezolúcia ďalej pobáda archívy, aby vypracovali stratégiu a postupy pri záchrane archívnych dokumentov v prípade živelných pohrôm a zlyhania ľudského faktora s akcentom na ich adekvátnu ochranu a digitalizáciu. Rezolúcia ďalej vyzýva radu, aby uskutočnila rad organizačných opatrení, ktoré by prispeli k obmedzeniu krádeží archívnych dokumentov či už vo vnútri archívov alebo bádateľmi. So zreteľom na rozmach digitalizácie sa požaduje od informačného priemyslu hľadať riešenia pre dlhodobú ochranu originálov archívnych dokumentov.

Peter Kartous

ZASADNUTIA ARCHÍVNÝCH PORADNÝCH ORGÁNOV EURÓPSKEJ ÚNIE V ROKU 2007

V roku 2007 sa, ako je pravidlom, uskutočnili po dve zasadnutia archívnych poradných orgánov Európskej únie. Organizátormi zasadnutí Európskej rady národných archívárov (European Board of National Archivists, ďalej len „EBNA“), politického združenia vedúcich predstaviteľov archívnictva členských krajín Európskej únie, boli archívne orgány predsedníckych krajín Nemecka a Portugalska. Zasadnutie Združenia archívov Európy (European Archives Group, ďalej len „EAG“), ako svojho poradného orgánu zvoláva Európska komisia spravidla do Bruselu.

Prvé zasadnutie porady EBNA v roku 2007 v Berlíne (26.–27. 4. 2007) bolo v poradí už pätnástym zasadnutím; prvé zasadnutie EBNA sa uskutočnilo v roku 1999 tiež počas nemeckého predsedníctva. Zástupca slovenského archívnictva sa na poradách zúčastňuje od roku 2003. Popri vedúcich predstaviteľoch archívnictva členských krajín (26, okrem Cypru) a prizvaných krajín (Lichtenštajnsko, Švajčiarsko), zástupcovi Európskej komisie (Frank Brady) sa na rokovaníach zúčastnili aj funkcionári riadiacich orgánov Medzinárodnej rady archívov Joan van Albada, generálny tajomník MRA a David Leitch.

Otvorenie rokovaní patrilo hostiteľovi, prezidentovi Spolkového archívu Spolkovej republiky Nemecko H. Weberovi. Úvodné slovo predniesol štátny minister pre kultúru pri úrade spolkovej kancelárky B. Neumann. Vo svojom príhovore zdôraznil nevyhnutnosť úzkej spolupráce členských krajín pri ochrane archívov a archívnych dokumentov v prípade prírodných katastrof na príklade nemeckého projektu NORA. V ďalších slovách podčiarkol kultúrno-politický vý-

znam projektu Európskej komisie Európska digitálna knižnica ako nástroja, ktorý poskytne občanom Európy poznatky o historickom vývoji, kultúrnej rôznorodosti a umožní im bližšie spoznať spoločné historické korene.

Odborné rokovania porady sa uskutočnili v troch zasadnutiach. Ako prvý referát odznela informácia „Ochrana kultúrnych predmetov počas ozbrojených konfliktov“ (T. Frisch, Ministerstvo obrany SRN). Referát vychádzal z ustanovení Haagskej konvencie a na ňu nadväzujúcich protokolov (v podmienkach UNESCO Výbor Blue Shield). Referujúci upozornil na zmenu pomerov v dôsledku medzinárodného terorizmu a tým aj nových druhov ohrozenia hnutelného kultúrneho dedičstva, ktoré si vyžadujú aj nové prístupy pri jeho ochrane. Na druhom zasadnutí zástupca Spolkového archívu Nemecka predstavil využitie medzinárodných noriem (súbor skupiny ISO 91080 pre výstavbu budov, ISO 11799 – depoty) a národných technických noriem pri výstavbe a rekonštrukcii historických objektov pre archívne účely osobitne pri zabezpečení požiadavky nízkych nákladov na energie zapracovanej už v koncepcii samotnej stavby (prirodená klíma získaná dvojítmým múrom stavby). Jeho konštatovania vychádzali zo skúseností a postupov prípravy a uskutočnenia výstavby a rekonštrukcie historických objektov archívu v Berlíne. Nové priestory s plochou 50 tisíc m² umožnia uloženie 110 tisíc bm archívnych dokumentov (17 tisíc m²). Na ploche 5 600 m² budú priestory pre verejnosť (bádateľne podľa druhu archívnych dokumentov, konferenčná miestnosť pre 500 osôb, výstavné priestory, príručná knižnica, priestory pre archívne pomôcky); administratívne priestory zaberú 13 tisíc m². Podrobnejšie informácie o výstavbe záujemca nájde na webovej stránke archívu (www.bundesarchiv.de/aktuelles/neubau/index.html). Na treťom zasadnutí predsedníčka krajina oboznámila účastníkov s organizáciou, federálnou štruktúrou archívov v Nemecku a spoluprácou federálneho archívu s archívnictvom v spolkových krajinách (J.-P. Wolf, Saský štátny archív). Obsahom ďalšieho príspevku odborných rokovaní bola informácia o digitálnom archíve Spolkového archívu Nemecka – projekt a perspektívy (A. Hänger). Zo 14 spolkových ministerstiev, ktorých archívne dokumenty preberá spolkový archív, desať má systémy pre elektronickú registratúru vykazujúce veľké rozdiely. Spolkové ministerstvo vnútra (ústredný orgán štátnej správy pre registratúru) vybralo organizáciu, ktorá certifikuje systémy elektronickej registratúry v súlade s požiadavkami projektu DOMEA a MoReq. Projekt DOMEA (uviedenie do praxe koncom roka 2007; formát XML) by mal umožniť výmenu zoznamov registratúrnych záznamov s uplynutou lehotou uloženia a ich metadát elektronicou poštou od pôvodcu do archívu. Archív ho vyhodnotí a spolu s metadátami vráti pôvodcovi; systém umožňuje kontrolovať úplnosť údajov. DOMEA zatiaľ neumožňuje priamy export záznamov; pre heterogénne elektronicke záznamy je vypracovaný vlastný systém (ERMS). Uvažuje sa o možnosti vyňatia uzatvorených registratúrnych záznamov s veľkou ešte neuplynutou lehotou uloženia z aktuálneho systému pôvodcu (vytvorenie „zwischenarchivu“ z kópií týchto záznamov); tento postup si vyžiadal prípravu novely zákona o Spolkovom archíve Nemecka. O pilotných projektoch informoval zástupca Portugalska (pre tri typy záznamov: text, obrázky a databázy), Švajčiarska (jeden systém pre celú verejnú správu),

Francúzska a Fínska. V diskusii sa konštatovala možnosť dlhodobého uchovania elektronických dokumentov v externých systémoch (mimo archívov vybudované tzv. national storages systems), kde by archív pôsobil ako koordinátor.

Jediným bodom rokovania administratívneho zasadnutia EBNA bola, ako vždy, problematika organizácie a úlohy EBNA. Zástupcovia Francúzska, Nemecka a Švédska predložili účastníkom dokument mapujúci vznik skupiny EBNA ako oficiálnej politickej skupiny, ktorej prostredníctvom každý členský štát vyjadruje národné stanovisko k spolupráci v spoločnej oblasti záujmu. Skupina je organizačne prirodzene prepojená na systém predsedníctva EÚ (dve zasadnutia ročne na základe pozvania predsedníckej krajiny). Na základe odporúčania Rady ministrov kultúry EÚ zo 14. 11. 2005 vzniklo EAG. Paralelná existencia dvoch orgánov prináša tak výhody ako aj nevýhody. Predkladatelia dokumentu navrhli zachovať súčasný systém organizovania a usporiadania zasadnutí EBNA (2008 – Slovinsko, Francúzsko). Ak sa prijme ústava EÚ pred rokom 2009, porady EBNA sa budú uskutočňovať raz ročne. Ak sa ústava neprijme, vzniká možnosť ponúknuť predsedníckej krajine usporiadať buď zasadnutie EBNA alebo seminár, na ktorom by sa prerokovali návrhy EBNA. Mandát EAG končí v roku 2008. Definitívne rozhodnutie o ďalšom mechanizme konania zasadnutí a činnosti EBNA sa musí prijať počas predsedníctva Francúzska. Zástupcovia členských štátov súhlasili s predloženým textom, ako aj s odporúčaniami predkladateľov.

Zo záverečnej diskusie členov EBNA vyplynulo, že kľúčovými bodmi rokovania budúcich zasadnutí naďalej zostáva problematika ochrany archívov a archívnych dokumentov pred katastrofami, vypracovanie štandardov osobitne pre oblasť výstavby archívnych budov, otázky digitalizácie archívnych dokumentov a Európska digitálna knižnica. Ako nové témy sa odporúča hodnotenie a audit činnosti – štruktúry riadenia – archívov (príklad Fínska) a problematika komerčného využitia archívnych dokumentov.

Posledným odborným bodom zasadnutia bol program digitalizácie archívnych dokumentov v Spolkovom archíve Nemecka. Výsledky a poznatky z doterajšieho priebehu projektu DAOFIND predstavila A. Menne-Haritz viceprezidentka archívu. Projekt vychádza z medzinárodných štandardov EAC, EAD a METS a umožňuje on-line prezentáciu archívnej pomôcky s digitalizovaným archívny dokumentom. Spolkový archív poskytol účastníkom CD so základnými údajmi projektu.

Spolkový archív Nemecka – paralelne s rokovaniaми porady EBNA – usporiadal aj 3. európsku konferenciu o medzinárodných štandardoch EAD, EAC a METS. Používanie týchto štandardov je dôležité pri výmene údajov a metadát o digitalizovaných alebo digitálnych archívnych dokumentov pri prezentácii archívneho dedičstva na spoločných portáloch.

Rokovanie konferencie otvoril prezident Spolkového archívu Nemecka prof. H. Weber poukázuc na význam internetu na kvalitu služieb archívov. Na prvom zasadnutí odzneli referáty o používaní štandardu EAD (Encoded Archival Description) – štruktúrované archívne pomôcky a stratégie výskumu vo virtuálnej bádateľni. V úvodnej prednáške K. Kiesling (USA) zmapovala vznik, vývoj

a súčasné používanie štandardu v archívoch v USA. Skúsenostiam Francúzska, ako európskeho príkladu, bol venovaný druhý referát. M. Fox sa zameril na porovnanie EAD štandardu (má 145 prvkov vzťahujúcich sa na elektronické dokumenty) s ISADg (26 prvkov), Dublin Core a ISO 15836. Zástupca Poľska predstavil on-line inventáre viacjazyčných historických fondov poľských archívov spracovaných pomocou EAD. P. Rauschenbach (Spolkový archív Nemecka) informovala o projekte digitalizovania analógových archívnych pomôcok (máj 2006 – MIDOSA-XML – prepis pomôcok, MIDOSA-SEARCH- prezentácia). O spoločnom portáli anglických univerzitných archívov a využití EAD pri výmene údajov referovala A. Hill. Posledný referát prvého zasadnutia bol venovaný skúsenostiam EAD ako základu systému správy archívu.

Na druhom zasadnutí sa referujúci venovali štandardu EAC (Encoded Archival Context), rekapitulácii jeho vzniku a vývoju (štruktúrované informácie o pôvodcovi dokumentu a štandardizácia kontroly archívom), porovnaniu EAC s ISAADg a ich vzájomného vzťahu, hodnoteniu EAC a úlohe a funkcii informácií o pôvodcovi dokumentov, ako aj kombinovanému využitiu EAC a EAD pri prezentácii sprievodcov po archívnych fondoch. Na treťom zasadnutí referujúci informovali o používaní METS (Metadata Encoding and Transmission Standard) pri štruktúrovanej prezentácii a digitalizácii archívnych dokumentov, ako aj o jeho využití pri plánovaní digitalizačných projektov. V poslednom referáte odznela informácia o projekte Spolkového archívu Nemecka o prepojení METS, EAD a EAC pri prezentovaní archívnych fondov na internete (projekt DAOFIND). Na štvrtom zasadnutí sa referujúci venovali súčasnému stavu tvorby archívnych portálov, centrálnych bodov prístupu k nim; v centre pozornosti boli najmä skúsenosti z projektu A2A – jedného z prvých portálov s centrálnym bodom prístupu, ktorý spravuje Národný archív Anglicka. Odznela aj informácia o využití medzinárodných štandardov pri budovaní talianskeho portálu a portálu k archívnyim dokumentom v španielskom jazyku nachádzajúcich sa v zahraničných archívoch.

Medzinárodná rada archívov využila prítomnosť vedúcich predstaviteľov európskeho archívnictva na uskutočnenie zasadnutia výboru a pléna regionálneho združenia EURBICA.

Na zasadnutí Výboru sa prerokovala a prijala zápisnica z rokovania v dvoch ostatných plenárnych zasadnutiach (Varšava, Curacao). Výbor prerokoval aj nominácie svojich nových členov. Jednotliví členovia podali informácie o činnosti v jednotlivých oblastiach (databáza legislatívnych predpisov, vzdelávanie správcov registratúry, elektronické záznamy, vypracovanie modelu kompetencií archívára členského štátu EÚ).

Plenárne zasadnutie EURBICA sa uskutočnilo ako otvorené aj pre účastníkov 3. európskej konferencie k štandardom EAC, EAD a METS. Predsedníčka EURBICA M. de Boisdeffre (Francúzsko) oboznámila plénum s výsledkami rokovania výboru – novými podpredsedami sa stali zástupcovia Poľska a Švajčiarska. V informácii o projektoch združenia EURBICA konštatovala, že do roku 2008 sa nedá počítať s finančnou podporou projektu databázy legislatívnych predpisov zo strany EÚ. Francúzsko ako gestor bude hľadať prostriedky naďalej;

pre jednotlivé členské štáty vypracuje dotazník pre spracovanie údajov do databázy. Pracovná skupina pre projekt vypracuje aj sprievodcu ako používať databázu (indexy). Predpokladá sa, že úložisko dát bude na serveri MRA, ktorá bude aj správcou databázy. Celý projekt sa má ukončiť a predstaviť verejnosti počas kongresu archívov v roku 2008. Projekt vzdelávania lektorov pre oblasť vzdelávania správcov registratúry prevzal P. Horsmann (Holandsko). K získavaniu ďalších informácií k problematike elektronických záznamov a elektronických archívnych dokumentov má slúžiť aj novootvorená rubrika na webovej stránke EURBICA (je zverejnený projekt Fínska SAHKE a pilotný projekt Francúzska). Obsahom ďalšieho projektu EURBICA (European archivists competency model) je zadefinovať úlohu, postavenie a kompetencie archivára vo vzťahu ku knihovníkom, múzejníkom a iným profesiám spravujúcim, spracúvajúcim a distribuujúcim informácie. Predsedníčka ďalej oboznámila plénum s úlohami združenia EURBICA vo vzťahu k EÚ (EBNA a EAG), DLM Fóru a Rade Európy. Rada Európy vytvorila pracovnú skupinu pre vypracovanie nového legislatívneho textu (odporúčania) o prístupe k dokumentom. V roku 2010 bude Švajčiarsko usporiadateľom Európskej konferencie archívov (2005 Varšava).

Na 16. zasadnutí EBNA dominovali informácie portugalského hostiteľa (Lisabon, 6.–7. 12. 2007) o digitalizovaní archívnych dokumentov, správe elektronických dokumentov a uplatňovaní štandardov pre opis archívnych dokumentov v praxi portugalských archívov. Portugalsko informovalo aj o hodnotení činnosti archívov a udeľovaní tzv. certifikátov kvality. Aplikáciu kritérií hodnotenia uviedlo na príklade Mestského archívu v Porte. Organizátori umožnili členom EBNA prehliadku priestorov Národného archívu a prehliadku výstavky medzištátnych dohôd Portugalska s krajinami Európskej únie od 13. do 21. storočia.

Na pracovnom zasadnutí EBNA pozval zástupca Slovinska M. Kosir na zasadnutie EBNA do Lubľany v dňoch 10.–12. apríla 2008. Francúzsko, ako predsedníčka krajina v druhom polroku 2008, oznámilo konanie zasadnutia EBNA v treťom týždni novembra.

V roku 2007 sa prvé zasadnutie EAG uskutočnilo štandardne v Bruseli. Rokovanie otvoril v mene predsedajúcej krajiny zástupca Nemecka (Hartmut Weber) a predstavil nového predsedu Združenia archívov Európy Huberta Szlaszewskeho. Po schválení záznamu z ostatného rokovania v decembri 2006 odzneli informácie gestorov prípravy projektov podľa piatich priorit ustanovených v odporúčaní Rady zo 14. novembra 2005.

Nemecko predložilo informáciu o stave riešenia projektu predchádzania a ochrany archívov pred prírodnými katastrofami. Novým prvkom je nevyhnutnosť zaradiť aj dôsledky radikálnych klimatických zmien (búrky, povodne), ako aj nevyhnutnosť zaoberať sa ochranou elektronických dokumentov. Do úvahy treba naďalej brať aj ozbrojené konflikty. V súčasnosti sa za najdôležitejšie považuje vytvorenie európskej siete krízového manažmentu. K dispozícii by mal byť zoznam optimálnych postupov riešení, zoznam odborníkov schopných zásahu v naliehavom prípade a zoznam potrebného vybavenia v prípade zásahu a miesta, kde sa toto vybavenie dá získať najrýchlejšie vrátane adres miest potrebných na primárne zásahy (chladiarenské priestory, odstraňovanie bahna).

System vypracovaný pre podmienky nemeckého archívniectva (NORA) je nemecká strana pripravená poskytnúť všetkým krajinám; vyžaduje si to však financovanie v sume cca 160 tisíc euro.

Informáciu o posilnení európskej interdisciplinárnej spolupráce v oblasti elektronických dokumentov a elektronických archívnych dokumentov predložil za predsedajúcu krajinu DLM Fóra zástupca Írska. Vo vzťahu k odporúčaniam Rady – zabezpečenie autenticity, dlhodobého uchovávanía a opätovného vyhľadania elektronických dokumentov a elektronických archívnych dokumentov – sa práca DLM Fóra sústreďuje na spracovanie MoReq2. Pracovná skupina spracúva doplnujúce návrhy a komentáre, ktoré v júli t. r. posúdi a schváli Európska komisia; fórum pripravuje mechanizmus testovania softvéru, ktoré by sa malo začať na jar 2008. Návrh MoReq2 je k dispozícii aj na stránke EÚ – www.moreq2.eu. Každá krajina si musí sama vypracovať kapitolu 0 zohľadňujúcu vlastnú prax správy registratúry, terminológiu a legislatívu. V rámci DLM Fóra vznikla aj pracovná skupina pre ochranu dokumentov ich digitalizáciou. Jej cieľom je zdefinovať jednotlivé fázy životného cyklu elektronických záznamov po MoReq, ako aj vypracovať podrobný model postupu zabezpečovania preberania, ochrany a prístupu k elektronickým archívnyim dokumentom. Pracovná skupina pre šírenie informácií a vzdelávanie sa orientuje na vypracovanie ďalších vzdelávacích modulov v rámci on-line kurzov pre oblasť elektronických dokumentov. Zasadnutie členov DLM Fóra sa uskutoční v apríli 2008 v Slovinsku, rozšírené zasadnutie koncom roka 2008 vo Francúzsku.

So súčasným stavom projektu vybudovania a správy internetového portálu pre archívy v Európe oboznámil zástupca Španielska. Opätovne definoval ciele – centrálny bod prístupu, orientácia na občanov EÚ a prostriedky komunikácie medzi európskymi archívami. Projekt má nadväzovať na už existujúce projekty; pripravuje sa dotazník k jeho technickej stránke, príprava projektu by mala trvať asi tri roky. Problémom, ako pri všetkých projektoch priorit, je financovanie. Projekt musí vyriešiť otázky viacjazyčnosti, rôznych legislatívnych podmienok prístupu, zachovania identity archívov, súčasne musí poskytnúť možnosť spolupráce s múzeami a knižnicami.

Štvrtou prioritou je vybudovanie databázy európskej archívnej legislatívy. Gestorovi projektu, Francúzsku, sa s najväčšou pravdepodobnosťou podarí získať financovanie projektu vo výške 70 tisíc euro na technické práce (rozhodnutie má padnúť v priebehu leta), ktorými bude disponovať EURBICA (v podstate riadi a zabezpečuje celý projekt); 5 000 euro poskytne MRA na vzdelávanie a prípravu obsahu databázy. V druhom polroku 2007 sa práce sústredia na precízovanie obsahu databázy; na november sa plánuje na webovej stránke EURBICA vydanie príručky k údajom, ktoré už databáza obsahuje.

O projekte k problematike predchádzania krádežiam v archívoch informoval gestor (Švédsko) a predložil hotovú správu, ktorá vznikla na základe dotazníkovej akcie (182 odpovedí; SR zaslala sumár za štátne archívy). Prekvapením je, že polovica respondentov neuvádza žiadne problémy v tejto oblasti. Konštatuje sa, že väčšina krádeží sú externého druhu, predmetom spravidla nie sú dokumenty, ale zberateľsky zaujímavé prvky (známky, autografy, pečiatky a pod.). Archí-

vy vykazujú pomerne dobré kontakty s trhom (aukcie), štvrtina respondentov vyjadrila spokojnosť so svojimi bezpečnostnými opatreniami; ako prvok zlepšenia sa navrhuje aj zníženie počtu predkladaných jednotiek, sprísnenie dohľadu kamerovými systémami, zákazmi prinášania akýchkoľvek nepotrebných predmetov do bádateľní. Správa obsahuje aj opis konkrétnych prípadov krádeží. V budúcnosti bude treba vypracovať analýzu výsledkov odpovedí a súbor odporúčaní. Na jeseň roku 2008 sa k problematike prevencie krádeží plánuje osobitná konferencia.

V rámci diskusie k jednotlivým prioritám opätovne odzneli otázky vzťahu EBNA a EAG; jeho nevyjasnenie komplikuje prácu a znejasňuje zodpovednosť.

Projekt European Digital Library predstavil zástupca Európskej komisie Ivo Volman. Projekt rieši digitalizáciu a on-line prístup ku kultúrnemu dedičstvu v knižniciach, múzeách a archívoch prostredníctvom jedného bodu prístupu.

Ďalším bodom rokovania bolo organizačné zabezpečenie prípravy priebežnej hodnotiacej správy pre Európsku komisiu o postupe prác na plnení úloh prioritných opatrení z odporúčania Rady. Správu treba predložiť na jeseň roka 2008. Členmi pracovnej skupiny pre prípravu správy budú gestori jednotlivých priorit (Nemecko, Francúzsko, Švédsko, Španielsko) a Portugalsko, Estónsko, Slovinsko a Luxembursko. Text bude predmetom pripomienkovania; výsledný text pripraví redakčná rada. Časový harmonogram prípravy si dohodne skupina s predsedom. Požiadavku predsedu EAG predniesť námety na spoluprácu v ďalšom období zástupcovia štátov odporúčili prerokovať v rámci hodnotenia návrhu textu priebežnej správy. Ako možné okruhy budúcej spolupráce sa však ukazuje inštitucionalizovanie spolupráce medzi archívami, knižnicami a múzeami na pôde Európskej komisie, ďalej problematika výskumu v archívoch a vzdelávanie archívárov v zmysle Bolognskej výzvy.

Po prvýkrát členovia EAG nerokovali v Bruseli; 4. zasadnutie sa uskutočnilo v Lisabone (6. decembra 2007). Hostiteľ, generálny riaditeľ generálneho riaditeľstva archívov Portugalska Silvestre Lacerda, predstavil zástupcom členských krajín EÚ (okrem Grécka, Cypru a zástupca Švajčiarska), Medzinárodnej rady archívov (generálny tajomník Joan van Albada a David Leitch, designovaný generálny tajomník) zástupcu Európskej komisie Josepha Schrama.

Hlavný program rokovania sa skladal z dvoch bodov – schválenia záznamu z júnového zasadnutia EAG v Bruseli a prezentácií vedúcich pracovných tímov o postupe prípravy záverečnej správy o plnení prioritných úloh z odporúčania Rady z novembra 2005.

K problematike prevencie proti prírodným a iným katastrofám referovalo Nemecko. V súvislosti s ukončením práce navrhlo niekoľko odporúčaní: v roku 2008 publikovať na internete základné informácie s údajmi, kde nájsť zdroje a prostriedky vo verejnom sektore a v súkromnom sektore. Ďalšie opatrenia sa týkajú zriadenia regionálnych centier prevencie a vzdelávania, vytvorenia výskumných programov na úrovni EÚ k problematike vypracovania štandardov, zabezpečenia prekladov a ich financovania. Dôležitým prvkom je aj zvýšenie povedomia archívnej komunity a verejnosti s osobitným dôrazom na moderné médiá, programy digitalizácie, výstavbu archívnych budov.

Ďalší projekt – interdisciplinárna spolupráca v oblasti elektronických dokumentov – bude predmetom rokovania až v roku 2008 počas francúzskeho predsedníctva.

Španielsko informovalo o postupe prác na vybudovaní európskeho archívneho portálu – jedného multilingválneho bodu prístupu k digitálnemu kultúrnemu a vedeckému dedičstvu s prepojením na múzeá a knižnice. Problémom naďalej zostáva financovanie projektu a jeho správa po otvorení. Treba doriešiť otázku vzťahu k ostatným portálom z oblasti kultúrneho dedičstva, osobitne k Európskej digitálnej knižnici (EDL) a postupné splynutie oboch portálov.

K podpore osvedčených postupov so zreteľom na vnútroštátne a európske právo týkajúce sa správy dokumentov a riadenia archívov a prístupu k nim referovalo Francúzsko. K databáze právnych noriem sa vyhotovil nový prototyp indexu, ktorý členské štáty dostanú k dispozícii vo februári 2008. Prvú verziu Francúzsko predstaví v júni 2008 a definitívnu v septembri. Databáza bude viacjazyčná, za kvalitu národných textov zodpovedá členský štát. Každý štát musí vymenovať kontaktnú osobu zodpovednú za národnú časť databázy.

Poslednú úlohu – prijímanie opatrení na predchádzanie krádežiam archívnych dokumentov – rieši tím pod gesciou Švédska. Na základe analýzy sa vypracovali odporúčania. Na jeseň v roku 2008 počas francúzskeho predsedníctva sa usporiada konferencia, na ktorej sa zúčastnia aj zástupcovia knižníc a múzeí.

V diskusii o plnení úloh účastníci rokovania konštatovali, že ich splnením a podaním správy sa začne skutočná spolupráca – jednotlivé členské štáty budú odporúčania a projekty uvádzať do praxe.

K európskemu projektu Európska digitálna knižnica Martine de Boisdeffre (Francúzsko) uviedla, že jej prototyp bude hotový v lete 2008. Tým, že sa stala podpredsedníčkou jej nadácie, pozícia archívov sa bude presadzovať ľahšie, a to aj vo vzťahu k úlohe budovania európskeho archívneho portálu.

V druhej časti rokovania – výzvy do budúcnosti – odznegli štyri príspevky. Anglicko predstavilo stanovisko k prípadnému uplatneniu európskej smernice o využívaní informácií z verejného sektora súkromným sektorom (2003), napriek tomu, že smernica archívy, knižnice a iné kultúrne inštitúcie nezahrňuje. Podľa názoru Anglicka by združenie EAG malo vypracovať štúdiu o orientácii predpisu na možné využitie dokumentov v európskych archívoch, ďalej zvažiť výhody a nevýhody rozšírenia pôsobnosti smernice na archívy a vypracovať jednotné stanovisko. Taktiež by malo vypracovať modely využívania obsahu európskych archívov vrátane partnerstva so súkromnými spoločnosťami a nakoniec preskúmať možnosti „otvorenia“ menej známych dokumentov spravovaných archívami.

Druhým príspevkom Anglicka bola informácia k otázke vzťahu medzi prístupom k archívny dokumentom štúdiom v archívoch a na druhej strane formou on-line. Štúdiá, ktorú navrhuje Anglicko vypracovať, by mala vyriešiť najmä tri okruhy otázok:

- a) finančné zvýhodnenie on-line štúdiá pre archívy a pre bádateľov a „zrovnoprávnenie“ bádateľov študujúcich v bádateľni;

- b) platnosť tvrdenia o znížení počtu bádateľov vzhľadom na dostupnosť archívnych informácií na internete kontra nárast množstva požadovaných dokumentov na štúdium;
- c) ak sa znižuje počet bádateľov ako dôsledok internetových služieb, či a akým spôsobom majú archívy zvyšovať množstvo internetových služieb a aká bude úloha Európskej digitálnej knižnice.

Luxembursko vychádzajúc z prioritných úloh z odporúčania Rady z roku 2005 navrhlo, aby sa kvôli zvýšeniu, resp. zabezpečeniu spolupráce a šíreniu výsledkov projektov vytvorila sieť európskych expertov, ktorí by napomáhali prijaté úlohy skutočne plniť.

Francúzsko a Luxembursko informovali o ich spoločnom projekte zriadenia tzv. centra výchovy archívnej elity na európskej úrovni. Obsahom „doškolovania“ by mali byť disciplíny poskytujúce vedomosti o najvyššej a širšie koncipovanej manažérskej schopnosti.

Peter Kartous – Mária Španková

23. ZASADNUTIE SLOVINSKEJ ARCHÍVNEJ SPOLOČNOSTI VO VELENJE

V dňoch 10.-12. októbra 2007 sa v slovinskom Velenje uskutočnilo už 23. zasadnutie Spoločnosti slovinských archivárov. Organizátorom podujatia bol Historický archív v Celje (Zgodovinski Arhiv Celje). Výstupom z podujatia je zborník príspevkov, ktorý bol účastníkom distribuovaný už pri prezentácii.

Za Spoločnosť slovenských archivárov sa na ňom zúčastnil PhDr. Radoslav Ragač. Miestom rokovania bolo mesto Velenje, ktoré sa po druhej svetovej vojne stalo významným bansko-energetickým centrom a získalo aj svoj typický architektonický ráz.

Tematicky bolo rokovanie 23. zasadnutia pestré a zostavené z trojice rôznych blokov. Zahŕňalo technické otázky týkajúce sa archívnych depotov, archívnu inšpekciu, historicky zamerané nové poznatky o (ne)známom v archívnych fondoch a zbierkach, medzinárodnú archívnu spoluprácu a zapojenie slovinských archívov do medzinárodných projektov.

Prvý deň rokovania slávnostne otvorila predsedníčka spoločnosti Mirjana Kontestabile Rovis a potom Tone Ravnikar predstavil hostiteľský región – okolie Velenje a Šalešskú dolinu od prvých stôp pravekého osídlenia až po 20. storočie.

V prvom bloku sa hlavný referujúci Dragan Matić venoval metodológii dotazníkového hodnotenia archívnych budov (depotov) vypracovanej v rokoch 2000–2001. Archívy hodnotili 10 kategórií: uloženie archívnych dokumentov,

vandalizmus, oheň, voda, škodcovia, vplyv ovzdušia, svetlo, teplota, relatívna vlhkosť, manipulácia. Na základe výsledkov rozdelili archívne depoty do kvalitatívnych kategórií A–D (A – optimálny stav, D – havarijný stav a priame ohrozenie archívnych dokumentov), možné boli aj medzikategórie (AB, BC...). Výsledky, ktoré predniesli zástupcovia jednotlivých archívov popoludní, neboli optimistické. Z 36 hodnotených až 16 archívnych depotov (budov) spadalo do kategórie D, 1 ďalší do kategórie CD a len 3 spĺňali všetky parametre a boli na stupnici hodnotené ako A (rok 2001). Z výsledkov je zrejmé, že situácia v Slovinsku sa príliš nelíši od našej a podobné sú si aj *boľavé* problémy archívov v oboch krajinách. Okrem niekoľkých účelových novostavieb, napríklad hostiteľský archív v Celje, totiž archívy zväčša sídlia v adaptovaných historických budovách a s tým spojenými rizikami a obmedzeniami. Po vzniku nezávislého Slovinska pribudli priestory po juhoslovanskej armáde. Najrozšírenejším problémom je vlhkosť a s ňou spojené ohrozenie dokumentov plesňami, požiarne ohrozenie (absencia signalizácie a protipožiarnych dverí, siete v depotoch, drevené regále a preplnenosť) a výrazné kolísanie teplôt v depotoch. V Ptují (Zgodovinski Arhiv Ptuj) napríklad pre inváziu plesní úplne vyprázdnilo depoty v bývalom dominikánskom konvente. Materiál po dezinfekcii a výmene škatúl previezli do novoadaptovaných depotov získaných od armády. Veľkým problémom je naplnenosť kapacít viacerých archívov a veľké problémy sú aj so získaním vhodných nových priestorov. Riešením majú byť novostavby s požiadavkou účasti archivárov pri ich projektovej príprave. Program ukončila prehliadka expozícií na zámku vo Velenje a recepcia.

Druhý deň bolo predpoludňajšie rokovanie rozdelené do troch sekcií. V hlavnej dvorane sa účastníci venovali (ne)známemu v archívnych fondoch a zbierkach, oddelene sa konali okrúhly stôl o archívnych depotoch a zasadnutie venované elektronickým archívnym dokumentom. Danijela Juričič Čargo a Lilijana Znidaršič Golec skúmali urbáre. Sledovali ich štatisticky z viacerých hľadísk – napríklad vlastníkov a v chronologickom priereze, najstarší skúmaný pochádzal z konca 15. storočia. Hedviga Zdovc referovala o zachovanosti a diplomatike pozemkových kníh od počiatkov ich vedenia (1736–1756) až do prijatia zákona v roku 1871. Východiskom boli archívne dokumenty z fondu Okresný súd Celje. Ljuba Dornik Šubelj sa venovala dokumentom o otrockých prácach vojnových zajatcov zo ZSSR na stavbe vodnej elektrárne v archívnom fonde Drávske elektrárne. Ivanka Zajc Cizelj predstavila klasifikačnú schému spracúvaného fondu SZDL Celje a jeho využiteľnosť pre výskum každodennosti a premien *novej kultúry a socialistickej morálky* po druhej svetovej vojne. Marta Rendla prezentovala metodiku práce a čiastkové výstupy projektu o slovinských obetiach druhej svetovej vojny. Základom je spracovanie matríc a komparácia získaných dát s ďalšími zdrojmi. Predpokladaným finálnym výstupom je elektronický portál s biografickými údajmi o každej obeti. Roman Marinko a Marta Rau Selič prezentovali metodiku obnovy zvukového filmu *O, Vrba* z roku 1940 – počiatku slovinskej filmovej tvorby. Popoludní program pokračoval exkurziou po hradných zrúcaninách Šaleške doliny, sfáraním do muzeálnej expozície v bývalej lignitovej bani a večer spoločenským posedením.

Tretí deň rokovania predstavil Jože Ciperle univerzitný archív a múzeum Univerzity v Lubľane v kontexte európskeho univerzitného archívniectva. Vida Pavliček (Državni arhiv v Varaždinu – Chorvátsko) predstavila nového sprievodcu po chorvátskych archívnych fondoch a zbierkach uložených vo verejných, cirkevných a spolkových archívoch a múzeách. Výsledky porovnávala s posledným realizovaným, ešte juhoslovanským, súpisom z roku 1984. Osobitnú pozornosť venovala klasifikačnej schéme. Jelka Melik a Nataša Budna Kodrič rozpracovali otázky spolupráce slovinských archívov. Flavio Bonin opísal skúsenosti námorného (morského) múzea Sergeja Mašera z riešenia medzinárodných projektov financovaných z fondov EÚ a dosiahnuté výsledky spolupráce. Matjaž Lulik z rukopisného oddelenia Národnej a univerzitnej knižnice v Lubľane prezentoval predstavu integrovaného portálu pre archívy, knižnice a múzea, ktorý by rovnako štruktúrovaným spôsobom (XML formát) popisoval fondy a vytváral spoločnú databázu. Príspevok vyvolal odmietavú reakciu.

Na záver rokovania bolo prijaté uznesenie konštatujúce, že slovinským archívom sa v období po páde komunizmu napriek nárastu ich úloh nepodarilo získať takmer nič – nezískali dostatok nových budov a nemajú prostriedky na digitalizáciu. Uznesenie apeluje na slovinskú vládu, aby archívom a ich prezentovaným problémom venovala viac pozornosti. Archívy majú popularizovať svoju činnosť a výsledky práce.

Radoslav Ragač

VÝSTAVA ŽIVOT BEZ DOMOVA 1945–1960. Z ARGENTÍNSKEJ POZOSTALOSTI JOZEFA CÍGERA HRONSKÉHO

5. októbra 2007 bola v Martine v tzv. Matičnom dome pre verejnosť sprístupnená výstava pod názvom *Život bez domova 1945–1948. Z argentínskej pozostalosti Jozefa Cígera Hronského*. Výstavu pripravil kolektív pracovníkov Archívu Matice slovenskej pod vedením PaedDr. Vlasty Bellovej, ktorá bola zároveň kurátorkou výstavy a zostavovateľkou katalógu.

Základom výstavy aj k nej vydaného katalógu s rovnomenným názvom sa stala veľká časť Hronského pozostalosti, ktorú sa podarilo Matici slovenskej i vďaka pochopeniu a pomoci príbuzných získať a v máji 2007 doviezť z Argentíny na Slovensko. Archív Matice slovenskej sa ihneď podujal na neľahkú úlohu, predstaviť aspoň časť z pomerne veľkej akvizície verejnosti. Aj napriek časovej tiesni sa mu podarilo zostaviť veľmi pútavú a originálnu výstavu, ktorú prví návštevníci mohli zhliadnuť pri príležitosti Matičných dní v Martine.

Výstava aj katalóg mapujú životné osudy Jozefa Cígera Hronského (23. 2. 1896 Zvolen – 13. 7. 1960 Luján) so zameraním na roky prežité v emigrácii. Bola rozdelená do niekoľkých väčších celkov. Prvé obdobie ohraničené rokmi

1932–1945 predstavuje úspešne prežité obdobie v Matici slovenskej, kde sa postupne vypracoval od tajomníka (1933) až po správcu (1940–1945). Zaslúžil sa o vybudovanie novej matičnej budovy v Martine, založil novú tlačiareň Neografu, v rokoch 1935–1936 zorganizoval kultúrno-poznávacu cestu za americkými Slováckmi, venoval sa aj získavaniu kníh a rukopisov z dejín slovenskej literatúry do Slovenskej národnej knižnice, podporoval vydávanie vedeckých diel, čítaniek i časopisov (založil časopis Slovensko). Toto prvé obdobie na výstave reprezentujú najmä osobné dokumenty – školské vysvedčenia, diplomy, osobné doklady, korešpondencia, ďalej fotografie a dokumenty týkajúce sa jeho pôsobenia v Matici slovenskej.

Po jeho uväznení povstaleckými orgánmi na jeseň 1944 sa jeho život radikálne zmenil. Takpovediac zo dňa na deň sa stal z neho chudobný emigrant s existenčnými problémami a neistým osudom, čo vyjadruje aj názov ďalšieho tematického celku výstavy – *Hľadanie novej životnej cesty 1945–1948*. V roku 1945 sa spolu s najbližšími matičnými spolupracovníkmi ocitol najprv v kúpeľnom mestečku Bad Hall, s blížiacim sa ruským frontom sa presunuli do americkej zóny v Bavorsku, kde prežili celé leto 1945. Pomáhali sedliakom so žatevnými prácami, písali, študovali a Hronský začal maľovať. Z tohto obdobia sa zachovalo niekoľko jeho akvarelov. Kvôli vyhľadávaniu vojnových zločincov československými orgánmi, medzi ktorými figuroval aj Hronský, v októbri 1945 bola matičná skupina nútená presunúť sa do Talianska, kde sa rozdelila. V Taliansku žil Hronský na viacerých miestach v ústraní. Venoval sa literárnej tvorbe, dokončil napr. Svet na trasovisku. Sakrálne pamiatky Ríma ho zasa inšpirovali k výtvarnej tvorbe. Z tohto obdobia sa zachovalo množstvo náčrtov, perokresieb a akvarelov zobrazujúcich rímske uličky, námestia, sakrálne stavby, z ktorých vzorka bola prezentovaná aj na výstave. Svoje obrazy podpisoval pseudonymom Marko (podľa dievčenského priezviska svojej matky). Stali sa prostriedkom na prežitie Hronského rodiny v Ríme. Počas talianskeho pobytu si zvýšil aj výtvarné vzdelanie pomocou kurzov a Akadémie krásnych umení v Ríme. Stále sa usiloval získať povolenie na vycestovanie do USA, čo sa mu však nepodarilo a skončil v rímskej väznici Regina Coeli. Túto etapu života na výstave okrem už spomenutých drobných maliarskych prác dokumentujú osobné doklady, kartička UNRRA vystavená v Bavorsku 1945, študentský index z Akadémie výtvarných umení v Ríme v roku 1947/1948, intervencia a záruka exvel'vyslanca Slovenskej republiky Karola Sidora, ktorá ho pomohla dostať z talianskeho väzenia, ukážky z rukopisov noviel vytvorených v Ríme a ďalšie unikátne originály archívnych dokumentov spolu s viacerými osobnými predmetmi.

Po prepustení z väzenia a vybavenia všetkých formalít odcestoval do Argentíny, ktorá nebola jeho vysnívaným cieľom, ale prijímala cudzincov. A tak sa po plavbe na lodi Mendoza dostal vo februári 1948 do Buenos Aires, kde sa začína jeho posledná etapa života na výstave s príznačným názvom *V cudzom svete 1948–1960*. V hlavnom meste zotrval len niekoľko mesiacov, potom sa presťahoval a natrvalo usadil v pútnickom mieste Lujáne. Pracoval v textilnej fabrike, kde kreslil dekoratívne návrhy na vreckovky, záclony, gobelíny. Neskôr sa venoval aj projektovaniu stavieb, interiérovému dizajnu, grafike aj voľnej tvorbe,

navrhoval vitráže. Kvôli existenčným problémom si založil aj súkromnú školu kreslenia a maľovania, ako bývalý matematik doučoval deskriptívnu geometriu deti svojho zamestnávateľa. S jedným zo svojich žiakov si otvoril keramickú dielňu, kde vypaľovali drobné úžitkové a dekoračné predmety. Všetky tieto jeho aktivity boli zastúpené aj na výstave – ukážky keramických výrobkov z vlastnej dielne, vzorky textílií, návrhy interiérov, realizované architektonické projekty a samozrejme veľmi impozantné veľkorozmerné návrhy vitráží pre františkácky kostol v Santiagu de Chile, ukážky akvarelov a olejomalieb s motívmi lujánskych parkov a prírodných scenérií z hornatých Ánd, ktoré vytváral počas svojho voľného času, fotografie. A samozrejme nechýbajú osobné veci (napr. prederavené vrecúško s matkiným ružencom a zrnkami rodnej zeme, ktoré si doniesol zo Slovenska a nosil ho pri sebe celý život) a korešpondencia, ktoré sú dôkazom jeho neradostnej existencie v cudzom svete bez možnosti literárne tvoriť, v listoch prevládajú pocity izolácie, dezilúzie, osamelosti – „*Píšete, že som sa odmlčal. Nuž nie. Prežil som strašné roky, ktoré ma umlčali. Veľmi ťažko som sa vzdával. Nazačínal som sto vecí a sto odhodil. Lebo za tmy odchodil som do fabriky a za tmy sa ubitý vracal. A nocou robil zas. A nenašla sa nijaká možnosť, aby som aspoň nedel'u mal voľnú, aspoň napísať list...*“ (z korešpondencie Milošovi K. Mlynarovičovi 10. 1. 1960). Mnohí starí známi sa mu otočili chrbtom, nemal finančné prostriedky na budovanie vlastnej knižnice, jeho úpenlivé prosby o zasielanie novín a časopisov zostali až na malé výnimky nevyslyšané. Literárnej tvorbe sa venoval len príležitostne. Prispieval hlavne do krajanských časopisov. Stál pri zrode Zahraničnej Matice slovenskej, bol predsedom Slovenskej národnej rady za Argentínu a čestným predsedom Spolku slovenských spisovateľov a umelcov v zahraničí. Výstavu doplnili ukážky z Hronského tvorby a chronologické zhrnutie jeho dôležitých životných medzníkov.

V závere musíme s radosťou skonštatovať, že kurátorke výstavy sa podarilo veľmi citlivo sklbiť originály archívnych dokumentov s trojrozmernými predmetmi a výtvarnými dielami, a tak vytvoriť jeden kompaktný celok lahodiaci oku návštevníka. Hoci boli vystavené len niektoré z najcennejších získaných dokumentov, je zrejmé, že osobný fond Jozefa Cígera Hronského je jednou z najdôležitejších akvizícií archívnych dokumentov u nás v posledných rokoch. Za jeho získanie je potrebné vysloviť Matici slovenskej poďakovanie a zároveň aj želanie, aby sa spracovaný fond dostal čo najskôr do rúk bádateľskej verejnosti, pretože ide o unikátny a významný materiál týkajúci sa nielen samotného J. C. Hronského, ale aj prvej vlny emigrácie po druhej svetovej vojne.

Júlia Ragačová

SPOMIENKA NA PANI DOCENTKU LEHOTSKÚ

Vynikajúca a obľúbená učiteľka, zanietená archivárka, pracovitá historička a predovšetkým dobrý a láskavý človek – to sú slovné spojenia, ktoré evokuje v myšliach viacerých generácií slovenských archivárov i historikov (a nielen ich) meno doc. PhDr. Dariny Lehotskej, CSc. Pani docentka (ako ju vždy jej žiaci oslovovali) by sa bola v roku 2007 (28. januára) dožila svojho významného životného jubilea – 85. narodenín. Toto významné výročie si široká slovenská archivárska a historická obec pripomenula na slávnostnom spomienkovom stretnutí, ktoré pripravila Sekcia archívniectva a PVH Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV a Hlavné mesto SR Bratislava (v spolupráci so Spoločnosťou slovenských archivárov, Katedrou archívniectva a PVH FF UK v Bratislave a MV SR – odborom archívov a registratúr). Podujatie, nazvané *Spomienka na pani docentku Lehotskú*, sa konalo pod záštitou primátora Hlavného mesta SR Bratislavy Andreja Ďurkovského.

V Zrkadlovej sieni Primaciálneho paláca si 27. novembra 2007 v popoludňajších hodinách pamiatku docentky Dariny Lehotskej prišli uctiť nielen jej bývalí kolegovia, spolupracovníci a najmä žiaci, ale aj tí, ktorí sa s ňou stretli už len prostredníctvom jej rozsiahleho vedeckého a odborného diela. Miesto stretnutia nebolo vybrané náhodne – Bratislava a jej história bola celoživotnou láskou pani docentky a témou jej mnohých vedeckých prác. Ako archivárka prežila desať rokov naplnených neúnavnou prácou v bratislavskom mestskom archíve, ktorý do nedávna sídlil v priestoroch susednej historickej budovy radnice (určite by sa spravodlivo rozhorčila nad jeho dnešným nedôstojným umiestnením). Účastníkom tohto podujatia (zišlo sa ich vyše stovky) sa prihovril v úvodnom slove predseda Sekcie archívniectva a PVH Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV doc. PhDr. Juraj Roháč, CSc. Osobitne privítal zástupcov pracovísk, na ktorých D. Lehotská prežila najväčšiu časť svojho aktívneho pracovného života, predovšetkým Katedry archívniectva a PVH FF UK v Bratislave (doc. D. Lehotská patrila medzi zakladateľov univerzitného štúdia archívniectva a vychovala viacero generácií slovenských archivárov) a Archívu hlavného mesta SR Bratislavy (na tomto pracovisku začala doc. Lehotská svoju profesionálnu kariéru a pod jej vedením sa tento archív stal špičkovým odborným pracoviskom). Najvzácnejšími hosťami podujatia boli priami rodinní príslušníci doc. Lehotskej – syn, doc. RNDr. Milan Lehotský, CSc. spolu so synmi Jakubom a Danielom (milovanými vnukmi pani docentky) a jej neter, PhDr. Daniela Marcínová (archivárka AMB). V mene bratislavského primátora potom zhromaždenie pozdravila Mgr. Ema Tesarčíková, vedúca oddelenia kultúry, školstva a športu Magistrátu hlavného mesta SR Bratislavy. Úvodné príhovory rámcovalo vystúpenie Richarda Tamáša, poslucháča operného štúdia v rakúskom Grazi, (na klavíri ho sprevádzala profesorka bratislavského konzervatória Dana Hajóssy), ktorý predniesol tenorové árie z Händlovho oratória Mesiáš a z Mozartovej Čarovnej flauty.

V prvej časti podujatia odznelo niekoľko osobných spomienok na doc. D. Lehotskú. Prof. PhDr. Jozef Novák, DrSc., dlhoročný kolega a blízky spolupra-

covník doc. Lehotskej, vo svojom vystúpení priblížil život jubilatky a spomínal na roky, ktoré prežil s doc. Lehotskou na Filozofickej fakulte. PhDr. Mária Stieberová, CSc. spomínala na spoluprácu pri príprave publikácie z dejín Bratislavy a aj na povestné spoločné výlety. PhDr. Jozef Klačka sa vo svojich spomienkach vrátil do svojich študentských čias. PhDr. Alžbeta Sopusková upozornila na mnohoraké aktivity doc. Lehotskej pri výchove sprievodcov BIS a jej zásluhy na popularizácii dejín mesta medzi deťmi bratislavských škôl. Prof. PhDr. Leon Sokolovský, CSc. objasnil vzťah doc. Lehotskej k dejinám Gemera, zdôraznil jej zástoj pri budovaní a rozvoji vysokoškolského štúdia archívnictva a jej bytostné prepojenie s FF UK. Doc. PhDr. Juraj Roháč, CSc. najskôr na základe obsahového rozboru osobného spisu doc. Lehotskej v Archíve Univerzity Komenského ilustroval najdôležitejšie zlomové momenty v jej pedagogickej i vedeckej kariére a to najmä v historickom kontexte 50. rokov a potom v krátkej osobnej reflexii načrtol jej osobnostný profil. Na pani docentku si však v ten deň spomenuli i tí, ktorí z rôznych príčin nemohli do Primaciálneho paláca prísť osobne – niektorí svoje krátke reflexie a vyznania zaslali organizátorom podujatia aspoň elektronickou poštou. Spomínať na pani docentku sa neprestalo ani počas prestávky, pri čaši vína v mezaníne Primaciálneho paláca. Potom už o doc. Lehotskej a najmä o jej diele hovorila mladšia generácia archívárov. Tí sa vo svojich odborne koncipovaných príspevkoch predovšetkým vyslovili k viacerým problémom, ktoré doc. Lehotská vo svojich prácach riešila. Mgr. Erika Javošová, PhD. (SNA) informovala o osobnom fonde D. Lehotskej, ktorý je uložený v SNA v Bratislave a o stave a perspektívach jeho spracovania a zároveň pripomenula, že i ona sama patrila v detstve medzi tých, ktorým učarovali prednášky pani docentky o histórii Bratislavy. PhDr. Juraj Šedivý, PhD. (FF UK) zhodnotil význam doc. Lehotskej pri spracúvaní dejín Bratislavy. Mgr. Katarína Bodnárová (SNA) nadviazala na štúdie doc. Lehotskej o bratislavskej mestskej kancelárii a na základe diplomatického rozboru mestských úradných kníh referovala o kancelárskom personáli na začiatku novoveku. Napokon PhDr. Michal Duchoň (ŠA Ba-pob. Modra) pripomenul dve monografie doc. Lehotskej venované dejinám malokarpatských mestečiek Pezinok a Modra a ocenil ich vedecký prínos.

Pani docentku Lehotskú nespriťomňovali v toto sychravé novembrové popoludnie len pútavé spomienky a zaujímavé odborné referáty, ale aj pôsobivé dobové fotografie a na záver podujatia zaznel nečakane aj jej hlas zo vzácnej zachovanej zvukovej nahrávky z Archívu Slovenského rozhlasu (bola to krátka spomienka na českého archívára a diplomatika Václava Vojtíška z roku 1983).

Posledný novembrový utorok bol bezpochyby dňom pani docentky Lehotskej. Nespomínali si na ňu však len priami účastníci tohto slávnostného podujatia, jej spolupracovníci, kolegovia a žiaci – organizátori uviedli, že meno pani docentky im pri príprave tejto akcie v Bratislave doslova *otváralo všetky dvere*.

Pani docentka Darina Lehotská si svojou celoživotnou neúnavnou prácou, rozsiahlym dielom a najmä svojím životom postavila skutočne dôstojný pamätník. Nie je ani z bronzu ani z mramoru a predsa jej trvanlivejšia a odolnejšia nad kov i kameň. Zostala totiž navždy v srdciach a spomienkach svojich kolegov,

žiakov a priateľov. Spomíname si na ňu ako na dobrého človeka, ktorého sme mali a vždy budeme mať radi.

Juraj Roháč

SPRÁVA O ČINNOSTI KATEDRY ARCHÍVNICTVA A PVH NA FILOZOFICKEJ FAKULTE UK V AKADEMICKOM ROKU 2006/2007

Život katedry v tomto akademickom rok najviac poznamenala situácia okolo prijímania novely zákona o archívoch a registratúrach, a to najmä zmeny, ktoré sa priamo týkali postavenia absolventov vysokoškolského štúdia archívniectva v praxi. Dňa 27. marca 2007 katedra vydala k tomuto problému vyhlásenie, ktoré podpísali všetci jej členovia, vrátane emeritného profesora J. Nováka, v nasledujúcom znení:

„Národná rada Slovenskej republiky prijala 27. marca 2007 na svojej schôdzi vládny návrh zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov v znení zákona č. 515/2003 Z. z. Tento zákon bude odteraz pravdepodobne dlhšiu dobu upravovať a ovplyvňovať pôsobnosť archívov a život a prácu archivarov.

O texte tohto zákona sa v posledných týždňoch na Slovensku v archívnej verejnosti živo diskutovalo. Viacerí archivári poukazovali na problematické časti navrhovaného znenia a upozorňovali na ich možné negatívne dopady. Do tejto diskusie sa zapojila aj Katedra archívniectva a pomocných vied historických Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. V písomnom stanovisku, ktoré sme zaslali ústavným činiteľom, príslušným štátnym úradníkom a dali na vedomie slovenskej archivárskej i historickej verejnosti, sme kriticky poukazovali na odstúpenie od požiadavky odborného archívneho vzdelania pre pracovníkov v archívoch v navrhovanom zákone a na možné neželané dôsledky tejto úpravy. (Kým predchádzajúci zákon požadoval, aby aspoň jeden z pracovníkov v archíve bol absolventom vysokoškolského štúdia archívniectva a PVH, text nového zákona umožňuje toto odborné vzdelanie nahradiť absolvovaním iného „príbuzného“ odboru). S týmto našim postojom sa stotožnilo Ministerstvo školstva SR, podporil ho výbor Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV v Bratislave a osvojila si ho aj stavovská záujmová organizácia – Spoločnosť slovenských archivarov, ktorá sa kriticky vyslovila tiež k ďalším častiam textu navrhovaného zákona.

Žiaľ, prakticky žiadna z týchto výhrad nebola napokon vôbec zohľadnená. Väčšina poslancov Národnej rady SR uprednostnila pri hlasovaní nie odborné, lež politické stanoviská a prijala vládny návrh zákona o archívoch a registratúrach bez akceptovania pripomienok slovenskej archivárskej obce. Výsledok hlasovania v parlamente je však iba zavŕšením predchádzajúceho prípravného procesu, povestnou špičkou ľadovca, na ktorý slovenské archívniectvo narazilo.

Sme presvedčení, že korene tohto neúspechu treba hľadať už v príprave tohto zákona. Návrh bol totiž pripravený bez možnosti aktívnej spolupráce archivárskej obce, ktorá sa o ňom dozvedela vlastne len náhodou. Na odbornú a vecnú diskusiu potom už nebol čas a zo strany tvorcov textu chýbal zrejme aj záujem. Ak sa pripravuje nový zákon, určite sa tak deje aj preto, aby odstránil zistené nedostatky predchádzajúcej normy a aby reagoval na nové skutočnosti – malo by ísť teda o novú, vyššiu kvalitu. Sme presvedčení, že túto kvalitu nemožno dosiahnuť bez zvyšovania nárokov na odbornú pripravenosť a vzdelanie.

Katedra archivníctva a pomocných vied historických Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave vníma uvedenú zmenu textu novely zákona o požadovanom vzdelaní pre pracovníkov v archívoch ako krok späť a teda aj ako prehru – tentoraz však prehru celého nášho archivníctva.

Napriek tomu budeme vo svojom úsilí o čo najkvalitnejšiu výchovu a formovanie erudovaného, všestranne pripraveného vysokoškolsky odborníka – archivára naďalej pokračovať. Sme pevne presvedčení, že len takíto archivári dokážu zabezpečiť ďalší rozvoj a napredovanie slovenského archivníctva tak, aby bolo trvalo porovnateľné s archivníctvom vyspelých európskych krajín.“

V nadväznosti na toto vyhlásenie sa vedúci katedry prof. L. Sokolovský rozhodol k 1. júnu 2007 odstúpiť z funkcie člena Vedeckej archívnej rady. V abdikáčnom liste adresovanom ministrovi vnútra R. Kaliňákovi svoj krok zdôvodnil okrem iného tým, že návrh dotýčnej novely nebol vôbec prerokovaný vo Vedeckej archívnej rade a pri jeho prijímaní v Národnej rade SR prevážili nad odbornými pripomienkami archivárskej verejnosti politické floskule.

Napriek istým demotivačným vplyvom prameniaticim zo spomínaného legislatívneho procesu pokračovala katedra pri plnení svojich hlavných úloh s plným nasadením. Výučba v prvých dvoch ročníkoch prebiehala podľa nových, trojstupňových programov, v treťom, štvrtom a piatom ročníku ešte podľa pôvodného kreditového systému. Do prvého ročníka sa zapísalo 19 študentov, no nakoncom nastúpili len šesťnásti. Po 16 ich bolo aj v druhom, treťom a štvrtom ročníku, v piatom 5. Spolu s nimi sme mali ešte troch „dobiehajúcich“ externých študentov – po jednom v treťom, štvrtom a piatom ročníku. V nových študijných programoch prvého (Bc.) a druhého (Mgr.) stupňa katedra externé štúdium ne realizuje. V akademickom roku 2006/2007 teda na Filozofickej fakulte UK študovalo archivníctvo spolu 63 študentov.

Prebiehajúca vysokoškolská reforma sa prejavila aj v oblasti doktorandského štúdia (PhD.). Kým doktorandi, ktorí boli prijatí od ak. roka 2005/2006 majú už postavenie študentov 3. stupňa vysokoškolského štúdia (2.1.11 pomocné vedy historické) ich predchodcovia sú ešte braní ako frekventanti postgraduálnej formy štúdia a svoje dizertácie budú obhajovať pred spoločnou odborovou komisiou (71-04-9 pre pomocné vedy historické). V tomto akademickom roku katedra v treťom stupni interného doktoranda nemala, v externej forme štúdia sú piati.

Počty učiteľov sa počas akademického roka 2006/2007 nezmenili. Na jeho konci sa však katedra poďakovala za spoluprácu PhDr. Petrovi Kartousovi, ktorý viedol jednosemestrový výberový kurz *Správa registratúry a archívy*. Tento

kurz bude nahradený novým študijným programom bakalárskeho stupňa, zameraným špeciálne na správu registratúry. S pedagogickou prácou nám opäť obetavo pomáhali aj ďalší kolegovia, menovite emeritný profesor PhDr. Jozef Novák, CSc. a Ing. Jozef Hanus, CSc. Zvlášť by sme sa chceli poďakovať tým, ktorí tak činili bez nároku na finančnú odmenu – PhDr. Vladimírovi Segešovi, PhD., PhDr. Veronike Novákovej, Mgr. Kataríne Bodnárovej. Osobitným a stále narastajúcim problémom sa javí zabezpečovanie predpísanej odbornej praxe študentov v archívoch. Aj v tomto roku nám s podporou riaditeľa PhDr. Petra Draška-bu a jeho zástupkyne PhDr. Evy Vrabcovej nezištne pomohli kolegovia archivári v Slovenskom národnom archíve v Bratislave. Katedra sa v spolupráci s ďalšími pracoviskami a akademickými funkcionármi Filozofickej fakulty UK už dlhší čas usiluje, aj smerom k Ministerstvu školstva SR, o získanie prostriedkov na adekvátne honorovanie externých učiteľov, zatiaľ však bez väčšieho úspechu, hoci nádej na pozitívny výsledok v tomto smere stále existuje.

Dňa 30. apríla 2007 sa uskutočnilo fakultné kolo Študentskej vedeckej a odbornej konferencie v sekcii archívniectvo a pomocné vedy historické. Súťažilo v nej osem študentov, čo bol doteraz od vzniku katedry najvyšší počet. Prvé miesto získal za prácu *Latinské nápisy v Hlohovci* študent prvého ročníka František Kadlečík. Zároveň sa stal v poradí druhým laureátom Ceny profesora Alexandra Húščavu.

Smerné číslo pre prijatie nových uchádzačov o štúdium bakalárskeho stupňa (Bc.) v študijnom programe 2.1.10 archívniectvo od akademického roka 2007/2008 bolo stanovené na 25. Keďže sa však prihlásilo len 24 záujemcov, prijímacie skúšky sa v súlade s platnými predpismi Filozofickej fakulty UK tohto roku nekonali, všetci boli prijatí automaticky. Stalo sa tak vôbec po prvý raz od vzniku nášho študijného odboru. Pre interné doktorandské štúdium (PhD.) nám boli pridelené dve miesta. Prihlásili sa na ne dvaja uchádzači, ktorí boli po úspešnom prijímacom konaní aj prijatí. Na externé doktorandské štúdium katedra nových študentov neprijímala.

V akademickom roku 2006/2007 sa členovia katedry podieľali na troch grantoch vedeckého výskumu. Prof. L. Sokolovský a prof. J. Novák pokračovali v práci na úlohe podporovanej Agentúrou pre podporu výskumu a vývoja *Stoličné, mestské a obecné pečate na Slovensku*. PhDr. F. Federmayer, prof. L. Sokolovský a PhDr. J. Šedivý, PhD. participovali na grante agentúry MŠ SR VEGA pod názvom *Archontológia slovenských/uhorských dejín. Teoretické a terminologické otázky a vytváranie pilotnej elektronickej databázy*, ktorý koordinuje Mgr. Szeghyová z Historického ústavu SAV. Napokon PhDr. J. Šedivý, PhD. sa stal hlavným koordinátorom riešiteľského kolektívu vedeckých pracovníkov z Česka, Maďarska, Slovenska a Rakúska, ktorý pracuje na medzinárodnom grante udelenom agentúrou Austrian Science and Liaison Office *Die wissenschaftliche Erschliessung des inschriftlichen Kulturerbes im mittleren Donauraum (Vedecké sprístupňovanie nápisového kultúrneho dedičstva v oblasti stredného Dunaja)*.

S uvedenými témami vedeckého výskumu viac-menej súvisela aj účasť jednotlivých členov katedry na rozličných konferenciách, sympóziách a iných od-

borných aktivitách. Mimoriadne činný bol v tomto smere najmä PhDr. J. Šedivý, PhD. Na konferencii o digitalizácii, ktorá sa konala vo februári 2007 v Mníchove, porovnával situáciu v Českej republike, Maďarsku a na Slovensku. Na pravidelnej konferencii o epigrafii (zjazd projektu *Deutsche Inschriften*) v dňoch 8.–13. mája 2007 v Greifswalde predstavil plán *Corpus inscriptionum Slovaciae* a 20 až 22. mája 2007 zorganizoval v Bratislave pracovné stretnutie odborníkov a záujemcov o epigrafiu zo Slovenska, Českej republiky, Rakúska a Maďarska. Na Archívnych dňoch v Žiline 23. mája 2007 informoval o základných princípoch a úvahách na túto tému digitalizácie v okolitých krajinách. V júni mu vyšla knižná monografia v nemčine o stredovekej písomnej kultúre v prostredí Bratislavskej kapituly.

Katedra realizovala tiež viaceré zahraničné vedecko-pedagogické kontakty a mobility učiteľov a študentov s univerzitou v Budapešti, Utrechte, vo Viedni, v rámci programu Erasmus špeciálne s Inštitútom pre výskum rakúskych dejín a univerzitou v Bambergu. V lete 2007 sa dve naše študentky zúčastnili na stáži v Diecéznom archíve vo Vespréme.

Štátne záverečné skúšky v magisterskom (Mgr.) študijnom odbore archívniectvo a pomocné vedy historické sa konali 4. júna 2007. Zo štyroch prihlásených študentov bol úspešný iba jeden – Štefan Plačko s diplomovou prácou *Písomnosti levočského mestského archívu do roku 1550. Diplomatický rozbor* (90 s.).

Dňa 15. mája 2007 podstúpil rigoróznú skúšku na získanie akademického titulu doktor filozofie (PhDr.) v odbore archívniectvo a pomocné vedy historické Mgr. Ladislav Bukovszky, riaditeľ Archívu Ústavu pamäti národa. V jej rámci úspešne obhájil rigoróznú prácu *Vývoj správy okresu Galanta od Októbrového diplomu do roku 1945* (194 s.).

Leon Sokolovský

VEDECKÁ KONFERENCIA KRESŤANSTVO NA KYSUCIACH V PRIEBEHU STOROČÍ

V októbri minulého roka vzniklo na Kysuciach občianske združenie Terra Kisucensis, ktorého hlavným cieľom má byť rozvoj a podpora systematického vedeckého výskumu histórie Kysúc. Zakladatelia združenia vychádzali zo skutočnosti, že Kysuce boli donedávna doslova bielym miestom na pomyslenej mape historických poznatkov o Slovensku. V súčasnosti už síce existuje pomerne veľa regionálnych publikácií, ale ich odborná úroveň a vierohodnosť je nezriedka veľmi pochybná.

Spomenuté ciele chce združenie realizovať organizovaním odborných tematických konferencií, prednášok a seminárov a tiež vydávaním ročenky, v ktorej budú členovia združenia, ale aj iní bádatelia svoje poznatky publikovať. Výsledkom by malo byť prehĺbovanie poznania minulosti tohto regiónu a zvyšovanie odbornej úrovne pri jeho prezentácii.

Prvým podujatím, ktoré združenie pripravilo, bola vedecká konferencia *Kresťanstvo na Kysuciach v priebehu storočí*. Konala sa 29. februára 2008 v priestoroch kongresového centra Domu kultúry Rudolfa Jašíka v Turzovke. Spoluorganizátormi boli Žilinský samosprávny kraj, Kysucká kultúrna nadácia Bratislava, Mesto Turzovka, Rímskokatolícka cirkev – farnosť Turzovka, Kysucké múzeum v Čadci, Štátny archív v Bytči, pobočka Čadca a Kultúrne a spoločenské stredisko Turzovka.

Rokovanie otvoril a viedol prezident Spolku priateľov Turzovky Ivan Gajdičiar. Účastníkov konferencie privítal primátor mesta Turzovky Miroslav Rejda a potom už nasledovali odborné prednášky.

V prvom príspevku Mgr. Antónia Hudecová podala prehľad o historiografii k tejto téme a regiónu od prvých zmienok v 18. storočí po súčasnosť.

Prof. Richard Marsina, DrSc. informoval o počiatkoch šírenia kresťanstva na Kysuciach na základe svedectiev najstarších písomných prameňov a archeologických vykopávk.

Mgr. Andrea Paráčová hovorila na tému evanjelickej cirkvi na Kysuciach, o významných osobnostiach a centrách jej pôsobenia a opätovnej rekatolizácii celého regiónu.

Mgr. Drahomír Velička venoval pozornosť zriaďovaniu katolíckych farností na území Kysúc v 17. a 18. storočí, o ich územnom zábere a filiálkach.

Prof. Viliam Judák, PhD. priblížil osudy svojej rodnej farnosti Riečnica od jej založenia až po zánik v súvislosti so zatopením územia pri výstavbe vodárenskej nádrže.

Prednáška ThDr. Ladislava Belása bola zameraná na aktívne pôsobenie mnohých kysuckých kňazov v spolku Slovenské učené tovarišstvo, v jeho pobočnom stánku vo Veľkom Rovnom.

Patrocíniami kysuckých chrámov a významnými sakrálnymi pamiatkami sa vo svojom príspevku zaoberala Mgr. Ľubica Podoláková.

PhDr. Jana Kurucárová upozornila na pramenný materiál k téme kresťanstva na Kysuciach vo fondoch Štátneho archívu v Bytči.

Program konferencie uzatvoril príspevok prof. PhDr. Róberta Letza, PhD. k postaveniu cirkvi v neľahkom období potláčania náboženstva po roku 1948.

Úplne záverečným počinom v rámci tejto prvej konferencie má byť vydanie zborníka v lete tohto roka, ktorého súčasťou sa stane i prednáška o osobnosti celoštátneho významu a kysuckom rodákovi, kanonikovi Andrejovi Cvinčekovi, ktorá pre chorobu autora, PhDr. Michala Pehra, PhD. na konferencii neodznala.

Pri tvorbe programu konferencie bola snaha podať čo najucelenejší časový i tematický prehľad k predmetnej téme, ktorá ešte doposiaľ nebola odborné a komplexne spracovaná a prezentovaná. Všetkých, ktorí sa na príprave podujatia podieľali, milo prekvapil nečakaný záujem verejnosti. Konferencie sa zúčastnilo približne sto poslucháčov, čo presvedčilo organizátorov i členov združenia o potrebe podobných aktivít aj v budúcnosti.

Antónia Hudecová

MEDZINÁRODNÁ VEDECKÁ KONFERENCIA O VÝVOJI NEMECKÉHO JAZYKA NA SLOVENSKU

Od začiatkov bádania profesora Ilpo Tapani Piirainena v archívoch na Slovensku čoskoro uplynie štyridsať rokov, jeho výsledkom sú desiatky prác vo forme edícií nemecky písaných historických prameňov, odborných štúdií, článkov vydaných nielen v zahraničí, ale po roku 1989 aj na Slovensku. V poslednom období sa I. T. Piirainen venoval ako autor, odborný garant a koordinátor projektu „*Nemecky písané rukopisy a dokumenty zo stredoveku a včasného novoveku*“. Tento ojedinelý projekt v rámci Slovenska sa ukončil medzinárodnou konferenciou v máji 2005 v Banskej Štiavnici, pričom záverečný výstup z neho je zborník z konferencie (v tlači) a spracovanie takmer 20 000 regestov z historicky nemecky písaných prameňov do r. 1650 z územia Slovenska vo forme trojdielnej publikácie (v tlači). Na prácach projektu sa zúčastnili tiež archivári zo Slovenska, o priebehu projektu sa z ich strany podávali informácie prostredníctvom Slovenskej archivistiky. I. T. Piirainen sa zaslúžil o to, že publikácie z projektu dostane do knižnice každý štátny archív v SR, čomu bolo tak aj po vydaní textov banskoštiavnického mestského a banského práva (Univerzita Oulu 1986). Za dlhoročnú záslužnú vedeckú prácu riadiaci orgán slovenského archívnictva v r. 2005 I. T. Piirainenovi udelil najvyššie vyznamenanie – Pamätnú medailu F. V. Sasinka.

Z funkcie riaditeľa Inštitútu germanistiky Wilhelmovej vestfálskej univerzity v Münsteri odišiel prof. I. T. Piirainen na dôchodok. Na Slovensko sa pravidelne vracia, prednáša na Katedre germanistiky Filozofickej fakulty Univerzity svätých Cyrila a Metoda v Trnave, býva účastníkom odborných konferencií a tiež bádateľom v archívoch na strednom Slovensku a Spiši. Pri príležitosti jeho životného jubilea spomenutá Katedra germanistiky zorganizovala v dňoch 13.–15. júna 2007 medzinárodnú vedeckú konferenciu, na nej prednáškami participovali slovenskí archivári pracujúci na zmienenom projekte, ktorý odborne viedol prof. I. T. Piirainen.

Otvorenia konferencie sa osobne zúčastnil veľvyslanec Fínska v SR Rauno Tapio Viemerö s manželkou, filologičkou Sirkka Viemerö, ktorá mala na konferencii prednášku o výučbe nemčiny vo Fínsku, kultúrny atašé veľvyslanectva SRN v SR Stephan Schneck, prezidentka Organizácie vyučujúcich nemčinu (SUNG a IDV) Helena Hanuljaková, vedenie UCM a dekanka Filozofickej fakulty UCM Gabriela Ručková. Jeden z dvoch nosných referátov konferencie mal Juraj Spiritza, ďalší v spoluautorstve (Spiritza, Žifčák, Čelko, Petrovič) bol prednesený v rámci pracovnej sekcie tematicky zameranej na dejiny nemeckého jazyka na Slovensku. Z pohľadu odborného zamerania historika a archivára, táto sekcia zaujala svojimi prednáškami. Je možné spomenúť prednášku jubilanta, príspevok E. Mayerovej o jazykových aspektoch cechových písomností z Bratislavy zo 16. storočia. Pre Slovensko zaujímavé vzhľadom na používanie (Krupina, Žilina) boli prednášky Inge Bily a Carlsa Wielanda (SRN) o projekte výskumu sasko-magdeburgského práva a jeho rozširovania v strednej a východnej

Európe, László Blazovicha (Maďarsko) o právnych poriadkoch z Košíc, Ľudmily Kretterovej o priezviskách v mestskej knihe zo Švedlára. Ďalšie príspevky v tejto sekcii sa dotýkali problematiky jazyka rukopisov z Dolného Sliezska (Marek Biszczanik, Poľsko), ďalej označovania vojenských funkcií, vývoja novej hornej nemčiny v reči písomností, nemecko-poľského slovníka z Rigy zo 17. storočia v podaní nemeckých a poľských jazykovedcov (Anna Just, Werner Besch, Stanislav Predota). Z konferencie organizátori prisľúbili vydať zborník, jeho podstatnú časť budú tvoriť početnejšie príspevky z druhej sekcie konferencie zameranej na problematiku nemčiny z hľadiska lingvistického.

Mikuláš Čelko

KRONIKA

PhDr. JOZEF SUROVEC ŠESŤDESIATROČNÝ

14. februára 2008 oslávil PhDr. Jozef Surovec, dlhoročný zamestnanec a bývalý riaditeľ Štátneho ústredného banského archívu v Banskej Štiavnici, svoje 60. narodeniny. Narodil sa v nevelkej obci Banský Studenec neďaleko Banskej Štiavnice Anne a Pavlovi Surovcovi ako ich prvé dieťa. Keď Jozef začal v rodnej obci navštevovať základnú školu, pribudol do rodiny druhý chlapec, syn a brat Dušan. V Banskom Studenci bol otvorený len prvý stupeň základnej deväťročnej školy, a preto 6. až 9. ročník vychodil Jozef v Banskej Štiavnici. Tam pokračoval aj v ďalšom štúdiu – na Strednej priemyselnej škole baníckej, odbor hutníctvo. Po maturite začal študovať na Vysokej škole strojníckej v Bratislave, no problémy so zdravím mu zmarili jeho zámer stať sa strojným inžinierom. Začal si teda hľadať zamestnanie. Uchádzal sa o miesto v Slovenskom banskom múzeu v Banskej Štiavnici. Vtedajší riaditeľ múzea PhDr. RNDr. Ján Novák, CSc. ho však neprijal. No, osud chcel, aby sa títo dvaja predsa raz stali kolegami. Jozef Surovec nastúpil 8. januára 1968 do práce vo vtedajšom Štátnom slovenskom ústrednom archíve, oddelení hospodárstva v Banskej Štiavnici. O jedenásť rokov neskôr tam prišiel za riaditeľa Ján Novák a o ďalších pár rokov si dokonca postavenie vymenili a riaditeľom Štátneho ústredného banského archívu sa stal Jozef Surovec. Ten posun od prevážania archívneho materiálu v zime na káre hore mestom z Kammerhofu do archívu až na čelo tohto zariadenia však nebol taký rýchly ani jednoduchý.

Hoci hutnícke vzdelanie pre ten typ archívu, do akého Jozef Surovec nastúpil, bolo užitočné, predsa bolo žiaduce, aby si ho doplnil aj o odborné archivárske vedomosti. V rokoch 1970–1973 navštevoval teda popri zamestnaní Strednú knihovnícku školu v Bratislave, kde študoval odbor archívniectvo. Po úspešnej maturite pokračoval v štúdiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského, opäť odbor archívniectvo. Vysokoškolské štúdium ukončil v roku 1979. Zvýšenie vzdelania znamenalo aj postup v pracovnom zaradení. Hneď v tom roku sa stal zástupcom riaditeľa, už menovaného Dr. Jána Nováka a vedúcim 2. oddelenia nových fondov. Do tohto oddelenia spadala aj predarchívna starostlivosť. Sám vykonával kontroly v pridelených organizáciách, sťahoval prírastky do ŠÚBA, staral sa o evidenciu, podieľal sa na organizovaní školení pre pracovníkov podnikových archívov. Najväčšie a najpamätnejšie bolo v roku 1984 v Sklených Tepliciach. No, Jozef Surovec aj sprístupňoval archívne fondy. Vyhotovil deväť inventárov. Prvým bol inventár archívneho fondu Štátne banské závody v Hodruši (1921) 1923–1946 (1950), najvýznamnejším trojväzkový inventár máp a plánov do znárodnenia z archívneho fondu Železorudné bane, n. p. Spišská Nová Ves. V roku 1989 si urobil rigorózne skúšky a získal titul PhDr.

Začiatkom deväťdesiatych rokov začala v profesijnom živote Jozefa Surovca nová etapa. Po tom, čo bol v roku 1991 poverený vedením Štátneho ústredného banského archívu, stal sa v ďalšom roku jeho riaditeľom. V tom období končili práce na revitalizácii hlavnej budovy archívu na Radničnom námestí č. 16, kam boli presunuté pracovne zamestnancov i bádateľňa pre verejnosť. Zo Slovenského národného archívu, kde boli dočasne deponované, sa previezli naspäť stovky metrov archívnych fondov. V ďalších rokoch sa postaral o zlepšenie podmienok pre uloženie archívneho materiálu v priestoroch depotov na Radničnom námestí č. 4. V marci 2004 Dr. Jozef Surovec svoje pôsobenie na poste riaditeľa ŠÚBA ukončil. K takému rozhodnutiu ho viedol najmä zhoršený zdravotný stav.

Od apríla 2004 pracuje na sprístupňovaní rozsiahleho fondu plánov Kachelmannovej továrne vo Vyhniach a stará sa o získavanie osobných fondov významných odborníkov z bansko-hutníckeho sektora. Tak, ako aj predtým sa realizuje na poli vedeckovýskumnej činnosti. Témy, ktorými sa zaoberá, vychádzajú hlavne z regionálnych potrieb a požiadaviek bansko-historického výskumu. Tak sa podieľal na vzniku monografie Banskej Štiavnice (r. 2002) i publikácie Osobnosti Banskej Štiavnice (r. 2006), zostavil a spracoval brožúrku Banský Studenec/Kolpachy 1266–1991, pre diplomovú prácu a následne do Slovenskej archivistiky č. 1/1984 pripravil rozbor kníh ťažiarov a ťažiarstiev v Banskej Belej z 18. storočia, napísal príspevky pre odborné semináre o baníctve v Rudňanoch, Kišovciach a Švábovciach (r. 1994), v Novákoch, Cígli, Obyciach a Jedľových Kostol'ňanoch (r. 1995), v Nižnej Slanej a Dobšinej (r. 1996), v Hodruši (r. 1997), v Banskej Belej (r. 1998), v Gbeloch (r. 2001), v Španej Doline (r. 2005), vo Vyhniach (r. 2006) a ďalšie štúdie a články.

Dr. Jozef Surovec prežíva úspešné obdobie aj v súkromnom živote. Po tom, čo sa v roku 1978 oženil s Ing. Vierou Pollákovou, vychoval spolu s ňou dve dcéry – Vieru (r. 1979) a Evu (r. 1989), mu teraz prinášajú radosť vnúčatá Ráchel, David a Timotej. Želáme oslávencovi, aby naďalej tak v súkromí, ako aj v práci stretával len šťastie a úspechy a aby mu zdravie slúžilo aspoň tak, ako v posledných rokoch. Za statočnú 40-ročnú prácu v Štátnom ústrednom banskom archíve mu vyjadrilo uznanie aj Ministerstvo vnútra-odbor archívov a registra-túr, a to udelením Sasinkovej medaily pri príležitosti jeho šesťdesiatky.

Elena Kašiarová

ONDREJ R. HALAGA DEVÄŤDESIATROČNÝ

Tohto roku sa dožíva významného životného jubilea popredný slovenský historik, zahraničný člen PAU Dr. h. c. PhDr. Ondrej Halaga, CSc.

Jeho celoživotná vedeckovýskumná práca je spojená predovšetkým s oblasťou dejín východného Slovenska. Je autorom vyše päťsto vedeckých a vedecko-

populárnych prác o dejinách východoslovenských miest, ktorými si získal vysoké uznanie domácich i zahraničných odborných kruhov.

Narodil sa 4. marca 1918 v dedinke Lipovce v okrese Prešov. Materiálne podmienky chudobnej päťdtej rodiny vzdelaniu veľmi nepriali. Vďaka nadaniu a nesmiernej húževnatosti podarilo sa mu však v rokoch 1941–1945 absolvovať Filozofickú fakultu UK v Bratislave.

Po návrate na východné Slovensko sa naplno rozvinula jeho organizačná činnosť v oblasti vedy a kultúry v obnovenom Spolku východoslovenských akademikov a neskôr vo Východoslovenskom kultúrnom spolku Svojina v Košiciach. Významné aktivity Svojiny pod správcovstvom jubilanta nezanedbateľne prispeli okrem iného aj k zriadeniu Vysokej školy poľnohospodárskeho a lesného inžinierstva a Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach.

Po vynútenom zániku spolku sa začalo pôsobenie Ondreja R. Halagu v Archíve mesta Košíc (1951–1961). Jeho desaťročná práca v archíve sa niesla v znamení usporiadania archívnych fondov a ich sprístupnenia odbornej verejnosti. Okrem sprístupňovacích prác sa Ondrej R. Halaga venoval výskumu unikátnych archívnych dokumentov a publikačne ich využíval. Spomenúť môžeme práce *Košická administratívna oblasť, Košická univerzita, Košické mestské knihy*. Výsledkom jeho odborného pôsobenia v Archíve mesta Košíc je aj práca *Archív mesta Košíc – sprievodca po fondoch a zbierkach* (1957). Publikácia obsahuje detailné informácie o histórii a obsahu archívnych fondov, ako aj obsiahle state o organizácii mestskej správy, o vývoji mestskej kancelárie a o dejinách archívu.

Pôsobenie v Archíve mesta Košíc a podrobná znalosť tunajších archívnych dokumentov významne ovplyvnila jubilanta v jeho celoživotnom odbornom zameraní na problematiku vývoja mestských aglomerácií a ich spoločenských a hospodárskych vzťahov v medzinárodnom kontexte.

Vedeckú činnosť rozvíjal aj na svojich ďalších životných pôsobiskách – v Ústave dejín európskych socialistických krajín SAV a v Spoločenskovednom ústave SAV v Košiciach. Jeho prednášky na medzinárodných konferenciách a odborné príspevky z oblasti dejín východoslovenských miest vniesli do bádania národných dejín a histórie kontaktov Západ – Východ rad nových faktov a upresnení. Stali sa závažnou zložkou vo výskume histórie stredoeurópskych stredovekých miest, ich remesla, obchodu a ich podielu na ekonomickom a kultúrnom vývoji Európy v danom období. Výsledkom jeho vedeckej práce zameranej na problémy hospodárskych a spoločenských vzťahov medzi Východom a Západom je kniha *Košice – Balt, výroba a obchod v styku východoslovenských miest s Pruskom 1275–1526* (Košice 1975). Zavŕšením výskumu dejín mesta Košice je kniha *Počiatky Košíc a zrod metropoly* (Košice 1992), ktorá je významným počínom v oblasti rozpracovania najstaršej minulosti miest v európskom meradle.

Detailná znalosť prameňov a ich odborné využitie našli výraz vo vydaní najstaršej košickej mestskej súdnej knihy *Acta Iudiciaria Civitatis Cassoviensis 1393–1415* (Mníchov 1994). Táto pramenná edícia posunula hranice poznania stredoeurópskych historikov a lingvistov v oblasti vývoja jazyka a obchodných kontaktov mesta so západnou Európou v období stredoveku.

V súčasnosti pripravuje Ondrej R. Halaga na vydanie publikáciu *Memorabilia z Európy a vlasti*, ktorá sprístupní jeho práce prednesené a publikované v zahraničí, referáty z konferencií a články publikované na Slovensku.

Aj tento fakt svedčí o tom, že jubilant sa svojej deväťdesiatky dožíva vo vynikajúcej telesnej kondícii a uprostred tvorivej práce. Ďakujeme mu za jeho obdivuhodné celoživotné dielo a želáme mu pevné zdravie a chuť do ďalšej vedeckej práce.

Milena Ostrolúcka

JOZEF VOZÁR – NESTOR HOSPODÁRSKÝCH DEJÍN

11. novembra 2006 uplynulo presne 80 rokov od chvíle, čo sa v jednom z bývalých stredoslovenských banských miest – v Novej Bani narodil Jozef Vozár. Ktovie, do akej miery ovplyvňuje miesto narodenia smerovanie človeka. V prípade Jozefa Vozára by sme však mohli povedať, že miesto narodenia predurčilo profesijný život nášho jubilanta. No k tomu, že hlavnou oblasťou jeho záujmu sa stala história baníctva, prispela do istej miery aj náhoda.

V roku 1958, keď Ústredný banský archív (ÚBA) – rezortný archív Ministerstva hutného priemyslu a rudných baní prechádzal do siete slovenských štátnych archívov, sa hľadal jeho nový vedúci. Voľba padla na Jozefa Vozára, ktorý bol v tom čase archívnym referentom Povereníctva vnútra na Krajskej správe v Nitre. Podľa vlastného vyjadrenia vôbec sa mu do Banskej Štiavnice nechcelo, a tak zmenu pracovného zaradenia dostal príkazom. Napriek tomu, že vedenie bankého oddelenia Štátneho slovenského ústredného archívu (ÚBA bol zaradený ako 3. oddelenie ŠSÚA) nezapadalo do jeho vtedajších plánov, k úlohám pristúpil veľmi zodpovedne. Za deväť rokov pôsobenia na čele ÚBA sa postaral o získanie objektu archívu do vlastníctva ŠSÚA, o jeho rekonštrukciu, o zlepšenie pracovných podmienok zamestnancov, o usporiadanie, prehľadné uloženie a zaevidovanie archívneho materiálu, o prísun ďalších cenných archívnych fondov, o sprístupnenie značnej časti fondov formou inventárov, o založenie príručnej odbornej knižnice a nárast bádateľov.

Počas pôsobenia v Banskej Štiavnici sa Jozef Vozár zapájal do realizácie rôznych projektov z oblasti archívnictva, dejín baníctva a histórie Banskej Štiavnice. Kus práce vykonal na príprave vydania Sprievodcu po archívnych fondoch III. oddelenie ŠSÚA – oddelenia hospodárstva v Banskej Štiavnici (r. 1964), bol tiež jedným z dvoch zostavovateľov a viacerých autorov monografie Banská Štiavnica (r. 1964), podieľal sa na príprave osláv 200. výročia založenia Baníckej a lesníckej akadémie v Banskej Štiavnici (r. 1964). Napriek náročnej riadiacej a organizačnej činnosti sa Jozef Vozár zapojil aj do sprístupňovania archívneho materiálu. V rokoch 1962–1967 za spolupráce ďalších odborných pracov-

nikov ÚBA vyhotovil 5-zväzkový inventár archívneho fondu Hlavný komorsko-grófsky úrad v Banskej Štiavnici (1001) 1524–1919 (1924) (zvlášť spisový materiál, učtáreň a pokladňa, banské mapy banskoštiavnického banského obvodu, banské mapy ďalších slovenských a cudzích banských lokalít a plány). Skúsenosti zo sprístupnenia banských máp a plánov HKG využil potom na napísanie základných odborných prác o tomto druhu archívnych dokumentov. Jeho štúdie *Vývoj banského mapovania na Slovensku* a *Vývoj a druhy banských máp na Slovensku* (zo 60. rokov minulého stor.) sú aj dnes výbornou pomôckou pre bádateľov i spracovávateľov tohto druhu archívnych dokumentov. Ale archívny fond HKG sa stal nevyčerpatelným zdrojom inšpirácií a prameňov aj pre jeho ďalšiu vedeckovýskumnú činnosť. A to aj potom, keď odišiel z banského archívu a vracal sa doň len ako bádateľ.

V roku 1967 nastúpil Jozef Vozár do zamestnania v Historickom ústave Slovenskej akadémie vied (HÚ SAV). Tu získal postupne postavenie vedeckého pracovníka, samostatného vedeckého pracovníka a vedúceho vedeckého pracovníka. V rokoch 1972–1980 bol vedúcim oddelenia neskorého feudalizmu HÚ SAV, neskôr pracoval v oddelení dejín feudalizmu Ústavu historických vied SAV. Súčasne bol činný aj v Slovenskej spoločnosti pre dejiny vied a techniky pri SAV. Vedeckú hodnosť kandidáta vied získal v roku 1970 a „veľký doktorát“ obhájil v roku 1991. K obojm titulom mu pomohli práce napísané na základe výskumu archívnych dokumentov z fondov Štátneho ústredného banského archívu v Banskej Štiavnici. Témou jeho kandidátskej dizertačnej práce bolo *Právne postavenie banského robotníctva v stredoslovenskej banskej oblasti do začiatku 18. storočia*, jeho doktorská dizertačná práca mala názov *Európska nepriama amalgamácia a slovenské baníctvo*.

Publikačná činnosť Jozefa Vozára bola veľmi bohatá. Okrem už spomenutých prác si zvláštnu pozornosť zaslúžia vydané pramene k dejinám slovenského baníctva. Začalo to tzv. Zlatou knihou baníckou súvisiacou s návštevou rímskeho kráľa Jozefa a jeho brata princa Leopolda v roku 1764 v stredoslovenskej banskej oblasti (r. 1983, 2. vydanie r. 2000). Nasledoval Denník princa Leopolda z cesty do stredoslovenských banských miest v roku 1764 (r. 1990) a Kódex mestského a banského práva Banskej Štiavnice (r. 2002). Tieto publikácie sú cenné nielen tým, že obsahujú prepis a preklad pôvodných prameňov, ale sú doplnené o rozsiahle úvodné štúdie, dôkladný poznámkový aparát i obrazové ukážky z pôvodných prameňov.

Jozef Vozár nemohol chýbať ani medzi autormi monografií a encyklopédií dotýkajúcich sa viac či menej baníctva. Spolupracoval napr. na *Prehľade dejín železiarstva na Slovensku do roku 1918* (r. 1976), prispel do šesťzväzkovej *Encyklopédie Slovenska z prelomu 70. a 80. rokov 20. storočia*, spracoval niekoľko osobností do *Priekopníkov vedy a techniky na Slovensku 1–3* (r. 1986, 1988, 1999), podieľal sa na písaní *Dejín Slovenska I.* (do r. 1526) a *II.* (r. 1526–1848) v 80. rokoch minulého storočia a *Kroniky Slovenska* (1998), bol redaktorom dvojzväzkových *Dejín baníctva na Slovensku* z r. 2003 a 2004, pričom do 1. dielu (od počiatkov do r. 1945) sám napísal niekoľko kapitol.

Jeho vedecké štúdie a články možno zaradiť do niekoľkých skupín. Na prvé miesto patrí banské školstvo, hlavne vznik a vývoj Baníckej a lesníckej akadémie v Banskej Štiavnici. Písal však aj o Mikovíniho baníckej škole založenej v Banskej Štiavnici v roku 1735, o praktikantoch pri banských a hutných závodoch (v ŠÚBA objavil dokument z 10. decembra 1605 potvrdzujúci existenciu organizovanej formy vzdelávania baníkov a hutníkov v stredoslovenskej banskej oblasti už v tom čase), aj o Baníckej škole v Smolníku (založená v r. 1747). Značnú pozornosť venoval banským robotníkom z obdobia 16.–19. stor. – ich množstvu a kategóriám, etnickému zloženiu, náboženským zvykom, sociálnemu postaveniu, priebehu ich pracovného dňa i bežnému životu a pod. Zaujímal ho spôsob dopravy dreva do baní a hút, uplatnenie tzv. slovenských pecí a hámrov v železiarstve i vyberanie dane (urbury) z výroby železa. Hľadal doklady o najstarších výskytoch uhlia a pokusoch s jeho využitím. Zaoberal sa témou zhutňovania medených rúd, kremnickou mincovňou, banskými mestami, banskou správou atď. Z osobností, ktoré napomáhali rozvoju baníctva všeobecne a bansko-štiavnickej oblasti zvlášť, venoval pozornosť najmä Hellowcom, Ignácovi Bornovi a F. J. Müllnerovi. S nespočetnými príspevkami vystúpil na podujatiach doma i v cudzine.

Jozef Vozár sa popri spracovávaní tém z histórie baníctva a hutníctva venoval priebežne aj cirkevným dejinám. Okrem už spomínaných náboženských zvykoch banských robotníkov písal o misionároch z Banskej Štiavnice, resp. z územia dnešného Slovenska v zámorských krajinách a o príchode Hieronymitánov na Piarg pri Banskej Štiavnici a ich pôsobení medzi tamojšími baníkmi. Pre svoju obec Dunajská Lužná, kde žije s rodinou od roku 1967, spracoval historický prierez kostolov a kňazov i zaujímavý prameň z 50. rokov 18. storočia (Madona Žitného ostrova).

PhDr. Jozef Vozár, DrSc. sa už v čase pôsobenia v Banskej Štiavnici pohrával s myšlienkou pretvorenia banského oddelenia ŠSÚA na hospodársky archív širšieho zamerania. V roku 1963 sa mu dokonca podarilo presadiť jeho premenovanie na oddelenie hospodárstva. No v roku 1968 sa toto oddelenie od ŠSÚA osamostatnilo a vrátilo sa k názvu Ústredný banský archív. Až dodnes, už pod menom Štátny ústredný banský archív, sústreďuje svoju činnosť len na oblasť baníctva a príbuzných odvetví. Jozef Vozár sa však predsa stal nestorom slovenských hospodárskych dejín. K jeho 80. narodeninám mu Sekcia pre hospodárske a sociálne dejiny Slovenskej historickej spoločnosti a Historický ústav SAV venovali odborné kolokvium *Hospodárske dejiny, súčasný stav a perspektívy*. Konalo sa 11. decembra 2007 v zasadačke Historického ústavu SAV v Bratislave. Prezentovala sa na ňom strastiplná cesta J. Vozára a kol. k vydaniu *Hospodárskych dejín Slovenska 1526–1848*, ktorú v roku 2006 úspešne zavíšila prof. PhDr. Mária Kohútová, CSc. Ďalší prednášajúci hovorili o rozdieloch v pojmoch nostrifikácia – poštatňovanie – znarodňovanie (prof. PhDr. R. Holec, CSc.), o posledných svetových kongresoch hospodárskych dejín (PhDr. I. Hallon, CSc.), o slovenskom baníctve v dejinách Európy ako o súčasťi hospodárskych dejín (doc. PhDr. M. Skladaný, CSc.), o zaraďovaní priemyselných objektov medzi kultúrne pamiatky (Ing. Arch. V. Husák, CSc., host. docent) a odzneli aj už-

šie zamerané príspevky (Mgr. B. Krasnovský, PhD., PhDr. J. Endrödi a PaedDr. P. Derfňák).

PhDr. M. Kamenický, CSc., predseda Sekcie pre hospodárske dejiny, hlavný organizátor kolokvia, priblížil prítomným život a prácu Jozefa Vozára. Riaditeľ odboru archívov a registratúr MV SR, PhDr. P. Kartous, CSc., prečítal oslávencovi pozdravný list a vyznamenal ho Sasinkovou medailou. Riaditeľka Štátneho ústredného banského archívu v Banskej Štiavnici Mgr. Elena Kašiarová pozdravila J. Vozára v mene súčasného kolektívu pracovníkov tohto archívu a odovzdala mu kyticu kvetov. Dr. J. Vozára prišli pozdraviť aj pracovníci Slovenského banského múzea v Banskej Štiavnici v osobe riaditeľa PhDr. J. Labudu, CSc. a bývalého pracovníka Ing. E. Kladivíka, CSc. Oslávenec sa prítomným poďakoval a podelil sa s nimi o vlastné spomienky na pracovný život.

PhDr. Jozefovi Vozárovi, DrSc. želáme pevné zdravie, aby ešte mohol doplniť galériu svojich diel o väčšie či menšie práce na poli objasňovania histórie slovenského baníctva a hospodárskych dejín Slovenska.

Elena Kašiarová

OBSAH

Mrižová, Mária: Archívy v procese informatizácie spoločnosti	3
--	---

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

Liptáková, Helena: Slúžnovské úrady na Spiši v rokoch 1850–1860 a ich registratúra	14
Fukasová, Daniela: Pôdohospodársky archív a jeho miesto v organizácii slovenského archívnictva	36
Malovcová, Božena: Evanjelická a. v. cirkevná správa na Spiši od roku 1918 do polovice 20. storočia	46
Hautová, Júlia: Platyovci v stredovekom Liptove, Turci a na Orave	64
Šedivý, Juraj: Terminológia paleografickej deskripcie a analýzy	74
Vrtel, Ladislav: Bájne tvory v heraldike. (Príspevok k terminológii blazonu)	103

LITERATÚRA

Recenzie a referáty

Pečate a ich používatelia (Jozef Novák)	135
Genealogicko-heraldický hlas 2007/1, 2 (Radoslav Ragač)	136
Studia Historica Tyrnaviensia VI. (Jozef Kláčka)	139
Z Bardejova do Prešporoku. Spoločnosť, súdnictvo a vzdelanosť v mestách v 13.–17. storočí (Juraj Roháč)	142
Pekár, M.: Východné Slovensko 1939–1945: politické a národnostné pomery v zrkadle agendy Šariško-zemplínskej župy (Pavol Tišliar)	147
Posledné a prvé slobodné(?) voľby 1946, 1990 (Pavol Tišliar)	148
Epigraphica & sepulcralia 1. (Juraj Šedivý)	149
Pozdne stredoveké testamenty v českých mestech. Prameny, metodologie a formy využiti (Radoslav Ragač)	152
Ad honorem Josef Polišínský 1915–2001 (Mária Stieberová)	154
Németh, I.: Kassa város archontológiája. Bírak, belső és külső tanács 1500–1700 (Michal Duchoň)	156
Archiwa biblioteki i muzea kościelne (Valéria Hrtánková)	158
Bibliografický prehľad zahraničných archívnych periodík	
The American Archivist 2007/1 (Peter Draškaba)	161
Archeion 2005/CVIII (Valéria Hrtánková)	162

Der Archivar 2007/3–4 (Peter Kartous)	165
Archiven pregled 2007/1–2, 3–4 (Anna Christovová)	167
La Gazette des Archives 2007/1 No 204 (František Palko)	170
Izvestija na daržavnite arhivy č. 92, 93 (Anna Christovová)	173
Journal of the Society of Archivists 2007/1, 2 (Peter Draškaba)	176
Levéltári Közlemények 2006/1, 2 (Mária Stieberová)	179
Otečestvennyje arhivy 2007/1–6 (Lýdia Kamencová)	183

SPRÁVY

XL. medzinárodná konferencia archívov za okrúhlym stolom v Québecu (Peter Kartous)	190
Zasadnutia archívnych poradných orgánov Európskej únie v roku 2007 (Peter Kartous – Mária Španková)	193
23. zasadnutie Slovinskej archívnej spoločnosti vo Velenje (Radoslav Ragač)	201
Výstava Život bez domova 1945–1960. Z argentínskej pozostalosti Jozefa Cígera Hronského (Júlia Ragačová)	203
Spomienka na pani docentku Lehotskú (Juraj Roháč)	206
Správa o činnosti Katedry archívniectva a PVH na Filozofickej fakulte UK v akademickom roku 2006/2007 (Leon Sokolovský)	208
Vedecká konferencia Kresťanstvo na Kysuciach v priebehu storočí (Antónia Hudcová)	211
Medzinárodná vedecká konferencia o vývoji nemeckého jazyka na Slovensku (Mikuláš Čelko)	213

KRONIKA

PhDr. Jozef Surovec šesťdesiatročný (Elena Kašiarová)	215
Ondrej R. Halaga deväťdesiatročný (Milena Ostrolúcka)	216
Jozef Vozár – nestor hospodárskych dejín (Elena Kašiarová)	218

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

Ročník XLIII – Číslo 1 – 2008

Vydáva

Ministerstvo vnútra SR – odbor archívov a registratúr

Objednávky a predplatné prijíma L. K. Permanent, spol. s r. o., PO BOX 4,
834 14 Bratislava 34.

Vytlačila

Tlačiareň Ministerstva vnútra SR. Rukopis zadaný do tlače v apríli 2008,
vytlačené v júli 2008.

Registračné číslo 8/4

Cena 18 Sk